Prof. Dr. Faruk SÜMER

SAFEVÎ DEVLETİNİN KURULUŞU VE GELİŞMESİNDE ANADOLU TÜRKLERİNİN ROLÜ



KURULUŞU VE GELİŞMESİNDE ANADOLU TÜRKLERİNİN ROLÜ

Publications of the Institute of Seljuk History and Civilization

Historical Series No: 2

THE ROLE OF THE ANATOLIAN TURKS IN THE FOUNDATION AND DEVELOPMENT OF THE SAFAWID STATE

(Shah Ismail, his successors and the Anatolian Turks)



By

Prof. Dr. Faruk SÜMER

Güven Press,
Ankara — 1976

SAFEVÎ DEVLETİNİN KURULUŞU VE GELİŞMESİNDE ANADOLU TÜRKLERİNİN ROLÜ

Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları

Tarih Dizisi No. 2

Prof. Dr. Faruk SÜMER

SAFEVÎ DEVLETİNİN KURULUŞU VE GELİŞMESİNDE ANADOLU TÜRKLERİNİN ROLÜ

(Şah İsmail ile Halefleri ve Anadolu Türkleri)



Güven Matbaası
Ankara — 1976

İSTEME ADRESLERİ :

Posta Kutusu 244, Yenişehir - ANKARA

Turhan Kitabevi - Kocabeyoğlu Pasajı No. 67
Kızılay - ANKARA

Fiyatı : ₽ 5500₺

Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları

Tarih Dizisi No. 2

Prof. Dr. Faruk SÜMER

SAFEVİ DEVLETİNİN KURULUŞU VE GELİŞMESİNDE ANADOLU TÜRKLERİNİN ROLÜ

(Şah İsmail ile Halefleri ve Anadolu Türkleri)



Güven Matbaası
Ankara — 1976



Minyatürler British Museum'deki (Or. 3248) Anonim Târih-i Şah İsmail'den alınmıştır.

ÖNSÖZ

S a f e v i d e v l e t i'nin *Anadolu Türkleri* tarafından kurulmuş olduğunun anlaşılması, meslek hayatımızın ilk yıllarına kadar gider. O zamandan itibaren muhtelif inceleme yazılarımda bu hususa temas etmiş ve meseleyi tafsilâtlı bir şekilde ayrıca ele alacağım vaadinde bulunmuştum. Ancak, başka konular üzerindeki devamlı çalışmalarımdan dolayı bu vaadin yerine getirilmesi - gerçekten beni huzursuz kılacak derecede - gecikti. Nihâyet, 1971 yılı içinde hazırlıklar ikmal edilerek eserin yazılmasına geçildi. Öyle ki, 1973 yılı Şubat ayında kitap basılmak üzere matbaaya verilmiş bulunuyordu. Fakat bu sefer de eser matbaada epeyce bir zaman beklemek zorunda kaldı. Bunun, benimle ilgili olmayan sebeplerden ileri geldiğini söylemeğe lüzum yoktur.

S a f e v i d e v l e t i tarihinin bizim için taşıdığı ehemmiyet, bilhassa devleti kuran ve geliştiren unsurun *Anadolu*'lu olması ve bunlarla ilgili olarak kalabalık sayıda göçebe ve köylü *Türk* topluluklarının bu ülkeden *İran*'a göç etmeleridir. Bu da, bilhassa *Doğu* ve *Güney-Doğu Anadolu*'da yaşayan *Türkler*'in oralarda nüfusça zayıf bir duruma düşmelerinin başlıca sebebini teşkil etmiştir.

Eserde, diğer *Şi'i* topluluklarından ayırdetmek için, kurucu unsur, çok defa, *kızılbaş* adıyla anılmıştır. Esasen onlar *kızılbaş* sözünü bizzat kendilerini ifade etmek için iftiharla kullanmışlar, devletlerini (devlet-i kızılbaş), hükümdarlarını (pâdişâh-ı kızılbaş) ve ülkelerini de (ülke-i kızılbaş) bu tabir ile vasıflamışlardır. XIII. ve XIV. yüzyıllarda *Anadolu*'daki *Türk* göçebe unsurunun *kızıl börk* giydikleri kesin bir şekilde bilinmektedir. Bu usulün daha sonraki yüzyıllarda da yaygın olduğunda şüphe yoktur. Bu sebeble S a f e v i mürid ve askerlerinin giydikleri külâh ve taçların kızıl renkte olmasının bu gelenekle ilgili bulunması her halde imkânsız değildir.

O s m a n l ı devletinin, tebaası olan *Alevi* topluluklara karşı baskı ve şiddet siyâseti güttüğü ileri sürülemez. Çünkü, böyle bir

siyâset *Anadolu*'nun birçok eyâletlerinde mâlî ve askerî sistemi tamamiyle işlemez bir hale getirebilirdi. Esasen O s m a n l ı ordusunda bu unsura mensup askerlerin istihdam edildiğini biliyoruz. XVI. yüzyılda bazı isyanların çıkmasında, adâletsizliğin âmil olmasının devletin siyâseti ile hiçbir ilgisi yoktur. Bu adâletsizlik ve idareden duyulan memnuniyetsizlik *Sünnî Türkler*'in de *İran*'a gitmelerine veya isyan etmelerine sebeb oluyordu. Devletin, *Kızılbaş Türkler* hakkında yaptığı şey, bilhassa siyasî faaliyet gösterenleri, faaliyetlerinin mahiyetlerine göre, cezalandırmaktan ibaretti.

Artık K e m a l p a ş a z â d e'nin S a f e v î devletinin kuruluşu ve vukubulan göçler münasebetiyle söylediği :

«Türkler terk ittiler diyârların
Yok bahâya sattılar davarların».

sözü asırların gerisinde kalmıştır. Şimdi *Alevî Türk*ler, *Türk* olmanın şuuru içinde, her sahada vatan ve milletlerine değerli hizmetler ifa ettikleri gibi, esası çok eski zamanlara kadar giden asıl *Türk* kültür unsurlarını korumakta da takdire değer bir başarı göstermişlerdir.

Eserde, Giriş mahiyetinde olmak üzere, Ş e y h C ü n e y d ve Ş e y h H a y d a r'ın faaliyetlerinden bahsedildikten sonra, İ s m a i l'in, baba ve dedesinin müridlerini başına toplayıp S a f e v î devletini kurması anlatılmıştır. Bunu takiben de Ş a h T a h m a s b ve ilk üç halefi (II. Şah İsmail, Sultan Muhammed ve Şah Abbas) devrindeki *Türk* oymaklarının durumu geniş bir şekilde incelenmiş ve onlara mensub beyler de gösterilmiştir. S a f e v î asılzâdesini meydana getiren bu beylere dâir, E m e v î l e r devrindeki *Arab* emîrleri ve İ l h a n l ı l a r zamanındaki *Moğol* noyanları için olduğu gibi, bir ensab kitabının yazılması beklenebilirdi.

Sözlerime son vermeden önce, çeşitli yorucu işleri arasında, Dizin'i hazırlamak zahmetine katlanan sayın eşime teşekkür etmek ve şükranlarımı sunmak isterim. Ayrıca eserin iyi bir şekilde basılması hususunda gösterdikleri gayretlerden dolayı Güven Matbaası sahibi sayın O r h a n D o y r a n'a, basım işine nezaret eden sayın N â i l A t a e r'e ve eserin daktilosunu yapan, provaları gözden geçiren kürsümüz asistanlarına da teşekkür ederim.

Faruk S Ü M E R 30 Haziran 1975

İ Ç İ N D E K İ L E R

ÖNSÖZ ...

GİRİŞ : ŞEYH CÜNEYD VE HAYDAR'IN FAALİYETLERİ ... 1 - 14

I. BÖLÜM ŞAH İSMAİL DEVRİ (907 - 930 = 1502 - 1524) ... 15 - 42

DEVLETİN KURULUŞUNDA ROL OYNAYAN OYMAKLAR ... 43 - 49

A — BÜYÜK OYMAKLAR ... 43 - 49

1 — Rumlu ... 43
2 — Ustacalu ... 44 - 46
3 — Tekelü ... 46 - 47
4 — Şamlu ... 47 - 48
5 — Zü'l - Kadr ... 48 - 49

B — KÜÇÜK OYMAKLAR ... 49 - 56

1 — Varsak ... 49 - 50
2 — Çepni ... 50
3 — Arabgirlu ... 50
4 — Turgudlu ... 51 - 52
5 — Bozcalu ... 52
6 — Acirlu ... 52 - 53
7 — Hınıslu ... 53
8 — Çemişkezeklu ... 53 - 56

II. BÖLÜM ŞAH TAHMASB DEVRİ (930 - 984 = 1524 - 1576) ... 57 - 84

A — BÜYÜK OYMAKLAR ... 85 - 104

1 — Rumlu ... 85 - 87
2 — Ustacalu ... 87 - 90

3 — Tekelü ... 90 - 92
4 — Şamlu ... 92 - 94
5 — Zü'l - Kadr ... 94 - 96
6 — Kaçar ... 96 - 98
7 — Afşar ... 98 - 100
8 — Türkmen ... 101 - 104

B — KÜÇÜK OYMAKLAR ... **104 - 109**

1 — Varsak ... 104
2 — Çepni ... 104
3 — Arabgirlu ... 104
4 — Turgudlu ... 105
5 — Bozcalu ... 105
6 — Acirlu ... 105
7 — Hınıslu ... 105
8 — Sa'dlu ... 105 - 106
9 — Alpavut ... 106
10 — Bayat ... 106
11 — Karamanlu ... 106 - 107
12 — Bayburtlu ... 107
13 — Baharlu ... 107
14 — İspirlü ... 107 - 109

III. BÖLÜM II. ŞAH İSMAİL VE SULTAN MUHAMMED DEVİRLERİ (984 - 995=1576 - 1587) ... 110 - 142

A — BÜYÜK OYMAKLAR ... **143 - 146**

1 — Rumlu ... 143 - 144
2 — Ustacalu ... 144
3 — Tekelü ... 144
4 — Şamlu ... 144 - 145
5 — Zü'l - Kadr ... 145
6 — Kaçar ... 145
7 — Afşar ... 145 - 146
8 — Türkmen ... **146**

B — KÜÇÜK OYMAKLAR ... 146

IV. BÖLÜM ŞAH ABBAS DEVRİ (995 - 1037 = 1587 - 1628) ... 147 - 158

A — BÜYÜK OYMAKLAR ... **158 - 193**

1 — Rumlu ... 158 - 160

2 — Ustacalu ... 160 - 169
a) Çavuşlu, b) Şeyhlu, c) Kengerlu, ç) Şereflü, d) Kerempâ, e) Koçulu, f) Sofular, g) Mâhi Fakihlu, ğ) Karasarlu, h) Kıçlu, ı) Kızıllu, i) Damlu, j) Gözü Büyüklü. ...

3 — Tekelü ... 169 - 172

4 — Şamlu ... 172 - 177
a) Beğdili, b) İnallu, c) Hüdâbendelü, ç) Avcı, d) Biçerlü, e) Abdüllü, f) Kerâmetlü, g) Acirlü, ğ) Arabgirlü, h) Nilkas. ...

5 — Zü'l - Kadr ... 178 - 181
a) Koruğlu, b) Söklen (?), c) Şemseddinlü, ç) Eymür, d) Hacılar, e) Saru Şeyhlü, f) Çiçeklü, g) Camuslu, ğ) Şâdi Beğlü. ...

6 — Türkmen ... 182 - 183

7 — Kaçar ... 183 - 188
a) Ağça Koyunlu, b) Ağçalu, c) Şam Bayadı, ç) Yiva (?), d) İgirmi Dört ...

8 — Afşar ... 188 - 192
a) Gündüzlü, b) Araşlu, c) Usalu, ç) Eberlü, d) Alplu, e) İmanlu Âfşarı.

9 — Bayat ... 192 - 193

B — KÜÇÜK OYMAKLAR ... **193 - 201**

1 — Karamanlu ... 193 - 194
2 — Çepni ... 194
3 — Bayburtlu ... 194 - 195
4 — İspirlü ... 195
5 — Hınıslu ... 195 - 196
6 — Bozcalu ... 196
7 — Silsüpür ... 196 - 197
8 — Alpavut ... 197
9 — Câkirlu ... 197
10 — Sa'dlu ... 198
11 — Otuz İki ... 198 - 201
a) Mukaddem, b) Cevânşir.

SONUÇLAR ... ... 201 - 203

ŞAH İSMAİL (HATÂ'İ)'İN ŞİİRLERİNDEN SEÇMELER ... ... 205 - 208

THE ROLE OF THE ANATOLİAN TURKS IN THE FOUNDATION AND DEVELOPEMENT OF THE SAFAWID STATE ... ... 209 - 214

BİBLİYOGRAFYA ... ... 215 - 220

DİZIN ... ... 221 - 265

HARİTA (SAFEFİ DEVLETİNİ KURAN TÜRK OYMAKLARI VE KÖYLÜLERİNİN XV. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA ANADOLUDAKİ YURDLARI)

KISALTMALAR

AT = Anonim Târîh-i Şâh İsmâ'îl, British Museum, Or. 3248.

FB = Ferîdun Beğ, Münşeâtu's - Selâtîn, İstanbul, 1275.

CM = Celâluddin Muneccim-i Yezdî, Târîh-i Abbâsî, British Museum, Or. 3549.

GAF = Gaffârî, Târîh-i cihân-ârâ, Tahran, 1343 ş. (tenkidli bir baskı değildir, sadece İstanbul nüshasına dayanmış görünüyor).

HD = Handemîr, Habîbu's-siyer, Bombay, 1857, II, 4.

HKH = Hûrşâh b. Kubâd el Huseynî, Târîh-i ilçi-i Nizâmşâh, Millet, Ali Emîrî Ktp., nr. F. 756 (evvelce bu yazmanın müellifi bilinmiyordu).

HR = Hasan-i Rumlu, Ahsenu't-tevârîh, yay. G.N. Seddon, Baroda, 1931 (dizini yoktur).

HS = Hoca Sadeddin, Tâcü't-tevârîh, İstanbul, 1280, II.

İA = İslâm Ansiklopedisi.

İB = İskender Beğ-i Türkmen, Târîh-i âlem ârâ-yi Abbâsî, Tahran, 1334 - 1335 ş., I — II (içinde çok hatalar ve bazı eksiklikler bulunan eski taş baskısına dayanmaktadır; dizine de güvenmemeli).

İBMY = İskender Beğ-i Türkmen ve Muhammed Yûsuf, Zeyl-i Târih-i âlem ârâ-yi Abbâsî, yay. S. Hansârî, Tahran, 1317 ş. (dizin kifayetsizdir).

KA = Kâdı Ahmed-i Kumî, Hulâsatu't - tevârîh, yay. H. Müller, Wiesbaden, 1964.

ŞH = Şeref Han, Şeref-nâme, yay. V.V. Zernof, St. - Pétersbourg, 1862, I - II (dizini yoktur).

ŞT = Şah Tahmasb, Tezkire, Bibliothèca Indica, Calcutta, 1912 (dizini yoktur; iyi bir baskı da değildir).

YK = Yahyâ-yi Kazvînî, Lübbü't - tevârîh, Tahran, 1340 ş. (dizini yoktur).

FI = Fazlî-i İsfehânî, Efdalu't - tevârîh, British Museum, Or. 4678.

GİRİŞ

ŞEYH CÜNEYD VE HAYDAR'IN FAALİYETLERI

Safevî devletinin kuruluşu *İslâm ve Türkiye* tarihinde gerçekten mühim bir hâdisedir. Bu hâdisenin en mühim neticesi, *İslâm* âleminin merkezinde yeni bir âlemin meydana gelmiş olmasıdır. Başlıca vasfı *Şi'ilik olan ve İran*'ı içine alan bu âlem, varlığını, bilindiği gibi, zamanımıza kadar devam ettirmiştir. Bu konunun en dikkate değer tarafı, *Şi'iliğin İran*'a *Anadolu*'dan getirilmiş olmasıdır. *Şi'iliği İran*'a getiren unsur da Safevî devletini kuran ve *Kızılbaş* adı ile anılan *Anadolu Türkleri*'dir. *Anadolu*'lu *Türkler*'in Safevî devletini kurmaları ve bu unsurun zor kullanarak *Şi'iliği İran*'ın rakipsiz bir mezhebi haline getirmesi bu güne kadar ilim âlemince lâyıkiyle anlaşılmamış bir konudur. Öyle ümit ediyoruz ki bu inceleme ile bu mühim konu epeyce aydınlığa kavuşmuş olacaktır.

Safevî devletinin «*millî bir İran devleti*» olduğu görüşünün şimdi ciddî ilim adamları arasında taraftarı kalmamış gibidir. Safevî tarihi yakından tedkik edilince bu görüşün nasıl olup da ortaya atıldığına hayret etmemek mümkün olmuyor. Gerçekten hânedanın *seyyidlik* ile hiçbir alâkası olmayıp Fîrûz Şah adlı *Sincar*'lı bir *Kürd*'ün neslinden geldiği şüphe götürmez bir şekilde, ortaya konmuştur[1]. Tahmin etmek mümkün olabilir ki, Safiyüddin İshak'ın atası Fîrûz Şah, *Kürdler*'in X. yüzyılda *Âzerbaycan* ve *Errân*'a yayılmaları esnasında *Erdebil*'e gelmiş ve şehrin yakınında bir yerde yerleşmiştir. XI. yüzyılın ikinci yarı-

[1] A. Kesrevî, *Şeyh Safi ve tebâreş*, Tahran, 1332 ş; Z. V. Togan, *Sur l'origine des Safavides*, Mélanges Massignon, Damas, 1957, III, s. 345 - 357.

sında Selçuklular *Âzerbaycan, Kürdistan, Errân ve Doğu-Anadolu*'ya geldiklerinde buralarda hâkimiyet süren Revâdi, Şeddâdî, Mervanî ve Annâzoğulları gibi birçok *Kürd* hânedânları ile karşılaşmışlardı. Bunlardan Revâdiler *Âzerbaycan*'ı idare ediyorlardı. Emîr Ahmedil de bunlardan *Erdebil* ve *Tebriz* şehirlerinin hâkimi idi. Adı geçen yerler XI. yüzyılın sonlarından itibaren Ahmedil'in *Türk memlükü* Ak Sungur ve oğulları tarafından idare edilmiştir[2]. Kara-Koyunlular zamanında *Erdebil*'den *Muğan*'a kadar uzanan bölgenin *Câkirlü* oymağının yurdu olduğunu biliyoruz ki, İbn Arab Şah'a göre, bu oymak *Kürd* menşelidir[3].

Hânedan mensuplarına gelince, onlar hiç olmaz ise, Şeyh Cüneyd'den itibaren *seyyidlik* iddiasında bulunmuşlar, kendilerini Hz. Ali ahfadından saymışlardır.

Elimizdeki çeşitli kaynaklardan açıkça anlaşıldığı üzere Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar zamanında, yani XV. yüzyılın ikinci yarısında *İran*'daki halkın çoğunluğu *Sünnî* mezhebine sâlik idi[4]. İsmail, buyruğundaki *Anadolu Kızılbaş Türkleri* ile kan ve ateş saçarak bu *Kızılbaş Türkler*'in *Şi'ilik* anlayışını *İran*'daki *Sünnî* halka kabul ettirdi. Bilhassa Şah İsmail devrinde

[2] Bu hânedan hakkında : A. Kesrevî, *Şehriyâran-ı Gumnâm, Tahran*, 1308 ş., II. Yalnız A. Kesrevî Aksungur'u, Ahmedil'in oğlu göstermekle büyük bir hataya düşmüştür (s. 115 - 119). Halbuki Ak Sungur Ahmedil'in oğlu değil, onun bir *Türk* memlükü idi. Ak Sungur ve oğullarının yeniden ele alınıp işlenmesi faydalı olacaktır.

[3] F. Sümer, *Kara-Koyunlu*lar (T.T.K.), Ankara, 1967, I, s. 29. Fakat *Câkirlülerin* daha XV. yüzyılda tamamen *Türkleşmiş* oldukları anlaşılıyor.

[4] Bilindiği gibi, Hamdullah-ı Kazvinî'nin *Nuzhetü'l-kulûb*'undan (eserin yazılışı : 739 = 1339 - 40), o zaman, *Erdebil* de dahil olmak üzere, *İran*'daki halkın ekserisinin *sünnî* olduğu açıkça anlaşılmaktadır. *Erdebil* şeyhleri faaliyete geçtikleri esnada da *İran*'daki mezhebî durum aynı idi. Bilhassa babası, *İran*'lı Hasan Cân'ın sözlerine dayanarak Safevî devleti'nin kuruluşu esnasında *İran* halkından ekserisinin *Sünnî* olduğu hakkında HS'nin ifadesinin gerçeği ifade ettiğinde de *(Tâcü't-tevârih*, İstanbul, 1280, s. 280), devrin tarihini yakından tedkik eden bir kimse için, şüphe ile karşılanacak hiç bir cihet yoktur. Bu hususta, Köprülü Zâde Mehmed Fuad'ın *Anadolu*'da *İslâmiyet* adlı makalesine de bakınız *(Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, sayı 5, 297, haşiye 2).

bu *Şi'ilik İranlılar*'ın anladığı *Şi'ilik*'ten, birçok bakımlardan, farklı idi[5].

Safevî devletinin «*millî bir İran devleti*» olduğunu ileri sürenler, buna diğer bir delil olarak, Safevî devletinin, *İran*'ı Sâsâniler zamanındaki hudutlarına ulaştırmış olduğunu da kaydetmişlerdir[6]. Lâkin hudutlar hiç bir zaman bir devletin millî devlet sayılması için bir delil teşkil etmez. Çünkü bunlar her zaman değişebilir. Kaldı ki, İran Selçukluları ile İlhanlı devlet'nin hudutları da Safevî'lerinkinden pek farklı değildi.

Safevî devletini kuran ve onu ayakta tutan unsura gelince, bu unsuru *Anadolu Türkleri*'nin meydana getirdiği yukarıda söylenmişti. Bu unsur, *Ak-Koyunlu ulusu*'ndan olmadığı gibi, onun *Kara-Koyunlular* ile de hiç bir münasebeti yoktur. Bu unsur, aşağıda tafsilâtlı olarak anlatılacağı üzere, *Anadolu*'nun *Orta* ve *Güney* bölgesine mensup yeni bir *Türk* topluluğudur. Yine yukarıda işaret edildiği gibi, devletin ilk zamanlarındaki, *kızılbaşlık* adını verebileceğimiz *Şi'ilik* bu unsurun inançlarını ifade etmektedir.

Safevî devleti ile ilgili olarak ele alınıp ayrıca ve esaslı bir şekilde işlenmemiş meselelerden biri de bu devletin askerî ve mülkî teşkilâtıdır. Merhum Minorsky'nin *Tezkiretü'l-mülûk*'ün neşri ve İngilizce tercümesi dolayısı ile mezkûr konu üzerindeki değerli çalışması, böyle bir hüküm vermemize mâni değildir. Bu devletin teşkilâtı esas itibariyle Ak-Koyunlu devletininkine dayanmakla beraber, onda Çağatay'lar'dan alınmış bir çok müesseseler de görülür. Meselâ, *on iki hayvanlı Türk takvimi*, hassa askerî teşkilâtı, yâni *korucular* (korçı), *onbaşı, yüzbaşı, miñ* (bin) *başı* ve

[5] Safevîler'in dinî siyasetleri çok kısa fakat gayet isabetli bir şekilde J. Aubin tarafından izah edilmiştir (*La politique religieuse des Safavides*, Le Shî'isme İmâmite, Bibliothèque des centres d'études supérieures spécialisés, s. 235-243).

[6] E. G. Browne, A *Literary history of Persia*, Modern Times, Cambridge, 1953 (yeni baskı), s. 3 - 4; 12 - 15; W. Hinz'in Türkçeye de çevrilmiş olan kitabı (*Irans aufstieg zum nationalstaat im funfzehnten jahrhundert*, Berlin - Leipzig, 1936, türkçesi : T. Bıyıklıoğlu *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, T.T.K., Ankara, 1948), İlmî ciddiyetten mahrum, siyasî bir maksatla yazılmış gibi görünen bir kitaptır. Safevî devleti'ni *millî bir İran devleti* olarak vasıflayan diğer müelliflerden bahsetmeye lüzum görmüyorum. Çünkü onlar umumiyetle E. G. Browne ile W. Hinz'in sözlerinin tesiri altında kalmışlardır.

bunlara mümasil daha bir çok tabir ve deyimler ki, biz bunları Ak-Koyunlular'da göremiyoruz. Safevîler'in bunları Çağataylar'dan aldıklarında şüphe yoktur. Bir de bunlara Çağatay edebiyatının Safevîler arasında çok revaçta olduğu ilâve edilir ise, Safevî devletine bir çok bakımlardan İlhanlı İmparatorluğunun ihyası nazarı ile bakmak hiç de isabetsiz bir görüş sayılmaz. Bilindiği gibi *İran Selçukluları* (hattâ Anadolu Selçukluları) divânından çıkmış hiç bir Türkçe vesikaya sahip değiliz. Kara-Koyunlular için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Ak-Koyunlu beğlerinden bir kaçının *Türkiye*'ye Türkçe mektuplar gönderdikleri biliniyor. Safevîler'e gelince, daha Şah İsmail'den itibaren bu devletin divânında pek fazla olmamakla beraber, Türkçe mektuplar da yazılmakta idi. Buna karşılık, *Türk* arşivlerinde *Türkistan*'daki *Özbek* hanları tarafından yollanmış Türkçe bir mektuba galiba rastgelinmemiştir.

Safevîler'in *İran*'ı *Türk* unsurunun daha önceki devirlere nazaran en fazla kesafet peyda ettiği bir ülke haline gelmiş bulunuyordu. Bunun sebebi, Safevî devletinin kuruluşu ile ilgili olarak *Türkiye*'den vukubulan kümeler halindeki devamlı göçlerdir. Bu göçler bir asırdan fazla sürmüştür. Hattâ XVIII. yüzyılın başlarında bile bu ülkeye göçler yapıldığına dâir elimizde bazı deliller vardır. Daha önce başka yerlerde yazdığımız gibi [7], *Anadolu*'dan *İran*'a XIV. yüzyıldanberi, siyasî faaliyetlerle ilgili olarak, göç hareketleri yapılmakta idi. Hattâ XIX. yüzyılda *İran*'daki *Türk* oymaklarından birçokları *Anadolu*'dan (Rûm) geldiklerini unutmamışlardı. Bu göçlerin ilki *Moğollar*'ın *Diyarbekir* valisi *Uyrat* Ali Pâdişah'ın 1336'da İlhanlı hükümdarı Arpagaun'un (kısaca Arpa) üzerinde yürümesi ile başlamıştır. Ali Pâdişah'ın Arpagaun'u yenerek iktidarı eline alması üzerine, *Güney - Doğu Anadolu* ile bir kısım *Doğu - Anadolu* yörelerinden kalabalık sayıda bir *Moğol* ve *Türk* topluluğu *İran*'a gitti. Bunu aynı yılda *Moğollar*'ın Anadolu umumî valisi *Celâyir* Şeyh Hasan idaresindeki *Orta - Anadolu*'dan gelen diğer bir *Moğol - Türk* kümesi takip etti. Çobanlı Şeyh Hasan ile Düzmece Demirtaş'ın yine

[7] *Âzerbaycan'ın Türkleşmesi tarihine umumî bir bakış*, Belleten (1957), sayı, 83, s. 429 - 447; *Anadolu'da Moğollar*, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, I, s. 95 - 110; *Oğuzlar*, ikinci baskı, Ankara, 1972, s. 145 - 154.

daha ziyade *Orta - Anadolu*'dan *İran*'a getirdikleri topluluk ise ilk ikisinden çok daha kalabalık idi. XV. yüzyılda *İran*'a Kara-Koyunlular'ın ve Ak-Koyunlular'ın göç ettiklerini biliyoruz. Bunlar yalnız *Doğu - Anadolu* ile *Güney Doğu - Anadolu*'da yaşıyan *Türk* oymaklarının pek mühim bir kısmını götürmekle kalmadılar, *Orta - Anadolu*'daki *Türk* oymaklarından bazılarının da *İran*'a göç etmelerinde âmil oldular. Meselâ Kara-Koyunlular *Maraş - Elbistan* bölgesindeki *Ağaç - Eriler*'den bir kolu *İran*'a göçürdüler ki, bu kol orada varlığını zamanımıza kadar devam ettirmiştir. Fakat, aşağıda verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere, Safevi devletinin kurulması ile vukubulan göçler diğerleri ile mukayese edilemeyecek derecede kesif ve devamlı olmuştur. Hattâ Safevî devleti, kurulduktan sonra da, uzun bir zaman — bilhassa insan gücü bakımından — *Anadolu*'dan beslenmiştir. Böylece birbirinin amansız düşmanı olan Osmanlılar ile Safevîler bir asır kadar bu ülkeden müştereken faydalanmışlardır.

Safevîler devrinde *İran*'daki *Türk* topluluğu *Türk* adiyle *Fars* ve diğer unsurlardan ayrılıyordu. Eserlerde *Türk*'ün karşılığı olarak, eskiden olduğu gibi, *Tâcik* (cem'i : Tâcikân, Tâcikiyye) sözü geçiyor. Fakat *Türkler* bunun yerine kendi öz kelimeleri olan «*Tat*» sözünü kullanmışlardır. *Tacikler*, eskisi gibi, devletin mülkî teşkilâtını ellerinde tutuyorlardı. Fakat XVI. yüzyılda, Selçuklu devrinde olduğu gibi, devletin idaresinde nüfuz ve kuvvete pek sahip değillerdi. Devletin idaresinde söz sahibi *Türkler* (Etrâk) idi. Onlar, bazı misalleri ileride görüleceği üzere, *Tâcikler*'in mâlî meselelerden başka işler ile meşgul olmalarını istemiyorlardı. *Türkler* devletin kaderine hâkim olduktan başka kuvvetli bir millî kültüre de sahip idiler. Zengin şifahî edebiyatları yanında yazılı (bilhassa manzum) edebiyatları da vardı. Bununla ilgili olarak Sâm Mirza ve Sâdıkî gibi tezkireciler, şiir yazan *Türk* beğlerine husus‍î bölümler tahsis etmişlerdir. Bizzat Safevî sarayında *Çukur - Ova Türkleri*'nin *varsağıları* dinlenir iken Fuzûlî ve Ali Şîr Nevaî gibi *Türk* edebiyatının iki büyük üstadının divânları da okunuyordu. Devlet merkezinin *İsfahan*'a nakledilmesi, tahminin hilâfına, bu hususta hiçbir gerileme meydana getirmedi. Türkçe sarayın resmî dili olarak orada da Şah Abbas ve halefleri zamanında hâkimiyetini koruduğu gibi, bu şehirde *türkçe* şiirler yazan bir çok şâir

de yetişti. Çünkü Türkçe yalnız emirlerin dili değil, hânedânın da ana dili idi. Şah İsmail'in Farsça'dan çok Türkçe şiirler yazması[8] ve Ali Şîr Nevâ î'nin eserlerine düşkünlüğü ana dilinin Türkçe olmasından ileri geliyordu. Osmanlılar ile Safevîler'in birbirlerine karşı düşmanlık ve münâferetine rağmen, iki ülke *Türkleri* arasında kültürel münasebetlerin devam etmesi çok dikkate şâyândır. Bu hususta en mühim âmil şüphesiz *Anadolu*'daki *Kızılbaş Türkler* idi. Her halde bunlar sâyesinde XVII. yüzyılın başlarında âşıklar tarafından söylenmeğe başlanan *Köroğlu Destanı*, *İran Türkleri* arasında da yayılmış ve onların da millî destanları olmuştur. *İran Türkleri*'nin aynı zamanda *Dede Korkut Destanları*'nı da bilip sevdikleri anlaşılıyor. *Kör Oğlu Destanı*, *İran Türkleri* vasıtası ile *Hazar Ötesi Türkmenleri*'nce de tanınmış ve onların da millî destanları vasfını kazanmıştır. Bu suretle *Kör Oğlu Destanı*, *Dede Korkut Destanları* gibi, *Ceyhun*'dan *Tuna*'ya kadar bütün *Batı Türkleri*'nin yâni *Oğuz veya Türkmenler*'in torunlarının müşterek millî destanları haline gelmiştir. Bunun gibi *Kerem ile Aslı*, *Âşık Garib*, *Arzu ile Kanber* ve diğer (çoğu *İran*'da meydana gelmiş) halk romanları da *Türkiye*, *İran* ve *Türkmenistan*'da zamanımıza kadar zevkle dinlenmekte ve okunmaktadır. Şu hülâsa ile izaha çalıştığımız husus Safevî devletinin gerek dayandığı zümre, gerek devlet teşkilâtı ve kültür bakımlarından kendisinden önce aynı ülkedeki *Türk* devletlerinden farksız olduğu ve hattâ belki onların bazılarından daha fazla *Türklük* vasıflarını taşıdığıdır.

Eski *İran* müellifleri, *Erdebil*'deki *Safevî* tarîkatının *Anadolu*'lu mensuplarının, Timur'un bu ülkeden getirip de Safevî şeyhi Hâce Ali Şah'a hürmeten serbest bıraktığı tutsaklar ile onların neslinden olduklarını yazarlar[9]. Zamanımızdaki bir çok

[8] Şah İsmail'in mevsuk türkçe divanı Turhan Genceî tarafından yayınlanmıştır : Tourkhan Gandjei, *Il Ganzoniere di Şāh Ismā'il Ḥatā-î*, Napoli, 1959.

[9] AT, 16 a-b, (Ross), s. 250; E. Glassen, *Die Frühen Safawiden nach Qāzi Ahmed Qumī*, Freiburg im Breisgau. 1970, metin. s. 51-52; İB, s. 15-16. Şeyhi Hüseyin, *Silsiletü'n - nesebi Safeviyye*, Berlin, 1343, s. 48; Rıza Kulu Han, *Ravzatu's - Safâ-i Nâsirî*, Tahran, 1339, VIII, s. 9. H. Sohrweide, *Der Sieg der Safaviden in Persien und seine ruckwirkungen* (Der Islam, 1965, Band, 41, s. 95-223) adlı değerli yazısında bu mesele üzerinde de durmuştur (s. 125-131). Eski *İran müellifleri* Timur'un bu esirleri Hâce Ali'ye mi yoksa Şeyh Sadreddin'e mi bağışladığından emin görünmüyorlar.

Batılı ve *Doğulu* ilim adamlarının da tekrar ettikleri bu haberin gerçekle hiç bir ilgisi yoktur. Timur *Türkistan'a Orta-Anadolu*'daki kalabalık ve *Türkmenleşmiş Kara Tatarlar*'ın pek mühim bir kısmını zorla göçürdüğü gibi, ayrıca *Âzerbaycan*'dan da onbin evlik bir topluluğu götürmüştü[10]. Hâce Ali Şah'ın *Timur*'a ricada bulunarak bunları veya onlardan bir kısmını hürriyetlerine kavuşturduğuna dâir Timurlular devri kaynaklarında hiçbir kayda rastgelinmez. Bu sebeple, bu haber *İran*'da son asra kadar unutulmayan *Rûm* (Urum)'dan yâni *Anadolu*'dan geliş hâtırasının yanlış izahından başka birşey değildir.

Anadolu Türkleri'nden mühim bir kısmını Safevî tarikatına bağlıyan Cüneyd (ölümü: 1460) olmuştur. Cüneyd amcası Şeyh Cafer ile Safevî tarikatı şeyhliği mücadelesine girişmiş ise de bu mücadelede muvaffak olamıyarak *Erdebil*'i terketmek zorunda kalmış ve bir çok *İranlı*'nın yaptığı gibi, *Anadolu*'ya gitmişti Şeyh Cafer'in şeyhlik mevkiinde kalabilmesi ise daha çok veya münhasıran devrin hükümdarı Kara-Koyunlu Cihan Şah'ın kendini tutması ve desteklemesi sâyesinde mümkün olmuştur.

XV. yüzyılın ortalarında *Anadolu*'daki göçebe ve köylülerin dinî inançları hakkında sarih bilgilere sahip değiliz. Anlaşıldığına göre, medresenin tesiri dışında kalan köylü ve göçebelerin mühim bir kısmı sathî bir islâmiyetin görünüşü altında *Orta - Asya*'dan getirdikleri eski dinî inanç ve telâkkilerini devam ettiriyorlardı. Onların dinî hayatlarına «*dede*» ünvanlı şahıslar hâkimdi. Safevî devleti kurulduktan sonra da bu *dedeler*, *İran*'a gelen *Moğollar*'ın *kam* veya şamanları gibi, hânedân nezdinde de ehemmiyet kazanmışlardır. Şah İsmail ve Tahmasb'ın oğullarından her birinin lalası (atabeğ = atalık) olduğu gibi, dedesi de vardı. Bu dedeler hemen her bakımdan eski kam veya şamanların muakkibleri gibi görünüyorlar. *Türkler*'de çıkardıkları büyük siyasî şahsiyetlere bile çok derin bir saygı ve bağlılığın mevcudiyeti malûmdur. *Orhun* Âbideleri kahramanı Kül Tegin için «*Türk Budun*» saçlarını, kulak ve yüzlerini kesmek, gözlerinden kanlı yaşlar akıtmak suretiyle günlerce süren ağır yaslar tutmuştu. Selçuklular'dan Melikşah'ın oğ-

[10] Bu konu üzerinde : F. Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 128-131.

lu Dâvud'un ölümü dolayısiyle *Türkler*'in *İsfahan*'da buna benzer bir yas tuttuklarını biliyoruz[11]. Bunlar ile *Şi'ilerin* 10 *Muharrem*'de *Kerbelâ*'da şehid düşen Hz. Hüseyin için tuttukları yas arasında hiç bir fark yoktur. Din adamlarına gelince, *Türkler*'in onlara çok daha fazla saygı gösterdikleri anlaşılıyor. Milâdî 985 yılında yazılmış olan *Hudûdu'l - Âlem*'de *Oğuzlar*'ın tabibleri olduğu, onlara rastladıkları zaman secde ettikleri (namâz berend), tabiblerin *Oğuzlar*'ın mal ve canlarına hükmettikleri yazılmaktadır. Kaynağın tabibler dediği şahısların kamlar olduklarında şüphe yoktur. Bunlar da her halde *ata* ünvanını taşıyorlardı. Dikkate değer başka bir misal de şudur: Gazneli Mes'ud ile savaşan Selçuklu Tuğrul ve Çağrı Beğler biraz daha sabrettikleri takdirde zaferi kazanacaklarını söyliyen yıldızlar ilmi ile meşgul bir *İranlı*'ya zaferden sonra atlarından inerek secde etmişlerdi[12]. Buna Türkçe'de «*yükünmek*» denilmekte idi. 1240 yılında *Anadolu*'da büyük bir isyan çıkaran Baba İshak'a müridleri olan *Türkmenler*, İslâmın kesin ilkesine aykırı olarak «Baba Resûl», yahut «Baba Resûl'ullah» diyorlar, yani ona Peygamber nazarı ile bakıyorlardı. Hattâ Baba İshak'ın öldürülmesine inanmayan *Türkmenler*, onun yardım getirmek üzere göğe çıktığını söyliyerek isyanlarını devam ettirmişlerdi. Baba İshak'ın da kendi peygamberliğine samimiyetle inandığı anlaşılıyor[13]. Şu misaller ile *Anadolu*'lu *Kızılbaş Türkler*'in Şeyh Cüneyd ve haleflerini Mehdî, *peygamber* ve hattâ *Allah* olarak görmeleri daha iyi anlaşılabilir. İşte bu telâkkiden dolayı *Kızılbaş Türkler* şeyhleri veya şahları uğruna her türlü fedakârlığa seve seve katlanmakta idiler. Bu husus devletin kurulmasında ve yaşayabilmesinde pek mühim bir âmil teşkil etmiştir. Yukarıdaki misallerden çıkan en mühim netice ise İslâmiyete gireli çok uzun bir zaman geçtiği halde, *Anadolu*'daki göçebe ve köylü *Türkler*'in dinî hayatla-

[11] *Türkler*'deki yas geleneklerine ait muhtelif devirler ile ilgili bazı dikkate değer misaller için: F. Sümer, *Oğuzlar'a ait destanî mahiyette eserler*, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, XVII, s. 444 - 448.

[12] Bunlar hakkında, *Oğuzlar*'a bakınız (s. 44).

[13] Baba İshak isyanına dâir: O. Turan, *Gıyaseddin Keyhüsrev II*, İslâm Ansiklopedisi, VI, s. 623 - 624; Cl, Cahen, *Bâbâî maddesi*, Encyclopaedia of İslâm, I, s. 843 - 844.

rında, en belli başlı ilkelerde bile, bir gelişmenin kaydedilmemiş olmasıdır. Bu telâkkilerin başında şahıslara aşırı saygı geliyor ki, dinî ve siyasî sahada *Türk* düşünce ve duygusunun en bâriz, en değişmeyen hususiyetlerinden biridir. «Fahr-i kâinat Hazret-i Muhammed Mustafâ»nın da başta «*Mevlid*» adlı eser olmak üzere en fazla *Türkler* arasında tebcil ve takdis edildiğini hatırlatalım[14].

XV. Yüzyılda *Anadolu*'daki *Şiiliğin* köylü ve göçebeler arasında ne derecede yaygın olduğu ve bunun mahiyeti hakkında da malûmatımız yoktur. *Anadolu*'nun XVI. yüzyıla kadar dinî tarihine ait yazılmış incelemeler, bilhassa kaynakların kifayetsizliği yüzünden, bizi bu konuda aydınlatmaktan oldukça uzak bulunuyor[15]. Köylü, göçebe ve hattâ şehirlilerden bir kısmının bağlı bulunduğu *Bektaşî tarikatı*'nın açık bir *Şi'ilik* inancını yaydığını ileri sürmek her halde mümkün değildir. İsmail Hacı Oğulları, Dede Garkın ve diğerleri gibi şeyh aileleri için de aynı şey söylenebilir. Ancak İlhanlı hükümdarı Olcaytu'nun (ölümü: 1316) «*On İki İmam Şi'iliği*» ni kabul etmesinin bu mezhebin, bir *Moğol* eyâleti durumunda bulunan, *Anadolu*'daki Sünnî olmayan (Hétéredoxe) köylü ve göçebeler tarafından sevinçle karşılandığı muhakkaktır. Olcaytu'nun *İmamiyye Şi'iliğini* kabul etmesi üzerine *Anadolu*'da da

[14] Dinî ve siyasî şahsiyetlere karşı *Türkler*'deki derin saygı ve aşırı bağlılık mâzide onların bir zaafı değil, bilakis en başta gelen kuvvet kaynağı olmuştur. *Türkler*'in cemiyetçi bir telâkkiye sahip olmaları, her yerde devletler kurabilmeleri de şüphesiz bu telâkkî ile yakından ilgilidir.

[15] F. Köprülü'nün *Anadolu'da İslâmiyet* adlı makalesi (Edebiyat Fakültesi Mecmuası ,sayı: 4, s. 281 - 311, Sayı: 5, s. 385 - 486), aradan uzun bir zaman geçmiş olmasına rağmen, değerini ve ehemmiyetini muhafaza etmektedir. *A. Gölpınarlı*'nın çalışmaları da şüphesiz faydalı araştırmalardır. Adıgeçen müellifin *Kızılbaşlığa* dâir makalesi (İ A., VI, s. 789 - 795), bilhassa *Anadolu Kızılbaşlığı*'nın mahiyeti bakımından değerli bir incelemedir. Cl. Cahen Selçuklular ve Beğlikler devrinde Şiîliği araştırmış (*Le problème du Shî'isme dans l'Asie mineure Turque pré - Ottoman*, Le Shî'isme Imāmite, s. 115 - 129); H. Sohrweide de yukarıda adı zikredilen makalesinde XVI. yüzyılda *Anadolu*'daki şiîlik hareketlerini incelemiştir. Ancak burada zikredilen ve edilmeyen araştırmalar, bilhassa XVI. yüzyıldan önce *Anadolu*'nun dinî tarihinin lâyıkı ile incelenmemiş olduğunu söylemeğe mâni değildir. Bu konu üzerinde *Türkiye*'de doğrudan doğruya araştırma yapacak mütehassısların henüz yetişmemiş olmasına ne kadar teessüf edilse azdır.

Ebûbekir, Ömer ve Osman'ın adlarının anılmasının yasaklandığını biliyoruz. *Anadolu Türkleri*'nin Olcaytu'nun, Harbende ismi de dahil olmak üzere, *Moğollar*'a mahsus bir çok isimleri kullandıkları, *Türkmenler* ile *Moğollar* arasında bir kaynaşmanın başlamış olduğu görülüyor. Kara-Koyunlular'ın resmen *Şi'î* olmamakla beraber Ali ve evlâdına karşı sıcak bir sevgi duydukları, kullandıkları isimlerden anlaşılıyor. Hattâ bunlardan *Bağdad* hâkimi İsfahan Mirza (ölümü: 1444) *On İki İmam* adına hutbe okutup sikke kestirmişti.

Anadolu'ya gelen Şeyh Cüneyd bu ülkede kendi maksadı için, belki de ümit etmediği derecede, elverişli bir zemin buldu. Dolaştığı köylüler ve göçebeler arasında *Şi'î* ve *Şi'iliğe* mütemayil ve müstaid pek çok zümreler ile karşılaştı. Şimdi burada şu suali sormak yerindedir: Cüneyd *Anadolu*'ya geldiğinde *Şi'î* mi idi? Bu soruyu cevaplandırmak kolay olmamakla beraber, onun bu ülkeye geldikten sonra *Şi'iliği* kabul etmesi de mümkün, hattâ belki muhtemeldir. Cüneyd'in, *Anadolu*'da, yalnız ünlü bir tarikatın şeyh ailesine mensup olarak değil, aynı zamanda bir *seyyîd* olarak dolaştığı da muhakkaktır. Hattâ bu sıfatla onun gibi muhteris bir adamın *Şi'iliği* müsaid karşılaması tabii görülebilir. Cüneyd'in *Anadolu*'daki faaliyeti hakkında, malûm olduğu üzere, pek az bilgi vardır. Bu bilginin çoğunu da Âşık Paşa Zâde'ye borçluyuz. Cerbezeli, telkin kabiliyetine sahip ve aynı zamanda faal bir insan olduğu anlaşılan Safevî şeyhi dolaştığı köylü ve göçebe *Türkler* arasında sayısı hiç de az olmayan bir topluluğu kendisine mürid yaptı. Hattâ Cüneyd bunlardan beş - on bin kişilik silâhlı bir kuvvet de meydana getirmeğe muvaffak oldu. Kendisinin Hz. Ali evlâdından idiğini iddia etmesi, faaliyetinin siyasî bir gayesi olduğunu da gizlememesi, köylü ve göçebe *Türkler'in* iktisadî durumlarının her halde iyi olmaması ve bilhassa *siyasî bakımlardan tatmin edilememiş bulunmaları*, Cüneyd'in başarılarının diğer mühim sebeplerini teşkil ederler. Şeyh Cüneyd, başına topladığı bu beş - on bin kişilik silâhlı müridleri ile *Trabzon* Rum devleti topraklarına girerek burada yağmalarda bulundu; hattâ bizzat *Trabzon* şehrini kuşattı ise de fethedemiyeceğini görerek kuşatmayı kaldırdı. Bu esnada Uzun Hasan Beğ, Ak-Koyunlular'ın başı mevkiine yükselmişti (1452). Cüneyd onun yanına gitti. Hasan Beğ, Safevî şeyhine iyi bir kabul gösterdiği gibi, kız kardeşi Hadice Begim'i de onunla evlendirdi. *Sünnîlik* ilkelerine kuvvetli bir şekilde bağlı bulunan Ak-Koyunlu hükümdarının bu şekilde hareket etmesinin dâimi tehdidi altında bulunduğu Kara-Koyunlu Cihan Şah Mirza'ya karşı Cüneyd'in kuvvetlerinden faydalanmak gayesi ile ilgili olduğu aşikârdır. Buna ilâve olarak Cüneyd'in bu sırada kendisini mutedil bir *Şi'î* şeklinde göstermiş olduğu da düşünülebilir. Bu husus ne olursa olsun Safevî şeyhi uzun yıllar kaldığı *Anadolu*'dan bir kısım müridleri ile birlikte *Erdebil*'e döndü. Şeyh Cüneyd çok geçmeden *Çerkesler* ülkesine gaza yapmak için harekete geçti. Çünkü müridlerini geçindirmesi icap ediyordu; aynı zamanda bu gaz'a ile ün kazanacak ve müridlerinin sayısı artacak idi; *Şirvan* hükümdarı Halîlullah'ın ülkesinden geçmesine rıza göstermeyeceğine ehemmiyet vermedi, onunla dahi vuruşmayı göze aldı; sayısı az, fakat şeyhleri uğruna hayatlarını seve seve vermeye hazır müridlerinin yiğitçe savaşarak *Şirvan* askerlerini yeneceklerine inanıyordu. Gerçekten müridleri fedakârca dövüşmelerine rağmen Cüneyd, Şirvan-Şah'a yenildi ve hattâ muharebe meydanında kaldı (doğumu belli değil, ölümü: 1460)[16]. Cüneyd'in şu faaliyeti *Anadolu*'nun o zaman ne kadar faal insan gücüne sahib olduğunu göstermesi bakımından da kayda değer.

Bu mağlubiyet Safevî tarikatı müridlerinin dağılmasına, hattâ tarikatla bağlarının gevşemesine veya zayıflamasına sebep olmadı. Çünkü, şeyhlerinin oğulları vardı. Onlar, Cüneyd'in vasiyetine uyarak çocuk yaşta olmasına rağmen Ak-Koyunlu Uzun Hasan Beğ'in kız kardeşinden doğan oğlu Haydar'ın etrafında toplandılar. Cüneyd'in yetişkin başka oğlu varken çocuk yaştaki Haydar'ı halefi tayin etmesi, anlaşılacağı üzere, sebepsiz değildi. Haydar anası cihetinden asil olduğu gibi, aynı zamanda, lüzumu halinde dayısının destek ve himayesini de elde edebilecekti. Gerçekten çok geçmeden Uzun Hasan Beğ, Cihan-Şah'ı ve oğlu Hasan Ali'yi yenerek Kara-Koyunlu devletini ortadan kaldırmış, *Horasan*'dan *Sivas* bölgesine

[16] M. H. Yinanç, Cüneyd maddesi, İ.A., III, s. 242-244. Burada lüzumlu bibliyografya da verilmiştir.

kadar uzanan geniş sahada bir imparatorluk kurmuştu (1468). Haydar *Erdebil*'deki şeyhlik postuna rahatça oturduğu gibi, dayısı «Hasan Pâdişâh»'ın kızı —Alem Şah olarak da tanınan— Halîme Begim ile evlendi ki, bu izdivaçtan aralarında Safevî devletinin kurucusu İsmail'in de bulunduğu üç oğlu dünyaya geldi. Anlaşıldığına göre Şeyh Haydar'ın ilk yılları *Anadolu*'daki teşkilâtı geliştirmek ve müridlerin sayısını artırmak faaliyeti ile geçti. *Anadolu*'lu müridlerden istidatlı olanlar hususî bir şekilde yetiştirilerek *halîfe* ünvanı ile memleketlerine gönderiliyorlardı. *Halîfeler* orada tarikatı yaymak ve şeyhleri için mal toplamakla görevlendirilmişlerdi. Bunlardan biri de *Tekeli (Antalya bölgesi* halkından) Hasan Halife idi ki bu, Osmanlı kaynaklarının, tezyif makamında, Şeytan Kulu dedikleri meşhur Şah Kulu'nun babasıdır. Verilmiş olan şu kısa izahattan anlaşıldığı üzere, tarikatın başı *Âzerbaycan*'daki *Erdebil* şehrinde, gövdesi de *Anadolu*'da idi. *İran*'da tarikatın pek az mensubu vardı ki, bunlar da *Erdebilliler*'den, *Karaca Dağ Türkleri*'nden, *Tâlişler*'den, *Errân*'daki[17] *Karamanlu* ve *Kaçar* boylarından idiler. *İran*'ın diğer yerlerinde ise tarikat hiç bir varlık gösterememişti.

Şeyh Haydar zamanında, yapılan devamlı ve müessir propagandalar ile *Anadolu*'daki tarikat mensupları çoğalmış ve bunlar nezir ve hediyeler ile *Erdebil*'deki şeyhlerini ziyaret etmeye başlamışlardı. Hattâ bu kadar zahmet çekip *Erdebil*'e gidecekleri yerde *Medine*'ye gidip Hz. Peygamber'in türbesini ziyaret etmelerini tavsiye eden *Sünnî* komşularına: *«biz ölüye değil diriye gideriz»* cevabını veriyorlardı. Tarikatın bulunduğu *Erdebil* şehrinde *Anadolulular*'ın oturduğu bir mahalle meydana gelmişti[18]. Çağdaş müverrih Fadlullah b. Ruzbihan'ın sözlerine göre[19], Osmanlı hükümdarı II. Bâyezid kuvvetli bir orduya, geniş

[17] *Karaca Dağ, Tebriz*'in kuzeyinde, *Tebriz* ile *Aras* ırmağı arasında bulunmaktadır. O zamanlar halkı tamamen *Türkler*'den müteşekkil idi. *Tâliş, Hazar Denizi*'nin *Güney-Batı* köşesine isabet eden kısmına denildiği gibi halkına da aynı isim verilmektedir. *Errân*, bu günkü *Kuzey Âzerbaycan* ile *Ermenistan*'ın bir kısım topraklarından meydana gelmişti. *Gence, Berda,' Şamkur, Debil, Errân*'ın başlıca şehirlerini teşkil ediyordu.

[18] AT, 30 a; ondan naklen HR, s. 5.

[19] Tarih-i *âlem âra-yi Emînî*, Fatih ktp., nr. 4431, 132; İngilizce muhtasar tercümesi V. Minorsky, *Persia* in A.D. 1478 - 1490, London, 1957, s. 69.

bir ülkeye sahip olduğu halde Haydar'ın sayısı gittikçe artan müridlerinin karışıklık çıkarmalarından çekiniyordu. Gerçekten tarikatın *Anadolu*'da bu kadar gelişmesinde Bâyezid'in gevşek idaresinin pek mühim bir rolü olmuştur. Onun aczi yüzünden *Anadolu*'daki *Şi'î* halk şöyle dursun *Sünnîlere* bile baskı yapılmakta idi. Hülasâ, tarikatın *Anadolu*'da yayılmasında ve Safevî devletinin kurulmasında II. Bâyezid'in büyük sorumluluğu vardır.

Şeyh Haydar, müridlerinin sayısının gittikçe fazlalaşması karşısında, arzu etse de, hareketsiz kalamazdı. Çünkü, adetâ Hz. Peygamber'in de üstünde bir inançla bağlanmış olan *Anadolu'lu sofular* (müridler) şeyhlerinden büyük işler bekliyorlardı[20]. Esasen bu müridler *Anadolu*'nun yoksul insanlarından idiler. Aralarında *«beğ»* sınıfından ancak bir kaç kişi vardı. Bu sebeple Şeyh Haydar'ın 891 (1486) de *Demirkapı* (Derbend) ötesindeki *Kafkas* kavimleri üzerine sefere çıktığında on bin kişilik müridler ordusundaki askerler yoksul giyimli olup, bir kısmının atı, bir kısmının da silâhı yoktu. Buna rağmen sefer başarı ile neticelendi ve bol

[20] Fazlullah b. Ruzbihan, Şeyh Cüneyd ve oğlu Şeyh Haydar'ın *Anadolu*'lu mürîdlerinden sık sık bahsetmektedir. Adıgeçen müellif, *Anadolu*'nun deli ve sapıklarının Şeyh Cüneyd'e *Allah* ve oğlu Haydara'a da *Allah'ın Oğlu* dediklerini yazmakta, *Anadolu*'nun her tarafından gelen halîfelerin Haydar'ın *ulûhiyyetini* ilân ettiklerini söylemektedir. Yine aynı müellif Şeyh Haydar'ın bir takım kötü alışkanlıklar edinmesine ve davranışlarda bulunmasına *Anadolulular*'ın ona ifrat derecedeki bağlılık ve itaatkârlıklarının sebep olduğunu da kaydetmektedir. Fazlullah, eserinin başka bir yerinde Haydar'ın *Anadolu*'lu putperestlerin desteği ile *Şirvan*'a yürüdüğünü bildirir. Diğer bir yerde de *Anadolu*'dan, *Karaca Dağ*'dan ve *Tâliş*'ten çok kimsenin namaz ve orucu terkedip Haydar'ı *kıble* ve *mescitleri* tanıdıklarını, onu *mabûdları* saydıklarını anlatır. II. *Kafkas* seferinden dönen Şeyh Haydar'ın büyük bir tehlike teşkil ettiği Ak-Koyunlu devlet adamları tarafından anlaşılmıştı. Hattâ onlar hükümdarları Yakub Beğ'e Haydar'ın *Erdebil*'den uzaklaştırılması ve *Anadolu*'lu müridleri ile alâkasının kesilmesi için tedbir alınmasını söylemişlerdi. Fakat Yakub Beğ devlet adamlarının bu ikazına ehemmiyet vermedi (*Tarih-i âlem ârâ-yi Emînî*, 132a, 133b, 134 a, 135b, 136a, 137b, 139a-b, 140a-b, 142b, 143a, 155b, İngilizce tercüme, s. 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 80). Mürîdlerin Cüneyd'e, Haydar'a *Allah* gözü ile baktıkları hakkında adı geçen müellifin sözleri mübalağalı sayılmamalıdır. Çünkü Osmanlı müelliflerinden başka (bu hususta bazı misaller için: M.Ş. Tekindağ, *Yeni kaynak ve vesikaların ışığı altında Yavuz Selim'in İran seferi*, Tarih Dergisi, XVII, sayı: 22, s. 53-55, 77-78; S. Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul, 1969, vesika, 14), *İtalyan* seyyahları da (*A Narrative of Italian travels in Persia*, ingilizce tercüme, London, 1873, s. 43, 115, 206) Fazlullah'ı teyid etmektedirler.

ganimet ile dönüldü. Ertesi yıl yapılan sefer de aynı şekilde sonuçlandı. Bu başarılı seferlerin Haydar'ın ününü arttırdığında ve müridlerinin sayısını çoğalttığında şüphe yoktur.

Şeyh Haydar 893 (1488) yılında üçüncü bir sefer için *Şirvan*'a girdi. Anlaşıldığına göre bu defa asıl hedef Şirvan Şah'ın kendisi idi. Ferruh Yesâr, kalabalık ve iyi techiz edilmiş ordusuna rağmen, Haydar ile mücadele edemeyeceğini anlayıp bir kaleye kapandı ve güveyisi Ak-Koyunlu Yakub Beğ'den acele yardım istedi. Haydar'a gelince, müridlerinin fedakârlığına güvenen *Erdebil* şeyhi, son derecede cür'etkâr bir karar ile dayısının oğlunun, Biçen oğlu Süleyman Beğ kumandasında gönderdiği orduya karşı savaşmakta tereddüd etmedi. Sofular gerçekten yiğitliğin hakkını verdiler ise de, şeyhlerinin bir okla vurulup ölmesinden dolayı yenildiler (Şaban 893 = Temmuz - Ağustos 1488) [21].

Fakat bu ikinci büyük felâkete rağmen onlar dağılmayarak bu sefer de Haydar'ın oğullarından Sultan Ali'nin etrafında toplandılar. Bunu gören Yakub Beğ tehlikeyi anlayarak üç yeğenini (Ali, İsmail, İbrahim) anaları ile birlikte *Fars*'daki *İstahr* kalesinde hapsetti. Onlar burada dört buçuk yıl kaldılar. Bu müddet esnasında Sultan Yakub ölmüş, Ak-Koyunlu hânedânı arasında, devletlerinin yıkılmasına sebep olan, saltanat mücadeleleri başlamıştı. 1492 yılında tahtı ele geçiren Uzun Hasan Beğ'in torunlarından Rüstem Beğ (Maksud Beğ oğlu) Yakub Beğ oğlu Bay Sungur'a karşı, müridlerinden faydalanmak için, Sultan) Ali ve kardeşlerini hapisten çıkarttı. Bay Sungur bertaraf edildi ise de (Şevval'in sonunda 898 = 13 Ağustos 1493) yerini daha büyük bir tehlike teşkil eden (Sultan) Ali aldı. Mamafih Rüstem yine hânedâna mensup olan mâhir kumandanı İbe Sultan[22] sayesinde Genç Safevî şeyhini de fazla bir güçlük çekmeden, Bay Sungur gibi, ayni âkibete uğrattı (898 yılı sonları = Eylül 1493).

[21] Fazlullah b. Ruzbihan, 143a, 155b, ingilizce tercüme, s. 80.

[22] Kemal Paşa Zâde de (*Tevârih-i âl-i Osman*, Millet Ktp. nr. 32, 71a, 72b, 73a, 74a) : (ابه) olduğu için böyle okudum. AT, (s. 39a) ve GAF de (s. 255) (ايبه) şeklinde olup, görüldüğü gibi, İbe suretinde okunabilir. Kelimenin Ay Aba'nın kısaltılmış şekli (Ayba) olduğunu farzetmek o devir için mümkün değildir. İbe'nin menşei ve manasına gelince, bu, bence meçhuldür. İbe Sultan'ın adı İbrahim olup, Ak-Koyunlu hânedanından Dana Halil Beğ'in (b. Mehmed b. Kara Yülük Osman) oğlu idi.

I

ŞAH İSMAİL DEVRİ

(907 - 930 = 1501 - 1524)

Safevî murîdlerinin üçüncü şeyhlerini de savaş meydanında kaybetmeleri, maneviyatlarını kırmamış, belki mücadele güçlerini arttırmıştı. Bu sebeple vakit geçirmeden İsmail ve İbrahim'i emin bir yerde sakladılar. Müstakbel Safevî devleti kurucusu bu sırada henüz altı yaşını üç-dört ay geçmiş bulunuyordu. (doğumu: 25 Receb 892 = 17 Temmuz 1487).

İsmail'i *Erdebil*'in *Anadolulular* (Rûm) mahallesinde oturan Aba yahut Ebe(?) ad veya lâkabını taşıyan bir kadın gizliyordu. Aba (Ebe) *Dulkadîr* elinden idi. Fakat Ak-Koyunlu İbe Sultan, Haydar'ın hayatta kalan oğullarını ele geçirmek için şehirde sıkı bir aramaya girişmişti. Bu arama neticesinde şeyhlerinin oğullarının ele geçeceğini anlayan *Şamlu* Lala Hüseyin Beğ ve *Dulkadırlı* Dede Abdal Beğ ve yine *Anadolulu* Gök Ali gibi ileri gelen mürîdler onları *Gîlân*'a kaçırdılar (898 yılı sonu veya 899 yılı başı = 1493). İsmail, *Gîlân*'da altı yıldan fazla (altı yıl bir kaç ay) kaldı ve bu zamanın pek çoğunu *Lahicân* şehrinde oturmakla geçirdi. Fakat sofular tarafından hiçbir zaman unutulmadı. Hattâ çoğu *Anadolulu* ve pek azı *Azerbaycan*'daki *Karaca Dağlı* ve *Eher*'li mürîdler tarafından nezir ve hediyeler ile ziyaret edildi[23]. Zaman da İsmail'in

[23] در خلال این حال ارباب ارادت و صوفیان یکجهت از اطراف و جوانب خصوصاً دیار روم و قراجه داغ و اهر وغیر ذلك باندر و نیاز در لاهیجان بخدمت مرشد کامل رسیده (AT, 32b)

lehine çalışıyordu. Gerçekten Ak Koyunlular arasında yeniden başlayan saltanat mücadeleleri kanlı bir şekilde devam ediyordu. Osmanlı sarayında büyümüş olan Uzun Hasan Beğ oğlu Uğurlu Mehmed oğlu Göde Ahmed Beğ, Ak Koyunlu beğlerinden bazılarının ısrarlı daveti neticesinde *İstanbul*'dan *Âzerbaycan*'a gelip Rüstem Beğ ile mücadeleye girişmiş, onu mağlup ve katlederek (Zilkade 902 = Temmuz 1497 = Ḳabz) Ak Koyunlu tahtına geçmişti. Fakat o da çok geçmeden İbe Sultan ile *Fars* vâlisi *Pürnek* Kasım Beğ tarafından *İsfahan* yörelerinden *Hâce Hasan-i Mâzi*'de yapılan bir çarpışmada öldürülmüştü (Rebiulâhir 903 = Aralık 1497). İbe Sultan, Hasan Beğ'in torunlarından Yusuf Beğ oğlu Elvend'i *Tebriz'de* Ak Koyunlu tahtına çıkardı (903 = 1498). Ertesi yıl Yusuf Beğ'in diğer oğlu Muhammedî *Aziz Kendi*'nde yapılan bir savaşta Elvend'i yendi (Şevval 904 = Mayıs-Haziran 1499) ve İbe Sultan da öldürüldü. Bu suretle hânedanın bu son kudretli şahsiyeti de ortadan kalkmış oldu. Fakat Muhammedî, Elvend'in *Diyarbekir*'den asker toplayıp tekrar üzerine yürümesi karşısında *Sultaniyye*'ye çekildi; sonra *İsfahan* tarafına gitti ve orada Yakub Beğ oğlu Murad ile giriştiği bir muharebede öldürüldü (905 = 1500). Çok geçmeden Elvend Beğ ile Sultan Murad *Ebher* yöresinde karşı karşıya geldiler ise de Baba Hayrullah adlı bir dervişin gayreti sayesinde barış yapıldı. Bu barışa göre *iki Irak*, *Fars* ve *Kirmân*'a Murad Beğ tasarruf edecek, *Âzerbaycan*, *Errân*, *Doğu* ve *Güneydoğu Anadolu*'daki Ak Koyunlu ülkesi Elvend'in idaresinde kalacak ve *Kızıl Özen* de sınırı teşkil edecekti (906 = 1500)[24]. Henüz bu mücadeleler devam ederken İsmail, *Gîlân*'dan ayrıldı (Muntasıf-ı Muharrem 905 = Ağustos ortası 1499 = Biçin Yılı). İsmail bu esnada henüz 12 yaşını bitirmiş bulunuyordu. Mamafih Ak-Koyunlu hükümdarları da ondan daha büyük değillerdi. Bu hükümdarlardan Sultan Murad 10 yaşında idi (doğumu 13 Ramazan 895). İsmail'in *Gîlân*'dan ayrılması siyasî durumun elverişli olması ile ilgili idi. İsmail, *Hazar Denizi*'nin batı köşesindeki *Deylem* ülkesinden *Târûm*'a geldi. Burada, denildiğine göre, İsmail'in

[24] Ak-Koyunlular'ın tarihi hakkında bir kitab hazırlamaktayız.

başına *Anadolu*'lu ve *Şamlular*'dan müteşekkil bin beşyüz mürid toplandı. Fakat, muhtelif sebeblerden bu rakamın doğruluğunu kabul etmeye imkân yoktur. Gerçekte İsmail'in yanında, yine hepsi veya pek çoğu *Anadolu*'lu ve *Şamlu*, bir kaç yüz müridi vardı. İsmail *Târûm*'dan *Halhal*'a, oradan da *Erdebil*'e geldi ise de şehrin vâlisi *Çâkirlü* Sultan Ali Beğ'in ikazı üzerine *Tâliş* tarafına yollandı ve *Hazar Denizi* kıyısındaki *Astara* yöresinde, *Ercûvan*'da kışlamaya gitti. İsmail'e orada iken *Tâliş* Muhammed Beğ'in kendisini yakalayacağı haberi verilmiş olduğundan, *Erdebil*'deki eski şeyhlerinin mezarlarını ziyarete gelmiş olan *Rumlu* ve *Şamlu* müridler *Ercûvan*'a celbedildiler. Şu husus İsmail'in yanında ne kadar az adam olduğunu göstermeğe kâfidir. Eğer, bir kaynakta denildiği gibi[25], yanında 1500 kişi olsa idi, böyle bir tedbire lüzum hasıl olmıyacak ve hattâ *Erdebil* vâlisi *Çâkirlü* Sultan Ali'nin ihtarına bile ehemmiyet verilmeyecek idi. 905 yılı kışı pek şiddetli geçmişti. Öyleki, kuşlar soğuğun şiddetinden uçamayarak yere düşüyorlardı. İsmail müridlerine kardan büyük bir kale yaptırdı; içine adam koyarak kaleyi hücumla fethedip eğlendi; 905 (1500) baharı gelince *Erdebil*'i ziyaret ettikten sonra, *Gökçe Deñiz*'e (Göl) doğru yollandı; maksadı adı geçen gölün kıyısında bulunan Hüseyn-i Bârânî ile birleşmek olsa gerektir. Fakat İsmail'in asıl gayesi *Anadolu*'ya gitmekti. Daha kışlakda iken *Erzincan*'a gelmeleri için *Anadolulu* müridlere ulaklar gönderilmişti[26]. Bu ulaklardan biri Kıç Oğlu (قیچ اغلی) Hamza Beğ olup kendi oymağı olan *Ustacalu'lar*'a yollanmıştı. Hüseyn-i

[25] İsmail *Lâhicân*'dan dönerken yanında ileri gelenlerden yedi kişi vardı. Bunlar da İsmail'in *lalası Şamlu* Hüseyin Beğ, *dedesi Dulkadırlı* Abdal Beğ, Hâdim Beğ, Rüstem Beğ, Bayram Beğ, Kara Pîri ve Aygut Beğ idiler (AT, 44[b]. Ayrıca 45[a] ya da bk.); HR, de şu ifade var (s. 26) :

... نظر در احوال عساکر نصرت مآثر کرده موازی هزار و پانصد کس از صوفیان روم و شام
ملازم رکاب ظفر انتساب یافت.

[26] و آن حضرت از بیم اهل ظلم و عدوان مصلحت در توقف اردبیل ندیده مشورت با ارباب
هدایت فرمودند که بکدام جانب اراده نمائیم امرا همگی متفق بعرض رسانیدند که چون از یورت
قشلاق قبل ازین ارقام مطاع بافدائیان قرمسیر باطراف ولایت روم و شام از عقب صوفیان
اخلاص کیش ارسال فرموده اند که اگر بسر حد ارزنجان از راه گوکچه دنگیز تشریف برند که

Bârânî, *Kara Koyunlu* Cihan Şah'ın neslinden olduğunu iddia ediyordu ki, bunu şüphe ile karşılamak yerindedir. Denildiğine göre[27], İsmail'in buyruğunda bu esnada 1000 kişi vardı. Fakat buna rağmen Safevî Şeyhi, Hüseyn'in kendisini yakalamasından korkarak müridleri ile bir gece oradan uzaklaşıp *Erivan*'ın güneyindeki *Sa'd Çukuru* (Çuhur Sad) bölgesine geldi. Buradan *Dokuz Ulâm* (دوقوز اولام) mevkiine varıldığında *Bayburd*'lu Karaca İlyas'ın buyruğundaki bir kısım *Anadolulu* sofular şeyhlerinin huzuruna geldiler. Yoluna devam eden İsmail *Kağızman* ve *Erzurum*'dan geçip *Tercan*'a, sonra onun güneyindeki *Saru Kaya* yaylağına ulaştı[28] (905 = 1500). İsmail'i burada da *Ustacalular* karşıladılar. Safevî şeyhi *Ustacalu*'nun *Çavuşlu* obasından Baba Süleyman'ın babası Oğlan Emet'e konuk oldu. *Saru Kaya*'da iki ay kadar kalan İsmail, bir mağarada yaşayarak insanları rahatsız eden büyük bir ayıyı okla öldürüp müridlerinin daha fazla hayranlığını kazandı. Sonra *Erzincan'a* gidildi. Osmanlı kaynaklarının ifadesi ile Erdebil Oğlu, *Tâliş*'ten *Erzincan*'a kadar taciz edilmeden rahatça gelmişti. Bu husus Ak Koyunlular'ın nasıl derin bir çöküntü içinde bulunduklarını açıkca gösteriyor. İsmail'in *Anadolu*'ya gelişi bu ülkedeki müridleri arasında derin bir sevinç yarattı. O derecedeki gerdeğe girmek üzere olan *Dulkadırlı* elinden bir genç davet haberini alır almaz gerdeği unutup *Erzincan*'ın yolunu tutmuştu.

Her taraftan bölük bölük gelen *Türkler Ustacalu, Şamlu, Rumlu* (başlıca Sivas, Amasya, Tokat bölgelerinin yerleşik Türk halkı), *Tekelü* (Antalya bölgesi), *Zû'lkadr* (Dulkadır) ile yine *Anadolu*'daki *Karaman* bölgesi halkına (başta Turgudlular olmak üzere) ve *Var-*

درانجا هواخواهان این دودمان ولایت نشان نزدیکند و جمعیت ایشان از خبر ورود موکب مسعود زودتر خواهد شد بصواب اقربست بعد از اجتماع عساکر ظفر مآثر بهر جانب که رای عالی قرار گیرد بدانصوب در حرکت آمده تکیه بعون عنایات الهی و امداد حضرت ائمهٔ معصومین علیهم السلام نموده متوجه مقصد گردیدن بصلاح انسب خواهد بود .(AT, 49b - 50a)

[27] AT, 51b; Hr, s. 27.

[28] GAF (s. 264) ve ona müvazî bilgiler veren Tekmîletu'l-ahbâr (O. A. Efendiev, *Obrazovanie Azerbaydzhanskoga gosudartsva Sefevidovu nachle XVI. Veka*, Bakü, 1961, fotokopi, 242b) da İsmail'in Bingöle (Miñköl) uğradığı da kaydedilir.

saklar'a (Tarsus bölgesi Türkmenleri) mensup idiler. Beğlerden *Ustacalu* Mirza Beğ oğlu Muhammed Beğ, *Şamlu* Abdi Beğ de kalabalık maiyyetleri ile gelenler arasında bulunuyorlardı[29]. İşte Safevî devleti'ni kuran ve devam ettiren *Anadolu*'lu Türkler bunlardır. Anlaşılacağı üzere bu Türkler'in ezici çoğunluğu veya hepsi *Orta* ve *Güney Anadolu* bölgelerinden idiler. İsmail bilhassa dahilî mücadeleden dolayı hiçbir güçlüğe uğramadan istediği gibi Ak-Koyunlu ülkesinde dolaşmış ve yine bu devlete ait olan *Erzincan*'a gelip orada kolayca müridlerini etrafına toplamıştı. Bu esnada II. Bâyezid *Modon* ve *Korun*'un fethi ile meşgul bulunuyordu. Bu yüzden Osmanlı tebaasından binlerce kişi, güçlük çekmeden hududa çok yakın *Erzincan*'daki mürşidleri İsmail'in yanına gidebildiler. İsmail *Erzincan*'dan hareket etmeden önce Bâyezid'e mektup yazarak *Ustacalu* boyunun çoluk çocuklarını ve göçkünlerini Osmanlı ülkesinde bırakmalarına müsaade etmesi için ricada bulunmuştu[30]. İdaresi altında *Dulkadırlı* elinden mühim bir topluluğun genç Safevî şeyhinin katına gitmesine, Alâüddevle Beğ'in kayıtsız kaldığı anlaşılıyor. Selefleri gibi Alâüddevle Beğ'in hâkimiyetinde de *Maraş*, *Elbistan* ve *Harput* bölgelerinden başka *Pınarbaşı* yöresi ve daha mühim olarak da bu günkü *Yozgat* vilâyeti ile şimdi *Sivas* ve *Kayseri*'ye bağlı bazı yörelerden meydana gelen geniş *Boz Ok* bölgesi bulunuyordu. *Kara Tatarlar*'dan dolayı gecikmiş olan yerleşik hayatın ilk adımları onun ve oğlu Şah Ruh Beğ'in gayretleri ile *Boz Ok*'ta atılmıştı. Bu böyle olmakla beraber İsmail'in yanına gidenlerin çoğunluğunun *Boz Ok*'tan olduğu görülüyor. Sonraki göçler de yine daha ziyade buradan yapılmıştır.

---

[29] و بعد از وصول بارزنجان سر خیلان و ریش‌سفیدان صوفیان خاندان امامت و خلافت از شام و روم و قرامان و حدود ارزنجان بدرگاه فلك سپاه فوج فوج متعاقب میرسیدند و روز بروز جمعیت غازیان زیاده میشد... بعد از رسیدن صوفیان از اطراف ممالك از طوائف شاملو و استاجلو و روملو و تکلو وذوالقدر و افشار و قاجار و ورساق... (A.T, 53b-a)

[30] مقدمان اویماق استاجلو از حضرت شاه غفران پناه استدعا نمودند که خانه کوچ و پسران خود را بجانب روم فرستاده و خود در رکاب ظفر انتساب باشند (GAF, s. 264 - 265). Ayrıca *Tekmîletu'l ahbâr* farsça metin, 243a

Kendilerini bundan sonra *Kızılbaş* olarak da zikredeceğimiz *Anadolu*'lu S a f e v î mürîdlerinin *Erzincan*'da şeyhlerinin etrafında toplanmaları neticesinde, daha önce de işaret edildiği gibi, baş ile gövde birleşmişti. Artık harekete geçilebilirdi.

İ s m a i l 906 yılının başlarında (Temmuz - Ağustos 1501 = Koyun yılı), *Erzincan*'dan ayrıldı. Buyruğunda takriben yedi bin kişilik bir kuvvet vardı[31]. Hedef, *Şirvan* ülkesi idi. Böylece İ s m a i l hem baba ve dedesinin öcünü alacak, hem de zengin *Şirvan* ülkesinden elde edeceği ganimet ile yoksul mürîdlerini besleyecek ve donatacak idi. Esasen, tecrübe göstermişti ki, Ş i r v a n Ş a h ordusunun çekinilecek bir tarafı da yoktu. Dönüşte *Pasin* ovasına gelindiğinde H â d i m B e ğ kumandasında *Gürcistan*'a bir kuvvet gönderilerek bazı yerler yağmalandı. *Şuregil* yöresinde bir kalenin sahibi olup evvelce *Bayburdlu* K a r a c a İ l y a s ile yanındakilerin eşyalarını yağmalamış olan M e n t e ş adlı bir emîr tedip edildikten sonra, ünlü *Koyun Ölümü* geçidinden *Kür* ırmağı geçilip *Şirvan*'a girildi. Ş i r v a n Ş a h F e r r u h Y e s â r, İ s m a i l'in, mürîdleri ile üzerine yürüdüğünü haber alınca askerini topladı. *Şirvan* ordusu 20000 atlı ve takriben 6000 yaya olup silâh ve teçhizatı da mükemmeldi. *Kızılbaş* askerinin üstün tarafı ise maneviyatlarının son derecede kuvvetli olması idi. Şeyhlerini *Allâh* telâkki eden bu adamlar ölüme sevinçle gidiyorlardı. *Gülistan* ve *Baykurd* (? بیقرد) kaleleri yakınında *Cebânî* denilen yerde yapılan savaşta *Şirvan* ordusu ağır bir mağlubiyete uğradı. F e r r u h Y e s â r kaçmaya çalışırken kendisini tanımayan bir *Kızılbaş* askeri tarafından öldürüldü; sonra teşhis edilip cesedi yakıldı. Savaştan sonra, *Kızılbaş* askeri bir ağacın altına toplu bir halde koymuş oldukları çıkın ve heybelerini, hiçbiri kaybolmaksızın, kolayca bulabildiler[32].

[31] *Tekmîletu'l-ahbâr*'da (243ᵃ) on iki bin kişi olduğu söyleniyor ki, bu da kabule şâyân bir rakamdır.

[32] AT, 53ᵇ-60ᵃ; HR, s. 41 - 47; HD, s. 29 - 31; YK, s. 241 - 253; GAF, s. 264 - 266; *Tekmîletu'l - ahbâr*, 243ᵇ; KA (Glassen), farsça metin, s. 99 - 102. Bu son eserde savaşda bulunmuş olan *Rumlu* M u h a m m e d *Yüzbaşı*'dan nakledildiğine göre (s. 102) İ s m a i l, atlar ve katırlar da dahil olmak üzere, Ş i r v a n ordusundan ele geçirilen bütün ganimetin suya atılmasını emretmiş. *Rumlu* M u h a m m e d de emri yerine getirmek için, Ş i r v a n Ş a h'ın hâzinesinden eline geçen mücevher dolu bir keseyi, kıymetini bildiği halde, suya atmıştır. Şeyhleri uğruna ölümü bile göze alan mürîdlerin bu emri tereddüt etmeden yerine getirdiklerinden şüphe edilmez. Savaşda sağ kolda Şamlular, sol kolda Ustacalular yer almışlardı (AT, 60ᵃ).



Safevî ordusunun Kür ırmağını geçişi

İsmail kazandığı bu ilk zaferden sonra *Şemâhi*'ye girdi. *Şirvan* askerinin mühim bir kısmının Ferruh Yesâr'ın oğlu Şeyh Şah (asıl adı Şeyh İbrahim) ile birlikte deniz kıyısındaki *Şehr-i Nev*'de olduğunu öğrenen İsmail, *Tâliş* Hâdim Beğ kumandasında bir miktar asker gönderdi ve kendisi de arkadan oraya yöneldi. Şeyh Şah bir gemiye binerek *Gîlân'a* kaçtı, askerleri de dağıldılar. İsmail kışlamak üzere *Kür*'ün ağzına yakın yerdeki *Mahmud Âbâd*'a gitti. Buradan *Ustacalu* Muhammed Beğ ile *Hınuslu* Aygud Oğlu İlyas Beğ'i *Bakü*'nün fethine gönderdi. Bunlar vazifelerini başarı ile yerine getirdiler. İsmail kışı geçirmekte iken (906 = 1500 - 1501 kışı) *Tebriz*'den Emîr Zekeriyya geldi. İsmail ona *Kilid-i Âzerbaycan* lâkabını vererek kendine vezir edindi. Emîr Zekeriyya *Tebriz*'in meşhur Muhammed-i Keçecî ailesinden olup uzun müddet Ak-Koyunlular'a vezirlik yapmıştı. Bahar gelince (906 = 1501) İsmail kışlaktan çıktı ve *Gülistan* kalesinin fethine girişti; bu esnada Ak-Koyunlu Elvend'in üzerine gelmekte olduğunu haber alınca onu karşılamak üzere harekete geçti. İsmail ve Elvend *Nahçivan* havalisindeki *Şurûr* mevkiinde karşılaştılar (907 = 1501 herhalde Temmuz veya Ağustos). Elvend sayıca ve silâhça üstün bir durumda olmasına rağmen Safevî şeyhine yenildi. Ak-Koyunlu ordusunun mühim bir kısmı ile en büyük beğlerden çoğu savaş meydanında kaldı. Bu savaşta İsmai l'in başlıca emîrleri, eski müridlerden *Şamlu* Lala Hüseyin Beğ ile *Dulkadırlı* (Zû'l-kadr) Dede Abdal Beğ başta olmak üzere, *Ustacalu* Muhammed Beğ, *Şamlu* Abdi (Âbidîn) Beğ, *Bayburdlu* Karaca İlyas, *Tekelü* Saru Ali Beğ, *Rumlu* Ali Beğ (daha sonraları Div Sultan), *Tekelü* Helvacı Oğlu İlyas Beğ, *Zû'l-kadrlu* (Dulkadır) Keçel Beğ (asıl adı İlyas), *Karamanlu* Bayram Beğ, *Kacar* Pîrî Beğ, *Tâliş* Hâdim Beğ ve diğerleri idiler[33]. Görülüyorki bunlardan ancak son üçü *Anadolulu* değil idi. Bunlardan da *Karamanlu* Bayram Beğ *Erzincan*'dan dönülürken bir kısım *Zû'l-kadr* ve *Tekelü* askerine kumanda ediyordu.

[33] AT, 68a - 72a; HD, 32 - 33; YK, 231, 242; GAF, s. 266; *Tekmiletü'l - ahbâr*, 243b - 244a; KA, (Glassen), s. 119 - 121. Bu sonuncu müellife göre *Iran*'da ilk defa bu savaşta *tüfenk* kullanılmış (s. 121).

Hâdim Beğ'den sonra *Tâlişler*'den emîrler görülmemesi, Hadim Beğ'in devletin kuruluşuna kendi kavminden pek az kimse ile katıldığını ifade eden diğer bir delildir. *Karamanlu* ve *Kacarlar* için de ayni şeyi söyliyebiliriz.

Şurûr savaşı *Âzerbaycan*'ı İsmail'e kazandırdı. Safevî şeyhi *Tebriz*'de kolayca şahlık tahtına oturdu, 12 imam adına hutbe okunup, para kestirildi, tayinler yapıldı. Safevî devleti resmen kuruldu (907 = 1501). *İranlı* Hasan Can'ın oğlu Osmanlı müverrihi meşhur Hoca Sadeddin bu münasebetle :

"Başına tâc aldı çıktı ol pelîd (yâni İsmail)
İtti bi-idrâk Etrâki (yâni anlayışsız Türkler) mürîd"

beyti ile başlayan bir manzume yazmıştır. İsmail bu esnada 15 yaşında idi. *Tebriz*'de ve diğer yerlerde estirilen tedhiş havasına ait bazı sahneleri İbrahim Gülşenî'nin *menâkıbnâme*'sinde görmek mümkündür. Yukarıda adı geçen beğlerden *Şamlu* Lala Hüseyin Beğ *emîrü'l-ümerâ*, yâni beğlerbeği, *Zü'l-kadr* (Dulkadır) Dede Abdal Beğ *korucu başı* (korçı başı) yâni hassa ordusu kumandanı, *Tekelü* Saru Ali Beğ *mühürdar*, *Şamlu* *Abdi Beğ tavacı (başı)*, Helvacı-oğlu İlyas Beğ *avcıbaşı* oldular. *Rumlu* Div Ali Beğ ve diğerleri de taşra valiliklerine tayin edildiler.

Şeyh Cüney d'denberi gösterilen gayretler ve yapılan fedakârlıklar semeresini vermiş, tahakkuku imkânsız, bir hayal, gibi görünen gayeye ulaşılmıştı. *Anadolu*'lu *Kızılbaş Türkler* olmasa değil Safevî devletinin kuruluşu, *Erdebil* şeyhlerinin siyasî gayeler taşımaları bile düşünülemezdi. Hattâ kaynaklardan açıkca anlaşıldığı gibi, onlar yâni *Anadolu Türkleri* veya onların bir kısmı, aşırı dinî inançlarını şeyh ve şahlarına kabul ettirmeye çalışmışlardır.

İsmail baharda (907 = 1502) tekrar *Erzincan* üzerine yürüdü. Bunun sebebi *Şurûr* savaşı üzerine *Diyarbekir* tarafına kaçmış olan Elvend'in *Erzincan*'da asker toplamakta olduğunun haber alınmasıdır. Bu suretle Elvend aynı zamanda göç ve ziyaret yolunu da kapatmış oluyordu. Yâni *Anadolu*'dan İsmail'in hizmetine girmek ve ziyarette bulunmak isteyen *Kızılbaşlar*'ın *İran*'a gelmeleri önleniyordu. İsmail'in ise *Anadolu*'daki ana

müridler topluluğundan beslenmeye şiddetli ihtiyacı vardı. Aksi takdirde takriben onbin kişi ile başarılarını devam ettirmesi mümkün olamazdı. İsmail ilk önce *Van Gölü*'nün kuzey doğusundaki İlhanlılar'ın yaylağı *Ala Dağ*'a geldi; bir müddet burada kaldıktan sonra Elvend'in *Tercan*'ın güneyindeki *Saru Kaya*'da olduğunu haber alınca süratle üzerine yürüdü. Elvend ve askerleri ağırlıklarını bırakıp kaçtılar. Elvend *Tebriz*'e gitti. İsmail bunu öğrenince geri döndü ve *Makü*'den ılgar ederek *Tebriz*'e geldi (908 yılı başları = 1502 Temmuz - Ağustos). *Tebriz*'in güneydoğusunda ve ona iki konak mesafedeki *Ucan*'da bulunan Elvend *Hemedan* yolu ile *Bağdad*'a kaçtı. Kaynakların bir çoğunda bu sefer Dulkadır oğlu Alâüddevle'nin *Saru* Beğ'e karşı yapılmış gibi gösterilir. Bu husus İsmail'in *Saru Kaya*'dan Alâüddevle Beğ'in ülkesine asker göndermesi ihtimalini ortaya koymaktadır. Bu da Alâüddevle Beğ'in ülkesindeki *Kızılbaşlar*'ın *İran*'a gitmelerini önlemiş olması gibi bir hususla ilgili bulunabilir[34].

İsmail'in *İran*'da hâkimiyetini sağlam bir şekilde tesis edebilmesi için, *İki Irak* (Irak-ı Acem ve Irak-ı Arab), *Fars* ve *Kirman*'ın sahibi olan Ak-Koyunlu Sultan Murad ile de karşılaşması gerekiyordu. Nitekim bu da oldu. İsmail 908 yılında (1503 = Toñuz yılı), *Hemedan* yakınında *Alma Kulağı* denilen yerde Ak-Koyunlu Murad'a karşı da parlak bir zafer kazandı (24 Zilhicce = 21 Haziran). Murad kaçmaya muvaffak oldu ise de beğlerbeğisi ve akrabası Güzel Ahmed, Eslemes ve Ali Beğ gibi büyük emîrler ile binlerce asker savaş meydanında kaldı. Bu zafer İsmail'e *Acem Irakı* ile

[34] AT, 79b - 81a; ondan naklen HR, s. 63 - 64; HD, s. 34 - 36 ;YK, s. 235; GAF, s. 267; *Tekmiletu'l - ahbâr*, 244[b]; KA, (Glassen), s. 124 - 125; *Menâkıb-ı İbrahim Güleşenî*, s. 251, 254, 255. Şah İsmail'in bu seferinin aynı zamanda *Anadolu*'dan asker toplamak istemesi ile de ilgili olduğu anlaşılıyor. Hattâ Şah İsmail 908 (1502 - 1503) yılında II. Bâyezid'e mektub gönderip atalarının mürîdlerinin *İran*'a gelmelerine izin vermesini rica etmiş ise de Osmanlı hükümdarı ricasını yerine getirmemiştir (HS, s. 126 - 127).

Fars ve *Kirman*'ı kazandırdı[35]. *Kirman*'ı Ustaca Oğlu Muhammed Han'a[36], *Fars*'ı *Zûlkadr* (Dulkadırlı) Keçel Beğ adı ile anılan İlyas'a, *Rey*'i Aygut Oğlu'na (İlyas-i Hınuslu) verdi. *Afşar* (Avşar) Mansur Beğ gibi bazı Ak-Koyunlu beğleri İsmail'e itaat ederek *Kızılbaş* tacını giydiler.

Şah İsmail zaferden zafere koşuyor, mukavemet gösterenleri kan ve ateş saçarak mahvediyordu. Bu zamanda bilindiği ve daha önce işaret edildiği gibi, *İran* halkının ekserisi *Sünnî* idi. Bunlardan *İsfahan, Fars, Yezd, Kirman, Rüstemdâr* vesâir bölgelerin yerli halkından mukavemete yeltenenler oldu ise de toptan merhametsizce öldürüldüler[37]. Bu suretle İsmail getirdiği

[35] AT, 84^{b} - 87^{b}; HR, s. 64 - 69; HD, s. 36 - 37; YK, s. 243; GAF, s. 267 - 268; Tekmîletu'l-ahbâr, 245^{a}. Görüldüğü üzere ilk defa olarak bu savaşın vukubulduğu ay ve gün verilmektedir. İsmail'in, ilk gidişinde, *Erzincan*'a hangi ayda vardığı ve oradan hangi ayda ayrıldığı, *Gülistan* ve *Şurûr* savaşlarının hangi gün veya ayda yapıldığı kaynaklarda söylenmez. Bu husus hâdiselerin sonradan yazılması ile müelliflerin ihmalinden ileri gelmiştir. Biz Safevî tarihinin kuruluş devri için *Kazvinli* Yahya'nın verdiği tarihlere itibar ettik.

[36] GAF (s. 268) de böyle. HD, (s. 74) doğru olarak Şah İsmail'in emîrlerine *han* ve *sultan* ünvanlarını 919 (1513) yılında *Horasan*'da bulunduğu zaman tevcih ettiğini yazar. Safevî hükümdarının emîrlerine bu ünvanları *Özbekler*'i takliden verdiği açıkça anlaşılıyor. Ondan önce bütün emîrler, *Anadolu*'da olduğu gibi, sadece «*beğ*» ünvanını taşımakta idiler.

[37] Hattâ bunların ileri gelenlerinden bazıları maiyyetleri ile birlikte — bu sırada *tebrik*'e gelmiş olan — Osmanlı elçisine göz dağı vermek için bizzat onun önünde yakıldılar (AT, 113^{a}; HD, s. 41). *Tebriz*'de Şeyh Haydar ile yapılan savaşa katılmış olanlar araştırılıp hepsi katledildiler. Katliâmlar daha sonra fethedilen *Horasan*'da da icra edildi. İsmail'in yaptığı katliâmlar hakkında bir çok misaller için şu eserlere bak: YK, s. 244, 246, 247, 249, 250; GAF, s. 269; HD, s. 39 - 41, 75; HR, s. 79, 80, 85, 88, 138, 139; Kemal Paşa Zâde, 30^{a} - 32^{a}; Müneccim Başı, *Sahâyifü'l-ahbâr*, İstanbul, 1285, III, s. 182 - 183, 184, 185, 187. Angiolello, İsmail'in *Tebriz*'e girdiğinde din adamları, kadınlar ve çocuklar da dahil olmak üzere pek çok insan öldürdüğünü, savaşta ve *Tebriz*'de yirmi bin kişiden fazla insanın telef olduğunu söylemekte ve hattâ anasının bile hayatına son verdiğini yazmaktadır. (*A Narrative of Italian travels*, s. 105 ve ayrıca 190 ve 191 inci sahifelere de bak.). Kemal Paşa Zâde de Şah İsmail'in *Tebriz*'de *Ak Koyunlu* oymağından kırk elli bin kişiyi kılıçdan geçirdiğini ve kendisini fena itikad ve zulümden menetmeye çalışan anasına kızıb onu öldürdüğünü söyliyerek Angiolello'yu teyideder (30^{a-b}). Şah İsmail'in yaptığı katliâmlar ile ilgili olarak şu makaleye de bak: J. Aubin, *Şah İsma'il et les notables de l'Iraq Persan*, journal of economic and social history of the Orient, II, 1, s. 37 - 81, bilhassa s. 57 - 60.



Şah İsmail'in Ak - koyunlu Elvend Mirza'yı yenmesi



Şah İsmail adına Tebriz'de hutbe okunması

Şi'î mezhebini zorla *Farslar*'a da kabul ettirdi. Kaynakların tedkiki bu hususu şüpheye meydan vermeyecek bir şekilde ortaya koymaktadır. Osmanlı kaynaklarının ifadesi ile «Erdebil-Oğlu» Şah İsmail'in devletini güçlendirebilmesi ve başarılarını devam ettirebilmesi için *Türkiye*'deki ana müridler topluluğu ile eskisi gibi sıkı bir şekilde münasebetleri sürdürmesi, sayısını çoğaltması ve onların *İran'a* gelmelerini sağlaması gerekmekte idi. Çünkü kendisi ve taraftarları *İran*'da henüz sevilmeyen ve hattâ nefret edilen müstevlî bir yabancı gibi idiler. İsmail kuvvet zoru, şiddet hareketleri ile hüküm sürüyordu. *Türkiye*'den beslenilmediği takdirde, *Kızılbaşlar*'ın, bir çok misalleri olduğu gibi, kısa bir zaman sonra varlıklarını kaybetmeleri mukadderdi.

Dulkadır oğlu Alâüddevle Beğ'den sonra, Osmanlı hükümdarı da, tebaasının *İran'a* gitmesini önleyici tedbirler almıştı. Böyle bir tedbirin alınması bir zaruret idi: Çünkü, gidenler ile gitmek isteyenlerin vergileri devlet hizmetinde bulunanlara veya dinî müesseselere tahsis edilmişti. Arkası kesilmeyen göçlerden hizmet erbâbı, yâni vazifeliler büyük zararlara uğruyor ve bu da devlet için halli güç bir mesele teşkil ediyordu. Şah İsmail, II. Bâyezid'e gönderdiği bir mektupta tarîkat mensuplarının ziyaretine manî olunmamasını rica edince, Bâyezid, yukarıda işaret ettiğimiz husustan dolayı mâni olunduğu, ziyareti yerine getirdikten sonra geri dönmeye söz verenlere bu yasağın uygulanmayacağı cevabını vermişti[38]. Bu son cümle İs-

[38] بر رای عالم آرا پوشیده نیست که از قدیم الایام الی الآن بخاندان ما نسبت ارادت و اعتقاد و سمت محبت و اعتضاد اهالیء ممالك عالم خصوصاً اهل دیار روم ثابت و محقق است و همواره از آنجا ارباب طلب و سلوك متوجه این خاندان هدایت آشیان و حظایر مقدسهٔ مشایخ جنت مکان قدس الله تعالی ارواحهم می شده اند (FB, I, s. 345).

II. Bâyezid yazdığı mektupta bu hususta şu cevabı veriyordu :

اکثر رعایای غزاة مجاهدین ببهانهٔ زیارت ترك این سرزمین کرده طریق عطالت سلوك می داشته اند و از این جهت نقصان کلی بمحصول سپاهی روی نموده و هرگه که یکی از غازیان عظام برعیت قدیمیء خود میرسیده بموجب رسم قدیم و دیدن مستقیم گرفته بوطن اصل و خویشتن می آورده اند (Aynı eser, I, s. 346).

Osmanlı müverrihlerinin hepsi *Anadolu Türkleri*'nden mühim bir kısmın Sa-

mail'in gönlünü almak için yazılmıştı. Mamafih çıkan olaylar dolayısiyle bu tedbirde de muvaffak olunamamış ve göçler devam etmiştir. İsmail şimdilik Osmanlı hükümdarı ile bir mesele çıkarmak istemiyor ve yazdığı mektuplarda çok saygılı davranıyor ve hattâ ona «*Baba*» diye hitap ediyordu.

---

fevî tarafdarı olduğundan iyice haberdâr idiler. Burada bir kaç misal vermek faydasız olmayacaktır. Ali b. Abdullah, Selim'e takdim ettiği bir arîzada : «İşde bir zaman geldi kim *Rûm* memleketinin halkının çoğu Erdevil olup kâfir oldu» demektedir (S. Tansel, *Yavuz Selim*, s. 28, vesika, 11). Çağdaş müverrihlerden Lütfi Paşa bu hususta şunları yazıyor : «Bu Acem feterâtında Şah İsmail ki Şeyh Haydar oğludur, Gilân'dan hurûc edip, *Erzincan*'a gelip mekân edindi. *Erzincan*'a gelicek dedelerinin ve babalarının mürîdlerinden ve muhiblerinden *Rûm* vilâyetinde nihâyeti olmamağın varub *Erzincan*'a Şah Ismail'e mülâki oldular. Kimi at getürüp, kimi yarağ getürüp, Şah Ismail dahi bunlara kim «benim mühimmim vardur bana muavenet ider misiz?» deyicek ol gelenler dahi iki - üç bin âdem olup didiler kim : «şeyhimiz oğlusun, yoluna can ve baş terk ideriz, hidmet buyurun» dediler (*Tevârih-i âl-i Osman*, yay. Âlî, Istanbul, 1341, s. 198). *Gazâvât-ı Sultan Selîm*'de şu beyitler görülmektedir :

«Başa tâc aldı vü çıktı ol ferîd
Âlem ehlin serbeser itti mürîd
Şimdi Rûm içre mürîdi çok dürür
Âna meyletmez vilâyet yok dürür»

(S. Tansel, *Sultan II. Bâyezid*'in *siyasî hayatı*, Istanbul, 1966, s. 237, haşiye 50). HS'nin (s. 242) :

«Başına tâc aldı çıktı ol pelîd
İtti bî-idrâk Etrâki mürîd»

beytinin aslının *Gazavatnâme*'den geldiği açıkça görülüyor. *Isfahan*'lı Hâce Cemâl adlı bir *Fars*'ın torunu olan HS *Türkler*'e her nedense *Etrâk-i bîidrâk*, *Etrâk-i nâpâk* gibi sözler ile (II, s. 165, 189, 242 daha bir çok misaller verilebilir) hakaret etmekten hoşlanmaktadır. Meşhur *Etrâk-i bî-idrâk* (İdraksiz Türkler) sözü HS nin mi icadıdır yoksa kendisinden önce var mı idi, bilemiyorum. Mamafih HS i fazla muaheze etmeye hakkımız yoktur. Türk asıllı oldukları bilinen veya sanılan bazı müelliflerin de HS den önce kendi kavimleri hakkında tahkir edici sözler kullandıklarını biliyoruz. HS de bu mesele ile ilgili olarak şu satırlar vardır : «Anadolu vilâyetinde olan Etrâk-i bî-idrâk ol gürûh-i mekrûhla (yani Erdebil şeyhleri ile) iştirâk üzere olup, gâyibâne ol dalâlet nişâna (yani İsmail'e) iktidâ ve ehl ü ıyâl ve mâl ü menâllerin yoluna fidâ ederler ve iktidârı olanlar nüzûr ve hedâyâ-yı mevfûre ile ziyaretine giderler ve hulefâ-yi dalâlet intimâsı ile her sâl nüzûr-ı nâ-mahsur risal idüp ol menâhiler ile mübâhı olan mubahînin dergâh tebâhı penâhın hâşâ kıble-i hâcât ve kâbe-i münâcât bilürler ve dûşîze duhterlerin belki hemşîrelerin huddâm-ı liâmına pîşkeş idüp nâmın işitseler secde kılurlar» (s. 242). Yine HS Safevî devletinin kuruluşu hakkında bilgi verirken şunları da kaydediyor : «Ve

Şah İsmail 913 yılında (1508 = Ud yılı) Alâüddevle Beğ'in üzerine yürüdü. Kemâl-Paşazâde'ye göre bunun sebebi Alâüddevle'nin Şah İsmail'in *elçisini «el içinde ta'zîr ve teşhîr etmesi»* dir. Gerçekten Alâüddevle Beğ, Şah İsmail'in elçisi *Ustacalu* Oğlan Emet'i

---

bilcümle bakâyâ-yi eşkiyâ-yi Haydariyye ictimâ'ile nice mülhid meşreb ve râfizî mezheb Türk-i sütürk yanına derilip sene-i hamse ve tis'amie'de Şirvan hâkimi olan Ferruh Yesârîyi katl ve sene-i seb'a ve tis'âmie'de Elvend Mirza ile muhârebe idüp mülküne mutasarrıf oldu. Ecdâdı hulefâsı Rûm diyârına münteşir olmağla ihsâ-yı hisâbdan efzûn ve hadd ü adedden bîrûn olmağın memâlik-i Rûm'a nâmeler tevzi'idüp davet-i mürde ve ahbab itmeğin Rûm'dan çok kimse gidüp havâsına tâbi' ve emrine tâyi' oldular. Ekseri muhârebât-ı mütevâliyesinde kırılup ensârı az kalıcak celb-i a'vân için Rûm hudûdundan *Erzincan*'a geldi... Şâh-ı dalâlet-penâh eşkiyâ-yi Rûm'dan nice bin gümrah cem' idicek girü dönüp Bayındırîler (Ak-Koyunlular) ile cenge şurû' itti. Serhadd-i Rûm'a gelmekten muradı mücerred cem-i sipâh idiğü malum olıcak âmâde olan asker-i mansûra düstur verildi (s. 126 - 127). Kemalpaşa-Zâde'de Şehzâde Korkut'un *Teke*'den *Saruhan*'a gitmesi dolayısiyle şu kayıt var : «Teke diyârının dike burun bî-bâk füttâkları ser hayl-i Erdebil Şah İsmail'in a'vân ve ensârı onlar idiler. Zamân-ı fetrette fırsat eline girüb iki-üç yüz kişi ile baş kaldırıp hurûc idicek yoldaşı ve yârı anlar idiler. Takaddüm ve takarrub olup hadem u haşem olub, ziyâde rağbeti tahsil ittiler. Yerlerinde raiyyet idiler. Anda vardılar devlete girdiler ve esbâb-ı şevketi tekmîl ettiler. Ol tâifenin kalanı dahi terk-i diyâr etmek istediler. Ölüsü dirisine yüklenip cümlesi çıkub gitmek istediler. Beyt-i Türkî limüellifihi :

«Türkler terk edip diyârların
Sattılar yok bahaya davarların (108b)».

Yine aynı müellif Şah Kul u'nun ayaklanması dolayısiyle şunları yazıyor :

«Şah İsmail-i gümrâh bûm-i şûm gibi Gîlân vilâyetinde kunc-ı humûlda sınub otururken Bayındır beğlerinin fetreti zamanında fırsat bulup geldi. Anatolu'da olan hulefâya ve ehibbaya adam saldı ve Teke Etrâkiniñ dike burun füttāklarından yanına varanlar takaddümle takarrub bulub Kızılbaş içinde merdânelik ve yoldaşlığla meşhur oldular. Ömründe ve diyarında kendüye kimse âdem dimeyen bîkârlar tuman beğleri olup hadden ziyâde itibar buldular. İşiden çıkdı gitti... yerden ayrılup yurdun terkidüb çiftin çubuğun dağıttı. Evin ocağın yaktı harâb etti. Ana vâran, beğler olurmuş deyü zikrolan tâifeden kalanları dahî kemân-ı intikamı kurmuşlardı (Ali Emirî, nr. 29, 8a)».

Kemal Paşa Zâde Şah İsmail'in Anadolu'ya gelişini anlatırken de şunları yazıyor :

Ol esnada Şeyh Haydar'ın kiçi oğlu Şah İsmail fırsat bulup hurûc etti. Üçyüz mikdarı âdem'e doğru Erzincan'a indi. Ol bed-nihadıñ ecdadınıñ hulefa-yi bed râyi ile Anatolınıñ ekser yerleri doluydu. İşiden çıktı gitti. Ol zamanda merhum Sultan Bâyezid İnebahtı ve Motun ve Korun fethine ihtimam ider idi. Anatolı vilâye-

Közgölü (?) adlı gölde hapsetmişti[39]. Diğer bazı Osmanlı müverrihleri ise[40] Şah İsmail'in güzel kızı Benlü Hâtun'u vermemesinden dolayı Dulkadır Oğlu'nun üzerine yürüdüğünü yazarlar. Fakat bu izahlar bizi tatmin etmediği için, başka sebepler aramak yerindedir. Gerçekten Alâüddevle Beğ, *Güney - Doğu Anadolu*'daki Ak-Koyunlu ülkesini hâkimiyeti altına almak gayesini taşıyordu. Bu maksatla Elvend'in 911 (1505 - 6) yılında ölümü üzerine, yanında bulunan Ak-Koyunlu Uğurlu Mehmed'in oğlu Zeynel'i, kendi kardeşi Ab-

---

tininñ asker-i zafer rehberin bile alup gider idi. Mezkûr diyâr-ı mamuruñ havalisi (hâli?) kalub durur idi. Anıñ için bir müddet ol ñahiyette ikamet etdi. Yanunda hayli adam cem' olup sıyt u sadası âlemi tuttu. Beyt:

Her ne yerde var ise bir bed nihâd
Müfsid u mülhid mubâhî itikad
Vardı ol bed kîşe itti ittibâ'
Oldu Erzincan'da hayli ictimâ.

Hayl-i cerrâr her taraftan seylvâr akub vardı. Habâb-ı pür-tâb gibi bir damla şişip kabardı. Ol bed-fiâliñ hilâl-i bahtı evc-i ikbâlde kemâl buldu (29b - 30a)».

İsmail'in taraftarlarının çoğunun *Anadolu*'lu olduğunu *İtalyan* tâciri de müşahede etmiştir: «And during my stay in Tauris, men were continually flocking to his standard, from all parts of the country, but especially from Natolia (Anadolu), Turkey, and Caramania. Ismail presenting gifts to them all according to their rank and condition (*A. Narrative of Italian travels in Persia,* s. 194). Yine o *Ustacalu* Muhammed Han'ın da *Anadolu*'lu olduğunu belirtiyor: «Another Natolian (Anadolu'lu) chieftain, named Ustagialu Maumutbec (Ustacalu Muhammed Beğ), who had come to the aid of Ismael with seven brothers, all valiant men (s. 194)." Yine o, bunu seyahatnâmesinin diğer bir yerinde de belirtiyor (s. 152). Aynı tâcir Şeyh Haydar'ın mürîdlerinden mühim bir kısmının *Anadolu*'lu ve *Karamanlı* olduğunu da yazar (s. 184).

Celâl - Zâde de *İran* tüccarının tevkifi dolayısiyle şunları söylüyor:

«Kızılbaşların hayat ve şevketleri diyar-ı Rûm'dan olub, esbâb-ı sipah ve yarakları külliyyen berüden gidüp şöyle ki ol bâb mesdûd ola. Anların kemâl-i zaaf ve inkisarları mukarrer idüğü her veçhile madde-i hayatlarının inkıtaı ve şerr ve fesâdlarının def u indifaı bu tarîke münhasır olup...» (*Tabakâtu'l. memâlik,* Fatih, ktp, nr. 4423, 21a-b).

[39] Bu mevkiin nerede olduğunu araştıramadım.

[40] Meselâ Âli, III, 3, s. 43.

dürrezzak, oğulları Ahmed ve Şah Ruh beğler ile birlikte *Diyarbekir* bölgesine göndermişti. *Âmid, Mardin* ve diğer bazı yerler alınarak Zeynel *Âmid'de* Ak-Koyunlu tahtına çıkarılmıştı. Fakat bu, çok sürmemiş, Elvend'in *beğlerbeğisi Musullu* Emîr Beğ, Zeynel ve Dulkadırlılar'ı geri çekilmeğe mecbur ederek duruma hâkim olmuştu. Buna rağmen Alâüddevle Beğ kendisini metbu tanıması için Emîr Beğ'i tazyik ediyordu. Emîr Beğ bu baskıdan kurtulmak ve Şah İsmail'den de emin olmak için *Kızılbaş* hükümdarının tabiiyeti altına girmek zorunda kalmıştı. İşte Şah İsmail'in bu seferi, Dulkadırlı hükümdarının Ak-Koyunlu ülkesi üzerindeki ihtiraslarına son vermek hususu ile ilgili olabilir. Alâüddevle'nin, ülkesindeki *Kızılbaşlar*'ın *İran*'a gitmelerini önlemiş veya önlemeğe çalışmış olmasından şüphe edilmez. Bunun da seferin diğer bir sebebini teşkil etmesi pek muhtemeldir.

Şah İsmail, Dulkadırlı ülkesi seferi için *Erzurum* ve *Erzincan* yolunu seçmiş ve *Amasya* valisi Şehzâde Ahmed bundan babasını haberdâr etmişti. İsmail'in bu yolu tercih etmesi, *İstanbul*'da Safevî hükümdârının Osmanlı ülkesindeki *Kızılbaşlar*'ı etrafına toplamak gayesini gütmesi ile izah edilmiş ve bunu önlemek için sıkı tedbirler alınmıştı. Bu sebeple Kemâl-Paşazâde'ye göre[41], Şah İsmail bir müddet Osmanlı hududunda oturduğu halde mürîdlerden çok bir kimse kendisine katılamamıştır. Sonra Safevî hükümdarı, II. Bâyezid'den Dulkadır ülkesine gitmek için müsaade rica etti. Bâyezid'in bu ricayı yerine getirmesi üzerine Safevî hükümdarı —halka herhangi bir zarar eriştirmemeye dikkat ederek— Osmanlı topraklarından geçip *Sarız* yolundan *Elbistan*'a gitti. Alâ-

[41] «Diyârbekir içinden dahi gitse olurdu. Ol yoldan da maksûda vusûl bulurdu; amma yerinden deprenüp bir taşla iki kuş vurmak istedi. Bahâne ile gelip serhadd-i Rûm'da bir zaman turmak istedi. Tâ ki Anatolı'nın Kızılbaş'ı vesâir evbaşı ol şem'-i bezm fitnenin kenara geldüğün duyup her taraftan yanına cem' oluna. Süvâri piyâde bende ve âzâde her kande varsa âlet-i rezmle azm ide, vara kendinün haşmeti artub ziyâde şevket bula. Amma umduğun bulmadı; ol didüğü iş olmadı ve içinde *Kızılbaş* olan vilâyetlerin raiyyetleri boyunlanup birbirine merbut olmuşdu. Mecâl-i ubûr ve ihtimal-i mürûr merfû' ve medfu' olmuş, mesâlik-i memâlik mazbut olmuştu» (116b).

üddevle Beğ Şah İsmail'e karşı ülkesini korumaya çalıştı. Sarp *Turna Dağı*'na sığınarak Memlükler'den ve Osmanlılar' dan yardım istedi. *Kızılbaşlar* her tarafı yakıp yıkıyorlardı. *Dulkadır* eli perişan bir şekilde etrafa dağılmıştı. Yine adı geçen Osmanlı müverrihine göre, Memlükler, Dulkadır oğluna cevap bile vermediler. Bâyezid, Yahya Paşa kumandasında bir ordu gönderdi ise de bu ordu *Ankara*'-dan daha ileriye gitmedi. Kışın yaklaşması üzerine Şah İsmail de Dulkadır ülkesini terketti[42]. Dönüşte Dulkadırlılar'a ait *Harput* fethedildiği gibi, Diyarbekir hâkimi, *Musullu* Emîr Beğ de aldığı davet üzerine bir kısım akraba ve oymağı ile Şah İsmail'in huzuruna geldi. Safevî hükümdarı ona devletin en mühim memuriyetlerinden biri olan *mühürdarlık* mevkiini verdi. Emîr Beğ boynunda taşıdığı murassa mühürle Şah'ın fermanlarını mühürlemeğe başladı. Emîr Beğ, Uzun Hasan Beğ'in kumandanlarından aynı addaki beğin torunu, Sultan Yakub devri emîrlerinden Gülâbî Beğ'in oğlu idi. Kendisinin aynı zamanda dirayetli bir kumandan olduğunu da biliyoruz[43]. Bu suretle Emîr Beğ gibi mâhir bir kumandan, *Musullu* gibi kalabalık ve ünlü bir oymak *Kızılbaş* emîr ve oymaklarına katıldığı gibi, geniş ve fethi kolay olmayan Diyarbekir bölgesi de Safevî devletinin idaresi altına girdi[44].

Şah İsmail *Diyarbekir*'e Ustaca Oğlu Muhammed (Han)'i vali tayin etti[45]. Muhammed (Han) cesur ve dirayetli bir kumandan idi. Buyruğunda az bir kuvvet olmasına rağ-

[42] AT, 122b-123a; HD, s. 44-46; GAF, s. 270; Kemalpaşa Zâde, 115-a-118b; HS, s. 130-131; Solak Zâde, *Tarih*, İstanbul, s. 319-320; *A Narrative of Italian travels in Persia*, s. 108-110 (Angiolello), s. 195-197 (İtalyan tâciri); İbn İyas, *Bedâyiü'z zuhûr*, Kahire, 1379, IV, s. 118, 121, 123; İbn Tûlûn, *Mufakehetü'l-hillân*, yay. M. Mustafa, Kahire, 1381, s. 316, 317, 318. Her iki kaynakta verilen bilgiler ehemmiyetli değildir.

[43] Emîr Beğ, Elvend'in ölümünden sonra (910 = 1504) *Diyarbekir*'e hâkim olmuştu (AT, 129 b; GAF, s. 270; HD, s. 46; *A Narrative of Italian travels*, s. 108-109 (Angiolello), s. 197-198 (İtalyan tâciri); Mehmed Muhyiddin, *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî*, yay. T. Yazıcı (T.T.K.), İstanbul, 1975, s. 289-290, 291, 298, 303-304.

[44] AT, 130a; HD, s. 46-47; GAF, s. 270; *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî*, s. 303-304.

[45] AT, 131b ve devamı; HD, s. 44; GAF, s. 271.

men *Kürd* beğlerinden bazılarını yakalayıp *Tebriz*'e gönderdiği gibi, Alâüddevle Beğ'in, yiğitliğinden dolayı, Saru Kaplan denilen oğlu Kasım ile diğer oğlu Erduvana kumandasında sevk ettiği orduyu da mağlup etmeye muvaffak oldu. Birçok ünlü Dulkadırlı boy beğleri savaş meydanında kaldılar. Saru Kaplan ve Erduvana'ya gelince, onlar da esir alındıktan sonra öldürüldüler (914 = 1508 — 1509)[46]. Ertesi yıl (915 = 1509-1510 =) Şah İsmail *Bağdad*'ı zaptederken, Ustaca Oğlu Muhammed (Han) ikinci bir Dulkadır ordusuna karşı da parlak bir zafer kazanmıştı. Bu ikinci ordunun başında Alâüddevle'nin diğer oğulları *Boz-Ok* vâlisi Şah Ruh ile, Ahmed Beğ bulunmakta idiler. Bunlar da kardeşleri gibi öldürüldüler. Şah Ruh'un oğulları Mehmed ve Ali Beğler İsmail'in katına gönderildiler[46]. Safevî hükümdarı Şah Ruh Beğ'in oğullarını sağ bıraktığı gibi, daha sonraları onlara emîrlik verildi. Bunların 1535'deki *Irakeyn* (İki Irak) seferinde Safevîler'den yüz çevirip Osmanlılar'ın hizmetine girdiklerinden ileride bahsedilecektir.

916 (1510-1511 = Koy yılı) iki mühim hâdise cereyan etti. Bunlardan biri *Türkistan* (Mâverâünnehr) ve *Horasan* hükümdarı *Özbek* Muhammed Şibanî Han'ın (Şeybek Han da denilir) Şah İsmail tarafından yenilmesidir. Hattâ *Tekelü* emîrlerinden (Antalya bölgesi Türklerinden) Burun (Sultan) ile askerlerinin yaptıkları yiğitçe bir hücum neticesinde Şeybek Han ve yanındakiler de öldürüldüler[47]. Şeybek Han, Şah İsmail'in Kızıl tacına karşılık başına yeşil sarık sardığından kendisine *Yeşilbaş* lâkabı da verilmişti[48]. Bu zafer üzerine bütün *Horasan* Safevî ükesine katıldı. Şimdi Safevî ülkesi *Fırat*'-tan *Ceyhun*'a kadar uzanıyordu.

[46] AT, 137b-139 a; HD, s. 46-47; GAF, s. 271.

[47] AT, 195a-236a; HD, s. 56-63; GAF, s. 273-274; *A. Narrative of Italian travels*, s. 55-56 (Caterino Zeno), s. 115-118 (Angiolello), s. 200 (İtalyan tâciri).

[48] Özbek hükümdarı Muhammed Şibanî Han, Şah İsmail'in başına kızıl tac koyması üzerine, yeşil sarık sarmış ve bundan dolayı kensine *Yeşilbaş* denilmişti. İtalyan kaynaklarında da bu lakabı ile zikredilir (s. 55, 115, 201); FB, I, s. 474; Lütfi Paşa, s. 236; HS s. 226.

Aynı yılda vukubulan diğer olay ise Şah Kulu Baba'nın *Anadolu*'da çıkardığı isyandır. Bilindiği gibi, bu günkü *Antalya* bölgesine eskiden *Teke İli* veya sadece *Teke* denilirdi. Bu da Hamid oğulları'nın subaşı (kumandan)larından birinin adından gelmektedir. Yukarıda Safevî devletinin kuruluşuna kalabalık sayıda olmak üzere, *Tekelüler*'in de katılmış olduğunu görmüştük. Bu olayın vukubulduğu yıla kadar *İran*'da *Tekelüler*'den Saru Ali, Çuha (Çuka) (Sultan), Yeğen (Sultan) ve Burun (Sultan) adlı beğleri görüyoruz. Bunlardan Saru Ali devletin kuruluşu üzerine mühürdarlık memuriyetine getirilmişti. Saru Ali, 912 (1506 - 1507) yılında kendisi gibi devletin kurulmasında rol oynayan *Şamlu* Abdi Beğ ile beraber *Kürd* emîrlerinden Sârım üzerine gönderildiler ise de yapılan savaşta her ikisi de öldürüldüler[49].

Şah Kulu'ya gelince o, *Teke*'nin *Kızılkaya* veya *Yalunlu* köyünden Hasan Halife'nin oğlu idi. Kendisi de aynı köyde doğmuş ve büyümüştü. Son derece cerbezeli, faal, cesur bir adam olan Şah Kulu, İsmail'in Safevî devletini kurup zaferden zafere koşmasından ve bilhassa II. Bâyezid'in görülmemiş aczi sebebi ile merkezî idarenin son derece zayıf bir hale gelmesi ve devlet adamlarının âdil olmayan hareketlerinden duyulan hoşnutsuzluklardan kuvvet ve cesaret alarak harekete geçti. Ordusunda bir kısmı mühim sayılabilecek bir kusurları olmadığı halde, dirlikleri alınmış pek çok da sipahi vardı ki, Şah Tahmasp devrindeki meşhur Ulama (han) da bu sipahîlerden biri idi. Taraftarlarının geri kalan kısmının *Teke* dağlarının yoksul köylülerinden müteşekkil olduğu anlaşılıyor. Taraftarları Şah Kulu'na «*Baba*» demektedirler[50]. Şah Kulu Osmanlı kuvvetlerini üstüste yenilgiye uğrattı. Bu başarıları adamlarının gittikçe çoğalmasına sebep oldu. Hele onun *Anadolu beğlerbeğisi* Kara Göz Paşa'yı yenip öldürmesi, taraftarlarının sayısını artırmış ve ününü her tarafa yaymıştı. *Anadolu*'nun bir avuç *ayağı çarıklı*

[49] AT, 121b; GAF, s. 270; HR, s. 90.

[50] *Baba*'nın büyük bir dinî ünvan olduğu malûmdur. Selçuklular devrinin «Baba Resûlü». Bunun yerine daha önce *ata* kelimesi kullanılmış olsa gerektir. *Baba* her halde *dedelerin* başı idi.



Şah İsmail'in bir hisara hücumu

Türkleri denilerek küçümsenen Ş a h K u l u ve taraftarları[51] kazandıkları bazı başarılardan sonra çekildikleri *Teke*'de Vezir-i Âzam H a d ı m A l i P a ş a tarafından üstün kuvvetler ile sarıldıkları halde çemberi yardılar. *Karaman İli*'ne giderlerken karşılarına çıkan bu eyâletin beğlerbeğisi H a y d a r P a ş a'yı da yendikten sonra *İran*'a doğru yola çıktılar. Veziri Âzam, Ş a h K u l u'na *Kayseri-Sivas* arasındaki *Çubuk Ovası*'nda yetişti ise de yapılan bir savaşta A l i P a ş a öldürüldü ve ordusu da bozguna uğradı (5 Rebiülâhir 917 = 2 Temmuz 1511). Savaşta ağır bir şekilde yaralanan Ş a h K u l u da çok geçmeden öldü. Mamafih evvelce vezir tayin etmiş olduğu en yakın adamlarından biri *Tekelüler*'i sâlimen *İran*'a götürdü[52]. Bunların nüfusu 15.000 idi[53]. Kuvvetle tahmin etmek mümkün olabilir ki Ş a h K u l u'nun asıl gayesi Ş a h İ s m a i l adına sadece bir isyan çıkarmak veya *İran*'a gitmek değil idi. Onun maksadının çok büyük olup O s m a n l ı hâkimiyetine son vermek olduğu görülüyor. Bu sebeple ilk başarılarından sonra, en güvendiği adamlarından birini kendisine vezir yapmış, diğerlerini de bölge ve yörelere beğlerbeği ve sancak beği olarak göndermişti. Gayesinin ne kadar geniş olduğu şundan da anlaşılıyor ki, Ş a h K u l u, *Rum İli*'ndeki halifelere de mektup göndererek onlardan harekete geçme-

[51] «Beğlerbeğiler hamiyetsizliğindendir ki, bir kaç Teke Etrâki'niñ hakkından gelemezler» (HS. s. 165). «Anadolu Etrâkinden bir kaç ayağı çarıklı sârikler miyân-ı memlekette bunca fesadât ve hetk-i ırz-ı eşrâf ve sâdât ider iken» (HS. s. 189).

[52] Ş a h K u l u olayına dâir kaynaklar : AT, 42b, 202b - 204a; HR, s. 125 - 126, 128; GAF, s. 274; K e m a l P a ş a Z â d e, nr. 29, 7b - 10b. Adı geçen müellif, âsilerin ele başıları arasında G a z â l O ğ l u ile Ç a k ı t O ğ l u'nu, U l a m a'yı ve K a r a M a h m u d'u zikreder; HS, s. 162 - 181; Ç. U l u ç a y, *Yavuz Selim nasıl padişah oldu*, Tarih Dergisi, VI, sayı 9, s. 61 - 73 (bu makale esas itibariyle Topkapı Sarayı'ndaki vesikalara dayanır).

[53] و چون در آن ایام قریب پانزده هزار تکلو در روم خروج نموده با امرای روم مکرراً جنك کرده در حدود ارزنجان قافلهٔ را تالان کرده اهل آنرا که قریب پانصد کس بودند بقتل آورده دیگر حرکات ناهنجار ایشان بذروهٔ عرض رسیده بود در شهریار ری فرمان قضا جریان بسیاست سرداران ایشان واقع شده سائر را بر امرا قسمت فرمودند (GAF, s. 274) ondan naklen, M ü n e c c i m B a ş ı, *Sahâyifü'l - ahbâr* III, s. 185. HS, da (s. 179 - 180) *Tekelüler*'in kalabalık olduklarını yazar. *İran*'a gelen *Tekelüler*'in başında bulunanlardan biri de *Rumlu* S o f i y â n H a l î f e idi (AT, s. 203b).

lerini istemişti[54]. Kendisi başarıları ile o kadar derin bir tesir yaratmıştı ki, Bâyezid'in Karaman vâlisi olan oğlu Şehin Şah bile bir ara *Kızılbaş* olmuştu[55]. Yine aynı gaye ile daha sonraları da *Anadolu*'dan bir çok şahısların zuhur ettiği ve bunların Osmanlı devleti için ciddî gaileler çıkardıkları malûmdur. Bütün bu hareketlerin en başta gelen sebeplerinden biri veya en baş sebebi her türlü adâletsizlikti[56]. Şah Kulu ayaklanması çok insanın ölümüne ve birçok bölgelerin korkunç bir şekilde yağma ve tahribine sebep olmuştu. Dinî inanç ve davranışları, taraftarları üzerindeki hudutsuz nüfuzu ve Osmanlı askerinin onun manevî kuvvetinden korkmaları bakımlarından Şah Kulu, Selçuklular devrinde, 1240 yılında onun gibi dehşet verici bir isyan çıkaran Baba İshak ile mukayese edilebilir.

1512 yılında Osmanlı tahtına Selim'in geçtiğini haber alan Şah İsmail, *Rumlu* Nur Ali Halîfe'yi *Anadolu*'ya göndererek ona bu ülkedeki sofuları toplamasını emretti[57]. Safevî hükümdarı, Selim'in, her halde, onlara birşey yapacağından kaygılanmıştı ki, şüphesiz haklı idi. Nur Ali Halîfe *Kara Hisar* (Şebin) da iken *Sivas, Amasya,* Tokat bölgesi *Türkleri*'nden üç - dört bin evlik bir topluluk kendisine katıldı. Bu sırada *Konya*'da

[54] «Gâh Mehdilik davasın güder, gâh Şah öldü anıñ vilâyeti bana değdi, memleket benîmdür der» (Ç. Uluçay adıgeçen makale, s. 63, vesika haşiye 13, s. 67. Ayrıca 62. sahifedeki 12 numaralı hâşiyeye bakınız.)

[55] Aynı makale, s. 69 (Karaman beğlerbeğisi Haydar Paşa'nın mektubu).

[56] «Şu işleri eden Türktür. Ve bir kaç beğlerbeği elinden ciğerleri hûn olmuş kimesnelerdir» (Ç. Uluçay, aynı makale, s. 72 - 73, vesika 26). «Hüdâvendigâr Hazretleri zühd ü salâh küncünü genc-i şâhî bilip köşe nişîn ve uzlet güzîn olup inân-ı ihtiyarın vüzerâ eline teslim idip, anlarıñ istikâmetine mezîd-i itimad ile ahval-i âlemden gufûl ve urûz-i emrâz ile ihtilâl-i mizac-i memleketten zuhûl üzere olmağın kabz-u bast-ı umûr kabza-i iktidarlarında olanların yedd-i ahzı dirâz ve rüşvet kapusu bâz olmağla timâr sahiplerinin coğu timarsızlık ile bîmâr ve beyhude mülâzemetleri ile fersûde olmadan cânından bîzâr olup sedd-i ramak tahsili için envâ-i mekârih ihtiyârına muztar olmuşlar idi. Nicesi ol kat'-ı tarîk iden ferîk-i bî-tevfike refîk olub vardukça mâdde-i fesâd izdiyâd üzere oldu» (HS, s. 163). İsmail *İran*'a gelen *Tekelüler*'e niçin isyan ettiklerini sorunca, onlar şu cevabı vermişlerdi : «Sultan Bâyezid pîr olup i'tilâl-ı mizacı ihtilâl-i mülke müeddi olup tedbir-i umûrdan el çekmiştir. Tetâvül-i vüzerâ ile çok mezâlim cereyan etti. Zulümlerine tahammül edemeyüp bu sureti ihtiyâr ettik» (aynı müellif, s. 181).

[57] AT, 237-a-b.

bulunan Sultan Ahmed kardeşi Selim'in hükümdarlığını kabul etmeyerek onunla mücadeleye hazırlanıyordu. Bu durum *Rumlu* Nur Ali Halîfe'nin işini kolaylaştırdı; *Sivas, Tokat, Amasya* ve *Çorum Kızılbaşları*'nı ayaklandırdı. Bunlar bu bölgelerde tedhiş havası estirmeğe başladılar. Sultan Ahmed'in *Amasya*'da bulunan oğullarından Sultan Murad, herhalde onlardan faydalanmak için, *Kızılbaş* oldu ve merasimle *Kızılbaş* tacını giydi. Osmanlı kumandanı Fâik Beğ'i *Tokat* civarında yenen Nur Ali Halîfe *Tokat* ileri gelenlerinin kendisini istikbal etmeleri ve Şah İsmail adına hutbe okutmaları üzerine şehir ve halkına dokunmayıp *Kaz Çayırı* (Kaz Ovası)'nda, yanında on bin *Kızılbaş* bulunan, Sultan Murad ile birleşti. Lâkin az sonra *Tokat* halkının muhalefete geçtikleri öğrenilince bu defa şehir yakıldı. *Karaman*'da bulunan Ahmed, oğlunun *Kızılbaş* olmasını tasvip etmediği gibi, *Amasya* halkının ricası üzerine *Karaman*'dan lalası Yular Kısdı Sinan Bey (veya Paşa) kumandasında bir kuvvet yolladı. Bu esnada Sultan Murad *İran*'a, Şah'ın yanına gitmiş, Nur Ali de *Erzincan*'a dönmek üzere yola çıkmıştı. Yular Kısdı ona *Koyulhisar*'da yetişti ise de yenildi ve kendisi de savaş meydanında kaldı (912 = 1512). *Sivas* bölgesi halkından olan Nur Ali Halîfe görevini tam bir başarı ile yaparak *Erzincan*'a döndü[58].

Selim'in harekete geçmesi karşısında Ahmed doğuya doğru çekildi, *Divriği*'de bulunuyorken oğlu Sultan Murad'dan Şah İsmail'in kendisini kumandanlarından *Rumlu* Div (Dev) Ali ve yirmi bin kişilik bir ordu ile gönderdiğini bildiren bir mektup aldı. Murad aynı mektupta babasını *Erzincan*'a çağırıyor ve bu ordu ile *Üsküdar*'a kadar gidebileceğini yazıyordu. *Kızılbaşlar*'dan nefret eden Ahmed çok nâzik bir durumda olduğu halde, oğlunun bu teklifini reddetmiş ve mektubu teessüründen parçala-

[58] Savaş *Ayu Yazı* (yahut Eyu Yazı) denilen yerde vukubulmuştu. Sinan Beğ'in yanında Hüseyin ve Tâceddin beğler de vardı (AT, 238a - 240a; ondan naklen HR, s. 134 - 135; Ç. Uluçay, aynı makale, sayı 10, s. 130, vesika 27). Yalnız 28 numaralı vesika (s. 130 - 131), *Çaldıran savaşı*'ndan sonraki zamana aittir. Ahmed'in oğlu Sultan Murad ile yanındaki *Kızılbaş* reislerinin (Kürd Hâlid, Zeynel, Şah Ali, Kara İskender, Yahya Pehlivan, Şah Kulu) faaliyetleri hakkında aynı makaleye bak (s. 127-130).

mıştır[59]. Çok geçmeden Ahmed ve oğulları bertaraf edildiler. Selim Osmanlı ülkesine tamamen hâkim oldu.

Yavuz Selim'in meşhur seferine çıkmadan önce tehlikeli gördüğü kırk bin *Kızılbaş*'tan bir kısmını öldürtüp bir kısmını da hapsettirdiğine dâir Osmanlı müverrihlerinin sözlerinin mübalağalı olduğu muhakkaktır. Bu kadar çok sayıda insanın öldürülmesi ve hapsolunması pek mühim bir mesele teşkil ederdi. Daha sonraki arşiv vesikalarının da gösterdiği gibi, bunlardan ancak faal olanları öldürülüyor, hapsediliyor veya sürgüne gönderiliyordu. II. Bâyezid'in Şah Kulu hâdisesinden sonra *Teke*'de kalmış *Kızılbaşlar*'ı veya bir kısmını *Mora* yarımadasındaki yeni fethedilmiş *Modon* ve *Koron* taraflarına sürmüş olduğunu biliyoruz.

İran'da *Hoy* şehrinin Kuzey-Doğusundaki *Çaldıran*'da karşılaşan Osmanlı ve Safevî ordularında aynı dil konuşuluyordu. Bunların çoğu aynı ülkenin, aynı bölge ve yörelerin, aynı boy ve obaların çocukları idiler. İki taraf da «*Allah Allah*» diyerek yiğitçe döğüştü. *Şah İsmail*'in ordusunun sayısı Sultan Selim'inkine nazaran daha azdı. Fazla olarak Safevî ordusu ateşli silâhlardan da mahrum idi. Buna karşılık ağır Osmanlı ordusu üç aylık yerden gelmiş, kızgın Temmuz güneşi altında, pek harap, ot bile bulunmayan, çıplak ve ârızalı bir arazide günlerce yürümüştü. Şah İsmail'in değerli emîrlerinden bir çoğu savaş meydanında kaldılar. Bunların başında Safevî ordusunun sol koluna kumanda eden Ustaca Oğlu Muhammed Han bulunuyordu. Diğerleri, yine *Ustacalu*'dan *Korucu Başı*, yâni hassa askeri kumandanı Saru Pîre, *Şıracı Başı* Pîre (yahut Pîr) Beğ, *Şamlu* Lala Hüseyin Beğ, *Afşar* Sultan Ali Mirza, *Türkmen* Veli Can Beğ (Kazaklu obasından) ile Mîr Abdulbâkî, Mîr Seyyid Şerif ve Seyyid Muhammed Kemûne idiler. Şah İsmail'in, *Şamlu* Durmuş Han, *Rumlu* Nur Ali Halîfe, *Sofracı Başı Ustacalu* Çayan Sultan (asıl adı Muhammed)

[59] Ç. Uluçay, aynı makale, s. 139 - 140, vesika haşiye 49. Sultan Murad 918 veya 919 (1512 - 1513) da *İran*'a geldi. Safevî hükümdarı da *Fars*'ta bazı yerleri ona dirlik verdi. Fakat Sultan Murad dirliğine giderken (919 = 1513) öldü ve Şeyh Ali Sehl-i İsfahânî'nin merkadına gömüldü (HD, s. 64, 70).

Ustacalu Muhammed Han'ın kardeşleri Kara Beğ ve Ulaş Beğ ile *Zü'l-kadr* (Dulkadır) Halil Sultan (asıl adı Emet)[60] gibi diğer büyük emîrleri savaştan sağ-salîm kurtuldular[61].

Bilindiği gibi Yavuz Selim'in maksadı Safevî devletine kuvvetli bir darbe vurmak değil, bu devleti büsbütün ortadan kaldırmaktı. Fakat devlet adamları ve bilhassa *Yeniçeri* ocağının beklenilmeyen mukavemeti ile karşılaştı. Mutaasıp ulemânın bile hamiyyet gösterip fiilen kendisini kuvvetle desteklediklerine dâir elimizde deliller olmaması gerçekten hayret vericidir. Bu yüzden sadece büyük işler yapmak için yaşıyan bu büyük ülkücü hükümdar gayesine ulaşamadan öldü.

Kahramanımız Şah İsmail'e gelince, o galibiyetten emin olmadığı için Selim ile karşılaşmak istemiyordu. Bu sebeble Osmanlı hükümdarının yazdığı sert ve tahrik edici mektuplara yumuşak cevaplar ile mukabele etmişti[62]. Şah gönderdiği cevabî mektuplardan birinde iki hususun kendisini *Anadolu*'ya karşı harekette alıkoyduğunu, bunlardan birinin *Anadolu* halkından çoğunun

[60] Biz bu adı (امت) Ümmet değil, Emet şeklinde okumayı tercih ettik. Çünkü, şimdi bile *Anadolu* köylerinde bu adı taşıyanlar görülür. *Kütahya*'ya bağlı *Emet* kasabasının adı da aynı kelimeden başka bir şey değildir. *Ödemiş*'te de *Emetler* adlı bir köy vardır (İçişleri Bakanlığı, *Türkiye*'de *meskûn yerler kılavuzu*, Ankara, 1948, s. 350). *Tirebolu*'ya bağlı bir köyün adı olan *Emetçi*'nin bu kelime ile ilgili olup olmadığını bilmiyorum (Gösterilen yer).

[61] Haydar Çelebi'ye göre (*Ruznâme*, FB, 462) savaşta ölen ve yukarıda adları geçen Safevî emîrleri arasında şu emîrler de vardı : *Hemedan* hâkimi *Tekelü* Yeğen (يكان) Beğ'in oğlu, Köse Hamza Beğ, *Muğan* valisi Ağzıvar'ın (Şamlu) kardeşi, *Gence* ve *Berda*' valisi Serdar Beğ (Kaçar?). Kemal Paşa Zâde *Hemedan* valisi Kâhî Beğ (كاهى بك), *Acem Irak*'ı valisi Pîr Budak Beğ, Kazvin ve *Sultaniye* valisi Kara Sinan'ı da zikr eder (40a). Fakat bu isimleri Safevî kaynaklarında görmedim. Burada *Çaldıran* savaşı hakkında bilgi veren kaynakların en belli başlılarını zikrediyoruz : AT, 244a - 253b; HD, s. 76-79; YK, s. 255-256; HKH, 43b-44b; GAF, s. 277; HR, s. 143-149; ŞH, s. 157-158; FB, s. 386-387, 388, 394-396, 402-403, 461-462; Kemal Paşa Zâde, 32a - 46b; Şükrü, *Selimnâme*, T.T.K. Kütüphânesi, nr. 283, 54b - 94a; Lütfi Paşa, s. 206-240; HS, s. 226-280; Tedkikler : M.Ş. Tekindağ, *Yeni kaynak ve vesikaların ışığı altında Yavuz Selim'in İran seferi*, Tarih Dergisi, 17, sayı : 22, s 49-78; S. Tansel, *Yavuz Selim*, s. 31-72.

[62] FB, s. 379-381, 382-386.

atalarının mürîdleri idiğini, diğer hususun da gaza ile tanınmış bir hânedana karşı eskidenberi duyduğu derin sevgi olduğunu yazmıştı[63].

Çaldıran mağlubiyeti zaferden zafere koşmuş olan Safevî hükümdarın da derin bir manevî çöküntü yarattı. Hattâ onun, uğradığı mağlubiyetin acısına, dedesi Hasan Beğ'den daha uzun bir zaman dayanması Kanunî Süleyman, Vezir-i Azam İbrahim Paşa ve müverrih Hoca Sadeddin'in babası arasında yapılan bir sohbette, kendisini bütün bütün içkiye vermiş olması ile izah edilmişti[64]. Şah İsmail'in savaştan önce de, minyatürlere göre, uzun bıyıklı, matruş, *Türkmen* yüzlü beğleri ile gece-gündüz içtiğini biliyoruz.

Şah İsmail *Çaldıran* yenilgisinden sonra mühim bir iş görmeyip Selim'in yeni bir seferini önlemek için onunla barış yapmak çarelerini aradı. Mamafih kumandanları *Doğu* ve *Güney Doğu-Anadolu*'da bu bölgeleri fethetmek için harekete geçen Osmanlı kuvvetlerine karşı ellerinden gelen mukavemeti gösterdiler. *Çaldıran* savaşından önce Osmanlı-Safevî hududu *Sivas*'a bağlı *Suşehri*'nden geçiyor, ondan sonra Fırat'ı takip etmek üzere Memlük-Safevî sınırı başlıyordu. *Divriği, Dârende, Malatya, Ayıntab* Memlükler'in, *Kemah* müstahkem kalesi ile *Harput* ve *Urfa* da Safevîlerin hudut şehirlerini teşkil ediyordu. Memlükler Safevîler ile bu kadar uzun hududa sahip bulunmalarına, gerek kendilerinin gerek *Mısır* ve *Suriye* halkının mutaassıp *Sünnî* olmalarına rağmen Şah İsmail'in faaliyetlerine ve tebaası *Türkmenler*'den pek çoğunun onun hizmetine girmelerine kayıtsız kalmışlardır[65]. Yavuz Selim *Çaldıran* savaşı dönüşünde

[63] غرض ما از تغافل آن صوب دو چیز بود یکی آنکه اکثر سکنهٔ آن دیار مریدان اجداد عالی تبار ما اند رحمهم الله الملك الغفار دوم آنکه محبت ما با آن خاندان غزا عنوان قدیمست و نمی خواستیم که شورشی چون عهد تیمور بان سر زمین طاری شود (FB, s. 385).

[64] HS, s. 274 - 276.

[65] *Memlük* kaynaklarında, es-Sûfî, el-*Hâricî* sıfatları ile anılan, Şah İsmail'in faaliyeti hakkında verilen bilgiler çok kısa olduğu gibi, aynı zamanda ehemmiyetsiz haberlerdir. Bu husus *Memlük* ülkesinde bu esnada bilhassa büyük müverrihlerin olmaması ile ilgilidir. İbn İyas bile eski müverrihler ile kıyaslanmıyacak surette basit bir müelliftir.

Anadolu'nun kilidi olan müstahkem *Kemah* kalesini fethetti. Kale kumandanı *Varsak* Muhammed idi. Muhammed Beğ teslim olmayarak üçyüz *Varsak* ile ölünceye kadar savaştı[66]. *Kemah*'ın alınmasından sonra Selim eski mirahuru ve bir Ak-Koyunlu *Türk*'ü olan Bıyıklı Mehmed'i *Doğu - Anadolu*'nun fethine memur etti. Bıyıklı Mehmed, Şah'ın *Erzincan* vâlisi *Rumlu* Nur Ali Halîfe'yi bugün *Tunceli*'ne bağlı *Ovacık* yöresinde (*Tekir Yaylağı*'nda) ağır bir mağlubiyete uğrattı (Cumade'l-ulâ, 921 = Haziran 1515). Nur Ali Halîfe ile beğlerden Ulaş ve Yaraş öldürüldüler. Eski *Kemah* kumandanı *Varsak* Yusuf ve Aygut Oğlu kaçtılar[67]. *Rumlu* Nur Ali Halîfe'nin, Sultan Ahmed ve oğullarının Selim ile mücadeleye girişmelerinden istifade ederek, *Sivas, Tokat* ve *Amasya* Kızılbaşları'nı ayaklandırdığını ve bunlardan mühim bir kısmını beraberinde Safevî ülkesine götürdüğünü yukarıda görmüştük.

Safevî müverrihlerinden bazıları ile Osmanlı müverrihlerinden Lûtfi Paşa ve Hoca Sadeddin'e göre, *Diyarbekir* vâlisi *Ustacalu* Muhammed Han Osmanlı hükümdarına pervasızca mektuplar yazarak onun sefere çıkmasına sebep olduğu gibi, Şah'ı da Selim ile savaşmağa teşvik etmişti[68]. Bu, ne derece doğru bir ifadedir, kesin bir şey söylenemez. Ancak Muhammed Han Osmanlı

[66] FB, s. 407-408, 409, 410-411, 464-465; AT, 257^{a-b}; ondan naklen HR, s. 153-154.

[67] Bu hâdise hakkında *Bıyıklı* Mehmed Paşa'nın Selim'e gönderdiği mektubun aslı *Topkapı Sarayı*'nda olup Ç. Uluçay tarafından yayınlanmıştır (*Yavuz Selim nasıl hükümdar oldu*, Tarih dergisi, VII, s. 130 - 131, vesika 28). Yalnız rahmetli Ç. Uluçay çarpışmanın *Çaldıran*'dan önce olduğunu sanmıştır. Bu olay *Çaldıran*'dan sonra, 921 yılı Cumadelu'lâsının nihayetinde veya Cumade'l-âhire'nin başında (Haziran 1515) olmuştur (FB, Haydar Çelebi, *Rûznâme*, s. 465). AT (259^{b}) ve ondan naklen HR (s. 154), Şükrü (*Selimnâme*, 107^{b} - 111^{a}, 113^{b} 115^{a}) ve Lütfi Paşa (s. 211) bu savaş hakkında bilgi verirler. Yalnız Lütfi Paşa tarihinin basmasında sehven : نور علی yerine Tur Ali (طور علی، تور علی) yazılmıştır.

[68] AT, 244^{b}; HR, s. 143-144; Lütfi Paşa, s. 225; HS, s. 271. Şah Tahmasb Durmuş Han'ı babasını savaşa kışkırtmakla itham etmektedir (ŞT, s. 29). Tahmasb savaş günü babası ile emîrlerin ve hattâ bütün askerin sarhoş olmasını da tenkit ediyor (gösterilen yer).

ordusunun *Çaldıran* ovasına girmesi üzerine yapılan bir meşveret meclisinde düşmana dinlenme fırsatı verilmeden hücum edilmesini teklif etmiş ise de, Şah'ın üzerinde daha fazla bir nüfuza sahip olan *Şamlu* Durmuş Han: *«senin borun Diyarbekir'de öter.»* diyerek onun gerçekten makul olan teklifini reddettirmişti[69]. Şah, İsmail Muhammed Han'ın savaşta ölümü üzerine *Diyarbekir'i* han ünvanı ile Muhammed Han'ın kardeşi Kara Bey'e vermişti. Şah'ın kız kardeşi ile evli olan Kara Han kardeşleri Ulaş ve Süleyman Beğler ile beraber *Diyarbekir'de* tutunmak için elinden geleni yaptı. Fakat *Mardin* yakınlarındaki *Dede Karğın* düzlüğünde yapılan savaşta, ordusunda ateşli silâhlar da bulunan Bıyıklı Mehmed Paşa'ya yenildi ve bir kurşun isabeti ile hayatını kaybetti. *Dede Karğın* zaferi neticesinde hemen bütün *Güney-Doğu* bölgesi kesin bir şekilde Osmanlı idaresine geçti. Bu suretle *Türkiye'nin* bu istikametteki birliği sağlanmış oldu[70].

1520 yılında Yavuz Selim vefat etti. O, Osmanlı hükümdarları arasında kendisini büyük ülkülere vermiş olanların başında gelir. Buna karşılık bütün hükümdarlığı müddetince mütevazi bir hayat yaşamıştır. Babasının ordularını mağlup etmiş olan mağrur *Memlükleri* tek bir seferle ortadan kaldırarak, *Anadolu'nun* *Çukur-Ova, Divriği, Malatya, Anteb* ve *Antakya* gibi bazı bölgeleri ile *Suriye, Mısır* ve *Hicaz'ı* ülkesine katmış, İmparatorluğun hudutları *Güney-Doğu'da* *Irak'a* dayanmıştı. Şah İsmail de yapılan fetihleri kabul ederek barış yapmak için elçiler göndermekte devam ediyordu. Fakat bütün bunlar onu *Kızılbaş* devletine son vermek şeklindeki asıl gayesinden bir türlü vazgeçirmemişti. Bu maksatla *Acem* tâcirlerini tevkif ettirerek mallarına el koydurdu. Çünkü bu tâcirler demir, bakır, altın ve gümüş gibi madenlerden başka *İran'a* ateşli silâhlar ile bunların imalini bilen ve bu silâhları kullananları da götürüyorlardı. Osmanlı ülkeleri ile yapılan ticaret, Safevî devletinin mühim bir gelir kaynağını

[69] Nur Ali Halîfe ile diğer bazı emîrler de *Ustacalu* Muhammed Han'ın görüşünü desteklemişlerdi (AT, 246^{b}; GAF, s. 277; HR, s. 145).

[70] AT, 264^{b} - 267^{b}; HR. s. 156 - 159; FB, s. 418 - 419 (Bıyıklı Mehmed Paşa'nın arzı). 450, 454, 456, 469, 470, 471, 472, 474, 476, 477. sahifelere de bakınız; Şükrü, 115^{a} - 123^{a}; HS, s. 299 - 316.

teşkil ediyordu. Lâkin Selim'in bu çok isabetli tedbiri, elçileri öldürtmesi gibi, oğlu Kanunî Süleyman veya onun veziri İbrahim Paşa tarafından tenkid edilmişti. Kanunî'nin tahta geçer geçmez mevkuf *İran'lı* tüccarı serbest bıraktığı malûmdur[71]. Yavuz Selim beklenilmeyen ölümü ile asıl gayesine varamadı. Ne ümerâsına ne ulemasına ve ne de oğluna onun ülkücü ruhu tesir edebilmişti[72].

Safevî devleti kurucusuna gelince O, Selim'in vefatı ile derin bir nefes almıştı. Gerek kendisinin ve gerek devletinin varlığını tehdit etmekte olan büyük tehlike sona ermişti. Şah İsma il'in, müridlerinin ölüm dahil olmak üzere her türlü fedekârlığa seve seve katlanmaları, siyasî durumun müsait bulunması birer gerçek olmakla beraber, 13 yaşında her tarafta şiddetli tepki ile karşılanabilecek bir mezhebi temsil eden bir devlet kurması onun gerçekten büyük bir şahsiyet olduğunu göstermeğe kâfidir. Kendisi şahsen çok cesur ve disiplin sever bir insan olduğu gibi, aynı zamanda, teşkilâtçı ve tahsilli bir hükümdardı. *Tebriz* meydanında beğleri ile birlikte ok atarken, *Dede Korkut destanları'ndan* *Kanturalı destanı'nda* olduğu

[71] FB, s. 498; Celâl Zâde, *Tabakatü'l-memalik*, 21a; HS. s. 275.

[72] Bilindiği gibi, *Eleşgirt* Ovasına gelindiğinde, *Yeniçeriler* üç aydır sahra ve dağlarda yürüyüp büyük güçlükler çektikleri halde, düşmanın karşılarına çıkmadığını söyleyerek geri dönülmesini istediklerinde Yavuz Selim şu cevabı vermişti: «Bir mülhid-i nâ-pâk (Yani Şah İsmail) askerini helâk vartalarına sevk itse şevkle cân virirler ve seyl-i revân ve âteş-i suzâna sefâ-yi hâtırla girerler, evlâdını şahları uğrunda kendi elleri ile zebh iderler. Bunlar (yani Yeniçeriler) zimâm-ı ihtiyârların kabza-i iktidara teslim etmedikleri yetmez 'inân-ı azmimizi dahi kec iderler. Bendelik âyini bu mu dur? İtaat dâvası mücerred gûft u gû mu dur? Zen ve beççe kaydı ile pâ-bend ve bister-i istirahata arzûmend olanlar gitsünler ve neşîmin-i ferağda huzûr itsunler. Biz bu yolda dönmek içün gelmedik» (HS, s. 258) *Suriye ve Mısır'ın* fethinden sonra Selim yeniden Şah İsmail'in üzerine yürümek istiyordu. Bu münasebetle toplanan bir meşveret meclisinde yine bu sefer üzerinde durulmuştu: «Mevâli-yi izâm ve sülehâ-yi fihâm vesâir erkân-ı saltanat ve âyân-ı devlet ile müşâvere idüp, Şah İsmâil'in emri itmamı kale-i menîe-i mezbûre fethinden ehemm ve akdemdür deyü ukalâ, ve nukalâ urfen ve şer'an fetvâ virdükde zarurî ol azîmetten ki fi'l-hakika ol mevsimde savab değildi, feragat kılındı. Lâcerem ol ızdırabla heman yine Dârü'l-Hilafe-i Edirne'ye teveccüh etmek tedarikinde olundu.» Haydar Çelebi, *Ruznâme*, FB, s. 499).

gibi, ozanlar kopuzlarının refakatında onun yiğitliğini öğen türküler söylüyorlardı[73]. Bir *İtalyan* müşâhide göre[74] İ s m a i l, müridlerinin kendisine *Allah* gözü ile bakmalarından hoşlanmıyordu. Ş a h İ s m a i l *Çaldıran* savaşından sonra beğler beğiliğe *Sofracı Başı Ustacalu* M u h a m m e d B e ğ'i getirmiş ve ona Ç a y a n S u l t a n (سلطان — چایان) lâkabını vermiştir. Ç a y a n S u l t a n 929 (1522 - 1523) yılında öldü[75]. Mevkii oğlu B â y e z i d ' e verilmiş, fakat o da ertesi yıl (930 = 1523 - 1524) vefat ettiğinden *Rumlu* D i v S u l t a n *emîrü'l - ümerâlığa* getirilmiştir[76].

Bu tarihte (930 = 1523/1524) Safevî devletini kuran oymakların devlet hizmetindeki mevkilerinden bahsetmek yerinde olacaktır. Bunlara ait mufassal bilgiler daha ileride verilecektir.

[73] «While he is at his sport they play on various instruments and sing his praises (*A Narrative of Italian travels*, s. 111, Angiolello).

[74] *A Narrative of Italian travels in Persia*, s. 115 (Angiolello), 206 (Venedikli tâcir).

[75] و چایان سلطان اشرلوی استاجلو که وکیل السلطنه بود باجل طبیعی در گذشت و نعش اورانیز (GAF, s. 280). Ç a y a n S u l t a n'ın adı bizim kaynaklarda da بغداد بردند geçer (FB. 456, 469, 473; L ü t f i P a ş a, s. 228).

[76] GAF, s. 281.

DEVLETİN KURULUŞUNDA ROL OYNAYAN OYMAKLAR

A. BÜYÜK OYMAKLAR

1 — RUMLU

Bu boy başlıca *Sivas*'ın *Koyulhisar* (Koylahisar) ve *Karahisar* (Şebin) kazaları ile yine *Sivas*'a bağlı diğer yöreler ve Tokat - Amasya bölgelerindeki köylü Kızılbaşlar tarafından meydana getirilmişti[77]. *Rumlular*'ın devletin kurulmasında mühim bir rol oynadıkları yukarıda görülmüştü. N u r A l i H a l i f e, P i r i B e ğ ve D i v S u l t a n bu teşekkülün en tanınmış beğleridir. D i v S u l t a n,ın asıl adı D i v A l i (Beğ) dir; kendisinin *Tokat* bölgesi halkından olduğu anlaşılıyor. Görüldüğü gibi D i v S u l t a n, devletin kuruluşuna katılmıştı. Dirliği (tiyul) *Sa'd Çukuru* (Erivan bölgesi) olup, *emîrü'l - ümerâlığa* sadece şahsî kabiliyetleri sayesinde yükselmiştir[78]. Kendisinden başka yine *Rumlu'dan* B â d ı n c â n (Patlıcan) S u l t a n (*Erdebil* v â l i s i), K a z a k S u l t a n, S o f i y â n H a l î f e ve A y g u d B e ğ'i tanıyoruz.

[77] Bilindiği gibi başlıca *Şebin Kara Hisar*, *Sivas*, *Tokat*, *Amasya* sancaklarından müteşekkil olan bölgeye O s m a n l ı idarî teşkilâtında *eyâlet-i Rûm* denirdi. Buraya, bütün *Anadolu*'yu ifade eden *Rûm*'dan tefrik için, *Rûmiyye-i suğra* adı da verilmiştir.

[78] H K H 'ye göre (50b) Şah İsmail öleceği sırada emîrlerine D î v S u l t a n'a sadakat göstermelerini ve ona itaat etmelerini vasiyyet etmiştir. *Çaldıran savaşı*'ndan sonra *Gürcistan*'a müteaddit seferler yapan D i v S u l t a n'dan, D i v A l i, D i v A l i B e ğ olarak bizim kaynaklarda da bahsedilir (H a y d a r Ç e l e b i, *Ruznâme*, FB, s. 473, 474).

2 — USTACALU (USTACLU)

Bu boy aslında başlıca *Sivas - Amasya - Tokat* bölgesinde yaşıyan ve bazı oymakları *Kırşehir*'e kadar yayılan *Ulu Yörük*[79] adlı büyük topluluğa mensup idi[80]. Şeyh Cüneyd ve Haydar'ın *Anadolu*'lu müridlerinin mühim bir kısmını *Ustacalular* teşkil ediyordu.

Oymağın adını, Ustaca (usta gibi veya belki Usta Hacı) adlı bir şahıstan aldığından şüphe edilmez[81]. 906 (1500) yılında *Erzincan*'da buyruğundaki ikiyüz atlı ile Şah İsmail'in katına gelen Mirza Beğ oğlu Muhammed Beğ, Ustaca'-

[79] *Ulu Yörük* topluluğu hakkında : *Oğuzlar*, s. 178.

[80] 982 (1574 - 1575) tarihinde *Ulu Yörük* arasındaki *Ustacalu* oymağı, yapılan göçler dolayısiyle, çok zayıf bir durumda bulunuyordu. 982 (1574 - 1575) tarihli *Ulu Yörük* defterine göre (Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü Arşivi, nr. 16, 98a — 98b), *Ustacalu* oymağı iki küçük obadan ibarettir :

«Bölük-i Ustacalu (اوستجلو) tâbi-i Yörükân-ı Büzürk an pâre-i Orta.

1. Kışlak-ı *Yağluca* tâbi-i *Kızıl Künbed*, kethüda Ahmed, neferân : 63.
2. Kışlak-ı *Karınca Kışla*, tâbi-i *Ustacalu*, neferân : 31.»

Yine *Ulu Yörük*'ün *Orta Pâre* koluna mensup *Çayanlu* oymağı da vardır ki, altı kışlakta oturan oldukça kalabalık nüfuslu bir oymaktır (aynı defter, 91b - 94b). Şimdi, biri *Sungurlu'da* (Çorum), ikisi Fethiye'de (Muğla) olmak üzere, *Çayan* adlı üç köy, *Mecid Özü*'nde (Çorum) *Çayanlar*, *Pasinler*'de de (Erzurum) *Çayan Yurdu* köyleri vardır. (*Türkiye*'de *meskûn yerler kılavuzu*, s. 246). *Ustacalu*'ya, gelince, bu adda ancak *Çarşamba*'ya (Samsun) bağlı bir köy görülebiliyor (aynı eser. s. 1090).

[81] «*Ak - Koyunlu* beğlerinin ahvâli İsmail'in sem'ine irüşüb mâlum olıcak derhal *Gilân*'dan *Irâk*-ı *Acem*'e andan Âzerbaycan içinden doğru Ermeniyye vilâyetinden ve andan *Rûm* diyarına çıkub Kara Hisar-ı Şark kurbinde bir karyede nüzûl idüb mihman oldu. Meğer ol karyede nüzûl idüb mihman olduğu hânenin sahibine Ustaca (اوستجه) dimekle maruf bir ehl-i firâset koca nâm ıtlak olunur idi. Ol hînde İsmail bile gelmiş babası sofularından otuz nefer mikdarı sofu kendi ile hem rikab olup bile gelmiş idi. İsmail nâ-muradınca Ustaca dedikleri nâbekâr kocanın hânesinde mihmân kalub, Ustaca, İsmail Bahadur'a ve bile olan sofiyân'a tamam murad üzere riayet etti» (Mirza Mîr Mehmed Zaîm, *Câmiü't-tevârih*, Fatih Ktp., nr. 3270, 288a). Fakat Mehmed Zaîm'in bu ifadesi oldukça şüphelidir. Ustac a'nın o zaman sağ olduğu diğer kaynaklarca teyid edilmiyor.

nın neslinden idi[82]. Bu Muhammed Beğ *Çaldıran*'da Safevî ordusunun sol koluna kumanda eden meşhur Ustaca-Oğlu (yahut Ustacalu Oğlu) Muhammed Han'dı[83]. Muhammed Han'ın bu tarihte Kılıç Han adlı bir oğlunu tanıyoruz. *Ustacalular*'dan Şah İsmail'in *sofracı başısı* diğer Muhammed Beğ'in 920 (1514) de Çayan Sultan lâkabı ile *emîrü'l-ümerâlığa* getirildiğinden, 929 (1523) de ölümü üzerine mevkiinin oğlu Bâyezîd Sultan'a verildiğinden evvelce bahsedilmişti[84]. Yine *Ustacalu*'dan *Korucu Başı* Saru Pîre'nin *Çaldıran* savaşında öldüğü görülmüştü. Bu tarihte Çayan Sultan'ın kardeşi Köpek Sultan (asıl adı Mustafa idi), Karınca Sultan, Menteşe Sultan (Şeyhlü obasından,

[82] Muhammed Han bizim kaynaklarda ve hattâ *Italyan* seyyahlarının eserlerinde Ustaca Oğlu olarak anılır. Meselâ FB de bu emîr Ustaca Oğlu veya Ustacalu Oğlu (اوستاجه اوغلى، اوستاجهلو اوغلى) şeklinde zikredilir (s. 402, 403, 462). Şükrü'de (71a, 77b, 79b, 80a) *Ustacâlû* (اوستاجالو) ve Ustacalu Oğlu (اوستاجالو اوغلى), Ustaca Oğlu (اوستاجه اوغلى) Kemal Paşa Zâde'de (37b, 38a) ve HS de (s. 250) de böyle : «*Ustacalu Oğlu Muhammed Han ki*» (اوستاجهلو اوغلى) . Aynı eserin diğer yerlerinde de böyledir (s. 226, 271, 303, 319). Nişancı Mehmed Paşa'da da oymağın adı : (اوستاجالو) (*Tarih*, İstanbul, 1290, s. 186); Solak Zâde'de (s. 446) اوستجالو şekillerinde yazıldığı gibi. *Italyan* seyahatnâmelerinde de : Çustagialu Mahmutbec (Travels, s. 148), Custagiolu Mahumutbec (s. 152, 153), Ustagialu Maumudbec (s. 194, 195) olarak geçer. Lütfi Paşa'da : اوستجعللو (s. 228, 229), Selânikî'de de (*Tarih*, İstanbul, 1281, s. 177) : اوستاجاللو şekilleri görülür. Anlaşılacağı üzere oymağın adının *Ustacalu* (en kuvvetli ihtimal : Ustaca + lu) olduğunda hiç şüphe ve te-eddüt yoktur. *Iran* kaynaklarından oymağın adının umumiyetle استاجلو şeklinde yazıldığını ve bu gün *Ustaclu* olarak söylendiğini biliyoruz.

[83] Muhammed Han, Mirza Beğ'in oğlu idi. Onun doğrudan doğruya Ustaca'nın torunu olduğu bilinemiyor. Muhammed Han'ın yedi kardeşi var idi ki (*A Narrative of Italian travels, s. 194*), bunlardan Kara Han, Ulaş, Süleyman, İvaz gibi ancak bazılarının adları tesbit edilebiliyor. *Türk* kaynaklarında Muhammed Han'ın Ustaca Oğlu (FB gösterilen yer) veya Ustacalu Oğlu (HS, s. 266, 271) olarak anıldığından yukarıda bahsedilmişti. Kendisinin oymağa ad veren Ustac a'ın neslinden olduğu görülüyor.

[84] YK, s. 250, 256, 257; GAF, s. 277, 280, 281. Adıgeçen müellifler (gösterilen yerler) Çayan'ın bu tarihte *emîrü'l-ümeralık* mevkiinde bulunduğunu söylerler. HR (s. 110) ise bunun 915 (1510) yılında olduğunu yazar ise de doğru değildir. Vâkıa

Korucubaşı Saru Pîre'nin kardeşi), Bedir Beğ, Kürd Beğ, Kara Han'ın oğlu Abdullah Han, Kadı Beğ, Sofu Oğlu Ahmed Sultan (Kirman vâlisi), *Kazuk* lakablı Hamza Sultan, Taceddin Beğ (?) gibi emîrler de bu boydan idiler. *Ustacalu* Hızır Ağa atını vermek sureti ile Şah İsmail'in savaş meydanından kaçmasını temin etmişti. Bu suretle *Ustacalular* Şah İsmail devrinde devleti kuran oymakların başında gelmektedir.

3 — TEKELÜ

Yukarıda bir kaç defa söylendiği gibi, bunlar esas itibariyle *Teke İli* veya sadece *Teke* denilen *Antalya* bölgesi *Türkleri*'nden idiler. Aralarında *Hamîd* ili (İsparta - Burdur bölgesi) ve *Menteşe* ili (başlıca Muğla vilâyeti) halkından kimseler de vardı. *Tekelüler* devletin kuruluşunda mühim bir rol oynadıktan başka, 916 (1510 - 1511) yılında Şah Kulu Baba isyanı dolayısiyle 15000 kişinin *İran*'a gelmesi ile çok daha fazla kuvvetlendiler. Devletin kuruluşunda rol oynayan ve *mühürdarlık* mevkiine getirilen *Tekelü Mühürdar* Saru Ali 912 (1506) yılında *Şamlu* Abdi Beğ ile *Kürd* Sârım üzerine gönderildi ise de başarı gösteremeyip yapılan çarpışmada öldürüldü. Yine devletin kuruluşunda rol oynayan diğer bir *Tekelü* beği de Burun Sultan olup bu tarihte *Meşhed* emîri idi. Yukarıda adıgeçen emîrlerden başka *Tekelü* Yeğen Sultan, Çuha (Çuka) Sultan, Reis Beğ ile Şerefeddin Beğ'in de Şah Kulu *Tekelüleri*'nden önce Şah İsmail'in hizmetinde bulunduklarını biliyoruz. Hattâ Şah Kulu Baba *Tekelüleri*'nin *İran* toprağına ayak bastıklarını öğrenen Şah İsmail, bunların durumunu anlamak için Çuha Sultan'ı

Şah İsmail mezkûr tarihte (915 = 1510) *Lala Şamlu* Hüseyin Beğ'i *divan beğliği*'nden ve *emirü'l-ümera*'lıktan azletmiş ise de (YK, s. 250) yalnız Hüseyin Beğ'in dirlik (ülke) ve birliğini (koşun) Muhammed Beğ'e vermiş ve ona Çayan Sultan lakabı ile hitap etmişti. GAF da (s. 280) Çayan Sultan *Ustacalu*'nun *Eşerlü* (اشرلو) obasından gösteriliyor. Fakat bu obaya aynı kaynakta bir daha, diğer eserlerde ise hiç rastgelinemiyor. Çayan Sultan'ın adı bizim kaynaklarda da geçer (Meselâ, FB, s. 456, 469, 473). *Türkiye*'de bu gün bile *Çayan* adlı bazı köylerin bulunduğundan yukarıda bahsedilmişti (80 numaralı haşiye).

göndermişti[85]. Fakat bu tarihte başlıca Burun Sultan, Çuha (Çuka) Sultan, Karaca Sultan (*Hemedan* vâlisi), Ahi Sultan, Çirkin Hasan, *Tekelilerin* en başta gelen beğleri idiler. Bunların da Şah Kulu *Tekelüleri*'nden önce *İran*'a gelmiş olmaları pek muhtemeldir.

4 — ŞAMLU

Şamlular yazın *Sivas*'ın güneyindeki *Uzun - Yayla*'da, kışın *Haleb - Ayntab* (Gazianteb) arasında yaşıyan ve Osmanlı devrinde *Haleb Türkmenleri* denilen oymakların umumî adıdır. Bu umumî isim Safevîler'den çok önce *Anadolu*'da kullanılıyordu. *Şamlular* da Şeyh Cüneyd'den beri *Erdebil* tarikatının en eski müridleri arasında yer almışlardı. Şeyh Haydar'ın en başta gelen halîfelerinden Hüseyin Beğ, *Şamlu*'ya mensup idi. Devletin kurulması üzerine *lala* lakabını da taşıyan Hüseyin Beğ, evvelce kaydedildiği gibi, *emirü'l-ümerâlığa* getirilmişti. (907 de = 1502). 914 de (508 - 1509 = Yılan yılı) Şah İsmail saltanat vekilliğini *Reşt'li Tâcik* Emîr Necm-i Zerger'e verip mâli işlerden *Türk emîrlerinin ellerini çektirmişti*[86]. Bu misalin de gösterebileceği gibi, devletin kurulmasında büyük emeği geçmiş olan bazı emîrlere karşı zaman geçtikçe teveccühü azalan Şah İsmail ertesi yıl Lala Hüseyin Beğ'i *emirü'l-ümerâlıktan* azledip *Şirvan* taraflarında bir yerin valiliğine göndermiş ve 916 (1510 - 1511) da *Horasan*'ın fethi üzerine onu *Herat* valisi tayin etmiştir[87]. Tarikatın bu en eski mensubu ve Şah İsmail'in en yakın iki emîrinden biri olan Lala Hüseyin Beğ gördüğümüz gibi, *Çaldıran* savaşında ölmüştür.

Şamlu'dan diğer büyük bir emîr de Abdi Beğ idi. Abdi Beğ'in üçyüz atlı ile *Erzincan*'da Şah İsmail'e katıldığını yukarıda söylemiştik. Devletin kurulması üzerine, *Tavacı* (başı)[88] olan Abdi Beğ, 912 (1506 - 1507) de *Kürd* Sârım ile yapılan savaşta ölmüştü. *Şamlu*'nun hangi obasından olduğunu bilemediğimiz Abdi Beğ'in Durmuş ve Hüse-

[85] HKH, 40a.

[86] GAF, s. 271.

[87] HD, s. 54, 61, 63; GAF, s. 274.

[88] HD, s. 41; ondan naklen HR, s. 78.

yin adlı iki oğlunu tanıyoruz. Bunlardan ilki kısa bir zamanda yükselerek en muteber emirler arasında yer almıştır. Durmuş Han'ın *Çaldıran* savaşında *Ustacalu* Muhammed Han'ın düşmana dinlenme ve savaş düzenine girme fırsatı vermeden hücum edilmesi teklifini reddettirdiğine yukarıda işaret edilmişti. Durmuş Han 929 (1522 - 1523) yılında *Musullu* Emîr Han'ın yerine *Herat* vâlisi tayin edilmiş ve Sam Mirza'nın lalası olmuştur[89]. *Şamlu*'dan diğer bir emîr de Zeynel Han idi. Kendisinin mezkûr tarihte *Esterâbâd* valiliğinde bulunduğu görülüyor. *Şamlular* bundan sonra da itibarlarını devam ettirmişlerdir.

5 — ZÜ'L - KADR (DULKADIR)

Bu boy, Safevî kaynaklarında seksen bin ev olduğu söylenen *Maraş* ve *Boz Ok* (Yozgat) bölgesindeki *Dulkadır* elinin, daha ziyade *Boz Ok*'da yaşayan oymaklarından bazılarının kollarından meydana gelmiştir. Şah İsmail'in babası Haydar'ın en yakın müridlerinden *Dede* Abdal Beğ bu teşekkülden idi. Daha o zaman *Şamlu* Hüseyin Beğ gibi, «*beğ*» ünvanını taşıması (daha sonraki mevkiine bakılarak verilmedi ise) kendisinin asılzâde zümresine mensup olduğunu gösterir. Devletin kurulmasından sonra Abdal Beğ'in *korucu başılığa* getirilmiş olduğunu görüyoruz. Daha sonra *Savuc Bulağ* ve *Reyy* valisi olan Abdal Beğ 915 (1509 - 1510) de azledilmiş ise de ertesi yıl *Özbekler*'den fethedilen *Merv* şehri valiliğine atanmıştır. 919 yılında (1513 - 1514) *Özbekler*'in hücumu üzerine Abdal Beğ *Merv*'i bırakarak kaçmıştı. Safevî hükümdarı Abdal Beğ'i, bu hatasından dolayı, kadın kılığına sokup bir eşeğin sırtında ordugâhta dolaştırmış, herhalde hânedanın emektar bir emîri olduğu için, öldürülmeyerek eski mevkiine iade etmiştir[90]. Fakat bu hâdiseden sonra *Dede* Abdal Beğ'den bir daha bahsedilmiyor.

Devletin kuruluşuna katılan diğer bir *Dulkadır* beği de Keçel Beğ lakabı ile tanınmış olan İlyas Beğ idi. Şah İsmail 909 (1503 = Sıçgan yılı) da *Fars'ı* fethedince bu geniş bölgenin valiliğini İlyâs Beğ'e vermişti. Fakat ertesi yıl bir ha-

[89] HD, s. 100, 101.
[90] Aynı eser, s. 74.

tası yüzünden onu öldürttüğü gibi, yerine tayin ettiği Süleyman Beğ'i de aynı âkıbete uğrattı. Bunun üzerine *Şiraz* vâliliğine *Afşar* Mansur Beğ getirildi. Mansur Beğ, Ak-Koyunlu Uzun Hasan Beğ'in daha *Diyarbekir*'de iken yakın emîrlerinden biri olup *İran*'ın fethi üzerine kendisine *Kûh Gîlûye* valiliği verilmişti. Şah İsmail'in *Fars*'ı ele geçirdiğini gören Mansur Beğ başına *Kızılbaş* tacını giyerek dirliğini muhafaza edebildi. Ancak Mansur Beğ'in *Şiraz* valiliği pek az sürmüş ve burası yine *Dulkadır*'dan Emet Beğ'e (Sarı Şeyhlü obasından) verilmiş ve Emet Beğ bu tayinden sonra Halil Sultan lâkabı ile anılmıştır. Fakat *Çaldıran* savaşında gevşeklik gösterdiği ithamı ile Halil Sultan da öldürülerek[91] yerine *Zûlkadr*'ın *Çiçekli* obasından *Korucu Başı* İzzeddin tayin edildi[92]. Bunun lakabı da Ali Sultan idi. *Zû'lkadrlılar* Şah Abbas'ın zamanına kadar *Fars* bölgesini ellerinde tuttular. Evvelce kaydedildiği gibi, *Diyarbekir*'de öldürülen Dulkadırlı Alâüddevle'nin oğlu Şah Ruh Beğ'in oğulları Mehmed ve Ali, İsmail'in yanında oldukları gibi, Dulkadır beğliğinin 1515'de Şehsuvar Oğlu Ali Beğ'e verilmesi üzerine *Dulkadırlılar*'ın bir kısmı Şah İsmail'in hizmetine girdiler[93].

B. KÜÇÜK OYMAKLAR

I — VARSAK

Bilindiği gibi *Varsak*, *Tarsus* bölgesndeki *Türkmen* oymaklarının adıdır[94]. Şeyh Cüneyd'in *Varsaklar* arasında dolaşıp onlardan bir çoğunu kendisine bağladığını biliyoruz[95]. Böylece *Varsaklar*'ın bir kısmı Safevîler'in siyasî faaliyetlerine katılmışlar ve

[91] GAF, s. 268, 269, 279; HD, s. 80 - 81; HR, s. 152. GAF bir zuhûl olarak öldürüldüğü yılı 926 gösterir (s. 279).
[92] GAF, s. 279 : (جنجكلو) . Bunun (جيجكلو) olacağı aşikârdır. Asıl ad Izzeddin olan Ali Sultan *Şiraz* valiliğine getirilmeden önce *korucu başı* idi.
[93] AT, 262ª; HR, s. 155.
[94] F. Sümer, *Çukur-Ova tarihine dâir araştırmalar*, Tarih araştırmaları, 1963, I, sayı : 1, sayfa : 70-98.
[95] Aynı makale, s. 80.

devletin kuruluşunda rol oynamışlardır. *Kemah* kalesi kumandanı Yusuf Beğ ve muavini Muhammed Beğ ile askerlerinin *Varsaklar*'dan olduğunu görmüştük. Safevî hizmetine girmiş olan *Varsaklar*'ın çoğu hassa askeri olan korucular arasına dahil edilmişlerdir. Şah İsmail, Selim'in *İran*'dan döndüğünü bildirmek üzere *Horasan*'a korucu *Varsak* Kara Üveys'i göndermişti. Kanunî devrinde de *Tarsus* ve *Adana* bölgesinden bir çok *Varsak* oymaklarının *Kızılbaşlığı* kabul ederek *İran*'a gittikleri, Osmanlı tahrir defterlerinde kırmızı mürekkep ile kaydedilmiştir. İsmail'in halefi olan Tahmasb'ın devrinde *Varsaklar*'dan Kasım Halîfe ile Mustafa Beğ'i tanıyoruz[96]. *Varsaklar*'ın kendilerine mahsus şiir ve türküleri vardı ki, buna *varsağı* denilmektedir. *Varsağılar* Safevî sarayında ve *Kızılbaş* beğleri arasında zevkle dinlenen şiir ve türkülerden biri idi. Bu *varsağılar*'ın *İstanbul*'da da tanınması ve hattâ IV. Murad'ın varsağılar söylemesi, bunların İran'da, rağbet görmüş olmasından ileri gelmiş olabilir. Çünkü, *Çukur Ova* bölgesinde kendilerini ziyaret ettiğim Varsaklar, *Varsağılar* bilmediklerini söylediler.

2 — ÇEPNİ

Çepniler'in 24 *Oğuz* boyundan biri olduğu malûmdur. *Çepniler* *Anadolu*'nun fetih ve iskânında pek mühim roller oynamış boylardan biridir. *Çepniler*'den kalabalık bir kümenin eskidenberi *Şi'î* veya *Şi'îliğe* mütemayil olduğu görülüyor. XVI. Yüzyılda onlardan bir bölüğü *Haleb Türkmenleri*, mühim bir küme de *Sivas, Tokat* ve *Amasya* bölgesindeki *Ulu Yörük* arasında yaşadığı gibi, yine bu boya mensup pek kalabalık bir topluluk da *Trabzon, Bayburt, Gümüşhane, Giresun* ve *Canik* (Ordu ve Samsun) bölgesinde oturuyordu. İşte Safevîler hizmetindeki *Çepniler* de bu sayılan topluluk ve bölgelerden idiler[97].

3 — ARABGİRLÜ

Bilindiği gibi *Arabgir* bugün *Malatya*'ya bağlı bir kazadır. Bu kaza halkından da bir miktar *Kızılbaş*'ın *İran*'a gittiği görülüyor.

[96] Aynı makale, s. 86-87.
[97] Oğuzlar, s. 327-335.

929 (1523) tarihinde bu oymağın başında Emîr Ali Kulu (Kuli) Beğ vardı. *Arabgirlüler* daha sonra *Şamlu*'ya dahil olmuşlar ve onun bir obasını teşkil etmişlerdir[98].

4 — TURGUDLU

Çağdaş ve muteber, müellifi meçhul kaynağımızda 906 (1500-1501) yılında *Erzincan*'da İsmail'in katına gelenler arasında *Karaman İli* halkından da müridlerin bulunduğu söylenir[99]. Gerçekten Şah İsmail Karaman Oğulları ile dünürlük kurmuş, en muteber boybeği ailesi olan Turgud Oğulları'ndan Mûsa Beğ'e 918 (1512) yılında gönderdiği *türkçe* bir mektupta *Karamanlı* Ahmed Ağa'nın isteği üzerine hareket olunmasını ve onunla söz birliği ederek vâki olan işlerin bildirilmesini yazmaktadır[100]. Biz Şah İsmail'in ölümünden beş yıl sonra (935 = 1528-1529) Tahmasb'ın emîrleri arasında Turgud Oğlu Hasan Sultan'ı görüyoruz. Hasan Sultan adı geçen hükümdarın aynı yılda yaptığı *Horasan* seferine katılmıştı. Şikârî'nin *Karaman Oğulları tarihinde* Karaman Oğlu Kâsım Beğ'in *çeribaşısı* (kumandanı) Pîr Bayram ile yine büyük emîrlerden Kökez Oğlu'nun altı bin er ile Şah İsmail'in hizmetine girip, *Tebriz*'i Şah'a alıverdikleri ve *Horasan* cenginde Kökez'i (oğlu olacak) ve Pîr Bayram'ı tutup öldürdükleri

[98] GAF, s. 280.
[99] 29 numaralı haşiyeye bak.
[100] 1) "Bismillahi'r-rahmâni'r-rahîm,
2) Ebû'l-Muzaffer İsmâil Bahadur sözümüz,
3) Emir-î âzam-i ekrem Durgut oğlu (درغوت اغل) Mûsâ inâyet ve şefkatimize ümmidvâr olandan sonra şöyle bilesün kim iftihârü'l-eazim
4) ve'l-âyân Ahmed Aka Karamanlu (aynen böyle) ol tarafa gönderdük ve ol her ne ki ihtiyar gelesi (?) kendüye şefkat etmek
5) Gerek kim müşârünileyh sözünden ve maslahatından çıkmasun ve mütabeat (?) ve yardım ona kılasun kim inşâllah-ı
6) Tealâ her ne kim etmek muradı isteği olsa hâsıldur günden güne ne iş vâki bolsa Ahmed Aka ittifâkı ile dergâh-ı muallamıza bildirsinler kim her nev'i buyruğumuz olsa amel etsin gönlünü
7) Hoş dutup merhametimize ısdar olasun.
8) Tahriren fî rebii'l-ulâ sene-i 918."
Bu mektubun fotokopisi için: S. Tansel, *Yavuz Selim*, nr. 13 (mektubun aslı Topkapı Sarayı arşivindedir). Mektupta adı geçen Durgut Oğ-

anlatılır[101]. Şikârî'nin bu sözleri Karaman Oğulları beğ ve askerlerinden bir kısmının Safevî devletinin kuruluşuna katıldıklarını teyid etmesi bakımından şüphesiz bir değer taşımaktadır. Hasan Sultan'dan[102] başka yine Turgud Oğulları'ndan Kasım Ali adlı bir beğin de Safevî devleti hizmetinde bulunduğu görülüyor[103]. Turgud Oğulları'ndan Kanun'i'nin oğlu Şehzâde Bâyezid'in en başta gelen emîrlerinden Pîr Hüseyin Beğ de Bâyezid ile birlikte *İran*'a gitmiş ve Bâyezid'in öldürülmesinden sonra hayatına dokunulmamıştı[104].

5 — BOZCALU

Haleb Türkmenleri'ne bağlı oymaklardan biri idi[105].

6 — ACİRLÜ (?)

Bunun da *Haleb Türkmenleri*'ne mensup olduğu anlaşılıyor. *Fuzûlî divânı*'nın eski ve doğru nüshalarından biri bu oymağa mensup bir beğ için istinsah edilmiştir[106].

lu Mûsâ, Yapa Oğlu Emîr Şah-Beğ, Şey'en Li'l-Lah Oğlu Ali Beğ (eski Moğol beğleri ailesinden?) ve diğer Karaman emîrleri gibi, Şehzâde Ahmed'in taraftarlarından idi (Ç. Uluçay, aynı makale s.119, ve haşiye 5). Ahmed 917 yılı Cemâziye'l-evvelinde (Ağustos 1511 başı) *Eskişehir*'den Mûsâ ve kardeşi Mehmed Beğlere yazdığı mektupta, yeğenleri, diğer akrabası, adamları ile derhal gelmesini bildirmekte (gösterilen yer, haşiye 5), yine *Eskişehir*'den gönderdiği ikinci bir mektupta da (11 Şaban 917 = 3 Kasım 1511) vaadlerde bulunarak acele gelmesi isteğini tekrarlamaktadır (aynı makale, s. 121, haşiye 9). Gerçekten, *Topkapı Sarayı Arşivi*'ndeki mektuplardan Turgud Oğulları'nın. Ahmed'in davetine icabet ettikleri görülüyor (aynı makale, s. 132, 133 ve haşiye 32, 34, s. 134, haşiye, 37). Sultan Ahmed, Selim'e yenilip *Divriği*'ye gelince, hangi ülkeye sığınılması hususunda emîrleri ile yaptığı istişarede Turgud Oğulları *Mısır'a* iltica edilmesi görüşünü ileri sürmüşlerdi (aynı makale, s. 139, haşiye, 49). Turgud Oğlu Musa Beğ'in âkibeti hakkında şimdilik herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

101 Şikârî, *Tarih*, Konya, 1946, s. 206 - 208. Şikârî, acaba Pîr Bayram adı ile *Karamanlı* Bayram beği mi kasdetmektedir?

102 HR, s. 214, 216.

103 GAF, s. 303; HR, s. 302, 401.

104 ŞH, s. 215; Müneccimbaşı, III, s. 193. Turgud Oğulları hakkında bilgi için IA de tarafımızdan yazılmıs maddeye bakınız.

105 Özbek hükümdarı Muhammed Şîbânî Han'ın başını Bozcalı'dan Aziz Ağa kesmişti (İB, s. 38).

106 *Fuzûlî Divanı*, yay. A. Gölpınarlı, İstanbul, 1961, s. CX.

7 — HINISLU

Şeyh Haydar'ın ileri gelen emîrlerinden Ayğut Oğlu İlyas Beğ'in bu oymaktan olduğu anlaşılıyor. *Hınıslu* oymağının *Kürd* menşeli olduğu söylenir. Bununla beraber beğlerinin Ayğut, Kara Güne, Deli Budak gibi *türkçe* adlar taşımaları bu oymağın, aslen *Türk* olmasa bile, kuvvetli bir şekilde Türkleşmiş olduğunu gösteriyor.

8 — ÇEMİŞKEZEKLU

Mensupları *Tunceli*'ne bağlı *Çemişkezek* kazası halkından olan bu oymağın da kaynaklarda *Kürd* olduğu yazılıdır. Bu oymak da pek ehemmiyetsiz bir rol oynamıştır.

İşte Safevî devletini kuran, onun asıl dayanağı olan ve hâkim unsurunu teşkil eden oymakların belli başlıları bunlardan ibarettir. Bu oymakların meydana getirdiği *Safevî Kızılbaş* topluluğu *Anadolu*'lu yeni bir teşekküldür; mezhebî bakımdan olduğu gibi siyasi bakımdan da Ak-Koyunlular'dan ve Kara-Koyunlular'dan farklı bir topluluktur. Kara-Koyunlu devletinin yıkılmasından sonra bu devlete mensup oymakların çoğu veya hepsi Ak-Koyunlu hizmetine alınmışlardır. Ak-Koyunlu Ulusu'nun bir kısmı ile Kara-Koyunlu oymakları da Safevîler'e tabi oldular ve zamanla devlet hizmetine alındılar. Fakat bunlar *Kızılbaşlığı* kabul ettikleri halde çoğu birinci derecede bir mevkie sahip olamadılar. Bunlardan Kaçarlar'ın XV. yüzyılın sonlarına doğru *Anadolu*'daki *Boz-Ok* (Yozgat) bölgesinden *Gence* bölgesine geldikleri anlaşılıyor. 897 yılında (1492) Ak-Koyunlu hânedânından İbe Sultan Kaçar askerini (لشكر قاجار) yanına alarak *Alıncak* kalesi hakimi *Kazak* Seyyidî Ali ile anlaşıp Uzun Hasan kimi *Kazak* Seyyidî Ali ile anlaşıp Uzun Hasan Beğ oğlu Maksud Beğ Oğlu Rüstem'i hükümdar ilân etmiş, Baysungur'u ve Biçen oğlu Süleyman Beğ'i yendikten sonra Rüstem'i Ak-Koyunlu tahtına geçirmişti. İbe Sultan ertesi yıl yine *Kaçar* askeri ile beraber *Gîlân*'a girip Karkiya Mirza Ali'nin ülkesini gâret etmiş ve *Gîlân* askerinden birçoklarını öldürmüştü. Bunun sebebi adı geçen Kârkiyâ Mirza Ali'nin *Kazvin* ve *Rey*'deki bazı Bayındırlı emîrleri-

ni öldürmesi ve *Sultaniye*'yi de yağmalaması idi. Rüstem Beğ 902 de (1496-1497) Göde Ahmed Beğ'e mağlup olunca *Kaçar* beğine sığınmış ve ondan yardım istemişti. *Kaçar* beği Rüstem'e yardım etti ise de vukubulan çarpışmada Rüstem yakalanıp öldürüldü. Bu sırada *Kaçarlar*'ın başında Kaçar hânedânının bilinen en eski atası, Ziyad Beğ'in bulunmuş olması muhtemeldir. Şeyh Haydar'ın mürîdleri arasında *Kaçarlar*'dan Pirî Beğ'i görüyoruz. Pirî Beğ İsmail'in Şirvan Şah Ferruh Yesâr ve Ak-Koyunlu hükümdarları Elvend ve Sultan Murad ile yaptığı savaşlara katılmış ve yiğitlikler göstermiştir. Hattâ Şah İsmail şecaatından dolayı kendisine «*Toz Koparan*» lâkabını vermişti. Pirî Beğ'den 909 (1503—1504) yılından itibaren bir daha bahsedilmiyor. Kendisinin Ziyad Oğullarının değil, *Kaçar*'ın başka bir obasının başı olduğu anlaşılıyor[107]. *Kaçarlar*'dan diğer bir emir de *Urfa* hâkimi Eçe Sultan idi. Eçe Sultan buyruğundaki az bir kuvvetle 921 (1515) de Yakub Beğ oğlu Sultan Murad'ı yenip öldürerek Safevî hükümdarından «Kudurmuş Sultan» lâkabını almıştır[108]. Şah İsmail zamanında, *Kaçarlar*'dan bu iki beğ'den başkasını tanımıyoruz. Adları geçen bu iki beğin de yüksek mevkilerde bulunmadıkları görülüyor. Bu husus kalabalık, ehemmiyetli bir boy olduğu anlaşılan *Kaçar*'dan ancak bir kısmının İsmail'in faaliyetine katılmış olması ile izah edilebilir.

Karamanlu oymağına gelince, bu oymak Kara-Koyunlular devrinden beri *Errân*'da yaşıyordu. Adını Karaman adlı bir beğden aldığını sanıyoruz[109]. Buna göre adı geçen oymağın *Anadolu*'daki *Karaman* ili ile hiçbir münasebeti olmasa gerektir. Bu oymağa mensup Bayram Beğ ile Rüstem Beğ, Şeyh Haydar'ın ve İsmail'in yakınlarından idiler. Devletin kurulmasından sonra Bayram Beğ *divân beği* olmuş ve *Horasan*'ın fethi üzerine de *Belh, Murğâb, Garcistan* yörelerini içine alan geniş bir eyâletin valisi tayin edilmiştir. Kendisi 918 (1512) yılında *Özbekler* ile yapılan bir savaşta öldürülmüştür. Bayram Beğ'in Muhammedî adlı bir oğlunu tanıyoruz ki 933 (1526-1527) yılında *Tekelüler* ile *Ustacalular* arasında yapılan bir savaşta ölmüştür. *Karamanlular* bütün Safevî tarihi boyunca ikinci derecede bir oymak olarak kalmışlardır.

[107] *Kaçar* oymağı hakkında : F. Sümer, *Kadjar* maddesi, Encyclopaedia of Islam.

[108] AT, 256[a], 257[a] (bu metinde : آجه); HR, s. 151.

[109] F. Sümer, *Kara-Koyunlular*, T.T.K., Ankara, 1967, s. 26-27.

Ak-Koyunlu Ulusu'nun iki büyük oymağından biri *Musullu* adını taşıyordu (diğeri Pürnek). Daha önce yazıldığı gibi, Şah İsmail'in *Dulkadır* ülkesine yaptığı sefer esnasında *Musullu* Gülâbi Beğ oğlu Emîr Beğ, bulunduğu *Diyarbekir* bölgesinden Safevî hükümdarının katına gelerek *Kızılbaş* tâcını giymiştir. Bundan son derecede memnun kalan Şah İsmail, ona *mühürdarlık* mansıbını vermişti. Bu suretle *Musullu* boyu'nun mühim bir kısmı başlarında Uzun Hasan'ın ünlü beğlerinin torunları olmak üzere Safevî hizmetine girdi. Safevî hizmetine giren *Musullu* beğleri arasında Sofu Halil Beğ'in torunları da vardı. Şah İsmail *Musullu* beğlerden birinin kızı ile evlenmiş[110] ve bu evlenmeden onun en büyük oğlu Tahmasb dünyaya gelmiştir. Şah İsmail 921 de Tahmasb'ı *Horasan* vâlisi tayin ederken Emîr Beği de *hanlık* ünvanı ile oğlunun lalalığına getirmiştir. Emîr Han 928 (1522) yılında azledilmiş ve aynı yılda ölmüştür[111]. Emîr Han'ın birliği (koşun) kardeşi İbrahim Han'a verilmiş ve bu emîr *Bağdad* vâliliğine tayin edilmiştir. *Bayat* boyundan olan meşhur şâir Fuzûlî'yi bağdad'da himaye eden işte bu *Musullu* İbrahim Han'dır[112]. *Musullu* oymağı, *Pürnek* ve diğer bazı *Ak-Koyunlu* oymakları ile (meselâ *Kazaklar*) birlikte Safevî kaynaklarında *Türkmen* adı verilen boyu

[110] HKH (s. 30b). Şah İsmail'in bu kıza Tâclu Hanım lâkabını verdiğini söylüyor. Tâclu Hanım *Çaldıran* savaşından kaçarak *Hoy* melikinin evine sığınmış, sonra oradan *Tebriz*'e ulaşmış ve Şah İsmail buna çok sevinmiştir (aynı eser, 44b). Kemal Paşa Zâde'ye göre (39[b], 40a) Şah İsmail'in Çaldıran'da esîr alınan karısı Hulefâ Beğ'in (yani Tâliş Hâdim Bey) kızı idi.

[111] HD (s. 94-105) Emîr Han'ın Horasan valiliği hakkında geniş bilgi verir. YK (s. 258) Emîr Han'ın ayağındaki yara için zararlı ilâç verilerek kasten öldürdüldüğünü yazar. Emîr Han, 1511 de Muhammed Şîbânî Han ile yapılan savaşta büyük yararlık gösterdiği gibi, onun *Horasan* valiliği de başarılı geçmiştir.

[112] «Mevlâna Fuzûlî Bayat'dur. İbrahim Han hidmatida Bağdad'ga barup hân-ı merhûm Sultan Süleyman-ı Hundkârdın hezîmet kılup Irakga gilganda Mevlânâ-yı müşarünileyh Hille'da mutavattın bulurlar» (Sâdıkî, *Mecmaül'l-Havass*, yay. A. Hayyampur, Tebriz, 1327 ş., s. 102-105). Sâdıkî'nin, Fuzûlî'nin *Bayat*

meydana getirmiştir. Bu boy, *Doğu - Anadolu*'daki *Ak - Koyunlu* ulusu kalıntısından beslendiğinden bilhassa II. İsmail ve Muhammed Hüdâbende zamanında birinci sıradaki *Kızılbaş* oymakları derecesinde bir ehemmiyet kazanmıştır. *Afşar*'a gelince, Şah İsmail zamanında bu boydan Dana Muhammed Beğ, Şah Ruh Beğ ve Sultan Ali Mirza ve Ah- Beğ, Sultanı tanıyoruz. Bu *Afşar* beylerinden Dana Muhammed Beğ, Şeybek Han ile yapılan savaşta (1511) bir ok isabeti ile ölmüştü. Şah Ruh Beğ'in ikinci *Horasan* seferinde (919 = 1513) adı geçiyor. Sultan Ali Mirza'ya gelince, o *Çaldıran*'da «*Şah benim*» diyerek Şah İsmail'in esir alınmasını veya öldürülmesini önlemişti. Adı geçen beğlerin Mansur Beğ ailesi ile münasebetleri olup olmadığı hakkında bir şey söylemek mümkün değildir.

boyundan olduğuna dâir ifadesi üzerinde şüphe etmeğe hiçbir sebep yoktur. Fuzûlî'nin öldüğü yılda (963 Safer? = 11 Ocak 1556) *Bağdad*'a geldiği rivayet edilen Nidâî'nin onun *Ak - Koyunlu Türkmenleri*'nden olduğunu söylemesi (A. Gölpınarlı, *Fuzûlî divanı*, s. CVII), doğru olsa bile Sâdıkî'nin ifadesini nakzetmez. Çünkü, Bayatlar'dan kalabalık bir kümenin Ak-Koyunlu hizmetinde bulunduğunu ve *İran*'a *Ak-Koyunlu* fethi neticesinde gittiğini biliyoruz *(Oğuzlar*, s. 222-237).

Fuzûlî'nin İbrahim Han'ın maiyyetinde, *Bağdad*'a geldiği hakkındaki Sâdıkî'nin sözlerine inanılabilir. Çünkü, Fuzûlî'nin bir terci-i bendinde İbrahim Han'ı öğdüğünü biliyoruz (A. Gölpınarlı, aynı eser, s. 178). Biz Sâdıkî'nin sözlerini ve tarihî şartları göz önüne alarak, Fuzûlî'nin bir müddet *İran*'da yaşadığını düşünüyoruz. Onun *Ali Şîr Nevâî*'nin edebi tesiri altında kalması da (A. Gölpınarlı, aynı eser, s. XXII, XXVIII, XXXVI) bu suretle daha iyi izah edilebilir. Şah İsmail'in de Nevaî'nin eserlerine hayran olduğundan ve hattâ «Hatâî» mahlasını ona hürmeten aldığından yukarıda bahsedilmişti. Kabul etmek mümkün olabilir ki, Fuzûlî *Irak'a Türkmen* Musullu Emîr Han'in kardeşi İbrahim Han'ın *Bağdad* valiliğine tayin edilmesi üzerine (bunun 928 = 1521 — 1522 olması en kuvvetli ihtimaldir) *Bağdad*'a geldi ve İbrahim Han'ın öldürülmesinden sonra da *Hille*'de yerlesti. Bu mütalaayı ileri sürerken *Arab Irakı*'nda Fuzûlî'nin yetişmesine âmil olacak kuvvetli bir *Türk* edebî çevresinin mevcudiyetinden şüphe etmemiz de göz önüne alınmıştır A. Karahan'ın İbrahim Han'ı *Kürd* menşeli göstermesine gerçekten hayret edilir *(Fuzuli, Muhiti, Hayatı, Şahsiyeti*, İstanbul, 1949, s. 79). Kanunî *Bağdad'a* geldiğinde şehrin valisi, Sâdıkî'nin dediği gibi İbrahim Han değil, *Tekelü* Muhammed Han idi. İbrahim Han 934 yılında (Ramazan = 1528 Mayıs - Haziran) akrabasından (yeğeni) Nohud Sultan (Zülfikar) tarafından öldürülmüştü. Kanunî'nin *Bağdad*'a girmesi ise İbrahim Han'ın öldürülmesinden yedi yıl sonra, 941 (1535) tarihindedir. Bu son hususa ileride yeniden temas edilecektir.

II

ŞAH TAHMASB DEVRİ

(930 - 984 = 1524 - 1586)

930 (1524 = Biçin yılı) yılında Safevî devleti kurucusu vefat etti; ölümünde otuz sekiz yaşında idi. İçkiye karşı aşırı düşkünlüğü, onun genç yaşında hayata veda etmesinde her halde pek mühim bir âmil olmuştur. Yerine en büyük oğlu Tahmasb geçirildi ki, bu tarihte on yaşında bulunuyordu. Yeni hükümdarın çocuk yaşta olması, oymak beğleri arasında mevki mücadelesine yol açtı. Tahmasb tahta çıkarıldığı sırada boylardan her birinin - umumiyetle - *İran*'ın bir bölgesini dirlik halinde elinde tuttuğu görülüyor. *Ustacalular*, emirlerinin sayısı ve en mühim mevkilerde olmaları dolayısiyle yine en başta geliyorlardı. *Ustacalu* beğlerinin dirlikleri daha ziyade *Âzerbaycan*, kısmen *Acem Irakı*'nda bulunuyor ve *Kirman*'a da tasarruf ediyorlardı. *Şamlular*'ınki *Horasan*'da, *Tekelüler*'inki de *İsfahan* ve *Hemedan* başta olmak üzere *Acem Irak*'ında idi. *Fars* hemen münhasıran *Zü'l-kadr* (Dulkadır) lılar'ın, *Bağdad*'da *Musullular*'ın elinde bulunuyordu. *Rumlular*'ın dirliklerinin de daha ziyade *Âzerbaycan* ve *Errân*'da olduğu görülüyor. Eski oymaklardan *Kaçar* ve *Karamanlılar*'ın, Ak-Koyunlu devrinde olduğu gibi, *Gence ve Berda*' yörelerinde, *Afşar* (Avşar)lar'ın *Kûh Gilûye* bölgesinde yaşadıklarını biliyoruz. *Şirvan, Gîlan, Mâzenderân, Lûristan* eskisi gibi mahallî sülâlelerin idaresinde olup, onlar şahları metbu tanımakta idiler.

Tahmasb tahta geçtiği esnada *Rumlu* Div Sultan yine *beğlerbeğilik* (emirü'l - ümera) mevkiini muhafaza ediyordu. Bir kaynağımıza göre, Şah İsmail öleceği sırada, emirlerine

Div Sultan'a mutlak surette itaat etmelerini ve onun sözünden çıkmamalarını vasiyet etmiştir. Fakat buna rağmen *Ustacalular*'ın baskısı üzerine onlardan Köpek Sultan'ı (asıl adı Mustafa) *beğlerbeğilikte* kendisine ortak (şerik) yaptı ise de Div Sultan bu ortaklıktan memnun kalmadı; *İsfahan* valisi Çuha (Çuka) Sultan, *Meşhed* valisi Burun Sultan, *Hemedan* valisi Karaca Sultan gibi *Tekelü* beğleri ve *Şiraz* valisi *Zü'l-kadr* Ali Sultan ile ittifak ederek *Ustacalular*'a karşı harekete geçti. Onlardan Karınca Sultan öldürüldü, Köpek Sultan ve diğerleri merkezden uzaklaştırıldıkları gibi, dirlikleri de kesildi. *Tekelü* Çuha (Çuka) Sultan *emirü'l-ümerâlıkta* Div Sultan'ın ortağı oldu. (931 = 1525)[1]. Ertesi yıl *Şamlu* Abdi Beğ'in oğlu Durmuş Han *Herat*'da vefat etti ve yeri kardeşi Hüseyin Han'a verildi[2]. *Ustacalu* beğlerinden bir kısmının dirliklerinin kesilmesi onları *Tekelüler* ile mücadeleye sevketti. Köpek Sultan, Menteşe Sultan, Kılıç Han, Kürd (Kürdî) Beğ (Şereflü obasından), *Korucu Başı* Bedir Beğ (Şereflü obasından), Taki Beğ[3], Çayan'ın kardeşi Kazuk Sultan gibi *Ustacalu* beğleri toplanıp Div Sultan ve Çuka Sultan'ın üzerine yürüdüler. Bu sonuncular muhalefetten vazgeçmeleri için *Varsak* Kasım Halife'yi gönderdiler ise de uzlaşma olmadı ve iki taraf *Sultaniye* yöresindeki *Seksen Çift*[4] mevkiinde karşılaştılar. Vukubulan şiddetli bir çarpışmada *Tekelü*'den Burun Sultan ve Karaca Sultan öldüler ise de *Ustacalular* yenilerek (4 Şaban 932 = 16 Mayıs 1526 =

[1] ŞT, s. 2-6; GAF, s. 282-283; HR, s. 187-189; ŞH, s. 169.

[2] ŞT, s. 3; GAF, s. 283; HR, s. 189. Mübârizüddin Abdi Beğ'in oğlu olan Hüseyin Han aynı zamanda Tahmasb'ın halası oğlu idi. Şah İsmail kızkardeşlerinden birini *Ustacalu* Muhammed'e diğerini de *Şamlu* Abdi Beğ'e vermişti. Diğer biri de *Ustacalu* Muhammed'in kardeşi Kara Han'ın nikâhında idi. Kara Han'ın oğlu Abdullah Han'ın bu kadından doğduğu anlaşılıyor. HR (s. 189) Hüseyin Han'ın Durmuş Han'ın yeğeni olduğunu söylüyor ki, doğru değildir.

[3] ŞH (s. 6) : تقی بیك تخشلو برادر زادهٔ سا رو پیره قورجی باشی، سابق
Fakat bu adda bir *Ustacalu* obasına bir daha rastgelinemiyor.

[4] در مقام هشتاد جفت که ترکان سکسنجك (سکسن جفت) گویند (ŞT, s. 6). Bu ada XIV. yüzyılda bile rastgeliniyor (F. Sümer, Âzerbaycan'ın Türkleşmesine Umumî bir bakış, Belleten, XX, s. 443). ŞH'da da (s. 171) öyle: سکنجوك

İt yılı) *Gilân*'daki *Reşt* hâkimine sığındılar. Bu yenilgiye rağmen[5] *Ustacalular Reşt* hâkiminden yardım alarak yeniden harekete geçtiler. Bu defa, yukarıda adı geçen beğlere Kara Han oğlu Abdullah Han, *Kirman* hâkimi Sofu Oğlu Ahmed Sultan da katılarak bütün *Ustacalular* bir araya geldiler; fakat yapılan savaşta ağır mağlubiyete uğrayıp yine çoğu *Gilân*'a sığındılar. Ertesi yıl Ustacalu beğleri *Gilân*'dan çıkıp *Erdebil*'e geldiler. Şehrin valisi *Rumlu* Bâdıncân (Patlıcan) Sultan çok yaşlı olmasına rağmen, *Rumlu* Aygut Beğ ve *Çepni* Maksud Beğ'i yanına alarak *Ustacalular*'ın karşısına çıktı ise de yapılan çarpışmada öldürüldü[6]. Âsi emirler bu galebeden sonra Div Sultan'ın *Sa'd Çukuru*'ndaki ordasını (aile ve oymağının bulunduğu yer) çapmak için o tarafa yöneldiler. Fakat *Nahçivan* yöresindeki *Şurûr* denilen yerde Div Sultan ve Çuka Sultan onlara yetiştiler. İki taraf arasında yapılan bu üçüncü çarpışmada *Ustacalular* yiğitlik göstermekle beraber yine yenildiler. Hattâ, Köpek Sultan, Taceddin Beğ ve Derviş Beğ savaş meydanında kaldılar. Diğerleri de yine *Gilân*'a kaçtılar (933 = 1527)[7]. Bu sonuncu savaş *Ustacalular*'ın gücünü kırdı. Bunda en büyük rolü *Tekelüler* oynadılar. *Rumlu*'dan başka diğer oymaklar hemen hemen bu mücadeleye seyirci kalmışlardı. Aynı yılda *Tekelü* Ahi Sultan ve *Şamlu* Demiri Sultan *Bistam* önünde *Özbek* Ubeyd Han tarafından öldürüldüler. Ertesi yıl Div Sultan'ı öldürerek *Tekelüler* iktidarın mutlak hâkimi oldular. Çuha Sultan *emirü'l-ümeralıkta* rakipsiz kaldı. Çuha Sultan boşalan mühim mevkilere *Tekelüleri* getirmeğe başladı. *Herat* valiliği hükümdarın kardeşlerinden Behram Mirza'ya verilmiş, fakat lalalığına *Tekelü* Gazi Han getirilmişti. *Bağdad*, buraya tağallub etmiş olan Nohud Sultan'ın öldürülmesi üzerine hanlık rütbesi ile *Kazvin* valisi Şerefeddin Oğlu Muhammed Sultan'a verildi. *Tekelü* Ulama da emirliğe yükseltildi. Ulama *Teke* sipahilerinden idi. Kendisine yiğitliğinden dolayı «Yavuz Oğlan» deniliyordu; Şah

[5] ŞT, s. 6; GAF, s. 283 (bundan sonra görüleceği gibi, hâdiselerin zikrinde her iki eserde de bir muvazilik var); HKH; HR, s. 191-194.

[6] ŞT, s. 6-7; HKH; GAF, s. 283; HR, s. 198-199; Fİ, 26b.

[7] ŞT, s. 9; HKH; GAF, s. 283-284; HR, s. 199-200; Fi, 27a-b; ŞH, s. 172.

Kulu ayaklanmasına katılmış ve onbeş bin *Tekelü* arasında *İran*'a gelmişti. Şah İsmail devrinde ilk önce *yasavul* (yani, teşrifatçı), sonra da *eşik ağası başı* olmuştu. Çuha Sultan'ın *emirü'l-ümeralığı* esnasında emîrliğe yükselmiş, çok geçmeden de büyük emîrler arasına dahil omuştur. Fakat *Tekelüler*'in, *beğlerbeğilik* başta olmak üzere, en yüksek mevkileri ellerine geçirerek devlete hâkim olmalarının diğer *kızılbaş* boylarında kıskançlık yaratması ve fiili bir tepki ile karşılanması beklenirdi. Nitekim de öyle oldu. Her halde bu sırada onsekiz yaşında bulunan ve iktidarı eline almak isteyen hükümdar Tahmasb'ın tasvibi veya teşviki ile eski *Herat* valisi *Şamlu* Hüseyin Han, Çuha Sultan'ı devirmek üzere adamları ile beraber *Kazvin*'de onun otağına hücum etti. Yanında ancak bir kaç kişi bulunan *Emirü'l-ümera*, Şah'ın bulunduğu yere kaçtı; orada *Şamlular* ile anlaşmış bulunan keşikçi *Zû'l-kadr* korucularından (belki de Şah'ın gizli buyruğu ile) biri tarafından öldürüldü (3 Zilkade 937 = 18 Haziran 1531 = Tavuşğan yılı)[8]. Çuha Sultan *Gilân*'da bulunan Menteşe Sultan, Bedir Han, Hamza Sultan gibi *Ustacalu* emîrlerinin ülkeye dönmelerini temin etmiş ve onlara dirlikler verdirmişti. Çuha Sultan'ın ölümünü haber alan *Tekelüler*'in bir kısmı sür'atle *Kazvin*'e gelerek *Şamlular*'ı mağlup ve Hüseyin Han'ı firara mecbur ettiler. *Tekelüler* bu vuruşmada, *Şamlu*'dan, aralarında beğler de olmak üzere; bir çoklarını öldürdüler. *Emirü'l-ümeralığa* Çuha Sultan'ın oğlu Şah Kubad geçirildi ise de hâdise yatışmamış ve bilhassa daha fazla alevlenmişti. Her halde yine Tahmasb'ın muvafakatı veya teşviki ile *Ustacalu*, *Zû'l-kadr* (Dulkadır), *Afşar* ve *Rumlular* birleşerek *Tekelüler*'e cephe aldılar. İki taraf arasında savaş başladı. Tahmasb bu defa açıkça *Tekelüler*'in hasımları tarafını tuttu ve onların öldürülmelerini emretti. Bilhassa *Korucu Başı Tekelü* Pervane Beğ'in öldürülmesi, *Tekelüler*'in yenilmesinde mühim bir âmil oldu. *Mühürdar Tekelü* İbrahim Hâlife ile bir çok *Tekelü* beğzadeleri öldürüldüler. Diğerleri *Bağdad* valisi Şerefeddin Oğlu Muhammed Han'ın yanına kaçtılar ise de ondan ümit ettikleri desteği göremediler. Hattâ Şerefeddin Oğlu, kendisini himaye ederek *Bağdad* valiliğine kadar yükselten Çuha Sul-

[8] ŞT, s. 14; HKH; GAF, s. 285; HR, s. 235.

tan'ın oğlunu ve Kudurmuş Sultan'ı öldürterek başlarını Tahmasb'a gönderdi ve bu suretle mevkiini muhafaza etti[9]. Fakat *Tekelü* Ulama Sultan, oymağına reva görülen bu kanlı hareketi hazmedemedi, öç almak için harekete geçti. Gerçekten *Tekelüler* büyük bir felâkete uğramışlardı; o derecedeki bu felâket ve Ulama'nın Osmanlılar'a sığınmasından sonra ikinci derecedeki oymaklardan biri durumuna düştüler.

Tekelü Ulama 938'de (1531 - 1532 = Luy yılı) Tahmasb'ın *Horasan*'a gitmesinden faydalanarak *Âzerbaycan*'da Şah'a karşı ayaklandı. O, oymakdaşlarına karşı yapılan kanlı hareketin her ne bahasına olursa olsun öcünü almak istiyordu.

Şah Tahmasb'a göre, Ulama, başına mümkün olduğu kadar çok adam toplamak için "ilhad ve zındıklık,, ile tanınmış ve hattâ karılarını birbirlerinden esirgemiyen *Sarulular*'ı bile taraftarları arasına dahil etmişti. Tahmasb'ın bahsettiği bu *Sarulular* hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz[10]. Ulama, etrafına Şah ile mücadele edebilecek derecede kuvvet toplayamamıştı. Bu sebeple üzerine gönderilen askere karşı koyamıyarak *Van*'a, oradan da *İstanbul*'a gitti; Tahmasb'ın haklı olarak söylediği gibi[11], Kanu-

[9] Bu hâdise için «*âfet-i Tekelü*» (937 = 1531) tarihi düşürüldü (ŞT, s. 15; GAF, s. 285 - 286); HKH; HR, s. 236.

[10] و به بعضی ازمردم سارلو که بالحاد و زندقه معروفند و ازغایت وقاحت و اباحت مناکح خود را از یکدیگر دریغ نمیدارند...

(ŞT, s. 17). Tahmasb diğer bir yerde *Sarulular*'ı *Tekelüler*'e mensup olarak gösteriyor (s. 33). Fakat bu, *Sarulular*'ın Ulama'nın buyruğuna girmeleri ile alâkalı olabilir. HKH de (44 a), *Çaldıran* savaşına katılan Şah İsmail'in en muteber devlet erkânından Mîr Abdülbakî'nin muharebe meydanından kaçarken *Sarulular* tarafından öldürüldüğünün rivayet edildiği yazılıyor. Kara-Koyunlular zamanında, Kara-Yusuf devrinde, *Şehri Zor* emîri Muhammed Saru adlı bir emîr vardı ki (*Kara-Koyunlular*,, s. 71, 82, 93) Sarulular'ın adlarını bu beğden almış olmaları pek muhtemeldir. Yani Tahmasb'ın bahsettiği *Âzerbaycan*'daki bu *Sarulular*, *Şehri Zor* bölgesindeki *Sarulular*'ın bir kolu olabilir. Çünkü biz XVII. yüzyılda *Şehr-i Zor* bölgesinde *Sarulular*'ın yaşadıklarını biliyoruz (*Mühimme defteri*, Başbakanlık Arşivi, I, hüküm numaraları, 740, 1126, 1128). *Âzerbaycan*'daki *Sarulular*'ın adlarını, devletin kuruluşuna katılan *Tekelü mühürdar* Saru Ali'den almış olmaları pek az muhtemeldir. Bu takdirde kendilerine *Saru Alilü* denmesi beklenirdi.

[11] چون حضرت خواندکار از سخن ابراهیم پاشا تجاوز نمیکرد و اگر یك سخن اورد میشد البته دیگری درجهٔ قبول می افتاد (ŞT, s. 17 - 18).

ni Süleyman'ın, bir dediğini iki etmiyen Vezir-i Âzam İbrahim Paşa'ya tesir ederek meşhur *Irakeyn seferinin* açılmasına sebeb oldu. Ulama, İbrahim Paşa'yı *Şark seferine* teşvik ederken *Kızılbaş* beğlerinden bir çoğunun kendisi ile müttefik olduğunu söylemişti. İbrahim Paşa buyruğunda kalabalık bir ordu olduğu halde *Tebriz*'e geldi (941 = 1534). *Tebriz*'de bir kale yapıldı ve *Âzerbaycan* imparatorluk topraklarına katılarak bir eyâlet halinde teşkilâtlandırıldı. Ulama Paşa beğlerbeğiliğe tayin edildi. Ulama Paşa'nın kardeşi Veli Beğ'e *Nahçivan* sancağı ve yine *Tekelü*'den Veli Can'a *Merağa, Erdebil, Serâv* (Serâb) ve *Mişkin* şehirlerinden meydana getirilen sancak ise Ali Beğ'e verildi. Hattâ *Acem Irakı* yörelerine bile nazarî olarak tayinler yapıldı. Bu yöreler Ak-Koyunlu hânedânı mensupları ile beğlerine verildi[12]. Ancak İbrahim Paşa'ya, beklenildiği gibi, *Kızılbaş* emîrlerinden katılmalar olmadı. Kanunî'ye gelince O, 940 Zilkadesinde (Haziran 1534) *İstanbul*'dan hareket etti. Ağustos ayında *Tercan*'a varıldığında soğuklar çıkmış dağlara kar yağmıştı. Eylûl sonlarından *Tebriz*'e giren Kanunî buraya 117 günde ulaşmıştı[13]. Tahmasb'a gelince, İbrahim Paşa'nın *Âzerbaycan*'a girdiğini duyunca kardeşi Sâm Mirza'yı *Şamlu* Demirî Han'ın oğlu Ağzı Var Sultan ile *Herat*'ta bırakarak *Irak-ı Acem*'e yöneldi. Kendisinden önce de *Korucu Başı* Muhammed Halîfe ve büyük emîrlerden *Ustacalu* Menteşe Sultan'ı yola çıkarmıştı. İbrahim Paşa'nın Osmanlı'ya meyli olduğunu sanıp mektup gönderdiği[14] Menteşe Sultan. işte bu *Ustacalu* Menteşe Sultan'dır.

Osmanlı ordusu *Kızıl Özen*'i geçerek *Acem Irakı* toprağına girdi. Ağır ordu ıssız, harap, halkı *Kızılbaşlar* tarafından göçürülmüş olan bir arazide güçlükler çekerek, fakat azimle yol alıyordu. İlhanlılar'dan Ulcaytu Muhammed Hüdabende'nin yaptırdığı *Sultaniye* şehrine gelindiğinde kar yağmağa başladı. Burada Tahmasb'ın emîrlerinden *Zû'l-kadr* (Dulkadir)

[12] M. T. Gökbilgin, *Arz ve raporlarına göre İbrahim Paşa*'nın *Irakeyn seferi*'ndeki *ilk tedbirleri ve fütuhatı*, Belleten, XXI, s. 473 - 475.

[13] FB (Ruznâme), s. 587 - 588.

[14] Gökbilgin, aynı makale, s. 477.

Oğlu Muhammed Han, Kaya Sultan ve *Tekelü* Burun Sultan'ın oğlu Hüseyin Sultan, üç bine yakın asker ile, Osmanlı hizmetine girdiler[15]. Savaşa davet mektubuna verdiği cevapta Hünkârın ordusunun onda biri kadar olan askeri ile muharebeye girişmenin akıllıca bir hareket olmadığını bildiren Tahmasb, *Ebher*'e doğru çekildi[16]. Diğer taraftan kar kesilmeksizin devam ediyordu. Bütün bunlara rağmen yürüyüşe devam edildi. Bunda gözetilen gaye Tahmasb'ı çok daha müşkül bir duruma sokmak idi. *Ebher*'e gelindiğinde *güz* ortasında nâdir görülecek derecede çok kar yağmıştı. İâşe sıkıntısı çekilmeğe başlandı. *Ebher*'den bir konak ilerlendikten sonra *Bağdad*'a gidilmesine karar verildi. Her halde *Reyy*'de kışlanılmağa cesaret edilemedi. Halbuki bu sırada Tahmasb'ın yanında az bir kuvvet bulunduğu biliniyordu. Bu sebeble *Reyy*'de kışlanılmasının düşünülmemesi, ordunun tamamen iâşesiz kalması endişesi ile ilgili olsa gerektir. Kar yağmakta devam ediyordu. Dondurucu bir soğuk başlamıştı[17]. Gerçekten görülmemiş bir müşkilât çekilmekte olduğu halde ordudaki inzibat her türlü takdirin üstünde idi. *Bağdad*'a varılıncaya kadar bu meşakkat devam etti. Hattâ *Nişancı* Seydi Beğ zahîre tedarikinde çektiği ızdıraptan dolayı *Dinever*'den iki konak ileride vefat etti[18]. Osmanlı ordusunun Irakeyn (İki Irak) Sefer'inin şüphesiz sadece kendi tarihinde değil dünya ordularının tarihinde de müstesna bir yeri vardır. Gerçekten bu, pek muhteşem bir yürüyüş idi. *Erzurum*'dan *Dinever* yöresine kadar geçilen yerlerde ağaç yüzü görülmemiş, harap, ıssız, ârızalı yerlerden geçilmiş*ti*[19]. *Bağdad*'a *İstanbul*'dan 123 konakta ve altı aydan fazla (180 veya 183 gün) bir zamanda gelindi (24 Cumadelulâ 941 = 1 Aralık 1534)[20].

[15] FB (Ruznâme), s. 588; ŞT, s. 28; GAF, s. 288; HR, s. 249; FI, 76b; ŞH, s. 182.

[16] ŞT, s. 29.

[17] ŞT, s. 32; FB (Ruznâme), s. 587 - 588; GAF, s. 288.

[18] FB (Ruznâme), s. 590.

[19] «Yevmü'l-isneyn fî 3 minhu Jemekân çayı (ژمکان چايى) konağına, ziyade sa'b yerlerdir. İnişli, yokuşlu, bataklu, derbend geçilüb meşakkatler çekülüp hayli davar kaldı, ana - baba günü oldu ve nişancı Seydî Beğ zahîre zahmetinden fevt oldu. Bağdad'a iletüp İmam-ı 'Âzam yanına defnolunmak buyuruldu. Erzenirrûmdan bu konağa gelince ağaç cinsinden asla nesne bulunmayub bu konak (da) mîşe ve sakız ağacı vâfir idi» (FB, Rûznâme, s. 590).

[20] FB, (Rûznâme), s. 592.

Tekelü Şerefeddin Oğlu Muhammed Han 935 (1528-29) denberi *Bağdad* valisi bulunuyordu. Buyruğundaki *Tekelüler*'den mühim bir kısmının Osmanlı'ya itaat etmek için kendisine muhalefet ettiklerini görünce, Şah'tan aldığı emir üzerine şehri bırakıp *Basra* tarafına kaçtı. Şehirde kalan *Tekelüler* Osmanlı hizmetine alınıp ileri gelenlerinden üç emîre (Koca Veli, Budak Beğ ve diğer biri) sancak beğliği verildi[21]. Şu misallerin gösterdiği gibi oymak taassubu ve menfaatler, bir çok ahvalde, mezhep duygusunun üstüne çıkabiliyor, bir peygamber hattâ Allah gibi itaat gösterilen Şah'a muhalefet ve hattâ hiyanet ediliyordu. İleride bunlar gibi daha bir çok misaller görülecektir.

Tahmasb'a gelince, o ilk büyük tehlikeyi atlattığından dolayı şüphesiz sevinçli idi[22]. Safevî hükümdarı hasmının «Hazret-i Hundkâr" (yani Kanunî) olmadığını ve bundan dolayı Muhammed Han'a emir vererek *Bağdad*'ı tahliye ettirdiğini söylüyor ve *«benim hasmım Ulama»* dır diyordu[23]. Bu esnada Tahmasb kendisini küçümsediğine zâhib olduğu veya sadâkatından şüphe ettiği beğlerbeğisi, aynı zamanda halasının oğlu *Şamlu* Hüseyin Han'ı öldürttü. Bunun üzerine ileri gelen emîrlerden *Tekelü* Gazi Han birkaç adamı ile *Tebriz*'e kaçtı[24]. *Böylece* Tekelü büyüklerinden Şâh'a sâdık yalnız eski *Bağdad* valisi Şerefeddin Oğlu kalmış, diğerleri Osmanlı tarafına geçmişti. Gazi Han, Ulama'ya Şah'ın üzerine geleceğini haber verdiğinden birlikte *Tebriz*'i terkedip *Van*'a gittiler. Tahmasb *Van*'ı kuşattı ise de alamadı[25]. Ulama Paşa'nın devamlı olarak yardıma gelinmesi ricasında bulunması üzerine Nisan başında *Bağdad*'dan hareket edildi ve 91 günde *Tebriz*'e varıldı. Burada bir müddet dinlenildikten sonra tekrar *Irak*'a yönelinerek *Derguzin*'e[26]

[21] FB (Rûznâme), s. 592.

[22] Tahmasb bu sıkıntılı günlerinde bizzat su türkçe beyti söylemişti :

«Hakkdur cihanda mededgâr olanıñ
Kulusına yaman günde gâmhâr olanıñ» (ŞT, s. 32).

[23] ŞT, s. 33.

[24] ŞT, s. 33 - 34, 37 (metinde umumiyetle : قاضی خان ; GAF (s. 289), HR (s 249, 250), ŞH (s. 178) ve Fİ (108a) de : غازی خان

[25] ŞT, s. 34 - 35; GAF, s. 289; HR, s. 250 - 252.

[26] Derguzin, Hemedan'ın kuzeyinde tarihî bir kasabadır (G. L. Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge, 1930, s. 196, 228).

gelindi. Bu yürüyüş esnasında dellallar vasıtasiyle Pâdişah'ın Sâm Mirza'yı (Tahmasb'ın kardeşi) oğul edinip, *Kızıl Özen*'den ötesini ona verdiği ilân edildi. Bunu duyan Tahmasb: «ben Dulkadır Oğlu'nu oğul edindim de ne çıktı» dedi. *Derguzin*'den dönüldü[27] (941 = 1535).

Irakeyn seferi Safevî devletinin varlığına son verilemiyeceğini açıkça ortaya koymuştu. Bunda en mühim âmil, şüphesiz, coğrafî şartlardır. Ağır silâhlar ile mücehhez, mühimmatı, azığı ve eşyası deve katarları ile taşınan, yayası olan bir ordu *Âzerbaycan*'a vardığında yaz mevsimi sona ermek üzere bulunuyordu. Esasen harab olan bu memleketin, halkı da Kızılbaşlar tarafından göçürülüyor veya dağıtılıyor, ot dahil, faydalanılacak ne varsa yakılıb yıkılıyordu. Böylece ağır ordunun iaşesi'ni sağlamak imkânsız denilebilecek bir duruma geliyordu.

Tahmasb, Osmanlı ordusunu ancak mahsulu telef etmek, otlakları yakmak, kuyuları doldurmak ve buna benzer tedbirler ile harekâttan alıkoymanın mümkün olabileceğini ve bunlardan başka bir çare olmadığını açıkca söylüyor ve bu tedbirler alındığı takdirde Osmanlı ordusunun pek az bir zaman için *İran*'da kalabileceğini ifade ediyordu[28]. Görüldüğü gibi, Safevî devleti tamamen *Türk* oymakları tarafından kurulduğu ve yalnız onlara dayandığı için, ordusu da eski *Türk* ve *Moğol* orduları gibi hafif atlı birliklerden (koşun) müteşekkil olup, son derecede hareket kabiliyetine sahip idi. Böyle bir ordu için bir bölgeden diğerine gitmek

[27] حضرت خواندکار تا درجزین آمد چون مقدمات را بنوع دیگر دید و لشکرش از آب و آذوقه و علیق دواب عاجز و زبون می شدند از آنجا باز گشت (TŞ, s. 37) FB (Ruznâme), s. 593-596; GAF, s. 289 - 290; HR, s. 256 - 260.

[28] و بارها من گفته ام در حضور امرا که لشکر روم بمثابهٔ مرض آتشکند که اگر در ابتدای طغیان خواهی علاج کنی مریض را میکشد و اگر ملاحظهٔ آن نمی کنی بد است پس در ملاحظه باید بود تا مدتی که کامرانی خود بکنند بعد از آن باندك وسیله علاج شان میشود و ایشان را سوای قلت آذوقه بطریق دیگر چسان عاجز و زبون میتوان کرد

«Emîrlere defalarca söylediğim gibi, Osmanlı ordusu ateşli hastalık gibidir. Ateşi yükseldiği anda ilâç verirsen hasta ölür. Fakat onu düşünmez isen bu da fenadır. Bunun için, bir müddet onu kendi haline bırakacaksın. Bunu müteakip az bir şey kâfi gelir. Onlar, azık sıkıntısından başka nasıl âciz ve zayıf bir duruma düşürülebilir!» (ŞT, s. 52. 51. sahifeye de bakınız).

ve yiyecek tedarik etmek o kadar mühim bir mesele teşkil etmiyordu. Bu ordu daha ziyade akın ve baskınlarda büyük başarılar gösteriyordu. Bu husus bu kadar açık bir gerçek olduğu halde Tahmasb'ın, daima hürmetkâr bir tavır takınarak her fırsatta yaptığı barış tekliflerini reddeden Kanunî'nin 1548 de tekrar *İran* seferine çıkması, herhalde hayretle karşılanabilir. Tahmasb akıllıca bir hareketle, eskisi gibi, saf düzeninde savaşmayı kabül etmedi. «Hazret-i Hündkâr»'ın çok geçmeden ülkesine dönmek mecburiyetinde kalacağını pek iyi biliyordu. Kanunî'nin ise ümitleri boşuna çıkmış, beraberinde bulunan Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza'nın katına *Kızılbaş* emîrlerinden hiç biri gelmemiş, bilâkis adamlarından bir çoğu Tahmasb'ın yanına gitmişti. *Tebriz*'de ancak dört gün kalabilen Osmanlı hükümdarı dönüşte *Van*'ı kuşatarak muhafızı *Çepni* Şah Ali'yi teslim olmağa mecbur bıraktı. *Van*'ın düşmesi Safevî hükümdarını ağlatacak derecede müteessir etti[29]. Tahmasb her halde bu teessürün sâiki ile oğlu İsmail Mirza'ya mühim bir kuvvet vererek onu *Kars* kalesinin tamiri ile meşgul Osmanlı kuvvetini dağıtmaya memur etti. İsmail Mirza bu kuvveti dağıttıktan sonra *Erzurum* bölgesinde babası ile birleşti. Tahmasb daha önce *Erciş* ve *Ahlat* bölgesini yağmalamış, yakıp yıkmıştı. *Erzurum, Erzincan, Bayburt* şehir ve yöreleri Tahmasb tarafından görülmemiş bir şekilde yağma ve tahrip edildi. Bizzat Tahmasb'ın itiraf ettiğine göre[30] tahribattan sadece câmi ve mescidler masun kalmıştı. Bu yağma ve tahribat *Trabzon* bölgesine kadar uzanmış, o bölgede yaşıyan *Kızılbaş Çepniler*'in bir kısmı mezhepdaşlarına yardımda bulunduktan sonra onlar ile beraber *İran*'a göçmüşlerdi[31]. Gerçekten Tahmasb izlerini uzun bir zaman devam ettiren, dehşet verici bir yağma ve tahribat yapmıştı. Bu tahribat neticesinde, Tahmasb'ın emrine rağmen

[29] گفتند شاه قلی سلطان چکنی (جنی) قلعه را سپرده ازین جهت بغایت ملول
و آزرده خاطر شدم که سایهٔ سار قیا (سارو قیا) (yani Van kalesi : تمام آزربایجان را در پناه
خود داشت یکستون آزربایجان افتاد 47. sahifede aynı beğin adı yine (ŞT, s. 56).
yanlış olarak (حسینی) yazılmıştır. ŞH da (s. 199) yanlış olarak (علی سلطان حسینی) dir.

[30] ŞT, s. 56 - 60.

[31] Oğuzlar, s. 332.

Kars, Erzurum, Bayburt, Erzincan, Ahlat, Âdilcevaz ve *Erçiş*'te medrese, türbe, zâviye, kervansaray, câmi gibi san'at değerini haiz bir çok eserlerin yok edildiği, veya hasara uğratılmış olması, muhtemeldir. Tahmasb'ın bu yağma ve tahrip akınlarından gayesi, kendi sözlerine göre, *Doğu Anadolu*'yu oturulması ve geçilmesi imkânsız bir bölge haline getirerek Osmanlılar'ın *İran*'a yapacakları seferlere mani olmak idi. Buralarda Osmanlı idaresinin kuvvetli bir şekilde yerleşmesi ile *İran* daimî bir tehdit ve tehlike karşısında bulunacak idi. Şah Tahmasb şüphesiz bu görüşünde tamamiyle haklı idi. Kanunî'nin 1548 yılındaki ikinci seferinden sonra, başta *Van* olmak üzere göl çevresindeki *Erciş, Adilcevaz* ve *Ahlat* ile diğer kaleler kesin bir şekilde Osmanlı idaresine girmiş ve buralara merkezden beğlerbeği ve sancak beğleri tayin edilmişti. Safevî hükümdarı yukarıda ifade edilmiş olan gayesi ile ilgili olarak 959 - 961 (1551 - 1554) yılları arasında *Erciş* ve *Âdilcevaz, Bargiri, Ahlat* kalelerini alarak *Muş*'a kadar olan yerleri yağma ve tahrip ettiği gibi, oğlu İsmail Mirza da *Erzurum* beğlerbeğisi İskender Paşa'yı yenip orada ve *Pasin* ovasında aynı şeyi yaptı[32]. Mamafih bu yağma ve tahrip akınlarının bir gayesinin de Osmanlı hükümdarını barış yapmağa zorlamak olduğu muhakkaktır. Çünkü Safevî hükümdarı yıllardanberi «Hazret-i Hundkâr» ile barış yapmanın özlemi içinde bulunuyordu. Bunun kendisi ve devleti için maddî olduğu kadar manevî bir değeri de vardı. Barış yapıldığı takdirde Safevî devleti varlığını tehdit eden büyük tehlikeden kurtulacağı gibi, dünyanın en kuvvetli devleti tarafından da tanınmış olacaktı.

Tahmasb'ın bu son yağma ve tahrip akınını haber alan Kanunî üçüncü defa olarak *Şark seferi*'ne çıktı (961 = 1554 - 1555). Tahmasb, mutadı üzere, Osmanlı ordusunun geçeceği yerleri yakıp yıktıktan ve halkını dağıtarak saklanmalarını emrettikten sonra çekildi. Kanunî, Tahmasb'ın ülkesinde misilleme olarak *Sa'd Çukuru* (başlıca Erivan bölgesi), *Karabağ* ve *Nahçivan* bölgelerini vurdurdu. Fakat Osmanlı hükümdarı tahribedilmiş ve yakılmış arazide daha fazla ilerlemeyi uygun bulmayarak *Erzurum*'a döndü. Tahmasb Kanunî'nin bu defa barışa yanaşacağını kuvvetle tahmin ederek bir elçi gönderdi; Hün-

[32] ŞT, s. 56, 77.

k â r'ın *Amasya*'da kışlayarak gelecek yaz *Tebriz, Safevî* şeyhlerinin ve Ş a h İ s m a i l'in türbelerinin bulunduğu *Erdebil* şehrini de tahrip edeceğini öğrenmesi barış yapmak hususundaki arzusunu kuvevtlendirmişti. En sonunda mühim bir güçlük çıkmadan *Amasya*'da barış andlaşması imzalandı (962 Receb = Mayıs 1555). Bu andlaşmaya göre *Şehrizor* eyâleti, Van *Gölü* çevresi O s m a n l ı l a r'da kalıyor ve kuzey'de *Arpaçay* sınırı teşkil ediyordu. *Amasya* barışı T a h m a s b için gerçekten büyük bir başarı idi. T a h m a s b bu barış ile İ s l â m Âleminin en kudretli devletine *Şi'î* S a f e v î devletinin varlığını kabul ettirmişti. Diğer taraftan bu andlaşma O s m a n l ı l a r'a bu devleti ortadan kaldırmak görüşüne son verdirmişti. T a h m a s b bu başarıyı elde etmekle gerçekten dirayetli bir hükümdar olduğunu gösterdi.

En yakınları arasında bile T a h m a s b'ın bu dirayetini göremeyenler veya ondan şüphe edenler vardı. Yumuşak mizacı, oldukça sade bir hayat geçirmesi, kibirli ve gururlu görünmemesi, gerçekçiliği (istişareye değer veriyor, işlerinde kızına bile danışıyordu) birçoklarını onun şahsiyeti hakkında yanlış hükümlere sevketmişti. *Venedik* elçisinin onun harbi sevmemesini tenkid etmesi[33] isabetli bir görüş değildir. Çünkü S a f e v î devletinin askerî gücü ve *İran*'ın iktisadî durumu göze alınırsa ikinci bir *Çaldıran*, şüphesiz, devletin yıkılmasına sebeb olabilirdi. Buna karşılık T a h m a s b *İran*'da S a f e v î hâkimiyetini kuvvetlendirmiş, mahallî hânedanları ortadan kaldırarak *Şirvan, Gilân* ve *Kandahar*'ı doğrudan doğruya ülkesine katmıştı. T a h m a s b O s m a n l ı devletinin kudretini ve geniş imkânlarını gayet iyi bir şekilde takdir ediyor ve bunu emirlere ve diğer devlet erkânına açıkça söylüyordu. T a h m a s b içkiden hoşlanmıyordu. Bu yüzden bozahâneleri bile kapattırmıştı. Kendisini âdil, dindar ve halka karşı şefkatli bir hükümdar olarak göstermeğe ehemmiyet veren T a h m a s b, damga resmini de kaldırttı. Mamafih davranışlarında gördüğü rüyaların yorumu mühim bir âmîl oluyordu. Ölümü esnasında ülkesinin bir çok yerlerinde vergiler yedi ve hattâ dokuz yıldanberi tahsil edilmemişti. Hayatının sonlarına doğru sarayına kapanarak devlet işlerini emîrlere bırakmış ve bu, bir çok emîr ve kadıların vazifelerini

[33] *Narrative of the most noble Vincentio D'Alessandri*, A Narrative of Italian travels, s. 216 - 217.

kötüye kullanmalarına yol açmıştı. Bu yüzden sarayının önünde toplanan şikâyetçileri uzaklaştırıyor «*memlekette kadılar var, bu şikâyetlerinizi onlara anlatın*» diyordu[34]. T a h m a s b'ın düşkün olduğu iki şey vardı ki, bunlardan biri para biriktirmek ,diğeri de kadınlar ile eğlenmekti. Öldüğü zaman geride *Şerefnâme* müellifi Ş e r e f B e ğ'in tahrir ettiği muazzam bir servet bırakmıştı[35]. Paraya olan hırsından korucularına 14 yıl maaş vermemişti. Karılarının çoğunu *Gürcü* ve *Çerkes* kadınları teşkil ediyordu ki, oğullarının ekserisi de bunlardan doğmuştur.

T a h m a s b'ın barışçı, akıllı ve âdil siyaseti sayesinde *Amasya* andlaşmasından sonra *İran*'da ziraî ve iktisadî hayat canlanarak sür'atli bir gelişme göstermiştir. Bunun bir neticesi olarak da imar hareketleri başlamış, ülkenin nüfusu artmıştır. Babası İ s m a i l'in silâh kuvveti ile uyguladığı *Şi'î* mezhebi de onun zamanında halk arasında tamamen benimsenmiştir. T a h m a s b'ın hayatı yakından tedkik edilir ise onun, âdil, akıllı ve halka karşı şefkatli olduğu hakkındaki Ş e r e f H a n'ın sözlerine katılınabilir[36].

XVI. yüzyılın ikinci yarısı ile XVII. yüzyılın birinci yarısındaki Anadolu *Kızılbaş Türkleri*'nin dinî inançlarını ve bununla ilgili olarak siyasî gayelerini veya ülkülerini en açık bir şekilde, *Sivas*'lı Şâir P î r S u l t a n A b d a l ifade etmektedir. P î r S u l t a n A b d a l'ın şiirleri, vâkıaların da teyid ettiği gibi, *Anadolu Kızılbaşlarının* şahlara nasıl kuvvetli bir şekilde bağlı olduklarını gösteriyor. *İran*'a göç ederek «*Güzelce şahlarının*» hizmetinde bulunmak veya, hiç olmaz ise,hediyeler ile ziyaretlerine gitmek[37] ve nihayet *Anadolu*'nun bir gün

[34] Aynı eser, s. 216, 217.

[35] ŞH, s. 252; ondan naklen *Müneccimbaşı*, III, s. 199.

[36] ŞH, s. 251. R u m l u H a s a n B e ğ de (s. 489) halkın T a h m a s b devrinde pek müreffeh bir hayat yaşadığını söyliyerek ŞH'ı teyid eder. Aynı müellif (gösterilen yer) korucuların 14 yıl ulûfe almadıkları halde şikâyet etmemelerini ona karşı duydukları sevgi ile izah etmektedir. Her halde bu mesele tedkik edilmeğe değer. T a h m a s b'ın diğer bazı hususiyetleri için V e n e d i k elçisinin raporuna bakınız (s. 211 - 229).

[37] «*Hızır Paşa bizi berdâr etmeden*
Açılın kapılar Şah'a gidelim
Siyaset günleri gelip yetmeden
Açılın kapılar Şah'a gidelim.

şahların idaresi altına girdiğini görmek[38], onların siyasî ülkülerinin başlıca esaslarını teşkil eder. Bu ülkü onları yaşatıyor ve bu uğurda her türlü meşakkata, ızdırab ve hattâ fedakârlığa seve seve katlanıyorlardı.

Gönül çıkmak ister Şah'ın köşküne
Can boyanmak ister Ali müşküne
Pîrim Ali, oniki imam aşkına
Açılın kapılar Şah'a gidelim.

Ilgın ılgın eser seher yelleri
Yâre selâm eylen Urum erleri
Bize peyik geldi Şah bülbülleri
Açılın kapılar Şah'a gidelim.

Pîr Sultanım eydür, mürüvvetli Şah'ım
Yârem başverdi sızlar ciğergâhım
Arşa direk direk olmuşdur âhım
Açılın kapılar Şah'a gidelim.

(*Pîr Sultan Abdal*, hazırlayan : C. Ö z t e l l i, Milliyet yayınları, İstanbul, 1971, s. XIX.)

[38] Şu şiir buna en güzel bir misaldir :
«*Ey benim sarı tanburam*
Sen niçin böyle ağlarsın?
Derdim büyük, içim oyuk
Ben Şah'ım deyü ağlarım»

«*Sefil aylarında sökün eyledim*
Güzel Şah'ım seni görmeye geldim
Yüz sürüp de temennahın eyledim
Üstad divanına durmaya geldim»

Hak'dan inayet olursa
Şah Urum'a gele bir gün
Gazâda bu zülfikârı
Kâfirlere çala bir gün.

Hep devşire gele iller
Şah'a ola köle kullar
Urum'da ağlayan sefiller
Şâd ola da güle bir gün.

Çeke sancağı götüre
Şah İstanbula otura
Frenkten yesir getire
Horasan'a sala bir gün.

Amasya barışından önce de, *Anadolu*'dan *İran*'a toplu ve devamlı şekilde göçler olmuştur[39]. Adıgeçen barış andlaşmasında iki taraf ülkelerinden diğerine sığınacakların iade edileceğine dâir bir madde bulunması, bu gibi göçleri önlemek maksadiyle O s m a n l ı l a r tarafından koydurulmuş olsa gerektir. Bu göçler yine eskisi gibi başlıca *Rûm* eyâleti (Sivas, Amasya Tokat bölgesi) ile *Boz Ok* sancağı, *Dulkadr* ili ve *Haleb Türkmenleri*'nden yapılmakta idi .Bu göçlerin ana sebebi veya onlardan biri, evvelce belirtıildiği gibi, gayri âdilâne bir icraatın uygulanmasıdır. Devşirme sisteminin gittikçe gelişmesini de bu ana sebebin içinde mütalâa edebiliriz. Gerçekten devşirme sisteminin XV. yüzyılın ikinci yarısından XVII. yüzyılın sonlarına kadar olan devirde en fazla gelişmiş olduğu malûmdur. Pâdişahın kulları, yâni devşirmeler, yalnız merkez kuvvetlerini teşkil etmekle kalmıyorlar, imparatorluğun bütün eyâlet ve sancak merkezleri ile kalelerinde de istihdam ediliyorlardı. *Kul* ve *kul* oğullarının ihtiyacı karşılayamadığı hallerde, *Anadolulu* gençler (Rûm yiğitleri) de hizmete

---

Devşire beği paşayı
Zapteyleye dört köşeyi
Hüsrev evde temaşayı
Âli divan kura bir gün».

(aynı eser, s. 133, 134, 137 - 138).

[39] Misal olarak V e n e d i k elçisi M e m b r è'nin şu haberini kaydedelim : «Tam o gün (Ağustos 1539) Erzincan'dan Türkmen Ali adında biri sekizyüz ev ile Şah'a gelmişti. Altıyüz kadar da silâhlı bulunuyordu. Şah'ın etrafında «Allah, Allah» diye bağırıyorlardı. Şah da onları teker teker kabule başladı. Her içeri giren onun ayağını öpüyordu. Şah da onlara tâc (?) veriyordu. Müridler de hediyelerini sunuyorlar. Şah onları memleketin üç kısmına dağıttı : Horasan, Şirvan, Aras. Anadolu'dan yani Adana'dan bir adam geldi. Getirdiği hediyelere karşılık Şah'tan bir mendil almak istemiş. Mendili alan Türk ellerini havaya kaldırıp Allah'a hamdetti, sonra başını yere koyup «Şah, Şah» dedi. Çok memnun olarak ayrıldı. Bunun ne olduğunu sordum; teberrük (hediye) olduğunu söylediler. Türk'ün babası evde hasta yatarken rüyasında Şah'ı görmüş, iyileşmesi için o mendili elde etmek istemiş. Böyle gizli olarak her sene çok kimse ziyarete gelmektedir (M i c h e l l e M e m b r è : *Relazione di Persia*, 1542, Belleten, XXXVI, s. 112, tanıtan M. H. Ş â k i r o ğ l u). D u l k a d ı r l ı beğliğine son verilmesi üzerine A l i B e ğ oğlu V e l e d H a n kalabalık bir topluluk ile Ş a h İ s m a i l'in katına geldi (928 = 1522). Bu topluluğun bir bölüğü Şah'ın mülâzemetinde kaldı; bir bölüğü *Fars*'daki eldaşlarının yanına gönderildi; bir kısmı da *Herat* valisi D u r m u ş H a n'ın hizmetine verildi (AT, 299ª — 300). V e l e d H a n'ın âkibeti hakkında bir kayda rastgelinemedi.

alınmakta idiler. Bu gibi fevkalâde haller dışında *Türkler*'in çiftçilik, esnaflık, zanaatkârlık gibi mesleklerini bırakıp — medrese tahsili müstesna — başka işlere girmeleri şiddetli bir şekilde yasaklanmıştı. Bir fırsatını bulup girmiş olanlar da bu işlerden alınıp eski mesleklerine iade ediliyorlardı. Pek eski ve köklü siyasî ve askerî geleneklere sahip olan *Türkler*'in *raiyyet* hayatından (yâni babadan oğula yahut ebediyyen idare edilenler durumuna getirilmekten) hoşlanmadıkları açık bir vâkıadır. Raiyyet hayatına mahkûm edilen *Türkler*'in bir de âdilâne şekilde idare edilmemeleri ciddî ayaklanmalara sebep olmaktadır. Bu tür hareketleri tarihimizin hemen her devrinde görmek mümkündür. Bu hareketler ile saltanat mücadeleleri Türk tarihinin en buhranlı devirlerini teşkil etmişlerdir.

Safevî devletine gelince, bu devletin *Anadolu Türk* oymakları tarafından kurulduğu ve onlara dayandığı yukarıda görülmüştü. Safevî askerî sisteminin bu hususiyeti *Anadolu*'dan yalnız Şiî *Türkler*'in değil *Sünnî* Türk oymaklarının da *İran*'a gitmelerinde en mühim âmillerden birini meydana getiriyordu.

Şimdi yukarıdaki mütalâamız ile ilgili olarak bazı olaylardan bahsedelim.

Yavuz Selim *Memlük* seferinden dönüşünde *Haleb*'de iken (1518) *Bolu* kadısı Mevlâna Hüsâm'ın Şah İsmail ile münasebetde bulunduğu haber alındığından gönderilen kapıcılar Kadı'yı *Merzifon*'da yakalayıp halkın gözü önünde astılar[40]. Selim'in *Edirne*'ye gelişinden az sonra *Boz Ok* bölgesinde büyük bir ayaklanma çıktı. *Boz Ok*, evvelce izah edildiği gibi, bu günkü *Yozgat* vilâyeti ile bu vilâyetin *Sivas* ve *Kayseri*'ye bağlı komşu yörelerinde oturan *Oğuzlar*'ın *Boz Ok* koluna mensup oymakların adıdır. Bu kelime sonra bu oymakların oturduğu yere verilmiştir. Burası Timur'un XV. yüzyılın başlarında *Kara Tatarlar*'ı *Türkistan*'a göçürmesi üzerine *Dulkadırlı* oymakları tarafından iskân edilmiş ve bölge Dulkadırlı beğliğinin ülkesine katılmıştır. Kalabalık nüfuslu *Boz Ok* oymaklarının belli başlıları şunlardı : *Kızıl Kocalu, Ağca Koyunlu, Şam Bayadı, Ağçalu* (اغجهلو en kalabalık obası Hacılar), *Hisar Beğlü, Söklen* (en kalabalık obası Sarı Halillü), *Çiçeklü*. Bu oymakların çoğu onları idare etmiş olan beğ-

[40] FB (Rûznâme), s. 497.

lerin adları ile anılmışlardır. oymaklara adlarını vermiş olan beğlerden Hisar Beğ ile[41]. Kızıl Koca'nın Dulkadır oğullarından olduğu anlaşılıyor.

929 yılı sonlarında (1519) Şah Veli adlı biri başına üç-dört bin adam toplayarak Dulkadırlı Ali Beğ'in oğlu *Boz Ok* valisi Üveys Beğ'in evini bastıktan sonra *Rûm* (Sivas) beğlerbeğisi Şâdi Paşa'nın asker toplamasına vakit bırakmadan, üzerine ılgar edip, Zile civarında onu bozguna uğratmıştı. Şâdi Paşa yaralandığı gibi, Dulkadır Oğulları'ndan Zünnun, *Tokat* çeri başısı ve *Rûm* (Sivas) eyâleti defterdarı ile bir çok asker de şehit düştü. Şah Veli *Zile* ve *Amasya* yörelerinde oturan *Keçeci* ve *Çanağı* adlı «mülhidler» topluluğu ile[42] *Kızılbaşlar*'dan yardım görüp askerinin sayısını artırdı. Ancak çok geçmeden, Dulkadır oğlu Ali Beğ ile *Karaman* beğlerbeğisi Hüsrev Paşa ve *Rûm* (Sivas) beğlerbeğisi Şâdi Paş a'nın birlikte gelmekte olduklarını haber alan Şah Veli, onları Şahruh Beğ Köprüsü'ne[43] uzak olmayan bir yerde karşıladı. Akşama kadar süren kanlı savaş, bilhassa Şehsuvar Oğlu Ali Beğ'in yiğitliği sayesinde kazanıldı ve Şah Veli çok geçmeden *Zile* taraflarında oturan *Ulu Yörük* topluluğuna bağlı *Çungar* oymağı[44] tarafından yakalandı. Şehsuvar Oğlu Ali Beğ âsinin başını kesip Yavuz Selim'e gönderdi. Savaşta Şah Veli'nin adamlarından pek çoğu öldürüldü; Hamza Halîfe adlı yakın adamı, boy beğlerinden ve Şehsuvar Oğlu Ali Beğ'in akrabalarından Hisar Beğ Oğlu, iki karısı, gelini dört oğlu tutsak alındı[45]. Şah Veli çağdaş kaynaklarda

[41] S. Tansel, *Yavuz Selim* (Şâdi Paşa'nın mektubu, fotokopi 23).

[42] Aynı eser, s. 96 ve fotokopi, 21. Mektuptan anlaşıldığına göre, *Keçeci* ve *Çanağı* tâifeleri mülhid (hak mezhepten çıkıp bâtıl mezhebe giren) olmakla beraber *Kızılbaşlar*'dan sayılmıyor. Tahmasb gibi, diğer Safevî müellifleri mülhid (cemi melâhide) tabirini müfrit ve acayip dinî inançlara sahip zümreler için kullanıyorlar.

[43] Bu köprü Kızılırmak üzerinde olup sekiz gözlüdür. Bu gün dahi köprüye «*Şahrıh'ın köprüsü*» denilir. Bu köprü hakkında «*Boz-Ok tarihine dâir araştırmalar*» adlı makalemizde bilgi verilmiştir (s. 341 - 342).

[44] Bu oymak hakkında *Oğuzlar*, s. 178; *Anadolu*'da *Moğollar*, s. 137 - 138.

[45] S. Tansel, aynı eser, s. 97, fotokopi, 22, 23.

mülhid ve daha mühim olarak da *Celâlî* (Celâl değil) olarak vasıflanıyor[46]. Bu sebeple Şah Veli ile Celâ l'in ayrı şahıslar olduğu ve Şah Veli'nin Celâl'in müridi idiği hatıra gelmektedir. Bu Celâl ise Âşıkpaşa Zâde'nin bahsettiği Celâl olabilir[47].

Bir çok idare adamlarının açılan seferleri fırsat sayıp halka baskı yaptıkları görülmektedir. Selim *Mısır Seferi*'nden dönerken bununla ilgili olarak halktan ve askerden pek çok şikâyetnâmeler aldığından yetkilerini kötüye kullananları şiddetle cezalandırmıştı[48]. Bu sebeble Şah Vel i'nin isyanında asıl âmilin böyle bir baskı ile ilgili olması muhtemeldir. Nitekim Ferhad Paş a'nın *Sivas* (Rûm) vilâyetinde mal toplamak hırsı ile halka zulüm yaptığını ve altı yüz kişiyi öldürmeye karar verdiğini biliyoruz.

[46] Celâlî târifesi hususunda Âsitâne-i saâdetlerinden hükm-i şerîf vârid olup ... (fotokopi 23); Celâliyye Sûfîleri peydâ ve zâhir olub (fotokopi, 22).

«Celâlî (جلالی) dimekle maruf bir mülhid zuhûr itmekle» (Haydar Çelebi, *ruznâme*, FB, s. 499).

Lütfi Paşa da bu hususta şöyle diyor (s. 283) : «tarih-i hicretin 926 sında Zülkadır vilâyetinde Şah Velî nâm müfsid Celâlî olub. .... Celâl Zâdede de böyledir : "Bu esnada diyar-ı Türkmân'dan (yani Boz - Ok) Celâlî (جلالی) dimekle ma'rûf bir tâife hurûc idüp eknâf-i memâliki nehb ü gâret idüp fesâda mübaşeret etdükleri ma'rûz-i dergâh-ı âlempenâh olıcak ... (*Tahakat - ı memâlik*, 16 b 3).

[47] «Haydar dört - beş yaşına girdiği vakitda Şeyh Güneyd'e beñzer Tokat'da bir kişi zâhir oldu. Şeyh Cüneydüñ mürîdleri «Şeyh Cüneyd'dür» dediler. Ana uydular. Ol kişiyi Sultan Mehemmed getürdi. Şeyh Cüneyd'in hocası Hayreddin, Sultan Mehemmed'e hoca olmuş idi; ona gösterdi. Ol eyitti : «Cüneyd degüldür» dedi. Ol kişi dahi : «Ben Cüneyd degülem. Bana Celâl derler» dedi. Ol kişiyi salıverdiler, gitti. Gider iken Cüneyd'in mürîdleri : «Niçin Cüneyd degülüm dedüñ» deyü burunun kestiler. Ol kişiyi daşa basdurdular. Öldü deyü kodular gitdiler. Celâlin mürîdleri daş altından çıkarıb aldılar gitdiler .Gâh Cüneyd, gâh Celâl'dür derler idi (Âşıkpaşa oğlu, *Tevârih-i Âli-i Osman*, yay. N. Atsız, Osmanlı tarihleri, 1949, s. 251; yay., Âli, İstanbul, 1332, s. 267).

[48] «Ol tarihde olan zâbitan-ı mâliñ (مالك) kesret-i zulmünden ve defterdârın vefreti zımnında reâya ve sipâh enîs-i nâlevâh olub şikâyetnâmeler imlâ-eylediler. Âhirü'l-emr Hüsrev-i Rüstem savlet vâkıf (olıcak?) ekseri tu'maî hişâm-ı intikam ve lokma-i dırgâm-ı hûn âşâm vâki oldu. Ve Menteşe sancağında ba'zı kadıların levendlerle muamelelerin kapudan Cafer Beğ ilâm etmeğin ol kadılara üçer yıla dek mansıp virilmemek emrolundı ve kapudan aynı ile kangı kazılar *idigün arzeyledüğüne siyâset dahi emr olundı* (Haydar Çelebi, *Rûznâme*, F.B., s. 498).

1522'de *Rodos Seferi*'ne çıkıldığı esnada Dulkadırlı beğliğinin başında bulunan Şehsuvar Oğlu Ali Beğ, Kanun î'nin buyruğu üzerine beş oğlu ile birlikte gizlice öldürüldü. Kendisine isnad edilen suç, halkından bazısına zulümde bulunması ve yapılan şikâyetleri teftişe memur olanları öldürmesidir[49]. Babası Şehsuvar Beğ gibi çok cesur bir harp adamı olan Ali Beğ, *Çaldıran* savaşında, *Doğu* ve *Güney Doğu Anadolu*'nun fethinde, *Memlük* seferinde, görmüş olduğumuz gibi, Şah Veli isyanının bastırılmasında. *Şam* valisi Canbirdi Gazalî'nin tenkilinde unutulmaz hizmetler ifa etmişti. Hattâ Ali Beğ *Belgrad*'ın fethi (1521) dolayısiyle Kanun î'ye gönderdiği *tebriknâmede* seferlere davet edilmesini rica etmiş ve seferlerde Pâdişah'ın önünde seve seve savaşacağını bildirmişti[50]. Ali Beğ'in öldürülmesinin asıl sebebine gelince, bunun Dulkadır ülkesini doğrudan doğruya imparatorluk topraklarına katmak gayesi ile ilgili olduğunda şüphe yoktur. İşte bu gibi olaylar *Anadolu*'da «Osmanlı *yiğit basandır*» sözünü ortaya çıkardı. Şehsuvar Oğlu Ali Beğ-in öldürülmesi, Dulkadır ülkesini bir Osmanlı eyâleti ve *Boz Ok*'u da bir Osmanlı sancağı haline getirdi ise de, bu, devlete pahalıya mal olan isyanların çıkmasına sebebiyet verdi.

1526 yılında Osmanlı ordusu *Mohac*'ta *Macarlar*'a karşı parlak bir zafer kazanırken, imparatorluğun anavatanında da kan gövdeyi götürüyordu. Osmanlı topraklarına katılan *Boz Ok* sancağının tahriri yapılırken, ekinliğine ikiyüz akçe vergi yazılan *Söklen* (?) oymağı beği Mûsa, vergisinin fazla yazıldığını söyleyerek bunun yüz akçesinin indirilmesini sancak beği Hersek-

[49] Celâl-zâde 53a-61a; Ali, *Künhü'l - ahbâr*, matbu kısım, III, 3, s. 44. Aynı müellif diğer bir yerde şunları yazıyor (T.T.K. Ktp., nr. 546, 275b): «*zâhirde ubudiyyet ve vifak davasiyle râh-i hidmette dâmen dermiyân idi. Ammâ bed nihâd ve kec nijât olmağla bâtınen atabe-i ulyâ kullarına bedhâh ve bedgümân olmus idi. Bu ahvâl-i nifâk akran bâb-ı muallâya arzolındı.*» Hülâsa, Şehsuvaroğlu Ali Beğ'in öldürürlmesini haklı gösterecek bir suçu olmayıp, basta Ferhad Paşa olmak üzere, devşirme emîrlerin iftirasına kurban gittiği muhakkaktır (Müneccim Başı'ya bak : III, s. 170-171). Ali Beğ, oğullarının, «*mecmûumuz gitmek alâmet-i hayr degüldür, siz giderseniz biz kalalım*», ihtarına karşı, «*ben Âl-i Osmanın doğrusuyum kimden ne bâkim vardır*» demişti (Âli, matbu kısım, III, 3, s. 44).

[50] FB, s. 519.

zade Mustafa Beğ ile Kadı Muslihiddin'den rica etmiş ise de, ricası is'af olunmadığı gibi, yanında bulunan bir *dede*'nin sakalı da kesilerek hakaretle kovulmuştu. Bunun üzerine adı geçen Mûsa bir baskın ile Kadı Muslihiddin (Kara Kadı) ve sancak beği Hersek-zâde Ahmed Paşa oğlu Mustafa Beğ'i öldürdü. Bu olaydan sonra Atmaca adlı bir *Kızılbaş*'ın etrafına *Söklen, Hisar Beğlü* ve *Tatar* (Moğol kalıntısı) oymaklarından bir hayli adam toplandı. *Söklenler*'in yurdu *Yozgad* vilâyetindeki *Sarı Kaya* (Hamam) kasabasının kuzey-doğusunda, *Yukarı Kanak* yöresinde, *Hisar Beğlüler*'in *Has Bek*'in kuzeyindeki *Alıkı* yöresinde, *Tatarlar*'ın ki de *Sarı Kaya*'nın batısında (İli Su çevresinde) bulunuyordu. Atmaca, *Karaman* beğlerbeğisi Hürrem Paşa'yı, *Kanak*'da (muhtemel olarak Yukarı Kanak'da) ağır bir yenilgiye uğrattı. Öyle ki Hürrem Paşa ile *İç-İl* ve *Kayseri* sancak beğleri savaş meydanında kaldılar. Atmaca bir çok yerleri yağma ettikten sonra *İran*'a gitmek için yola çıktı. *Rûm* (Sivas) beğlerbeğisi Hüseyin Paşa, bazı sancak beğleri ile birlikte *Cemre* denilen yerde Atmaca'ya hücum etti ise de yenildi ve çekildiği *Sivas*'ta öldü. Ancak isyancılar yaralıların tedavisi ile meşgul iken *Diyarbekir* beğlerbeğisi Hüsrev Paşa kumandasındaki kalabalık bir Osmanlı ordusunu da karşılarında buldular. *Bozoklular* bu taze ve sayıca üstün kuvvetle baş edemiyeceklerini anlayıp dağıldılar. Atmaca ele geçirilemedi. Onun bir kısım *Kızılbaş* ile *İran*'a gitmeğe muvaffak olması muhtemeldir[51].

[51] Araştırmalarımızın neticesine göre bu hâdise için en güvenilir çağdaş kaynak Ferdî'dir *(Târih,* Ayasofya Ktp., nr. 3317, 96b—98a). Celâl-zâde isyancıların başının Dulkadırlı hânedânından Zünnun olduğunu söyler ise de (12 a—b; ondan naklen *Âli,* Üniversite Ktp., nr. 546, 284b—285b ve Âli'den naklen Peçevî, İstanbul, 1283, s. 120 - 123) bunu kabul etmeğe imkân yoktur. Çünkü, Zünnun Beğ, Rûm (Sivas) beğlerbeğisi Şâdi Paşa ile birlikte 1519 da Şah Veli'ye karşı savaşmış ve şehit düşmüştü (S. Tansel, aynı eser, fotokopi 21). Hammer'in *(Devlet-i Osmaniyye tarihi,* türkçe tercümesi M. Ata, İstanbul, 1330, IV, s. 69-70) ve Uzunçarşılı'nın *(Osmanlı tarihi,* T.T.K., Ankara, 1949, II, s. 334) bu hâdise hakkında yazdıkları, onların konuyu lâyıkı ile incelememiş olduklarını gösterir. Nişancı Mehmed Paşa (s. 323) Atmaca ayaklanmasını kısaca kaydeder. Lütfi Paşa ise (s. 331) *Celâlî* adiyle zikrettiği isyancıların «*Kızılbaş*'a (yani İran'a) *çıkıp gittiklerini*» yazar.

Ertesi yıl (1527) *Boz Ok* sancağında yeniden bir ayaklanma oldu. İsyancıların başında bu defa Dulkadırlı Zünnun Beğ'-in oğlu bulunuyordu. *Hisar Beğlü* oymağının boy beği olan Zünnun Oğlu kendi oymağından başka *Çiçeklü, Ağça Koyunlu, Mes'udlu* ve sâir oymaklardan başına beş altı bin kişi toplayıp, geçtikleri yerleri yağmalayarak *İran*'a doğru yönelmiş ve önüne çıkan *Rûm* (Sivas) beğlerbeğisi Yakub Paşa'yı *Unavur* (اوناور) mevkiinde yenip, yoluna devam etmişti. *Diyarbekir* beğlerbeğisi Hüsrev Paşa, aldığı emir üzerine, *Pasin Ovası*'nda Zünnun Oğlu'nun yolunu kesti. Zünnun Oğlu'nun adamlarından çoğu öldürüldü ise de kendisi kaçıp kurtuldu[52].

Aynı yılda (933 = 1527=28) çıkan Kalender Çelebi isyanı diğerlerinden daha mühim idi. Hacı Bektaş neslinden olduğu söylenen Kalender Çelebi, başına *Amasya Yörükleri*'nden ve (muhtemelen daha sonra) *Maraş-Elbistan* bölgesindeki başta *Karacalu* ve *Bişanlu* (diğer adı Dokuz) olmak üzere bir çok oymaklardan pek çok insan toplamıştı. O devrecede ki müverrihler Kalender Çelebi'nin etrafında toplananların sayısının yirmi-otuz bin kişi olduğunu yazarlar. Bunların mühim bir kısmını Dulkadırlı beğliğinin ortadan kaldırılması neticesinde dirlikleri kesilmiş sipahiler teşkil ediyordu. İsyanın ehemmiyeti dolayısiyle Kalender Çelebi'nin üzerine Vezîr-i Âzam İbrahim Paşa gönderildi. Ferdî'ye göre[53], Kalender Çelebi, *İran*'a doğru giderken *Anadolu* Beğlerbeğisi Behram Paşa yetişip, *Kaz Ova*'da muharebeye tutuştu ise de bozguna uğradı. Behram Paşa, *Karaman* Beğlerbeğisi Mahmud Paşa ile birleşip tekrar Kalender Çelebi'nin üzerine yürüdü; fakat *Tokat* havalisindeki *Cincife* adlı yerde yapılan ikinci savaşta da yenildi. Kendisi ve Mahmud Paşa savaş meydanında kaldılar. Kalender Çelebi *İran* yolunun Hüsrev Paşa tarafından kesildiğini öğrenince, *Bağdad* tarafına gitmek için *Kayseri-Elbistan* arasındaki *Sarız*'a gitti. *Anadolu* ve *Karaman* askerinin yenilmesi Vezîr-i

[52] Ferdî, 100b - 101b, 102b - 103b; Celâl - zâde, 132 b. Nişancı Mehmed Paşa, Sivas beğlerbeğisi Yakub Paşa'nın, Zünnun oğlu'nu *Pasin* ovasında öldürdüğünü yazar (s. 223; ondan naklen ŞH, s. 171 - 172).

[53] 103b.

Âzam İbrahim Paşa'yı, Kalender Çelebi'nin başına bu kadar çok adam toplamasının sebebini aramağa sevketti. Yukarıda söylendiği gibi, ayaklananlardan mühim bir kısmını dirlikleri kesilmiş sipahilerin teşkil ettiği anlaşıldığından, onlara dirlikleri geri verileceği vadedildi. Bu vaad üzerine Kalender Çelebi'nin etrafındakilerden pek çoğu dağıldı. Yanında ancak beş yüz kadar adam kaldığından, kendisi ve Dulkadırlı beğzâdelerinden Veli (veya Deli) Dündar öldürüldüler (933 = 1527)[54].

1526 - 27 yıllarında *Çukur Ova* bölgesinde de bazı ayaklanmalar vukubuldu. Bu ayaklanmalar *Berendi* yöresinde (takriben bugünkü Ceyhan kazası) Domuz (Doñuz) Oğlan, *Tarsus*'un az kuzey-batısında yaşıyan *Ulaş* boyunun beği Beğce ve *Adana*'nın kuzeyindeki *Kara İsalu* kazasında Veli Halîfe tarafından çıkarıldı. Adana hâkimi Ramazan Oğlu Pirî Beğ Domuz Oğlan'ı *Koñur* Kuyu denilen yerde yenip öldürüldüğü gibi, mülhid olarak vasıflanan *Ulaşlı* Beğce Beğ'i de yakalayıp, *İstanbul*'a gönderdi (933 = 1526). Mustafa Halîfe'nin oğlu olan Veli Halîfe, *«halîfe»* ünvanından da anlaşılacağı üzere, *Kara İsalu Kızıbaşları*'nın başı ve Şah'ın mümessili idi. Veli Halîfe beşyüz kadar adamı ile, uğrayacağı âkibetten korkmayarak, *Kara İsalu* ve *Kusunlu* kazalarını yağmaladıktan sonra, bin kişilik askeri olan Tarsus beğini yendi ise de, Pîrî Beğ karşısında başarı gösteremeyerek taraftarlarının çoğu ile birlikte hayatını kaybetti[55] (1527). 935 (1529) yılında *Özer* sancağı (İskenderun - Payas - Dört Yol yöresi) beği, muhtemelen Özer oğullarından Ahmed Beğ'in yeğeni, Seydî başına *Kızılbaş* tâcını giyip, *İncir Yemez* denilen biri ile Ramazan Oğlu Pirî Beğ'i epeyce uğraştıran bir isyan çıkarmıştı[56].

Kanunî'nin *Irakeyn seferi* esnasında *Amasya* bölgesindeki *Şiîler* isyan etmişler ise de bu isyan kanlı bir şekilde bastırılmıştır[57]. Bu isyanların çıkmasında *halîfe* ünvanı taşıyan temsilcilerin mühim bir rol oynadıkları şüphesizdir. Nitekim bu husus

[54] Ferdî, 101b - 102b, 103b - 104b; Celâl-zâde, 133b - 136b.
[55] Celâl-zâde, 131b - 132a.
[56] Peçevî, I, s. 126 - 127.
[57] FB (Rûznâme), s. 594.

ile ilgili olarak Arşiv'de bir çok vesikaya rastgelinmektedir. Arşiv vesikalarından anlaşıldığına göre, *Kızılbaşlık* faaliyetleri en fazla yine eskisi gibi *Amasya - Tokat* bölgesinde görülmekte ve bu bölgeyi *Sivas, Çorum* ve *Boz Ok* sancakları takip etmektedir. Bu faaliyetleri yapanların ise münhasıran adı geçen bölgelerin Türk halkına mensup oldukları hakkında bilgi vermeğe lüzum yoktur.

976 (1568) tarihli *Amasya* beğine gönderilen bir hükümde *Amasya*'ya bağlı *Budak Özü* kazasında yaşıyan Süleyman Fakih'in *«Yukarı Cânibin hulefâsından olup»* diğer halîfeler ile birlikte toplantılar yaptığı ve halkı da sapıklığa teşvik etmekten geri durmadığının bildirilmesi üzerine bunların durumlarının tahkik edilmesi ve iddia gerçek ise Süleyman Fakih ile ona uyanların gizlice *Kızıl Irmak*'ta boğulması veya hırsızlık ve yol kesicilik isnad edilip öldürülmeleri emredilmiş ve bu emir yerine getirilmişti[58]. Vesikaların diğer birinde *Ulu Yörük*'ün üç büyük kolundan *Orta Pâre* koluna mensup Veli Fakih'in *Kızılbaş*'tan *râfızilik* ile ilgili otuz dört adet kitap getirdiği bildiriliyor[59]. 987 (1579) tarihli bir başka hükümde ise *Artuk Âbâd* (Artuk Ova = bugün *Tokad*'a bağlı Artova) köylülerinden Mansur Halîfe ile arkadaşlarının 1500 sikke filoriyi *İran*'dan gelen Emîr Ali Halîfe'nin adamına verdikleri ve bu adamın mezkûr meblağ ve *Boz Ok, Tokat* ve *Artuk Âbâd*'da yaşıyan üç bin *Kızılbaş*'ın adlarını ihtiva eden bir defter ile *İran*'a döndüğü, *İran*'dan halîfelere *kılıç* ve *kalkan* getirildiği, *Boz Ok*'a bağlı *Akdağ*'da toplanacaklarından bahsediliyor[60]. *Amasya, Çorum, Zile, Artuk Âbâd, Hüseyin Âbâd, Demürlü Kara Hisarı* vesair yerlerin kadılarına yazılan bir hükümde de, buralarda yaşıyan bazı *mülhid* ve *Kızılbaş* tâifesinin Halîfe Ebubekr, Ömer ve Osman'a söğdükleri, Sünnîler'e *«Yezid geldi»* diye söz söyledikleri, geceleri toplanıp birbirlerinin karı ve kızlarına tasarruf ettikleri yazıldığı gibi[61], halifelerin *İran*'dan *çizme ve başka* şeyler getirerek bunları *Kızılbaşlar* arasında dolaştırdıkları, Celâl Halîfe ve Resûl Halîfe'nin yaptıkları gibi mezhepleri

[58] Ahmed Refik, *XVI. Asırda Râfızîlik ve Bektaşilik*, İstanbul, 1932, s. 26, 27 - 28, vesika : 29, 31.
[59] Aynı eser, s. 35 - 36, vesika 47.
[60] Aynı eser, s. 39 - 40, vesika 52.
[61] Aynı eser, s. 40 - 41, vesika 53.

uğrunda harekete geçmek hususunu konuştukları anlatılmaktadır[62]. 979 (1571) tarihli bir hükümde de *Kastamonu*'nun *Taşköprü* kazasına bağlı *Hacı Yükü* (Bükü ?) köyünden bir kadının, kocasının kendisi gibi bir çok *Kızılbaş* ile geceleri toplanıp çalgı çalarak eğlendikten sonra mum söndürüp birbirlerinin karılarına tasarruf ettiklerini (kocasının yanında) kadıya itiraf ettiği yazılıyor[63]. Çok yukarıda Şah Tahmasb'ın da *Âzerbaycan*'da yaşadığı anlaşılan *Sarulu* cemâati için aynı şeyi söylediğine işaret edilmişti.

Zikredilen bu hükümler ile diğer vesikalardan, *Türkiye*'deki *Kızılbaşlar*'ın hareketlerinin gizli bir surette dikkatle takip edildiği, onlardan faal olanların ehemmiyetleri veya faaliyet derecelerine göre küreğe konmak ve öldürülmek suretiyle cezalandırıldıkları anlaşılıyor. Bu, Yavuz Selim'den beri uygulanan siyasetin bir devamı idi. Bu siyaset ile ilgili olarak Kanunî'nin ölümü dolayısiyle Tahmasb'ın *Anadolu*'da yoksul halka para dağıtmasına engel olunmuştu[64]. *Kızılbaşlar*'a karşı girişilen takibatın gizli olarak yürütülmesi de, anlaşılacağı üzere, çıkması muhtemel isyan hareketlerini önlemek maksadı ile ilgili idi. Osmanlı devletinin aldığı tedbirlerden biri de *Kızılbaş* olup, aralarında sık, sık hiyanet edenlere rastgelindiğinden *Çepniler*'in askerî hizmete alınmalarının yasaklanması ve evvelce alınmış olanların da çıkartılmasıdır[65].

Ağabeyisi Selim ile yaptığı savaşı kaybeden Şehzâde Bâyezid, on iki bin kişi ile Tahmasb'a sığınmak zorunda kaldı[66]. Onun başlıca emîrleri Aksak Seyfedin, Turgud Oğlu Pîr

[62] Gösterilen yer. Buradaki Celâl Hâlife, meşhur *Tokatlı* Celâl olmalıdır. Resûl Halîfe hakkında hiç bir bilgiye sahib değiliz.

[63] Aynı eser, s. 29, vesika : 35. Diğer bir hükümde (XLII, s. 123, sıra 420, tarih : 989), *Kızılbaşlar*'ın Peygamber'in üç eshabına söğdükleri, farzları inkâr ettikleri, kadınlı, kızlı toplantılar yaptıkları Resûl ve Celâl Halîfe'nin yol ve inancına uydukları bildirilmektedir.

[64] Aynı eser, s. 24, vesika 24. Adıgeçen eserdeki konumuz ile ilgili diğer vesikalara da bakınız: nr. 32, 33, 34, 36, 37, 41, 43, 45, 49, 50.

[65] *Oğuzlar*, s. 334 - 335. Bu meseleler ile ilgili arşiv vesikalarına dayanan diğer bazı haberler için: Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı - İran siyâsi münasebetleri* (I, 1578 - 1590), İstanbul, 1962, s 7 - 13, 199, 200.

[66] Bu hâdise hakkında : Ş. Turan, *Kanunî'nin oğlu Şehzâde Bâyezid vak'ası*, Ankara, 1961, *İran* kaynaklarından yalnız HR dan faydalanılmıştır.

Hüseyin Beğ ve Kuduz Ferhad idiler. Askerlerinin bir kısmı *Anadolu*'lu sipahiler ile köylülerden, bir kısmı da *Türkmen* oymaklarından müteşekkil idi. Bu sonucu kuvvetin başında yine bir *Türkmen* olan mâhir binici, savaşçı ve kara düzen adlı çalgı'nın mucidi Kuduz Ferhad bulunuyordu. Bâyezî d'in askerleri arasında *Şî'i* mezhebine mensup ve mütemayil olanlar da vardı. Tahmasb, Kanunî'nin tehdidi ve va'dleri karşısında Bâyezîd ve oğullarını Osmanlı elçilerine teslim etti[67]. Askerlerine gelince, bunlardan *İran*'da oymağı olanlar oymaklarına verildiler. Olmayanlardan beş bin kişi öldürüldü. Kuduz Ferhad da öldürülenler arasında idi. İleri gelenlerden Turgud Oğlu Pîr Hüseyin Beğ, *Şahincibaşı* Ahmed Beğ, *Karamanlu* Deli Seyfeddin[68] ve *Sivaslı* Abdülgani Çavuş hayatlarını kurtardılar[69]. Bunlardan Turgud Oğlu Pîr Hüseyin Beğ'in, Safevî hizmetinde yakın akrabalarının bulunduğunu biliyoruz.

Tekelüler'e vurulan ağır darbeden sonra *Türk* oymaklarının durumuna geçmeden önce, *halîfelik* ve korucu teşkilâtlarına kısaca temas etmek yerinde olacaktır.

[67] Şah Tahmasb hâtıratında Bâyezî d'i akılsız bir şehzâde olarak vasıflıyor ve bu münasebetle şu Türkçe beyti yazıyor (s. 77) :

«Havâî kimîse sultânlık başaramaz ne
Sultanlık ki çobanlık başaramaz»

Tahmasb, Bâyezî d'in ilticası hâdisesini de tafsilâtla anlatır (s. 74 - 81). Hâtıratında Osmanlı elçilerine bizzat şöyle söylediğini samimiyetle yazar ve hâtırat bununla sona erer :

«بعدکه فرستادگان خواندکار امدند فرمودم : «پاشا حضرتلری و حسن آقا شما خوش آمدید صفا آوردید آنچه فرمودهٔ حضرت خواندکار است چنان می کنم و از اشارت ایشان تجاوز نمی نمایم و بهر خدمت که فرمایند استادگی دارم اما در برابر این نوع خدمت کلی از حضرت خواندکار و سلیم خان جائزه و جلدوئی که لایق ایشان باشد میخواهم در عالم دوستی از خواندکار توقع دارم که اذیت بسلطان بایزید و فرزندان نرسد» (s. 81.).

[68] Bunun yukarıda adı geçen Aksak Seyfeddin olup olmadığını bilemiyoruz.

[69] GAF, s. 305 - 306; HR, s. 407 - 410, 411 - 412, 415 416; ŞH a göre (II, s. 215) kurtulanlar şunlardır : Turgud Oğlu Pîr Hüseyin Beğ, *Şahincibaşı Zulkadr* Ahmed Beğ, *Sivaslı* Abdulgani Çavuş, *Karamanlı* Deli Seyfeddin, *Sekbanbaşı* Ali Ağa; *Müneccimbaşı*, III, s. 193.

Halîfeler Türkiye'de muhtelif yerlerde yaşıyan *Kızılbaş* zümrelerinin başında bulunan temsilcilerdir. Bunlar menşe bakımından yine o zümrelere mensup, yâni *Anadolu*'lu kimselerdir. Halîfeler bir müddet *Erdebil*'de bulunup tarikatın usul ve erkanını öğrenirler ve aldıkları talimatla memleketlerine dönerlerdi. Bu talimatın başlıca esasları, âyinler tertip ederek başında bulundukları zümrelerin tarikata bağlılıklarını devam ettirmek, propagandalar yaparak taraftarların sayısını çoğaltmak ve taraftarlardan «*nezir*» adı altında vergi toplayarak bunu *İran*'a göndermek, ayaklanmalar çıkarmak ve *İran*'a taraftar götürmek idi. Görmüş olduğumuz gibi, S e l i m'den itibaren *Anadolu*'daki *Kızılbaşlar* devlet tarafından dikkat ve hassasiyetle takip edilip faaliyetlerini önlemek için şiddetli tedbirler alınmıştı. Bilhassa bu takibatla ilgili olarak *Halîfelerin* mühim bir kısmı *İran*'a gittiler. Bunların çoğu orada müstakil bir topluluk teşkil ettiler. Başlarına «*halîfetü'l- hülefâ*» deniliyor ve bu, *beğ* ünvanını taşıyordu. *Halîfeler* arasında asilzâde sınıfına mensup kimseler de görülmekle beraber, ezici çoğunluğu alelâde insanlardan müteşekkil idi. Bunlar da kabiliyetleri derecesinde askerî mevkilere geçebiliyorlardı. Hattâ en yüksek mevkilere yükseldikleri ve en mühim kararlar üzerinde söz sahibi oldukları bile görülmektedir. *Halifetü'l - hülefâlara* kısaca H u l e f â B e ğ denirdi. İlk *halîfetü'l - hülefâ Tâliş* H â d i m B e ğ idi. B a ğ d a d valisi olan H â d i m B e ğ'in *Çaldıran* savaşında öldüğünü evvelce görmüştük. T a h m a s b devrinde uzun müddet *halifetü'l - hülefâlardan* bahsedilmiyor. Adı geçen hükümdarın son yıllarında *halîfetü'l - hülefâ Rumlu* H ü s e y i n K u l u idi. Bunun buyruğunda *Kazvin*'de oturan on bin sofu vardı ki, bunlar *Türkiye*'den gelmişlerdi. İleride görüleceği gibi, II. İ s m a i l H ü s e y i n K u l u'nun gözlerini kör ederek *halîfe'tü'l - hulefalıktan* uzaklaştırmış ve yerini B u l g a r H a l î f e'ye vermiştir.

Korucu (Korcı = Kurcı) ya gelince bu, S a f e v î hassa askerini ifade etmektedir. A k - k o y u n l u l a r'da bu adda hassa ordusunun mevcut olmadığını ve Ş a h İ s m a i l'in bunu Ç a - ğ a t a y l a r'ı taklid ederek meydana getirdiğini söylemiştik. Bu hassa askerini çoğunlukla devlet hizmetindeki oymaklara mensup bölükler teşkil etmektedir, *Ustacalu* korucuları, *Şamlu* korucuları, *Çepni* korucuları gibi. Bir de *Gariblü* korucuları vardı ki, bu da oymaklara mensup olmayan efrattan meydana gelmişti. (Her halde Osmanlı hassa atlı askeri arasındaki Garibler gibi). Korucuların, eski *Türk* ve *Moğol* orduları gibi *on, yüz, bin* olmak üzere, kısımlara ayrılmakta olduğu görülüyor. Ancak biz Ş a h İ s m a i l ve T a h m a s b devirlerinde yalnız *yüzbaşı* rütbesine rastgelebiliyoruz. Hassa askeri olarak korucuların, askerlik bakımından değerleri yüksek idi. *Türkmen* İ s k e n d e r B e ğ[70] yüz korucunun, bin kişilik alelâde bir birliğe muadil olduğunu söylüyor. T a h m a s b'ın ölümü esnasında korucuların sayısı dört bin beş yüz idi. Bundan başka *yasavul* (inzibat ve teşrifat zabitleri), *bukavul* (aşçılar), baş korucularından müteşekkil bin beş yüz kişilik bir kuvvet vardı. Her korucunun beş ilâ elli arasında değişen maiyyetleri olup, hepsinin sayısı tahminen yirmi bin kişiyi buluyordu[71].

Tekelüler'in ağır bir darbe yemelerinden sonra *Ustacalular* eski itibarlarına kavuştular ve kısa bir zaman içinde diğer boylara karşı üstün bir duruma yükseldiler. O derecede ki, T a h m a s b devrindeki *Ustacalu* beğlerinin sayısı, diğer oymaklarınkinin üçte ikisine yakın idi. Bu husus S a f e v î hükümdarının en fazla bu oymağa güvenmesi ve onun mensuplarına karşı yakın bir sevgi duyması ile ilgilidir. Bu devirde *Tekelüler* gibi, ağır kayıplar vermemekle ve O s m a n l ı l a r'a iltica etmemekle beraber *Şamlular* da gözden düşmüşler, yerlerini *Kaçar* ve *Afşarlar*'a kaptırmışlardı. Hattâ *Kaçarlar*'ın, *Ustacalular*'dan sonra olmak üzere, ikinci sıraya yükseldikleri görülür. Üçüncü sırayı *Dulkadırlılar* almışlardı. Ş a h İ s m a i l devri ile T a h m a s b zamanının ilk yıllarında mühim bir rol oynadığı bilinen *Rumlular*, *Dulkadırlılar*'dan sonra gelmektedir. Mamafih *Rumlular* adı geçen hükümdarın son yıllarında H ü s e y i n K u l u'nun şahsında devlet idaresinde söz sahibi oldular. *Şamlular*'ın, büyük reisleri A b d i B e ğ oğlu ve D u r m u ş H a n'ın kardeşi H ü s e y i n B e ğ'in öldürülmesi, yine aynı oymaktan D e m i r î S u l t a n'ın oğlu *Herat* valisi A ğ z ı V a r'ın itaatsızlığı gibi sebeplerden, yıldızları oldukça sönmüştü.

Afşarlar T a h m a s b devrinde yükselerek en önemli boylar arasına girdiler. Onlardan on bin çadır olan pek önemli bir kümenin *Kûh Gîlûye* ve *Huzistan* gibi devlet merkezine uzak, kıyı

[70] s. 142.
[71] Aynı eser, s. 141 - 142.

bölgelerinde yaşaması daha mühim rol oynamalarına engel olmuştur. Buna karşılık bu husus onların çabuk yıpranmalarını önlemiştir. *Tekelüler*'e gelince yukarıda bahsedilen olaylardan onların ne gibi bir durumda bulundukları kolayca anlaşılabilir. Oymakların T a h m a s b devrindeki siyasî mevkileri hakkındaki bu umumî mütalâalardan sonra şimdi onları ayrı ayrı inceleyelim.

A. BÜYÜK OYMAKLAR

1 — RUMLU

Rumlular'ın başlıca *Sivas,* Tokat bölgesi halkından meydana geldiklerinden ve bundan dolayı da kendilerine *Rumlu* denildiğinden daha önce bahsedilmişti. *Rumlular,* münhasıran veya çoğunlukla köy ve şehir halkından müteşekkil idiler. Bu sebeple onların ileri gelenlerinin bir kısmı *halîfe* ünvanı taşırlar. 940 (1533 — 34) tarihinde T a h m a s b'ın yakın emîrlerinden E m i r B e ğ (Sultan) bu boydandır[72]. Müverrih *Rumlu* H a s a n B e ğ, 946 (1539 - 40) yılında ölen bu E m î r S u l t a n'ın torunudur. 937'de (1530 - 31) *Kum* şehrinde doğan müverrih H a s a n B e ğ, korucular arasında bulunarak bir çok seferlere katılmıştır[73]. *Rumlu* S ü l e y m a n S u l t a n 940 (1533 - 34) yılında, E m î r S u l t a n gibi, merkez emîrlerinden idi[74].

Rumlular'dan diğer bir emîr de S o f i y â n H a l i f e idi S o f i y â n H a l î f e 941 (1534 - 35) de *Meşhed* ve 942 de *Herat* valiliğinde bulunmuş ve aynı yılda Ö z b e k hükümdarı U b e y d H a n ile yaptığı bir savaşta öldürülmüştür. Kendisinin *Sivas* şehri halkından olduğunu biliyoruz. *Rumlular*'dan H ü s e y i n C a n S u l t a n da büyük emîrlerden olup 954 (1549) de *Çukur Sa'd* valisi idi[75]. P i r S u l t a n H a l î f e de H ü s e-

[72] TŞ, s. 21, 23, 27, 34, 36, 39; GAF, s. 287, 288, 290; HR, s. 235, 249, 257, 284, 355.

[73] HR, s. 238, 316, 345.

[74] ŞT, s. 24, 39; GAF, s. 290. D î v S u l t a n'ın koşunu (askerî birliği) onun bertaraf edilmesinden sonra S ü l e y m a n S u l t a n'a verilmişti (HR, s. 205).

[75] HR, s. 235, 252, 263, 268, 273.

yin Can Sultan'a çağdaş *Rumlu* emirlerinden biridir. Aynı yılda *Rumlu Kankara* (قنقرا ؟) Sultan'ın İskender Paşa ile yapılan savaşa katıldığını biliyoruz[76]. *Rumlu* Edhem Beğ'e gelince bu, eski *emîrü'l-ümerâ* Div Sultan'nın oğlu idi[77]. Kendisinin 954 (1547) de *Dekkan* hükümdarına elçilik ile gönderildiği görülüyor[78]. Ölümü 959 yılından sonradır[79]. Veli Halîfe[80], Şah Kulu Beğ[81], Aras Han[82] ve Hüseyin Kulu Hulefâ Tahmasb'ın son zamanlarındaki *Rumlu* emîrlerini teşkil ederler. Bunlardan Aras Han *Şirvan* valisi olup, Osmanlı-Safevî harbinde Özdemir Oğlu Osman Paşa ile savaşması dolayısiyle bizim tarihlerde de adı geçer. Hüseyin Kulu'ya gelince, kendisi, evvelce kaydedildiği gibi, *halîfetül-hulefâ* idi. Bu sıfatla *Türkiye*'nin her tarafından gelerek devlet merkezi *Kazvin*'de oturan 10.000 kadar sofunun başı sayılıyordu. Mamafih, Hüseyin Kulu Hulefâ'nın en muteber devlet erkânından biri sayılması daha ziyade akıllı ve dirayetli bir şahsiyet olmasından ileri gelmiştir[83]. Şah Tahmasb öldüğü zaman en kuvvetli şahsiyet olarak Hüseyin Kulu Hulefâ görülmektedir. Nitekim kalabalık olan muarızlarına galebe çalarak tahtı İsmail Mirza'ya temin etmiştir. Hüseyin Kulu Hulefâ'nın çağdaşı olan *Rumlu*'dan bir başka emîr de *Hoy* valisi Deli Budak

[76] ŞT, s. 64; HR, s. 284, 299, 301, 320, 328, 341.

[77] HR, s. 310.

[78] HR, s. 326.

[79] ŞT, s. 72; HR, s. 357, 360, 362, 364.

[80] HR, s. 420-421. Veli Halîf e'nin oğlu Safi, 972 (1564-5) de *Gürgen* valisi idi (HR, s. 424).

[81] HR, s.439. Sâdıkî (s. 117) Şah Kul u'nun iyi bir şâir olduğunu söyler ve türkçe şiirlerinden bir örnek verir; Babasının da Karpa (قارپا) adını taşıdığını yazar. *Rumlu*'dan پروندی اقا da Elkas Mîrza'nın adamlarından idi (HR, s. 319).

[82] HR ,s. 324, 491; İB, s. 140.

[83] حسین قلی خلفاء در درگاه معلی منصب خلیفة الخلفائی داشت میر صاحب نقاره و علم نبود اما بغایت معتبر و مشیر و مشار الیه بود طائفهٔ صوفی که از دیاربکر و هر طرف روم بپایهٔ سریر اعلی جمع آمده اند بالتمام تابع او بودند (İB, s. 140).

olup, dürüst, temiz inançlı bir *Türk* idi[84]. İsfahanlı Fazl ı'ya göre Tahmasb'ın ölümü esnasında bir kısmının adlarını verdiğimiz dokuz *Rumlu* emîri vardı.

2 — USTACALU

Araştırmalarımıza göre 1532'den 1576 yılına kadar olan zamanda bu oymaktan beğ, sultan ve han ünvanlarını taşıyan otuzdan fazla emîr görülmektedir. *Tekelü* Çuha (Çuka) Sultan'ın öldürülmesinden sonra Tahmasb, *emîrü'l-ümeralığa Şamlu* Hüseyin Beğ ile *Ustacalu* Abdullah Han'ı getirdi. Evvelce kaydedildiği gibi, Abdullah Han devletin kurulmasında pek mühim bir rol oynayan Muhammed Han'ın yeğeni ve Kara Han'ın oğlu idi. Abdullah Han'ın Şah'ın kız kardeşi ile de evli olduğunu biliyoruz. 950 (1543) yılında Abdullah Han, *Hemedan* valisi olarak, başlarına buyruk hareket eden *Kelhur Kürdleri*'ne başarılı bir akında bulunmuştur; 974 (1566) yılında vukubulan ölümü Tahmasb'ı pek müteessir etmişti[85]. *Ustacalular*'dan diğer büyük bir emîr de Abdullah Han'ın çağdaşı Menteşe Sultan (Şeyhler obasından) idi. Tahmasb'ın en itimat ettiği merkez emîrlerinden biri olan Menteşe Sultan 952 (1545-46) yılında ölmüştür[86]. Adı geçen bu beğlerin çağdaşı olan Bedir Han'ın da aynı oymaktan (Şereflü obasından) ve büyük emîrlerden biri olduğu görülüyor. Bedir Han 965 (1558) yılında *Yaka Türkmenleri*'nden *Ohlu* (Oklu) oymağı başı Aba ile *Harizm* hâkimi Ali Sultan'a karşı yapılan bir seferde esir düşmüştür. Kendisinden bir daha bahsedilmediğine göre, Be-

[84] روز سیم دلو بوداق از امرای روملو مرد ترك درست راست اعتقاد بود طلب داشت نموده گفت که... (İB, A. 203).

Deli Budak (yahut Durak) hakkında ayrıca, HR, s. 476; Fİ, 275a. Yine bu zamandaki *Rumlu* emîrlerinden biri de Kurban Sultan idi. Tahmasb'ın öldüğü yılda Kurban Sultan merkezde bulunuyordu (İB, s. 140). Fi'nin Tahmasb'ın ölümü esnasında muhtelif oymaklara dair listesinde, (275a) dokuz *Rumlu* emîrinin adı geçiyor ki, bunların çoğundan yukarıda bahs edilmiştir.

[85] ŞT, s. 10, 41, 53, 59; GAF, s. 286, 295, 295, 298, 299; HR, s. 305, 340, 432; *Abdullah Han'ın ölümüne* Tahmasb pek üzülmüştü (F. 1. 249a).

[86] ŞT, s. 21, 24, 25, 26, 28, 33, 34; GAF, s. 286, 288; HR, s. 248, 287, 314.

dir Han'ın serbest bırakılmayarak öldürülmüş olması muhtemeldir[87]. Bedir Han'ın İmam Kulu Sultan adlı bir oğlunu tanıyoruz (980 = 1572 — 73 de *Gîlân*'da öldürüldü). Aynı seferde *Dinever* valisi Kıc Oğlu Hasan Sultan ile Keçel Şahverdi'nin oğlu Şah Kulu Sultan da esir düştüler. Sadreddin Han da *Ustacalular*'ın büyük emîrlerinden biri idi. Kendisi daha 940 yılında *han* ünvanını taşıyan emîrler arasında bulunuyordu. Sadreddin Han 944 (1537) ve 955 (1548) de olmak üzere iki defa *Esterâbâd* valiliğinde bulunmuştur[88]. Burada kendisinden bahsedilmesi gereken diğer bir emîr de *Yüzbaşı* Hasan Beğ'dir. Hasan Beğ daha 940 (1533 — 34) yılında en muteber merkez emîrlerinden biri idi. Kendisi 967 yılında ölmüştür[89]. Bunu bir yıl önce ölen ve yine *Ustacalu*'dan olan (Çavuşlu obasından) diğer Hasan Beğ ile karıştırmamalıdır. Bu sonuncusu da Şah'ın yakınlarından olup, onun okçu korucusu idi ve kendisine, zulümde bulunmuş bir emîr olmasından dolayı, Firavun-ı Sânî lâkabı verilmişti[90]. Şah Kulu Sultan da Tahmasb'ın itimadını kazanmış emîrlerden biri idi. Kendisi *Kirman, Esterâbâd, Meşhed* ve *Çukur Sa'd* emîrliklerinde bulunmuş ve 975 de (1567 — 68) elçi olarak *İstanbul*'a gitmiştir[91]. Yukarıda adı geçen *Yüzbaşı* Hasan Beğ'in oğlu Hüseyin Beğ de Tahmasb'ın son yıllarında en kudretli merkez emîrlerinden biri olmuştu. Bunlara ilâve olarak aynı oymağa mensup şu emîrler de vardı: Çerağ Sultan (ölümü: 955 = 1549 dan sonra)[92], Şah Ali Sultan (955 = 1548, *Esterâbâd* valisi)[93], *Esterâbâd* valisi Keçel Şah Verdi *(Yaka Türkmenleri* ile yaptığı bir sa-

[87] GAF, s. 296, 303; HR, s. 244, 302, 304, 320, 349, 358; ŞH, s. 171.

[88] ŞT, s. 39; GAF, s. 275, 283, 290, 294; ŞH, s. 186.

[89] ŞT, s. 39, 41, 63, 71, 75, 76, 78, 79; GAF, s. 303, 306, 307; HR, s. 345.

[90] GAF, s. 306; ŞH, s. 216.

[91] ŞT, s. 53, 56, 64, 65; GAF, s. 300; HR, s. 313, 336, 338, 348, 440. Şah Kul u'nun oğullarından Allah Kulu Beğ 981 (1573) de *Tebriz* daruğası idi (HR, s. 455; IB, s. 117). Diğer oğlu Muhammedî, ölümünden sonra *Çukur sa'd* valisi olmuştur.

[92] ŞT, s. 27, 53, 60; HR, s. 257, 321.

[93] GAF, s. 298; HR, s. 284, 298, 305, 336.

vaşta öldü, 957 = 1550)[94]. Cafer Beğ (Kengerlü obasından, 967 = 1559 — 60 da elçilik ile *İstanbul*'a gönderildi)[95], Çayan Sultan'ın torunu Aykut (Ayğut Beğ; 972' de *Nişabur, İsferâyin valisi)*[96], Kanber Sultan (971 = 1563 — 64'de Horasan yörelerinden birinde vali)[97], Halil Aka (Kengerlü obasından, 940 = 1533 - 34'de adı geçiyor)[98], *Yasavul Başı* Veli Beğ (969 = 1561'de elçilik ile *İstanbul'a* gönderildi)[99], İçik Oğlu Allah Kulu Sultan (975 = 1567 - 68 de *Gîlân'da* dirlik sahibi, 977 de *Gîlân* valisi Mahmud Mirza'nın atabeği; Gerempa obasından)[100], Nazar Sultan (Yüzbaşı Hasan Beğ'in kardeşi)[101], Emîr Gayb Sultan (966'da *Tebriz* valisi, 972 de *Herat*, 975 de *Gîlân*'ın fethinde bulundu, *Deylemân* ve *Kûh-i Gîlân* valisi iken 979 da orada öldü)[102], Pîre Muhammed Han (Çavuşlu obasından, aynı sefere katıldı)[103], *Kirman* valisi Timur Han (Kengerli obasından), oğlu Murad Han[104] ve *Rumlu* Hasan Beğ'in, Sâm Mirza gibi, akıllı ve dirayetli bir emîr olduğunu söylediği *Çavuşlu* Baba Süleyman oğlu Yusuf Beğ[105].

Türkmen İskender Beğ, Tahmasb'ın ölümü esnasında hayatta bulunan *Ustacalu* emîrlerinden bir kısmının adlarını verir ki şunlardır[106]: *Yüzbaşı* Hasan Beğ'in oğlu Hüse-

[94] HR, s. 346.

[95] ŞT, s. 27; GAF, s. 306 - 308.

[96] GAF, s. 309; HR, s. 310.

[97] HR, s. 421.

[98] ŞT, s. 27, 28.

[99] HR, s. 417.

[100] ŞT, s. 54; HR, s. 357, 439, 440; ŞH, s. 236, 240.

[101] HR, s. 424, 437, 438. 964 (1557) yılında İran üzerinden *Türkiye*'ye dönmekte olan Seydî Ali Reis'e *Zincir* kalesine kadar refakat etmişti (Mir'âtu'l - memâlik, İstanbul, 1313, s. 92, 93).

[102] HR, s. 347, 362, 409.

[103] HR, s. 438; ŞH, s. 243.

[104] Tahmasb, Murad Han'ı 983 (1575 - 76) de *Gîlân*'da *Keçu*'nun fethine memur etmişti (ŞH, s. 247). Murad Han *Figanî* mahlası ile türkçe ve farsça şiirler yazıyordu (Sâdıkî, s. 30).

[105] s. 456; IB, s. 118. Pîr Kulu (Kulî) Beğ, Yusuf Beğ'in akrabasından olup, türkçe şiirleri de vardı. Kendisi aynı zamanda Hüseyin Mirza'nın atalığı idi (Sâdıkî, s. 128).

[106] s. 139. FI nin listesinde ondokuz *Ustacalu* emîrinin adı geçer (274^b).

yin Beğ, Timur Han oğlu *Sofracı* Murad Han, Allah Kulu Sultan(Gerempa obasından), Pirî Beğ (Koçulu obasından, Reyy valisi), Pire Muhammed Han (Çavuşlu obasından, *Gîlân* valisi; İmam Kulu Mirza'nın atabeği), *Tokmak* lâkabı ile tanınmış olan *Çukur Sa'd* valisi Şahkulu Sultan oğlu Muhammedi Han (Tahmasb'ın ölümü esnasında elçi olarak gittiği *İstanbul*'da bulunuyordu), Yeğen (oğlu?) Şah Kulu Sultan (*Herat* valisi ve Abbas'ın lalası), *Serahs* valisi, Şah Kulu Sultan'ın oğlu İbrahim Sultan, Veli Han (Şereflü obasından, *Havaf* ve *Baherz* valisi), *Turşiz* valisi Sofu Oğlu Mahmud Han, *Siistan* valisi Bediüzzaman Mirza'nın lalası Timur Han, Aygut Sultan (Çavuşlu obasından, *Şuster* ve *Dizful* valisi)[107], Karınca Oğlu Şah Kulu Sultan (Mâhi Fakihlü obasından, *Tiflis*'de Gürcü Dâvud Han'ın yanında Şah'ın mümessili), Keçel Şah Verdi'nin oğlu Mustafa Sultan.

Ustacalular'a dâir zikredilmiş olan şu isimler onların Tahmasb devrinde ne kadar mühim bir mevkiye sahib olduklarını gösteriyor. Bu husus aynı zamanda bu oymağın *Anadolu*'dan beslenmekte olduğunu da ifade edebilir. İsfahanlı Fazlı on dokuz *Ustacalu* emîrinin adını verir.

3 — TEKELU

Eski *Herat* valisi Gazi Han'ın, her halde Tahmasb'ın kendisi hakkında iyi niyetler beslemediğinden şüphe ederek *Irakeyn seferi* esnasında Osmanlılar'a iltica etmesinden sonra Şah'ın hizmetinde ileri gelenlerden yalnız Şerefeddin Oğlu Muhammed Han ile belki akrabalarından ikinci derecede bir kaç emir kalmıştı. anlaşılacağı üzere, Muhammed Han'da oymakçılık gayreti yok gibi görünüyor. Kendisine sığınan, mevkiini borçlu bulunduğu, Çuha Sultan'ın oğlunun bile,

[107] Bu, yukarıda adı geçen Çayan Sultan'ın torunu olsa gerektir. Sâdık î'de tahsilli ve türkçe, farsça şiirleri olduğu söylenen Çayan Sultan'ın torunu Yakub Sultan, Ayğut Sultan'dan başkası olamaz. Belki yayınlayanın veya mürettip hatası ile Ayğut, Yakub haline geldi. Fakat *Sâm Mirza*'nın tezkiresinde de öyle (*Tuhfe-i Sâmî*, Vahid Destgerdi, Tahran, 1314 ş., s. 183 - 184).

tereddüt etmeden, boynunu vurdurup Tahmasb'a gönderdiği gibi, Kanunî'nin yaklaşması üzerine *Bağdad*'ı bırakıp hükümdarının buyruğunu yerine getirmişti. Muhammed Han bu sadakatının mükafatı olarak 942 (1535 - 36) veya 943 de *Herat*'a vali tayin edilen Tahmasb'ın en büyük oğlu Muhammed Mirza'nın lalalığına getirildi. Fakat Muhammed Mirza'nın valiliği bir isimden ibaret olup bütün işler Muhammed Han tarafından görülüyordu. Şerefeddin Oğlu 964 (1557) yılında vukubulan ölümüne kadar *Herat* valiliğinde kaldı. Bu husus tamamiyle onun dirayetli bir emîr olması ile ilgilidir. Fakat sert mizacı yalnız yeğenlerini değil bizzat oğullarından bazılarını dahi kendisine aleyhtar yapmıştı. Hattâ 963 (1556) yılında İsmail Mirza'yı *Herat*'a getiren *Tekelü* Ali Sultan, Muhammed Han'ın oğulları Tatar Sultan ile Ali Beğ ve Üveys Sultan'ın oğlu Şerefeddin Beğ başta olmak üzere, yeğenleri ile birleşerek ona ğır sözler söylemiş ve hattâ öldürmeğe bile teşebbüs etmişti. Fakat Ali Sultan, Muhammed Han'ın şikâyeti üzerine, Şah tarafından *Gürcüler*'e tekmelettirilerek öldürtüldü[108]. Yukarıda *Irakeyn Seferi* esnasında Osmanlılar tarafına geçtiğinden bahsedilen *Tekelü* Çirkin Hasan oğlu Gazi Han'a beğlerbeğilik şeklinde *Bağdat* bölgesinin yarısı verilmişti. Fakat hakkında yapılan şikâyetler üzerine İstanbul'a çağırıldı ise de Gazi Han bu emri dinlemeyerek, 947 (1540 - 41) yılında 5 - 6 bin kişi ile *İran*'a döndü. Tahmasb, Gazi Han'ı *Şirvan* valiliği ile mükâfatlandırdı; fakat Safevi hükümdarı, *şeytan* tabiatlı, hiylekâr ve yalancı bir insan olarak vasıfladığı[109] bu *Tekelü* beğini iki kardeşi (bunlardan birisinin adı Mustafa'dır) ve yakın adamları ile birlikte öldürttü[110]. *Herat* valisi Muhammed Han'a gelince, 964 (1556 - 1557) yılındaki ölümü üzerine[111] mevkii oğullarından Kazak'a verildi. Kazak cesur bir insan, muktedir bir kumandan olup, Özbekler'e karşı bir çok başarılar kazanmıştı. Fakat zâlim bir emîr idi. Hattâ *Heratlılar*'a

[108] GAF, s. 302; HR, s. 328, 346, 353; ŞH, s. 208.
[109] ŞT, s. 14, 35, 37; ŞH, s. 193, 196, Fİ, 108a.
[110] GAF, s. 294, 295; HR, s. 295, 355.
[111] GAF, s. 303; ŞH, s. 210.

yaptığı zulümden dolayı bir şâir onu II. Haccâc olarak vasıflamıştı. Kaynaklara göre Kazak son yıllarda başına buyruk hareket etmeğe başlamış ve kendisini *Herat*'ta müstakillen hükümdar olmak arzusuna kaptırmıştı. Kazak'ın isyankâr davranışını öğrenen Şah Tahmasb, Mustafa Beğ, Ahmed Beğ, Müseyyib Beğ, Üveys Sultan oğlu Şerefeddin Beğ gibi, *Herat* valisinin kardeş ve amcası oğullarına gizlice haber gönderip hangisi Kazak'ı öldürür ise mevkiini ona vereceğini vadetmişti. Fakat onlar Kazak'a karşı bir şey yapamadıklarından *Meşhed*'de bulunan büyük emîrlerden Safevî Masum Beğ, Şah'ın buyruğu üzerine, yanında bazı şehzâdeler de olduğu halde, *Herat*'a gidip fıtıktan yürümeğe dahi kudreti olmayan Kazak'ı kolayca ele geçirdi. Kazak üç-beş gün sonra öldü (972 = 1564-65)[112]. Şerefeddin Oğlu ailesinin aslen *Anadolu*'daki *Menteşe*'li (başlıca *Muğla* bölgesi) olduğu anlaşılıyor. Fakat Kazak Han'ın isyanının kendisinden başka oymağı halkına da zararı oldu. Esasen Ulam'ın isyanı ve Osmanlılar'a ilticasından *Tekelüler*'e kızgın olan Şah, bu olay üzerine onları epeyce bir müddet dirliksiz bıraktı. Bu da *Tekelüler*'i perişan bir duruma soktu. Nihayet Safevî hükümdarı ölümünden bir yıl önce «*Türkler*'in *yaşamaktan hoşlanmadıkları*» rutubetli ve sıtmalık *Gîlân*'da *(Biye Pîş* kesiminde) onlardan bazılarına dirlikler verdi (983 = 1576). Bahsedilen şu olaylar *Güney-Batı Anadolulu Türkler'in, Anadolu*'nun diğer bölgelerinden giden *Türkler*'e nazaran daha faal, daha iyi savaşçılar, daha muhteris ve daha kuvvetli şahsiyete sahip insanlar oldukları fikrini veriyor. Tahmasb'ın öldüğü yılda, Şerefeddin Oğlu Veli Sultan *Horasan*'da küçük bir dirliğe sahip idi. *Solağ* (Solak) Hüseyin ile Erdoğdu Halîfe gibi *Tekelü* emîrlerinin dirlikleri de *Gîlân*'da bulunuyordu[113].

4 — ŞAMLU

Emîrü'l-ümerâ Hüseyin Beğ'in 940 (1534) yılında öldürülmesinden sonra *Şamlular* itibardan düşmüşlerdi. Onun öldürül-

[112] HR, s. 423-426; ŞH, s. 222-225.

[113] İB, s. 140. Fİ de (275a) beş Tekelü emîrinin adı veriliyor. Bunlardan biri Hârun Âbâd hâkimi Veli Beğ, diğeri, Verâmîn ve Rûdbâr valisi Müseyyib Han ki, ileride adı çok geçecektir.

düğünü haber alan *Herat* valisi Demirî (دميرى) Sultan oğlu Ağzı Var Han kendisinin de aynı âkibete uğrayacağından kaygılanarak, atabeği olduğu Sâm Mirza'yı (tezkire sahibi) da yanına alıp *Kandahar* taraflarına gitmiş ve orada Çağataylar (Babürlüler) ile yaptığı savaşta ölmüştü (941 = 1535)[114]. 940 yılında korucu başı olan Oğlan Halîfe lakaplı Muhammed Halîfe de çok geçmeden görevinden uzaklaştırıldı. 941'de Ağzı Var Han'ın yerine *Herat* valisi tayin edilen *Şamlu* Halîfe Sultan çok yaşlı olduğu halde Özbekler ile yaptığı savaşta öldürülmüştü[115]. Aynı yılda yine *Şamlu*'dan Mahmud Beğ ve Emet Beğ dirlik sahipleri idiler. 954 (1547) yılında Tahmasb hiyanet ile itham ettiği aynı oymaktan Hüseyin Beğ ile oğullarını tevkif ettirdi[116]. Bu yıllara ait olaylarda adı geçen *Şamlu* beğlerinden biri de Çerendâb (Cerendâb)[117] Sultan idi[118]. Çerendâb Sultan'ın oğlu Abbas Ali Beğ'i 962 (1556) de *Yaka Türkmenleri*'nden Aba'nın üzerine sevk edilen emîrler arasında görmekteyiz[119]. Yine *Şamlu*'dan Mecnûn Sultan 959 da (1552) *Horasan*'da *İsferâyin* hâkimi olduğu gibi[120], Veli Halîfe de 972'de (1564-1565) *Kum* valisi idi. Bir yıl önce *Şamlu*'dan Hüseyin Beğ'i *yasavul başı* olarak görüyoruz. Yine bu oymaktan Ahmed Halîfe-i Vefadar'a gelince, o 975 (1567-68) de *Gîlân*'ın fethine gönderilen emîrler arasında bulunmaktadır[121]. Anlaşılacağı üzere, *Şamlu*'nun büyük emîrleri sayıca az oldukları gibi, bunlardan çoğu da han ünvanını taşımıyor. İskender Beğ'e göre Tahmasb'ın ölümü esnasında (984 = 1576) *Şamlu*'dan beş emîr vardı ki, bunlardan biri yukarıda adı geçen Veli Halîfe idi[122]. Veli Halîfe (Avcı obasından) mezkûr tarihte *Meşhed* valisi olup *Şam*-

[114] ŞT, s. 23, 24; HR, s. 236, 260, 263; ŞH, s. 181.

[115] HR, s. 264-265.

[116] HR, s. 326.

[117] Bu *Şamlu* emîrinin adını *Tebriz* civarındaki *Çerendâb*'dan adığı görülüyor. Her halde kendisi orada doğduğu içni, *Türk* geleneğine göre, bu adı aldı.

[118] ŞT, s. 53; HR, s. 341, 386.

[119] GAF, s. 303; ŞH, s. 211-212.

[120] HR, s. 370.

[121] HR, s. 437.

[122] HR, s. 395, 414.

lu beğzadelerinden çoğu onun maiyyetinde bulunuyordu[123]. Yine *Şamlu*'dan F u l a d H a l î f e *Hemedan* valisi, *Esterâbâd* valiliğinden azledilmiş bulunan S ü l e y m a n H a l î f e de merkezde oturmakta idi[124].

5 — ZÛ'L-KADR (DULKADIR)

Zû'l-kadr boyu T a h m a s b devrinde de en itaatkâr boylardan biri idi. Bu oymağın kalabalık kısmı yine *Fars*'ta oturuyordu. 931 (1525) yılında *Şiraz* valisi *Çiçeklü* A l i S u l t a n'ın ölümü üzerine yeri yeğeni M u r a d S u l t a n'a verildi ise de sonra bundan vazgeçilip, *Şiraz* valiliğine oymağın diğer bir obasına (جاموطو ؟) mensup olan H a m z a S u l t a n tayin edildi[125]. 939 (1532 - 33) yılında aynı yerin valiliğine H a l i l H a n'ın kardeşi G a z i H a n gönderildi. Onun da 946 (1539 - 40) da ölümü üzerine[126] *Hacılar* obasından K e ç e l B e ğ'in oğlu İ b r a h i m S u l t a n mezkûr şehrin valiliğine tayin edildi. İ b r a h i m H a n uzun müddet *Fars* valiliğinde bulunduktan sonra, 962 (1555) de azledildi. ve *Esterâbâd* valisi iken iki yıl sonra 965 de *Türkmen* A b a ve *Özbek* A l i S u l t a n ile yapılan savaşta öldü[127]. İ b r a h i m H a n'ın C ü n e y d B e ğ adlı bir kardeşini[128], Z e y n e l B e ğ ve Y a k u b adlı oğullarını tanıyoruz. Z e y n e l B e ğ 977 (1569 - 70) de *Horasan*'daki *Câm* şehri valisi idi[129]. Bu boya mensup emirlerden biri de M a h m u d B e ğ olup *(Kavurgalı* obasından), *mühürdar* idi. Kendisi 939 (1532 - 33) yılında kabağa ok atarken attan düşüp ölmüştü[130]. Bunun (yani sırığın ucuna diki-

[123] İB, s. 138.

[124] Gösterilen yer. Fİ nin listesinde *Şamlu*'dan adını okuyamadığım bir yerin valisi olarak (اهلو) M û s a S u l t a n geçtiği gibi, *Alamut* hâkimi A l i S u l t a n ile *Kelhur* hâkimi olarak da D u r m u ş H a n'ın oğlu S u l t a n H ü s e y i n H a n'ın ve diğer bazı beğlerin de adları zikrediliyor (275b).

[125] TŞ, s. 5; GAF, s. 287; Fİ, 74a-b.

[126] ŞT, s. 27, 39; GAF, s. 290, 294; HR, 259, 275, 299, 300; ŞH, s. 182.

[127] ŞT, s. 37, 54, 55, 56; GAF, s. 294; HR, s. 301, 304, 317, 357, 391, 402, 404; ŞH, s. 211; Fİ, 112b.

[128] HR, s. 335.

[129] HR, s. 437, 440, 444.

[130] GAF, s. 287; ŞH, s. 181; Fİ, 74a. M a h m u d B e ğ *Kavurgalu* obasından idi. Mühürdarlık memuriyetinin çok defa bu obanın beğlerinin elinde olduğu görülüyor.

len kabağa ok atmanın) *Türkler* arasında yaygın bir spor olduğunu biliyoruz. Yine bu esnada yaşayan Y o l A l d ı A ğ a (Hacılar obasından), İ s m a i l M i r z a'nın *dede*'si (dinî anlamda) olup, T a h m a s b onu *Irakeyn Seferi*'nden önce elçilik ile *İstanbul*'a göndermişti[131]. *Zû'l-kadr* Ü r k m e z S u l t a n, U l a m a ile işbirliği yaptığı ithamı ile 937 (1530 - 31) yılında öldürülmüştür[132]. Yine aynı oymaktan K a y a B e ğ'in ise D u l k a d ı r Oğlu M e h m e d H a n ile *Irakeyn Seferi* esnasında O s m a n l ı tarafına geçtiğinden evvelce bahsedilmişti[133]. *Zû'l-kadr* boyuna mensup emirlerden biri de Ş a h K u l u H a l î f e, (Kavurgalı obasından) idi. Ş a h K u l u H a l î f e, M a h m u d S u l t a n'ın halefi olarak 939 (1532 - 1533) dan beri *mühürdarlık* mevkiinde bulunuyordu. Kendisi bu mevkii 965 (1558) yılında, *Türkmen* A b a üzerine yapılan sefer esnasındaki ölümüne kadar muhafaza etmiştir[134]. *Saffaltu*'s - *safâ*'yı türkçe'ye çevirten de işte bu zattır.

İ b r a h i m H a n'ın azlinden sonra *Fars* valiliği T a t ı O ğ l u (طاتی اغلی، تاتی اغلی) A l i S u l t a n ' a verildi. 953 (1546) yılında merkezde bulunan *Zû'l-kadırlular* ile *Afşarlar* arasında ihtilâf çıkmış ve bu, silâhlı bir çatışmaya kadar gitmişti. Fakat iki taraf emirleri (Zulkadır'dan : Mühürdar Şah Kulu Halîfe, İbrahim Han ve Tatı Oğlu. Afşar'dan : Korucu Başı Sevündük Beğ, Şah Kulu Sultan ve Mahmud Han) toplanarak olayı yatıştırdılar[135]. Aslen *Boz Ok*'lu olan *Söklen* (Sevgülen?)ler T a h m a s b devrinde müstakil bir teşekkül gibi zikrediliyor. *Irakyen Seferi* esnasında S ö k l e n Oğlu Ş a h v e r d i H a l î f e *korucu*, 967 (1560) de de *bayrakdar* idi[136]. Yine *Zû'l-kadr*'ın *Eymür* obasından Ş i r H ü s e y i n'in 941 de (1534 - 35) *korucu* olduğu görülüyor[137]. *Zû'l-kadr* boyuna mensup V e l i S u l t a n 954 (1547) de *Urmiyede*[138], M e l-

[131] ŞT, s. 28.

[132] GAF, s. 286.

[133] GAF, s. 288.

[134] ŞT, s. 26, 39, 72; GAF, s. 290, 293, 303; HR, s. 303, 349, 376, 403; ŞH, s. 181, 211.

[135] ŞT, s. 57; GAF, s. 3. HR, s. 275, 315, 332, 389.

[136] ŞT, s. 40, 54.

[137] ŞT, s. 38 - 39; GAF, s. 290.

[138] HR, s. 325.

ken (ملکن اغلی ؟) Oğlu da *Horasan*'da (967 = 1560) bir yerde vali bulunuyordu[139]. Elçilik ile *Türkiye*'ye giden (964 de döndü) Tebbet (?) Ağa[140], 957 (1550) yılında *Kürdler* ile yapılan bir savaşta ölen Şâdi Beğ[141], ilk önce kapı ağası sonra da devlet erkânından olan Yol Kulu (ölümü: 975 = 1567 - 68)[142], 977'de (1569 - 1570) *Özbekler* ile yapılan bir çarpışmada ölen Sencer Oğlu Hamza Beğ de bu boydan idiler[143]. *Türkmen* İskender Beğ'e göre[144], Tahmasb'ın ölümü esnasıda *Zû'l-kadr*'a mensup şu emirler vardı: Merkez emirlerinden *Kavurgalu* (قورغلو) *Esterâbâd* valisi Muhammed Kulu Halîfe (İbrahim Han'ın yeğeni Hacılar obasından), *Şiraz valisi* Kalhancı —Kalkancı— (قلقانجی) Oğlu Veli Sultan, *Lâr (Fars* eyâletindeki) valisi Şah Kulu Halîfe, İbrahim Han'ın oğullarından *Hoy* valisi Mansur Beğ.

6 — KAÇAR (KACAR)

Tahmasb devrinde *Kaçarlar* birinci derecede boylar arasına girmişler ve onlardan bir çok emîrler mühim mevkilere yükselmişlerdir. Bu boydan Eçe (ایچه) Sultan 939 (1532 - 33) yılında *Bidlis* hâkimi Şeref Beğ'e yardıma gönderilmiş ise de, her ikisi Ulama ile yaptıkları savaşta yenilmişler ve hattâ *Bidlis* hâkimi de öldürülmüştü[145]. Daha önce adı geçen Yakub Sultan'a gelince, 944'den sonra kendisinden bahsedilmiyor[146]. Adıgeçen *Kaçar* beği ile çağdaş olan Budak Han 943 veya 944 (1537) de fethedilen *Kandahar* ve

139 HR, s. 413.

140 HR, s. 328, 401. Kaynakların çoğunda böyle : تبت Seydî Ali Reis'de (s. 188) : تابت اغا

141 HR, s. 345. Bu emîrin buyruğunda bulunan *Zulkadırlılar, Şâdi Beglü* adını aldılar (Abbas devrindeki Türk oymakları bölümünde Zulkadr maddesine bakınız).

142 HR, s. 436; ŞH, s. 235.

143 HR, s. 444.

144 s. 140. Fİ nin listesinde (275^b) *Sâbûr* hâkimi olarak İbrahim Han'ın oğlu Yakub Beğ'in de adı geçiyor.

145 ŞT, s. 21.

146 ŞT, s. 39, 41; HR, s. 286; Fi, 39^b - 40^a.

Zemindâver valiliğine tayin edildi[147]. 967 de (1559-60) *Horasan*'da bir yerin valisi olan *Kaçar* Budak Sultan başka bir emîr olsa gerektir[148]. Kaya Beğ de, (yahut Kayapa) bunlar ile çağdaş idi. 965'de (1558) adı geçen Kaya Oğlu Ahmed Beğ her halde *Kaya Beğ*'in oğludur[149]. *Kaçar* emirlerinden biri de Ziyad Oğlu Şah Verdi Sultan'dır. XVIII. yüzyılın sonlarında *İran*'da iktidarı eline geçiren Kaçar hânedânı Ziyad Oğullarından gelmektedir. Ziyad'ın XV. yüzyılın son ve XVI. yüzyılın başlarında yaşadığından pek az şüphe edilir. *Kaçarlar*'ın yurdu *Errân*'da Gence yöresi idi. Oymağın buraya XV. yüzyılın sonlarına doğru *Boz Ok*'tan geldiği daha önce söylenmişti. 944 (1537 - 38) yılında *Kandahar* seferinde bulunan Şah Verdi, bundan sonraki belli başlı seferlere katılmıştır. Kendisi atayurdu, merkezi *Gence* olan *Karabağ* valisi idi. Şah Verdi Sultan 975 (1567 - 1568 = Bars yılı) de ölmüş ve yerine İbrahim Beğ (Sultan) geçmiştir[150]. Diğer bir *Kaçar* emîri de Gökçe Sultan olup, *Irakeyn Seferi* münasebetiyle adı geçiyor. 946'da (1539 - 40) *Gürcistan*'a bir akın yapan Gökçe Sultan, 954 (1547 - 48) de *Şirvan* valisi Behram Mirza'nın lalası olmuş ve 962'de *Türkmen* Aba ve *Özbek* Ali Sultan ile yapılan savaşta ölmüştür[152]. 951 (1544) yılında bayrakdar olan Ebû'l-Kasım Hulefâ[153], 961 (1554) de barış yapılması için elçilikle Kanunî'ye gönderilen Şah Kulu (Ağa) Beğ *Kaçarlar*'dan olduğu gibi[154], 958'de *Şeki* valiliğine tayin edilen Toykun Beğ ve onunla çağdaş olan Bayram Beğ[155], 967 (1559 - 60) de elçilik ile *İstanbul*'a gön-

147 ŞT, s. 39; GAF, s. 290, 291; HR, s. 259, 275, 305, 310.

148 ŞT, s. 413.

149 GAF, s. 303.

150 ŞT, s. 71; GAF, s. 297; HR, s. 283, 317, 320, 341, 353, 357, 358, 392, 401, 406, 414.

151 HR, s. 437.

152 ŞT, s. 41; HR, s. 293, 386, 387.

153 GAF, s. 295.

154 ŞT, s. 73, 74; GAF, s. 302; HR,s. 309, 379.

155 HR, s. 322, 351. *Erzurum Beğlerbeğisi* İskender Paşa 959 (1552) yılında bu iki *Kaçar* beğini *Gürcistan*'da yenmişti (HR, s. 361).

derilen *Yüzbaşı* Akçasakal Ali Ağa[156], 975 (1567 - 68) de adı geçen Mirza Ali Beğ[157], 976'da zikredilen Ali Kulu Beğ de[158] aynı oymağa mensup idiler. Tahmasb'ın ölümü esnasındaki başlıca *Kaçar* beğlerinden biri Şah Verdi Sultan'ın oğlu Yusuf Halîfe idi; *Karabağ* valiliğine ve Sultan Ali Mirza'nın lalalığına tayin edilmiş ise de, hükümdarın ölümü esnasında henüz *Kazvin*'de bulunuyordu. Mirza Ali Sultan da bu esnada merkez emîrlerinin en muteberlerinden olup *divan beği* idi. Ali Halîfe'ye gelince (Ağçalı oymağından) o, bu esnada *Damğan* ve *Bistam* valisi idi. Bunlardan başka Yusuf Halîfe'nin kardeşi Süleyman Beğ ile Şekem (شكم ؟) Oğlu Süleyman Sultan'ın da emîrlik mertebesine yükseldikleri anlaşılıyor[159].

7 — AFŞAR (AVŞAR)

Tahmasb devrinde de *Afşarlar*'ın çoğunluğu *Kûh Gilûye* ve *Huzistan*'da yaşıyorlardı. 943 (1527 - 1528) yılında Horasan'daki emîrlerden *Afşar* Mustafa Sultan, *Şamlu* Zeynel Han ve yine *Şamlu* Çekirge Sultan ile birlikte *Fîrûz Kûh*'da Özbekler tarafından öldürülmüştür. *Irakeyn Seferi* esnasında *Kûh Gilûye* valisi Elvend Han bin kişi ve iki tavla at ile Tahmasb'ın yanına gelerek onu sevindirmişti. Fakat ertesi yıl, defalarca itaatsizlik gösterdiği suçu ile öldürülüp, mevkii, Şah Ruh Han ünvanı ile Mansur Beğ'in torunu ve Hasan Sultan'ın oğlu Muhammedî Beğ'e verildi[160]. 955 (1548 - 49) yılında *Kûh Gilûye* valisi yine *Afşar*'dan Mahmud Han olup, muhtemelen Mansur Beğ ailesinden idi. Mahmud Han'ın buyruğunda üç bin atlı vardı[161]. 957 yılı (1550) olaylarında adı geçen *Afşar* Rüstem

[156] ŞT, s. 44, 78; HR, s. 411.
[157] HR, s. 439.
[158] HR, s. 441.
[159] İB, s. 140. Fİ Ali Halife'yi Akça Koyunlu'dan gösteriyor (275ᵇ).
[160] ŞT, 32, 33; GAF, 289; HR, 250, 265; ŞH, s. 187.
[161] ŞT, s. 53, 56; HR, s, 331,

Beğ'i, 964 (1557) yılında aynı yerin valisi olarak görüyoruz[162]. *Afşarlar*'dan, bir kolun da *Huzistan*'da yaşamakta oldukları söylenmişti. Bunlar *Gündüzlü Afşarı*'ndan idiler. *Husiztan Afşarları*'nın başında 946 (1539 - 40) yılında Kan Kara (قنقرا ؟) lakabı ile tanınmış olan Çulu Beğ oğlu Mehdi Kulu Sultan bulunuyordu. Mehdi Kulu Sultan aynı yılda Tahmasb'ın emri ile kardeşi Sevindik Beğ tarafından öldürüldü. *Rumlu* Hasan Beğ'e göre[163], 948 (1541 - 42) de *Huzistan*'daki *Dizful* şehrine gelen Şah, burayı *Afşar*'dan Haydar Kulu Sultan'a vermiştir. Bu haberi bir yıl sonra veren Gaffarî ise[164] şehre *Afşar*'dan Ebû'l-Feth Sultan'ın tayin edildiğini söyler. Diğer bir *Afşar* emîri de 943 (1536 - 37) de *Kirman* valisi bulunan Şah Kulu Sultan idi. Şah Kulu Sultan, uzun bir zaman *Kirman* valiliğinde bulunmuştur; adı son defa 972 (1564 - 65) yılı haberleri arasında geçiyor[165]. 977 (1569 - 70) yılında *Kirman*'da yine Afşar'dan Yakub Beğ'i vali olarak görüyoruz ki[166], herhalde Şah Kulu Sultan'ın yakın bir akrabası idi. *Afşarlar*'a mensup devrin en büyük emirî şüphesiz ki *Korucu Başı* Sevindik Beğ'dir. Sevindik Beğ'i Tahmasb'ın en muteber merkez emîrlerinden biri olarak görüyoruz[167]; 969 (1561) yılında öldüğü zaman yaşı doksanı geçiyordu. Kendisi hakkında, «*Gîlân sofularından idi*» deniliyor ki[168], bu söz ile her halde onun İsmail'in *Gîlân*'da iken yanında bulunanlardan olduğu ifade edilmek isteniyor. Pîr

[162] GAF, s. 303; HR, s. 345, 404; Rüstem Beğ, 965 (1557-58) de Aba üzerine gönderilen emîrlerden biri olup, yapılan savaşta öldürüldü (ŞH, s. 210, 211).
[163] s. 300.
[164] s. 295.
[165] HR, s. 275, 281, 310, 424, 425.
[166] HR, s. 443.
[167] Vezir-i âzam Ahmed Paşa tarafından Tahmasb'ın ileri gelen emîrlerine hitaben yazılan mektupta adı geçer (FB, s. 619). Diğerleri Safevî Masum Beğ, Şah Kulu Halîfe (Zûl-kadr), Bedir Han (Ustacalu) idiler (gösterilen yer, ayrıca II. cilde de bakınız, s. 61). Burada kendisine «Mübârizüddin» lâkabı veriliyor.
[168] GAF, s. 307. Sevindik Beğ'in mülâzimetinde bulunan Muhammed Beğ, *varsağılar* (Varsakı) söylemekle ün yapmıştı. Şu varsağı onundur :

Kulu Beğ, Rüstem Beğ ve Muhammed Beğ gibi *Afşar* emîrlerinin adları 955 - 957 (1549 - 1550) yıllarına ait hâdiselerde geçiyor. Diğer büyük bir *Afşar* emîri de Aslan Beğ idi. Aslan Beğ'in *Afşar'ın Araşlu* (اراشلو) obasından olduğu bildiriliyor. *Araşlu* bir yer adı ile ilgili gibi görünüyor. Aslan Beğ 975 (1567 - 68) deki *Gîlân* seferine katıldı[169]. Aynı seferde bulunan *Afşar*'dan İskender Beğ'e de *Gîlân*'da dirlik verildi[170]. Yine bu boydan Sincâb Sultan (957 = 1550 de)[171] ve Dana Beğ oğlu Allah Kulu Beğ de (963 = 1556) *Horasan*'da dirliklere sahip idiler[172]. Elkas Mirza'nın yakınlarından Muhammed Beğ'in de *Afşar*'dan olduğunu kaydedelim[173].

İskender Beğ Tahmasb'ın ölümü esnasında altı *Afşar* emîrinin adını veriyor[174]. Bunlardan biri az önce adı geçen *Araşlu* Aslan Sultan'dır. İskender Beğ Aslan Sultan'ın *Afşar*'ın büyük emîrlerinden, çok asker sahibi ve Sultan Ahmed Mirza'nın lalası olduğunu bildiriyor[175]. Diğer *Afşar* emîrlerine gelince, bunlar *Kûh Gîlûye*'de 10.000 çadır *Afşar*'ın başı Halil Han, *Sâve* valisi Mahmud Sultan, *Kirman* valisi Yakub'un kardeşi Yusuf (fakat bu esnada henüz *Kirman*'a gitmemişti), *Hezârcerîb* valisi İskender Beğ idiler. Bu sonuncusu Halil Han'ın akrabası olup, sonra *Kûh Gilûye* valisi olmuştur. *Horasan*'daki *Ferah* ve *Esfuzar* valisi Yeğen Sultan ile yine *Horasan*'da bir yerin valisi Hüsrev Sultan'ın da *Afşar*'dan olduğu bildiriliyor[176].

"Çarh-ı felek avrulup dönerse
Beli dimişem dönmezem yârimden
Men'itmeğe İsa gökten yanarsa
Beli dimişem dönmezem yârimden" (Sâdıkî, s. 129).

169 HR, s. 438.

170 s. 440. İskender Beğ'in adı 980 (1572 - 3) olayları arasında da geçiyor (ŞH, s. 244).

171 HR, s. 343.

172 HR, s. 395 - 396.

173 HR, s. 334.

174 s. 140.

175 Gösterilen yer.

176 Gösterilen yer. FÎ de sekiz *Afşar* emîrinin adı veriliyor (275b).

8 — TÜRKMEN

Safevî devri, *Türk* oymakları tarihinde *Türkmen*'in hususî bir manâsı vardır. *Türkmen* orada *Ak - Koyunlu* elinin bilhassa iki mühim oymağı olan *Musullu* ve *Pürnekler*'in Safevî hizmetindeki kollarını ifade etmektedir[177]. Yâni *Türkmen*, Safevî oymakları arasındaki *Musullu* ve *Pürnek* oymaklarının adıdır. Adı geçen oymakların bu ad ile anılmaları da Ak-Koyunlular'ın *Türkmen* olmalarından ileri geliyor. Fakat adı geçen oymaklara bu ismin verilmesini isabetsiz bulmak ve bunu tuhaf bir tâbir olarak karşılamak yerindedir. Çünkü diğer oymaklar da *Türkmen* menşeli olup, hiç olmaz ise bir kısmı, bunu biliyorlar ve bu adla anılıyorlardı. Her halde bunların Ak-Koyunlu veya bunun gibi uygun bir isim ile anılmaları düşünülmedi.

Şah İsmail'in annesi ile baba annesinin Ak-Koyunlu hânedânına mensup olduğunu evvelce kaydetmiştik. Şah İsmail de *Musullu* beğlerinden birinin kızı ile evlenmiş (Tâclu Hanım) ve bu izdivaçtan Tahmasb ile Behram mirzalar doğmuştu. Tahmasb da yine *Musullu* beğlerinden İsa Beğ'in kızı ile evlenmişti. Sultan Muhammed ve İsmail Mirzaların anneleri de işte adıgeçen İsa Beğ'in kızıdır. *Ak - Koyunlu* ve *Kara - Koyunlu* uluslarına mensup oymaklar ancak Safevî devletinin kuruluşundan sonra bu devletin hizmetine girdiler. 913 (1506 - 7 = Luy yılı) yılında *Diyarbekir* hâkimi *Musullu* Emîr Beğ'in başında bulunduğu topluluk ile Şah İsmail'in hizmetine girdiğinden ve Safevî hükümdarının bundan son derecede memnun kaldığından evvelce bahsedilmişti. Emîr Han'ın İbrahim ve Ali Beğ adlı kardeşleri ile Masum, Muhammedî ve Mercümek (Mercimek) adlı oğullarını tanıyoruz. Bunlardan İbrahim Sultan 933 (1527) de *Bağdad* valisi, Ali Beğ'in oğlu Nohud Sultan da (asıl adı Zulfikâr) *Kelhur* vâlisi idiler. 934 (1528) de Nohud Sultan, amcası İbrahim Sultan'ı ve Mercümek Sultan da dahil olmak üzere, amcaları oğullarından ekserisini öldürüp

177 Aynı devirde *Musullu* ve *Pürnekler*'in bir kısmı da *Türkiye*'de yaşıyordu.

Bağdad'ı ele geçirdi. Bunu haber alan Şah Tahmasb, *Horasan* seferinden vazgeçerek sür'atle *Bağdad* üzerine yürüdü ve şehri yakıcı bir sıcak altında kuşattı. Tahmasb kuşatmanın başarısızlık ile neticeleneceğinden kaygılanmaya başladığı bir sırada Nohud Sultan, Bektaş (بکتاش) Beğ'in oğulları ve Uzun Hasan Beğ'in ünlü kumandanlarından Sufî Halil Beğ'in torunları, Ali ve Ahmed Beğler tarafından bertaraf edildi[178]. Mercümek Sultan'ın Yâdigâr Muhammed Tarhan adlı bir oğlunu tanıyoruz ki, *Sâve* valisi iken 969 (1561) da vefat etmiştir[179]. Bunun oğlu Ebû'l-Masûm Sultan'ı da Tahmasb'ın ölümünde merkez emîrleri arasında görüyoruz[180]. 972 (1564 - 65) yılında emîrler arasında bulunan, 975 (1567 - 68) de *Gîlân* seferine katılan ve Tahmasb'ın ölümü esnasında *Reyy*'in *Huvâr* kasabasında oturan Emîr Han'da Muhammedî Beğ'in oğlu, Yadigâr Muhammed'in amcası oğlu idi[181].

Tahmasb 939 (1532 - 33) yılında kayın biraderi *Türkmen* Mûsa Sultan'ı *Tebriz* valisi tayin etti. Vezir-i âzam İbrahim Paşa Mûsa Sultan'ın

[178] ŞT, s. 10 - 11, 12 - 13; GAF, s. 284 - 285; HR, c. 208, 209, 223; ŞH. s. 174 - 175, 177. Kuşatma 935 Ramazan'ında (1529 Mayıs) başlamıştı (Fİ ,33^{a}).

[179] GAF, s. 307. Yâdigâr Muhammed Tarhan 965 (1558) de *Türkmen Aba* üzerine yapılan meşhur seferde esir düşmüştü (GAF, s. 303 - 304; ŞH, s.209 - 210; HR, s. 404; Fİ, 220^{a}).

[180] İB, s. 140. Fİ (275^{a}) on *Türkmen* emîrinin adını zikreder.

[181] İleride çok geçecek olan bu Emîr Han'ın babasının adını emin bir şekilde bilemiyoruz. Şah İsmail devrindeki Gülâbî Beğ oğlu, *Herat* beğlerbeğiliğinden mâzûl Emîr Han'ın güveyisi olması dolayısı ile bu aileyi yakından tanıyan Şeref Han, Nohud Sultan'ın yaptığı katliâm yüzünden Emîr Han'ın oğullarından yalnız 10 yaşında bulunan ve Tahmasb'ın süt kardeşi olan Muhammedî Beğ'in sağ kaldığını yazar. Buna göre sonuncu Emîr Han'ın Muhammedî Beğ'in oğlu olması gerekir. Yine ona göre, İbrahim Sultan'ın da Melîk Kasım adlı tek bir oğlu kurtulmuştu (s. 175). Şimdiki durumda Emîr Han'ın soy kütüğü şöyle olacaktır : *Musullu* Ömer Beğ oğlu Emîr Beğ (Tokat Bayundur lâkabı ile anılıyor, Ak-Koyunlu Hasan Beğ'in emîrlerinden), oğlu Gülâbî Beğ (Yakub Beğ devri emîrlerinden), oğlu Emîr Han (Şah İsmail'in mühürdarı, Tahmasb'ın Lalası ve Herat beğlerbeğisi), oğlu Muhammedî Beğ, oğlu Emîr Han. Ayrıca Fi (135^{b}, 155^{b}, 156^{a}).

Osmanlı hizmetine girmeyi düşündüğünü haber almıştı; fakat *Tebriz* üzerine yürüdüğünde Mûsa Sultan'ın şehri boşaltıp *Acem Irakı*'na yöneldiğini işitti[182]. Mûsa Sultan'a dâir başka bir habere rastgelinmediği için onun bu yıllarda öldüğü anlaşılıyor. Aynı yılda Enük Oğlu Mahmud Beğ, Tahmasb'ın eşik ağası başı idi. 947 (1540 - 41) de yine bu oymaktan Ahmed adlı bir emîr görmekteyiz. Bu emîr kardeşi Ali Beğ ile birlikte 935 (1528 - 29) de Nohud Sultan'ı öldüren Ak-Koyunlu emîrlerinden meşhur Sufî Halil Beğ'in torunu Ahmed Beğ'den başkası olmasa gerekir. Tahmasb 936 (1529 - 30) da Nohud Sultan'ın öldürülmesinde asıl rolü oynayan Ali Beğ'e emîrlik tevcih etmişti[183]. Kanunî'nin 955 deki (1548 - 49) ikinci seferi esnasında *Türkmen* emîrlerinden Ali Kulu Beğ'in iki bin kişilik bir kuvvete kumanda etmesi onun büyük emîrlerden biri olduğunu gösteriyor[184]. Bu emîrin yukarıda adı geçen Ali Beğ ile aynı şahıs olduğuna dâir hiçbir delile sahip değiliz. Bu sırada Musullu Emîr Han oğlu Muhammedî Beğ *Şirvan*'da dirlik sahibi idi. Adıgeçen beğin 960 (1553) yılında hayatta olduğunu biliyoruz[185]. Yine aynı boydan Haydar Beğ 975 de (1567 - 68) *Sâve* valiliğinde bulunuyordu[186].

Tahmasb'ın ölümü esnasında mevki sahibi beş *Türkmen* emîri vardı ki, şunlardır: *Musullu* Muhammedî Beğ oğlu

[182] GAF, s. 287; HR, s. 237. İbrahim Paşa bu haberi, Mûsa Sultan'ın veziri Hâce Şah Kulu ile Tahmasb'a çocukluğunda hocalık etmiş olan Mevlânâ Ahmed-i Tabesî'den almıştı. Onlar Mûsa Sultan'ın haberi olmadan İbrahim Paşa'yı *Tebriz*'e gelmeye teşvik etmişlerdi (Fİ, 76^{a}).

[183] ŞH, s. 177. Tahmasb ayrıca Ali Beğ'e *Zülfikar Kuş* lakabını vermişti. Ahmed Beğ için aynı zamanda HR ye bakınız (s. 229).

[184] ŞT, s. 53.

[185] ŞT, s. 72, 73; GAF, s. 283, 291, 292, 297; HR, s. 320, 321, 360, 373.

[186] HR, s. 424, 437, 438. 942 (1535 - 1536) yılında Tahmasb'ın sofracısı *Türkmen*'den *Muhammed Emîr Beğ* idi (ŞH, s. 186). Sâdıkî'nin (s. 32) türkçe, farsça şiir söylediğini yazdığı Muhammed Emîn Sultan aynı emîr olmalıdır. Muhammed Emîn Sultan, İsmail Mirza'nın akrabasından idi.

Emîr Han, *Pürnek* Şah Kulu Han (İsfahan), Suhrab Halîfe oğlu Süleyman Halîfe (Horasan'da Tun ve Tâbes valisi), Haydar Sultan (Cabuk Tarhan oğlu?, Kum valisi, Yâdiğar lu Ebû'l-Mâsum Sultan[187].

B. KÜÇÜK OYMAKLAR

1 — VARSAK

Varsaklar'ın başında 962 (1554 - 55) yılına kadar yine Mustafa Beğ'i görüyoruz. Mustafa Beğ'in oğlu Şuca Beğ 972 (1564 - 65) de *Horasan*'da dirlik sahibi idi. Bundan başka korucular arasında *Varsaklar*'ın da bulunduğunu biliyoruz[188].

2 — ÇEPNİ

Çepniler'den Süleyman Beğ Çelebi 954 (1547 - 48) yılında *Şirvan*'da dirliğe sahip idi. Aynı yılda *Çepni* korucularının sefere katıldıkları görülüyor. 955 (1548 - 49) yılında *Van* valisi *Çepniler*'den Şah Ali Sultan'ın kaleyi Kanunî'ye teslim etmesi, evvelce anlatıldığı gibi, Tahmasb'ı derin bir üzüntü içinde bırakmıştı. 963 yılında yine bu oymaktan Muhammed Beğ'i görüyoruz. Tahmasb'ın ölümü esnasında *Çepniler*'den Mahmud Halîfe ile Celâl oğlu Muhammed Sultan ve Dönmez Sultan *Karabağ*'da olup Ziyad Oğlu'na tabi idiler[189].

3 — ARABGİRLÜ

Bu oymaktan Mahmud Ağa 940 (1533 - 34) da Tahmasb'ın avcı başısı idi. Aynı oymaktan Mühelhil Bahadır'ın 942'de (1535 - 36) *Van Gölü* çevresine yapılan akında bulunduğu görülüyor. *Arabgirlüler* Abbas devrinde *Şamlu*'ya dahil olmuşlardır[190].

[187] IB, s. 129 - 140.
[188] HR, s. 386, 387, 431, 466.
[189] HR, s. 316, 320, 330, 339, 393; IB, s. 141. Metinde yanlış olarak چكنى yazılmıştır. دونمز adı da دوسمز şeklindedir.
[190] ŞT, s. 40; GAF, s. 289; HR, s. 296.

4 — TURGUDLU

Bu oymaktan Turgud (درغوت Dorgud) Oğlu Hasan (yahut Hüseyin) Sultan'ın *Çağataylar* ile 935 (1528-29) de yapılan savaşta bulunduğundan, evvelce bahsedilmiştir. (Yıne Bu ünlü aileden Kasım Beğ'in 965 (1558)'de *Türkmen* Aba üzerine yapılan sefere katıldığını biliyoruz. Yine aynı aileden Pîr Hüseyin Beğ'in Şehzâde Bâyedîd ile birlikte *İran*'a geldiği ve Bâyezîd'in Osmanlı elçilerine tesliminden sonra serbest bırakıldığı daha önce kaydedilmişti. Bu zikredilenlerden başka *Turgudlular*'a dair bir kayda rastgelinmiyor.

5 — BOZCALU

Tahmasb devrinde *Bozcalular* hakkında bir bilgi elde edilemedi.

6 — ACİRLU (?)

Aynı devirde bu oymak ile ilgili herhangibir bilgiye sahip değiliz. Yalnız *Şamlu* emîrleri arasında geçen Mûsa Sultan bu oymağa mensub olabilir.

7 — HINISLU

Hınıslu'dan tanıdığımız emirlerden biri Kayıtmış Beğ'dir. Kayıtmış Beğ 954 (1547) de Osmanlılar'ın *Pasin* sancak beği ile savaşmıştı. Tahmasb'ın ölümü esnasında bu oymağa mensup Hüseyin Han vardı ki, muteber emîrlerden biri olarak zikredilir[191].

8 — SA'DLU

Bu oymak aslında *Kara-Koyunlu Ulusu*'nun en büyük boylarından biri olup, yurdu eskidenberi *Nahçivan* ve *Erivan*'ın güneyindeki *Sa'd Çukuru* (Çukur Sa'd) idi. Esasen *Sa'd Çukuru*'nun da bu oy-

[191] HR, s. 323; IB, s. 141.

mağın ad aldığı *Beğ* ile ilgili olduğu anlaşılıyor. Kara Koyunlu devletinin yıkılmasından sonra, diğer *Kara-Koyunlu* oymakları gibi Ak-Koyunlular'ın hizmetine giren *Sa'dlu* oymağı sonra Safevîler'in oymakları arasına dahil olmuştur. Bu devirde de oymağın yurdu yine *Çukur Sa'd*'da idi. 954 yılında *Sa'dlular*'ın başında Elvend Han Beğ, 959 (1552) da da Uluğ Han Beğ bulunuyordu[192].

9 — ALPAVUT

Alpavutlar da *Kara-Koyunlu* oymaklarından biri olup, bu oymaktan büyük emirler çıkmıştı. Adı geçen oymak da Safeviler devrinde *Sa'd Çukuru*'nda yaşıyordu. 975 - 984 (1567 - 1576) yıllarında *Alpavutlar* İbrahim Beğ (veya Halîfe)nin idaresinde idiler[193].

10 — BAYAT

Bayatlar her ne kadar kalabalık bir oymak idiler ise de hiçbir zaman birinci derecedeki oymaklar arasına giremediler. *Bayatlar*'ın kalabalık kısmı *Hemedan*'ın Güney-Doğusundaki *Kezzâz* ve *Girih Rûd* bölgesinde yaşıyordu. Bu *Bayatlar*'ın on bin çadıra sahip oldukları bildiriliyor. Tahmasb devrinde bu *Bayatlar* Emîr Şah Beğ, Seyf Beğ, Süleyman Beğ, Hacı Üveys Beğ ve Ali Sultan tarafından idare olunmuşlardır. *İran*'daki diğer *Bayat* kollarından ayırmak için bunlara, sonraları, *Öz Bayat* (Bayât-i Mutlak) veya *Ak Bayat* deniliyordu. Bundan başka aynı devirde *Gence* taraflarında da bir *Bayat* kolunun yaşadığı görülmektedir[194].

11 — KARAMANLU

XV. yüzyılın başlarından beri *Gence* ve *Berda*, taraflarında yaşadığını gördüğümüz *Karamanlular*, ilk önce Kara-Koyunlular'a, sonra da Ak-Koyunlular'a tâbi oldular ise de diğer

[192] ŞT, s. 72; HR, s. 323, 357; FI, 158a, 159a.

[193] HR, s. 437, 441; İB, s. 141. Bu oymağın adı bazan *Alfavut* (الفاوت) şeklinde de yazılıyor.

[194] *Oğuzlar*, s. 234 - 235. Bunların başlarının Hâcı Üveys Sultan olması muhtemeldir (İB, s. 141).

oymaklara nazaran muhtar bir idareye sahip idiler. Fakat siyasî bakımdan gittikçe ehemmiyetlerini kaybettiler. Safevî devletinin kuruluşuna *Karamanlu* Bayram Beğ'in katıldığını görmüştük. Fakat Bayram Beğ *Erzincan*'dan hareket edildiği zaman kendi oymağına değil, *Zü'l-kadr* askerine kumanda ediyordu. Tahmasb devrinde bu oymağın adı nadiren geçmektedir. Bütün bunlar *Karamanlular*'ın ikinci derecedeki oymaklar arasında bile ehemmiyetli bir mevkie sahip olmadıklarını ortaya koyuyor. 955 (1548 - 49) yılında *Karamanlular*'ın başında İbrahim Halife ile Bayram Han'ın oğlu Hüsam Beğ görülmektedir. Bunlardan İbrahim Halîfe *Gürcüler* ile yapılan bir savaşta ölmüştü. Hüsam Beğ'e gelince onun 985 (1577) de sağ olduğunu ve aynı yılda bir yoksulu öldürdüğü için asıldığını biliyoruz[195].

12 — BAYBURTLU

Tahmasb'ın ölümü esnasında *Bayburtlu* Kara Han, devletin kuruluşunda rol oynayan Karaca İlyas'ın oğlu olup, *Şuregil* valisi idi. Kara Han Beğ 985 (1577 - 1578) yılında *Erzurum* beğlerbeğisine mensup kuvvetleri mağlûp etmeye muvaffak olmuştu[196].

13 — BAHARLU

Kara - Koyunlu oymaklarındandır. Tahmasb'ın ölümü esnasında *Baharlular*'ın başında Han Veli Beğ bulunuyordu. Adı geçen *Baharlu* beyinin İsmail Mirza'nın taraftarları arasında yer aldığı görülüyor[197].

14 — İSPİRLÜ

Bu devirde *İspirlüler*'den yalnız Ali Kulu Beğ'i tanıyoruz. *İspir*, bilindiği gibi, *Erzurum*'a tabi kazalardan birinin adıdır.

[195] HR, s. 434, 440, 494.

[196] HR, s. 504, 505; İB, s. 141.

[197] HR, s. 466.

Bu Türkmen emîrlerinden başka Safevî devletinin hizmetinde bazı *Kürd* ve *Çağatay* emîrleri de vardı. Bunların sayısı pek az olup, devletin siyasî hayatında rolleri olmayan mahallî emîrlerdir. *Türkmen* İskender Beğ'e göre[198] bunlardan biri eski *Bidlis* emirleri ailesinden Şeref Beğ (müstakbel *Bidlis* hâkimi ve müverrih) olup Tahmasb'ın ölümü esnasında *Gîlân*'da dirlik sahibi idi. Halil Sultan-ı Siyâh Mansur (تحاس سیوردلق valisi), Çekenî Oğlan Budağı (*Horasan*'da *Habuşân* valisi) Kılıç Halîfe-i *Pazûkî* (dirliği *Çukur Sa'd*'-da), Timur Han (*Erdelân* hâkimi) bu devrin başlıca *Kürd* beğlerini teşkil etmekte idiler[199]. Görülüyor ki *Kürd* beğleri arasında da türkçe adlar taşıyanlara sık sık rastgelinmektedir.

Çağatay Ulusu'ndan *Horasan*'da yaşıyan *Gereylu* (كرايلو) oymağı da Safevî hizmetinde bulunuyordu. Tahmasb'ın ölümü esnasında *Gereyliler*'in başında Mirza Ali Halîfe'yi görüyoruz[200].

Amasya andlaşmasından sonra *Anadolu Türk Kızılbaşları* ile Safevîler arasındaki münasebetler, eskisi gibi, kuvvetli bir şekilde devam ediyordu. Pîr Sultan Abdal'ın şiirlerinin de gösterdiği üzere, *Anadolulu Kızılbaşlar* şahlarının gelip, adı geçen ülkeyi fethetmesi emelini besliyorlardı. Şahlar, emîrler ve *İran*'daki bütün *Kızılbaşlar* da *Anadolu*'daki mezhepdaşlarının nüfusca kalabalık ve manen de kuvvetli olduklarını biliyorlardı. Aşağıda kaydedilecek olan birkaç misal, bu husus ile ilgili dikkate değer olaylardır.

Şeyhavend (yani hânedan kolundan olmayan) Safevî Masum Beğ, 976'da (1568-69) divan beğliği ve vezirlikten istifa ederek yakınları ve bazı kimseler ile hacca gitmek için *Şam*'a gelmişti. Osmanlı hükümdarı Sultan Selim'e, Masum Beğ'in asıl gayesinin hacc değil, *Anadolu*'daki *Kızılbaşlar*'ı ayaklandırarak fesat çıkarmak olduğu söylendi. Bunun üzerine *Şam* beğlerbeğisi Derviş Paşa'ya, Masum Beğ'i ve yanındakileri bir tertip ile bertaraf etmesi emredildi. Derviş Paşa, *bedevî* kılığına soktuğu adamları ile Masum Beğ ve yanındakileri öldürttü. Tahmasb, meselenin aslını bildiği halde,

198 IB, s. 141.
199 Gösterilen yer.
200 Gösterilen yer.

barışın bozulmaması için Masum Beğ ve yanındakilerin soyguncu *bedeviler* tarafından öldürülmüş olduğuna inanmış göründü[201]. Bu hâdise Osmanlı devleti'nin tebaası *Anadolu Kızılbaşları*'ndan ne kadar çekindiğini açıkça göstermektedir. Değilse Masum Beğ'in böyle bir şey yapacağı asla kabul edilemez.

Daha önce temas edildiği ve az sonra bahsedileceği gibi, Tahmasb'ın oğlu İsmail Mirza 964 (1556-57) yılından beri *Kahkaha* kalesi'nde mahbusdu. Tahmasb'ın yıllardan beri yığdığı ve üzerine titrediği hazîne de bu kalede muhafaza ediliyordu. Kale muhafızı *Ustacalular*'dan Habib Beğ idi. 979 (1571-72) yılında bu hazîneden bir altun külçe ile bir gümüş külçe çalınmıştı. Bunları İsmail Mirza almış, kendisini görmek için *Anadolu*'dan gelen ve kale'nin çevresinde bekleyen sofulara atmıştı. İsmail'in gayesi, anlaşılacağı üzere, lehinde propaganda yaptırarak taraftarlarının sayısını çoğaltmaktı. İsmail bu hareketi ile kendisini kurtarmak için *Anadolu Kızılbaşları*'ndan harekete geçmelerini istemiş veya bunu ümit etmiş olabilir. Aşağıda bahsedileceği gibi, İsmail'in ölümünü müteakip *Anadolu*'da düzme ce İsmailler çıkması onun bu ülkedeki *Kızılbaşlar* arasında ne kadar tanındığını ve sevildiğini gösterir.

İran'da ilk defa 988 (1580) yılında *Kûh Gilûye*'de zuhur eden Düzmece İsmail başına toplanan saf *Lurlar*'a *Anadolu*'daki taraftarlarının yardımı ile adı geçen ülkeyi fethedeceğini söylemekte idi[202].

Şah Abbas'ın hükümdarlığının ilk yıllarında *Afşar* Bektaş Han *Kirman* valisi bulunuyor ve *Yezd*'i de elinde tutuyordu. Bektaş Han Abbas'a itaat etmeyip başına buyruk hareket ediyordu; gururlu ve kendisini büyük gören bir şahsiyet idi. Bundan dolayı o, vakit vakit *Anadolu*'yu fethedeceğini söylüyordu. Hattâ bununla ilgili olarak oğullarından birinin adını da Selim koymuştu[203].

Bu misaller *İran*'da Şah'tan alelâde bir kimseye kadar bütün *Kızılbaşlar*'ın *Anadolu*'daki mezhepdaşlarına ne kadar ehemmiyet verdiklerini göstermesi bakımından mühimdir.

201 HR, s. 443; ŞH, s. 239-240.
202 132. sahifeye bakınız.
203 189. sahifeye bakınız.

III

II. ŞAH İSMAİL VE SULTAN MUHAMMED DEVİRLERİ

(984 — 995 = 1576 - 1587)

Tahmasb'dan sonra şahlığa kimin geçirileceği hususunda emîrler arasında başgösteren ihtilâf adı geçen hükümdarın ölümünden takriben iki yıl önce, geçirdiği ağır bir hastalık esnasında başlamıştı. Devletin sağlam direği olarak vasıflanan *Ustacalu* oymağı emîrleri, başta *Yüzbaşı* Hasan Beğ oğlu Hüseyin Beğ, Menteşe Sultan'ın torunu *Sofracı* (سفره‌جی) Murad Han, *Okçu korucu* Pîrî Beğ (Koçulu obasından), *Emîr ahur başı* Koyuncuoğlu (?) Muhammed Beğ, İcik Oğlu (ایجك اغلی) Allah Kulu Sultan olmak üzere, Tahmasb'ın oğullarından Haydar'ın babasına halef olmasını istiyorlardı. Başlarında Tahmasb'ın Emmoğlu (عم اغلی) dediği[1] Masum Beğ'in oğlu Sadreddin Han'ın bulunduğu Şeyhâvend zümresi (yani hânedanın diğer kollarına mensup şahıslar) ile *Gürcüler*'den Ali Han ve Zâl Beğ de *Ustacalular*'ın yanında yer almışlardı. Bu sonuncular yani *Gürcüler* Haydar'ın anası tarafından akrabası idiler. Hânedân mensuplarından Haydar'ın öz kardeşi Mustafa, Behram Mirza'nın (Tahmasb'ın kardeşi) oğullarından İbrahim de *Ustacalular*'ın isteğini paylaşıyorlardı. Buna karşılık *Halîfetü'l-hülefâ Rumlu* Hüseyin Kulu, *Afşar* Aslan Sultan (Araş-

[1] IB, s. 121.

lu obasından), *Türkmen* Haydar Sultan-ı Çabuk (چابوق Musullu obasından), Tahmasb'ın görüşlerine değer verip çok sevdiği kızı Perîhan ve Perîhan'ın dayısı Çerkes Şemhal Sultan da İsmail Mirza'nın taraftarlığını güdüyorlardı. Bunlardan bazıları da İsmail'in tarafdarı olmaktan ziyade Haydar'ın hükümdar olmasını istemiyorlardı. Bunlar kendilerine *Şahı Seven* (شاهی سیون) deyip[2], Haydar taraftarlarını nankörlük ve gaddarlık ile itham ederek onlara «İki birlu» adını[3] adını veriyorlardı[4]. İyileştikten sonra bu ihtilâftan haberdâr olan Tahmasb, hangi tarafı tuttuğunu açıkça belli etmeyi uygun bulmadı. Böylece ne Haydar'ı yanından uzaklaştırdı, ne de 964 yılındanberi hapiste bulunan İsmail Mirza'yı serbest bıraktırdı. Tahmasb ölür ölmez (15 Safer 984 = 14 Mayıs 1576) iki taraf arasında mücadele başladı ve bu, İsmail Mirza taraftarlarının galebesi ile sonuçlandı. *Ustacalılar* müstesna olmak üzere diğer bütün oymakların İsmail Mirza'yı tutmalarında yalnız adı geçen şehzâdenin, Haydar'ın aksine olarak, cesur bir harp adamı olması, uzun yıllar (ondokuz yıl, altı ay, yirmi bir gün) *Kahkaha* kalesinde hapsedilmiş bulunmasının meydana getirdiği acıma duygusunun değil, aynı zamanda *Ustacalu* oymağının nüfuzunu kırmak isteği de mühim bir âmil olmuştur. Ancak *Ustacalular*'ın mücadeleyi kaybetmeleri, kendi hatalı hareketlerinden ileri gelmiştir

Safevî müverrihleri, oğullarının yaşça ikincisi ve aynı zamanda olayların da gösterdiği gibi en kabiliyetlisi olan İsmail Mirza'yı babasının niçin müebbeden hapse mahkûm ettiğinin gerçek sebebini bize bildirmezler[6]. Bu müverrihler arasında en tafsilâtlı

[2] Şimdiki bilgilerimize göre bu tabir ilk defa bu tarihte kullanılmış görünüyor (IB, s. 119 - 120).

[3] IB, s. 119.

[4] Aynı eser, s. 118 - 121.

[5] Hâdiselerin çok yakından incelenmesi Tahmasb'ın eceli ile öldüğünde en ufak bir şüphe bırakmamaktadır. Bu sebeple B. Kütükoğlu'nun, Tahmasb'ın zehirlendiği hakkındaki sözleri (*Tahmasb* maddesi, İA, cüz 118, s. 646) hiçbir veçhile kabul edilemez.

[6] Venedik elçisinin, İsmail'in hapsedilmesi ile ilgili sözleri için : *A Narrative of Italian travels in Persia*, s. 124.

ve en değerli bilgileri veren *Türkmen* İ s k e n d e r B e ğ bile T a h-
m a s b'ın oğlunu devletin selâmeti için hapsettirdiğini yazmakla
iktifa eder[7]. Ancak söylemek mümkün olabilir ki, T a h m a s b,
oğlunun şahsî kabiliyetlerine dayanıp, *Kızılbaşlar* tarafından sevil-
mesine güvenerek tahtı babasının elinden almayı düşündüğünü giz-
lice öğrenmiş olmasından hapsetmiştir. İ s m a i l M i r z a S a-
f e v î devrinde veya daha sonraları *İran*'dan *Türkiye*'ye gelmiş
halk hikâyelerinde de geçen *Kahkaha (Tebriz*'in kuzey doğusunda,
Karaca Dağ'da bulunan) kalesinden çıkıp her konakta kendisini se-
vinçle karşılayan tarafdarları ile birlikte başkent *Kazvin*'e girdi
(Rebiyyüevvel 984 = Haziran 1576). Hükümdarlığının ilk günlerin-
de, H a y d a r'ın taraftarlarına bile sevgi ve şefkatle muamele et-
ti; fakat çok geçmeden hakikî çehresini gösterdi. Ş a h İ s m a i l
huzur içinde hükümdarlık edebilmek, tasavvurlarını kaygısızca uy-
gulayabilmek için hânedân azasından pek çoğunu öldürttü. Cellâd-
lık görevinin çoğunu Ş a m h a l H a n'ın «gök gözlü *Çerkeşler*'i»
yaptılar[8]. İ s m a i l M i r z a şahlığa geçmesinde en mühim ro-
lü oynamış bulunan *Rumlu Halîfetü'l-hülefâ* H ü s e y i n K u-
l u'nun da gözlerine mil çektirerek onu *Meşhed*'de oturmağa mec-
bur etti. Mamafih ona karşı yaptığı bu muamele de, yalnız hükümdar-
lığında amil olmuş bulunan bu adam karşısında duymakta olduğu
aşağılık duygusundan kurtulmak hususu ile değil, aklına ve *Kazvin*'-
deki on bin halîfeye güvenen H ü s e y i n K u l u'nun bazı ha-
talı hareketleri de âmil olmuştu. Dürüst bir *Türk* olan D e l i B u-
d a k başta olmak üzere *Rumlu* emîrleri H a l î f e t ü'l-h ü l e f â'-
nın uğradığı felâketten dolayı gözden düşmediler[9]. Öyle bir hava
yaratılmıştı ki, aile ve oymak tesanüt ve taassubuna son derecede
bağlı olan emîrler Ş a h İ s m a i l'in aleyhdarlığında bulunmuş,
yahut onun tarafından sevilmeyen veya teveccühünü kaybetmiş

[7] s. 122.

[8] چراکسهٔ ازرق چشم کربه منظر را قرستاد و کشیك خانهٔ میرزا را نگاه داشته محافظت نمایند
(İB, s. 208).

[9] İB, s. 203. ŞH a göre (s. 249) H a l î f e t ü'l - h u l e f â ve *Çerkes*
Ş e m h a l, T a h m a s b'ın Çerkes câriyesinden doğmuş bir oğlunu tahta çı-
karmak arzusunda idiler. Fakat havanın İ s m a i l M i r z a lehinde olduğunu
görünce ona uymağa mecbur kaldılar.

olan kendi akraba ve oymakdaşlarını da merhametsizce öldürmekte idiler. Tabiî bunda şahsî veya ailevî düşmanlık da rol oynamakta, hükümdar aleyhdarlığı bahane edilmekte idi. *Ustacalular* asıl felâkete İ s m a i l'in tahta geçmesinden sonra uğradılar. İ s m a i l daha henüz yolda iken, dirlik bölgeleri *Gîlân*'dan *Kazvin*'e gelen S o l a k H ü s e y i n ve E r d o ğ d u H a l î f e gibi *Tekelü* beğleri, T a h m a s b zamanında geçirdikleri felâketlerden *Ustacalular*'ı sorumlu gördüklerinden onlardan intikam almağa kalktılar. Her ikisi başlarına 1500 e yakın oymakdaşlarını toplayıp *Kazvin*'de bulunan A l l a h K u l u S u l t a n ile oğullarını, hattâ İ s m a i l'in tarafdarı olarak tanınan yine *Ustacalu*'dan P î r e M u h a m m e d H a n'ın oğlu A l i H a n B e ğ başta olmak üzere, birçok *Ustacalular*'ı öldürüp, evlerini korkunç bir şekilde yağmaladılar[10]. *Huvâr*'daki Türkmen E m î r H a n da *Verâmin*'de, dirliğinde yaşıyan H a y d a r tarafdarı *Ustacalu* Koçulu obasından) P î r î B e ğ'i öldürdü[11]. İ s m a i l *Kazvin*'e gelip iktidarı eline aldıktan sonra H a y d a r tarafdarlarının başı *Yüzbaşı* H ü s e y i n B e ğ, muvakkaten hapsedildi ise de, kardeşleri F e t h u l l a h B e ğ, Ş a h K u l u B e ğ, N a z a r A l i B e ğ, Ş a h V e r d i B e ğ'e aman verilmeyip aynı oymaktan M u r a d H a n (Kengerlü obasından) vasıtasiyle öldürüldüler[12]. T a h m a s b zamanında elçilik ile *İstanbul*'a gönderilip henüz dönmemiş olan T o k m a k H a n'ın, kardeşleri S a r u L â ç i n ve A l l a h K u l u B e ğ, amca oğulları A y g u t M i r z a (? oğlu) E b û T u r a b M i r z a tarafından aynı âkibete uğratıldılar[13]. Bunu *Herat* valisi Y e ğ e n (?oğlu) Ş a h K u l u S u l t a n'ın öldürülmesi takip etti. Ş a h K u l u S u l t a n isabetli düşünen, akıllı bir *Türk* idi[14]. Kendisi şahına muti bir emîr olarak *Kazvin*'den gelecek emre intizar ediyordu. *Ustacalular*'a karşı yapılan katil hareketlerinin müsamaha ile karşılandığını gören *Ferah* valisi *Afşar* H ü s e y i n S u l t a n, Ş a h K u l u S u l t a n'ı öldürüp evini yağmaladı. *Herat*'tan ay-

[10] İB, s. 197 - 198.
[11] İB, s. 198.
[12] s. 201.
[13] Gösetrilen yer.
[14] شاه قلی سلطان که :مرد ترك صلاح اندیش عاقل بود (İB, s. 204).

rılan *Ustacalular*'ın bir kısmı Şah Kulu Sultan'ın oğlu *Serahs* valisi İbrahim Sultan'ın yanına gittiler, bir kısmı da *Kazvin*'e yollandılar[15]. *Ustacalular*, toptan öldürülmek kaygısı ile mukavemet göstermeyip kadere boyun eğiyorlardı. Şah İsmail, Herat'a *Şamlu* Durmuş Han'ın torunu Hüseyin Beğ'in oğlu Mirza Ali Beğ'i göndererek Şah Kulu Sultan'ın öldürülmesini de müsamaha ile karşıladı. Onun bu hareketi merkezde bulunan *Ustacalu* emîrlerini derin bir kaygıya düşürdü. Hele elçilik ile gittiği *İstanbul*'dan dönen Tokmak Han'ın yeni hükümdardan iltifat görmeyerek dirliği olan *Çukur Sa'd* vilâyetinin kardeşlerini öldüren amcası oğlu Ebû Turâ b'a verilmesi, *Tiflis*'ten sadakatını isbat ve hükümdarlığını tebrik için gelen Karınca Oğlu Şah Kulu Sultan'ın da aynı muameleye maruz kalması üzerine kendilerini affettirmek maksadı ile sofuluğu ihtiyar edip toplu bir halde hükümdarın sarayı önünde yatıp kalkmağa başladılar. Bunlara, oymak tesanüdü duygusu ve hareketinin hükümdar üzerinde müessir olacağı düşüncesi ile İsmai l'in katında itibarlı bir mevkie nâil olmuş bulunan, Pîre Muhammed Han da katıldı. Fakat bu tedbirin de bir faydası görülmedi. Affedilinceye kadar sofuluk yolunu bırakmamağa söz vermiş bulunan *Ustacalu* emîrleri, mükellef gölgelikler (سایبان) altında altın kaplar içinde birbirlerine ziyafet çektiklerinden gülünç bir duruma bile düştüler. Şah'ın buyruğu ile üzerlerine üşüşen ve mallarını yağmalayan halkın önünden kaçıp evlerine dönmek zorunda kaldılar[16]. İsmail *Ustacalular*'ı, ancak kardeşlerinden Mustafa Sultan'ı onlara öldürttükten sonra affetti. Hattâ kendisi Pîre Muhammed Han'ın güveyisi olduğu gibi, eski *Herat* valisi Yeğen Şah Kulu Sultan'ın oğulları İbrahim Sultan ile Mürşid Kulu Sultan'da *Kazvin* ve *Süstan* valiliklerine tayin edildiler. Tokmak Han'a *Çukur Sa'd* valiliği geri verildikten başka, hükümet merkezinde vezir ile birlikte devlet işlerini yürütmekle görevlendirildi[17]. Bu suretle *Ustacalular* geçirdikleri

[15] Gösterilen yer.

[16] İB, s. 204 - 205.

[17] s. 206.

tecrübelerden faydalanarak maruz kaldıkları muameleyi mutavaatkâr ve soğuk kanlı bir tutumla karşılayıp korkunç bir felâkete uğramaktan kurtulup, itibarlı bir duruma yükselmeye başladılar.

İsmail Mirza, *Tekelüler*'e eski itibarlarını iade etmişti. Fakat onların sayısı eskisine nisbetle çok az idi. İsmail, teyze zâdesi Şerefeddin Oğlu Müseyyib Han'a geliri bol olan *Reyy* valiliğini ikta ettiği gibi, yine *Tekelü*'den Solak Hüseyin'e ve Erdoğdu Halîfe'ye de münasip dirlikler verdi. Erdoğdu Halîfe, Müseyyib Han ile birlikte merkez emîrleri arasında yer aldı. Fakat sonra açık kalpliliği yüzünden İsmail'in gazabına uğradı ki, buna biraz aşağıda temas edilecektir.

II. İsmail zamanında yükselen oymaklardan biri de *Türkmenler* idi. *Türkmenler*'in eskisine nisbetle daha itibarlı bir mevki kazanmaları İsmail'in taraftarlarından olmalarıdır. Onların İsmail'i tutmaları ise gayet tabiî idi. Çünkü, evvelce belirtildiği gibi, adı geçen Safevî hükümdarının annesi *Türkmen Musullu* obasından İsa Beğ'in kızı idi[18]. *Türkmen* oymağının çoğu bu esnada *Acem Irakı*'nda bilhassa *Kum* ve *Sâve* taraflarında yaşıyordu. Onların *ulu beğleri*, yani *Aksakal*'ı (ریش سفید) *Musullu* Emîr Han olup merkezdeki emîrlerin başı idi. Şah İsmail diğer bir *Türkmen* emîri, Murtaza Kulu Han'ı da (Pürnek obasından) zengin gelirli, aynı zamanda *Şi'î* âleminin en mukaddes şehirlerinden *Meşhed*'e vali tayin etmişti.

Afşarlar'ın büyük emîrleri Halil Han da, valisi olduğu *Kûh Gîlûye*'de değil, devlet merkezinde bulunuyordu. *Zû'l-kadr*'a gelince bu oymağın beğlerinden Kalkancı Oğlu (قلخانجى) Veli Han İsmail'in en güvendiği emîrlerden biri idi. Hattâ İsmail yeni doğmuş olan ve Şah Şüca' adını verdiği oğluna Veli Han'ı atabeğ tayin etmişti.

[18] İB (s. 132) yanlış olarak, bir yerde, İsmail'in anasının Mûsa Sultan'ın kızı olduğunu söyler ki, B. Kütükoğlu da bunu tekrarlamıştır. (*Tahmasb* maddesi, s. 646). Evvelce kaydedildiği gibi, Mûsa Sultan, Tahmasb'ın kayınbiraderi ve İsmail'in dayısı idi. Bu husus bizim kaynaklarda da zikredilir (misal olarak bakınız : T. Gökbilgin, aynı makale, s. 463, vesika I; ŞH, s. 252).

II. İ s m a i l zikredildiği gibi, *Ustacalular*'a ve *Şamlular*'a eski itibarlarını iade ederek dört oymak arasında muvazene kurdu. *Türkmenler* ile *Tekelüler, Ustacalular* ile *Şamlular*'a karşı ittifak etmişlerdi.

Bir S a f e v î hükümdarı olarak II. İ s m a i l üzerinde durulması gereken husus, onun *Şî'îliği* daha mutedil bir hale getir-mek ve *Sünnîliği* müsamaha ile karşılamak görüşünde olmasıdır. İ s m a i l her iki mezhep mensuplarının bir arada yaşamalarını istiyordu. Kendisi Hz. Â i ş e'nin lânetlenmesini doğru bulmuyor ve bu düşüncesini meclislerinde hazır bulunanlara bazan açık, ba-zan da kapalı bir şekilde ifade ediyordu. Bu meclislerden birinde *halîfetü'l-hülefâlığa* getirdiği B u l g a r H a l î f e'ye (şüphesiz *Anadolulu)* Hz. Â i ş e'nin lânetlenmesi ile ilgili olarak düşüncesini sormuş, o da : "küfür etmek haramdır, ammâ lânet etmek, işi A l-l a h'a havale etmek demektir ve bunda da bir mahzur yoktur» ce-vabını vermişti. Bunun üzerine, *«sen saf bir Türksün, sana bunu kim öğretti?»* diye soran hükümdara : *«Merhum Şah Tahmasb zama-nında ulemadan duydum»* karşılığını vermiş ise de bunun gerçek olmadığının söylenmesi üzerine B u l g a r H a l î f e azledil-mekle kalmıyarak koruculardan yediği tekmeler yüzünden üç ay yatakta yatmak mecburiyetinde kalmıştı[20]. B u l g a r H a l î f e'-nin mevkii *Ustacalu*'dan D e d e H a l î f e'ye verildi. Ş a h İs-

[19] B u l g a r H a l î f e'nin *Ereğli* ile *Mersin* arasındaki *Bulgar Dağları*'nda yaşıyan *Bulgar* oymağından olduğunu kesin olarak iddia edemeyiz. Çünkü XVI. yüz-yılda bilhassa *Orta - Anadolu*'da yaşıyan oymaklar arasında *Bulgar* adını taşıyan pek çok şahsa rastgelinmektedir. Araştırmalarımızın bu günkü neticelerine göre, *Toros* dağları'ndaki *Bulgar* topluluğu, adını başında bulunan *Bulgar* adını taşıyan bir beğ-den almıştır. XVI. yüzyılın ikinci yarısında B u l g a r B e ğ'in nesli hâlâ bu bölgede yaşamakta idi.

[20] روزی اسمعیل میرزا به بلغار خلیفه که بمنصب ولای خلفائی معزز و سر بلند شده بود
اظهار نمود که خلیفه اگر کسی زوجهٔ ترا در مجمع عوام نام برد و دشنام دهد ترا بد میآید
یانه جواب داده بود که بلی گفت پس چگونه مردم حرم محترم رسول خدا را لعن می
کنند بلغار خلیفه در جواب گفت که دشنام دادن حرام است اما لعن دوری از رحمت خدا و
نفرین است هرکس را نفرین کردهٔ کار او را بخدا حوالت نمایند قصوری ندارد اسمعیل میرزا
پرسید که تو مرد ترك ساده لوحی این حکایت را چه کس بتو تعلیم داده گفت در زمان شاه
جنت مکان از علماء شنیده بودم (IB, s. 214) .

m a i l lânetlemeyi yasakladı. Müfrit *Şî'î* âlimlerini ordasından (karargâh) uzaklaştırdı. A ş e r e-i m ü b e ş ş e r e'ye hiç bir zaman ilenmemiş olan bir çok *Kazvinli*'ye nezîr olarak para dağıt-tırdı. Câmilerin duvar ve kapılarına yazılmış olan âşikâne şiirleri sildirtti. İ s m a i l'in bu hareketleri halk arasında tepki ile karşı-landı ve onun S ü n n î l i ğ e meyli olduğu zannını uyandırdı. Fakat ulemâ ve umerâdan aklı erenler buna ihtimal vermediler ve bu, *«olsa olsa iki mezhep taraftarlarını birbirine yaklaştırmak* ve *aradaki münafereti ortadan kaldırmak hususu ile ilgilidir»* dediler. Ümerânın bu iyi niyetli sözleri İ s m a i l'e : *«Türkmen* ve *Tekelü* seni halledip yerine yeğenin H a s a n M i r z a'yı geçi-recekler» şeklinde aksettirildi. Bundan dolayı da hükümdarın *Te-kelü* ve *Türkmenler*'e güveni azaldı (Tekelü Erdoğdu Halife tev-kif edilmişti) ve bu, *Ustacalular*'ın itibarlarının artmasına, H a-s a n M i r z a'nın da ortadan kaldırılmasına sebep oldu[21]. İ s m a i l *Sünnî* âlimlerden verdiği vaazlar ile, halkın düşmanlı-ğını kazanmış olan M i r z a M a h d u m Ş e r i f'i'yi hapsetti-rerek dedi-koduya tamamiyle son verdi[22]. Bu hadise *Şî'îliğin İran*'da halk kütlesi arasında kuvvetle kökleşmiş olduğunu açıkça meydana koymuştu ki, seksen yıldan fazla bir zaman ve iki neslin geçmesi ile bunu tabiî bulmak lâzımdır. Fakat az sonra İ s m a i l'in mah-bubu H e l v a c ı O ğ l u H a s a n B e ğ'in evinde ani olarak ölmesi (13 Ramazan 985 =) sadece fazla miktarda afyon alması ile ilgilidir[23].

İ s m a i l'in beklenmiyen ölümü üzerine büyük emîrler toplan-dılar. Bunlar *Türkmen* E m î r H a n, *Tekelü* M ü s e y y i b H a n, *Ustacalu* P î r e M u h a m m e d Han, *Şamlu* H ü-s e y i n H a n (Durmuş Han'ın torunu), *Afşar* H a l i l H a n, *Zulkadr* K a l k a n c ı O ğ l u V e l i S u l t a n ve diğerleri idiler. Toplantıda, vezir S e l m a n ve *Afşar* H a l i l H a n'ın teşebbüs ve teklifleri üzerine *Türkmen* ve *Tekelüler* ile *Ustacalular* ve *Şamlular* arasında kan davası için mücadeleye meydan verilme-mesi kararlaştırıldı. *Türkmen* ve *Tekelüler* İ s m a i l'in taraftar-

[21] Aynı eser, s. 216.
[22] Aynı eser, s. 215 - 216.
[23] Aynı eser, s. 218 - 219.

lığını güderek, görmüş olduğumuz gibi *Ustacalu* ve *Şamlular*'dan
bir çoklarını öldürmüş olmaları sebebi ile, onların «kanlusu» idi-
ler. Bu suretle emîrler oymaklarının başı (aksakal = rişsefîd) ola-
rak devletin selâmeti için oymak taassubu güdülmeyeceği hususun-
da and içtiler. Bundan sonra tahta kimin geçirileceği meselesi mü-
zakere edilerek Tahmasb'ın en büyük oğlu Muhammed'-
in şah ilân edilmesi üzerinde görüş birliğine vardılar. Zulkadr
Veli Han, atabeği bulunduğu İsmail'in sekiz aylık oğlu-
nun tahta çıkarılması lâzımgeldiğini müdafaa etti ise de sözleri is-
tihza ile karşılandı[24].

Şah ilân edilen Sultan Muhammed'in geçirdiği bir has-
talık yüzünden gözleri görmüyordu. Diğer taraftan, Tahmasb'ın
bu en büyük oğlu, çok zayıf bir şahsiyetti. Emîrler Sultan
Muhammed'i tahta çıkarmağa karar verirken bu hususu tabii
dikkat nazarına almışlardı. Fazla olarak büyük emîrler arasında
sözü geçen *Türkmen* Emir Han ve *Tekelü* Müseyyib
Han da Sultan Muhammed'in anası tarafından hı-
sımları idiler. Emîrlerden yalnız Kalhancı Oğlu (Kal-
kancı Oğlu) *Zû'l-kadr* Veli Han evvelce *Şiraz*'da Sultan
Muhammed'e iyi muamele etmediğinden bertaraf edildi. Yeri
mühürdarlık memuriyeti ile birlikte Tatı Oğlu Şah Beğ'e
verildi. Emîrlerden her birinin kendi oymağının başı (aksakal) ol-
ması ve aynı oymağa mensup diğer beğlerin onun buyruğu altında
bulunmaları kararlaştırıldı. Böylece Emîr Han *Türkmen-
ler*'in, Pîre Muhammed Han *Ustacalu*'nun, Müseyyib
Han *Tekelü*'nün, *Korucu Başı* Kulu Beğ *Afşar*'ın, Şah
Ruh Han *Zû'l-kadr*'ın, Sultan Hüseyin Han *Şam-
lu*'nun başı olarak kabul ve ilân edildiler. II. İsmail tarafın-
dan gözlerine mil çekilmiş olan Hüseyin Kulu yeniden
halîfetü'l-hulefâlık mevkiine getirildiği gibi, kendi oymağı olan *Rum-
rular*'ın da aksakal'ı sayıldı[25]. Buna muvazi olarak eyâlet ve vilâ-
yetlere tayinler yapılıyordu. Emîr Han'a *Tebriz* eyâleti verildi
ve İsmail Sultan, Şah Kulu Sultan adlı kar-
deşleri ile oğlu Murad'a ve akrabasından İbrahim Sultan-ı

[24] Aynı eser, s. 219 - 220.
[25] Aynı eser, s. 219 - 220.

piyâd e'ye de *Âzerbaycan*'da dirlik tahsis edildi. Yine Emîr Han'ın akrabasından Muhammed Han'a *Kâşân*, Çabuk (oğlu) Haydar Sultan'a *Kum*, Tarhan oğlu Ebû'l-Masum Sultan'a *Sâve* valilikleri verildiği gibi, yine *Türkmen*'den Murtaza Kulu Han da (Pürnek) eskisi gibi *Meşhed* valiliğinde bırakıldı. Şu tayinlere göre *Türkmenler* devletin siyasî ve askerî teşkilâtında daha itibarlı bir mevkie yükseldiler. Bu husus, *Türkmen* oymağının Emîr Han ve Murtaza Kulu Han gibi, zamanlarına göre kuvvetli şahsiyetler çıkarması, *Türkmen* beylerinin şahların başta gelen akrabalarını teşkil etmeleri yanında, *Doğu-Anadolu*'daki *Ak-Koyunlu Ulusu* kalıntısından (Boz Ulus) yeni obaların gelmesi ile de ilgili olabilir.

Türkmen oymağının müttefiki meşhur *Tekelüler*'e gelince, onlara da oymaklarının nüfusu o kadar nazar-ı itibare alınmayarak mühim valilikler verildi. Şah'ın teyzesinin oğlu *Tekelü* Müseyyib Han *Reyy*, Veli Han *Hemedan*[26] valisi oldukları gibi, serbest bırakılan Erdoğdu Halîf e'ye de *Şirvan*'da dirlik verildi.

Rumlu'ya gelince Aras Han *Şirvan emîrü'l-ümeralığı*na tayin edildikten başka yine adı geçen oymaklardan bir çokları da aynı bölgede dirliklere nâil oldular. Yine *Rumlu*'dan Deli Budak *Hoy* valiliğine gönderildi.

Kaçarlar'dan yalnız İmam Kulu Han'ın adı geçiyor. Kendisi *Kaçar*'ın *Yıva* (yahut Yuva) obasından idi. İmam Kulu Han, *Kaçar* oymağının yurdu olan *Karabağ emîrü'l-ümeralığına* tayin edildi. *Karabağ*'da *Kaçar* oymağından başka *İğirmi Dört, Otuz İki* adlı teşekküller ile *Karamanlu* oymağı da yaşamakta idi. *Kaçar* oymağının asıl boy beği ailesini teşkil eden Ziyad Oğulları da İmam Kulu Han'ın buyruğu altına konuldular.

Ustacalular'dan Pîre Muhammed Han'a *Târım*, *Halhal* ve bunlara yakın diğer bazı yerlerin, Tokmak Muhammedî Sultan'a eskisi gibi *Çukur Sa'd*, Yeğen

[26] Metinde: بندان (IB, s. 277).

Şah Kulu Sultan'ın oğulları Mürşid Kulu Han'a *Horasan*'da Baherz ve diğer bazı yerlerin, kardeşi İbrahim Sultan'a *İsferâyin*, Sofu Oğlu Mahmud'a *Turşiz*, *Çarhacı başı* Veli Han'a yine *Horasan*'da *Hvâf* valilikleri verildi.

Şamlu'dan Sultan Hüseyin Han *Kazvin*, oğlu Ali Kulu Han *Herat* valiliğine tayin edildiler. Bunlardan başka Ağzı Var Han'ın oğlu Ebu'l-Feth Han, Haber Han (asıl adı İskender) da yine *Herat*'a komşu *Kû*-*sûye* ve *Gûriyân*'da dirliğe sahip oldular. *Şamlu* emîrlerinden bir kısmı da adı geçen *Herat* valisi Ali Kulu Han'ın maiyyetin-de bulunuyordu. *Afşar*'dan *Korucu Başı* Kulu Beğ'den başka akrabası Veli Han, eskisi gibi *Kirman* ve Halil Han da *Kûh Gîlûye* valiliğinde kaldılar.

Zû'l-kadr'a gelince, bunlara da mühim memuriyetler verildiğini görüyoruz. *Mühürdar* Tatı Oğlu Şah Ruh Han'a *Sa-vuç Bulak* ve جرتغان , *Simnân* Tebbet (?) Oğlu Şah Kulu Sultan'a, *Esterâbâd* Muhammed Han'a (Hacı-lar obasından, İbrahim Han'ın yeğeni) verildiği gibi, *Dulkadırlular*'-ın devletin kuruluşundan beri yurtları olan *Fars*'ın idaresi de yine onlara mensup diğer beğler arasında üleştirildi[27].

Yukarıda söylendiği gibi Sultan Muhammed *Hüdabende*'-nin gözleri görmüyordu. Fazla olarak şahsiyeti de son derecede zayıf idi. Bundan dolayı, büyük emîrler söz verdikleri halde, oymaklar ara-sındaki kıskançlık ve husûmet devam ediyordu. Yine eskisi gibi *Türk-men* ile *Tekelü*, *Ustacalu* ile *Şamlu* yekdiğerine karşı ittifak etmiş-lerdi. Bu durumdan ilk önce *Harizm* hükümdarı *Özbek* Celâl Han istifade etmek isteyerek harekete geçti ise de *Meşhed* beğ-lerbeğisi *Türkmen* Murtaza Kulu Han (Pürnek oba-sından) tarafından yenilip öldürüldü. Savaşta *Ustacalular*'ın yiğit-lik göstermeleri ve Celâl Han'ı bizzat *Ustacalu* Emet Beğ'in tutsak alması, *Türkmenler*'in kıskançlığına sebeb oldu. Bu savaş esnasında yanında Şah Muhammed'in oğulların-dan Abbas Mirza'nın bulunduğu *Herat* beğlerbeğisi *Şamlu*

[27] IB, s. 227.

Ali Kulu Han'ın da Murtaza Kulu Han'ın yar-dımına gelmemesi, oymaklar arasında yeniden alevlenmiş olan oy-mak taassubu ile ilgilidir.

Safevîler'in büyük batı komşuları Osmanlılar'a gelince, onlar *Kızılbaşlar*'ın içinde bulundukları durumu her zaman ele geçmez bir fırsat saydılar. III. Murad vakit geçirmeden, bir takım bahaneler ile barışı bozdu[28] (985 yılı Şevval = 1578 Ocak). Harekât serhad beğleri'nin *Hoy, Selmas* ve *Urmiye* yörelerine hü-cumları ile başladı. *Hubuşlu* خبوشلو Hüseyin Sultan ve *Rumlu* Mahmud Sultan mağlup oldular. Tahmasb'-ın **Arab** atlarından (اسب بدوی) müteşekkil yılkısının çoğu da (on bine yakın) Osmanlı beğlerinin eline geçti[29]. *Tebriz*'e yeni gelmiş olan *Türkmen* Emîr Han, kalabalık bir kuvvetle zap-tedilen yerleri geri almak istedi ise de muvaffak olamadı. Şir-vanşahlar hânedânından Ebubekr Mirza eski Şirvan askerlerinin nesli olan *Kara Börk* ile *Lezgi* kavmin-den asker toplayarak harekete geçti. Vezir *Lala* Mustafa Pa-şa kumandasındaki kalabalık Osmanlı ordusu Ağustos (1578) başlarında *Ardahan* taraflarında göründü. Bu husus Serdâr Mustafa Paşa'nın gayet haklı olarak ilk önce *Gürcistan*'ı fethetmek kararında olduğunu gösteriyor. Safevîler'in, baş-şehri *Erivan* olan *Çukur Sa'd* beğlerbeğisi *Ustacalu* Tokmak Muhammedî Han Osmanlılar'ın, (hâkimlerinin çoğu Safevîler'in tâbiiyetini kabul etmiş bulunan) *Gürcistan*'ın Osmanlılar tarafından fethine seyirci kalamayacağını *Kazvin*'e bildirmiş ve oradan *Karabağ* beğlerbeğisi *Kaçar* İmam Kulu Han, *Azerbaycan* beğlerbeğisi *Türkmen* Emîr Han (Mu-sullu obasından) ile birleşerek duruma göre hareket edilmesi, veliahd Hamza Mirza'nın *Irak* (Acem), *Fars* ve *Kirman* askeri ile geleceği cevabını almıştı. *Karabağ* beğlerbeğisi *Kaçar* İmam Ku-lu Han, askeri ile Muhammedî Han'a katıldığı halde

[28] B. Kütükoğlu'nun barışı *İranlılar*'ın bozduğuna dâir sözleri *(Osmanlı - İran siyasî münasebetleri*, s. 17 ve devamı) bilhassa Türk kaynaklarını tenkide tabi tutmadan kullanması ve *İran* kaynaklarını lâyıkı ile incelememesi ile ilgilidir. Bizim yukarıda verdiğimiz muhtasar malûmatın da gösterebileceği gibi, Ismail, ba-rışı bozacak ve bunun mes'uliyetine katlanacak bir durumda değildi.

[29] IB, s. 232.

Emîr Han, *Türkmen* ve *Ustacalular* arasındaki husumetten ve *Ustacalu* emîrlerinin temayüz etmelerini istemediğinden *Tebriz*'de oturarak duruma seyirci kaldı. Buna rağmen Tokmak Muhammedî Han, *Kaçar* İmam Kulu Han ile birlikte, İskender Beğ'e göre onbeş bin kişilik veya bir kaç bin fazla) bir kuvvetle *Çıldır*'da sayıca çok üstün bir orduya sahip olan Lala Paşa'nın karşısına çıktı ise de, yapılan savaşta yenildi (Cumadelâhire 986 = Ağustos 1578). Fakat *Kızılbaş* ordusu, çok defa olduğu gibi, gerçekten yiğitçe savaşmış, elinden geleni yapmıştı[30]. *Çıldır* savaşı *Tiflis* başta olmak üzere *Gürcistan*'ın bir kısmının fethini ve *Gürcü* kırallarından bazılarının Osmanlı tâbiiyyetine girmelerini sağladı. Bundan sonra Osmanlı ordusu *Şirvan* üzerine yürüdü, büyük güçlükler çekilerek *Şirvan*'da *Kanık* ırmağı kıyılarına gelindiğinde *Türkmen* Emîr Han, *Kaçar* İmam Kulu Han ve diğer Safevî emîrlerinin kuvvetleri ile karşılaşıldı ise de Safevîler *Koyun geçidi*'nde yenildiler. Emîr Han *Tebriz*'e döndü. *Şirvan* beğlerbeğisi *Rumlu* Aras Han'a gelince, o tek başına Lala Paşa'ya mukavemet edemiyeceğini anlıyarak *Şirvan*'ı tahliye edip *Kür* kıyısına çekildi. *Demirkapı*'ya kadar *Şirvan*'ı fetheden Osmanlı veziri, maiyyetindeki emîrlerden Özdemir oğlu Osman Paşa'yı vezirlikle *Şirvan* ve Kaytas Beğ'i *Ereş* beğlerbeğiliğine tayin ettikten sonra *Erzurum*'a dönmek için yola çıktı. *Tiflis*'ten itibaren bilhassa müttefik *Gürcü* ve *Kızılbaş* kuvvetlerinin baskınları sebebi ile güçlükler çekilerek *Erzurum*'a gelindi (Ramazan 986 = Kasım 1578). Sefer gayesine ulaşmış ve *Gürcistan*'ın mühim bir kısmı ile *Şirvan* Osmanlı hâkimiyetine sokulmuştu[31]. Ancak buraları elde tutabilmek için daha pek çok gayret sarfetmek icabediyordu. Gerçekten Mustafa Paşa döner dönmez Safevîler'in eski *Şirvan* beğlerbeğisi *Rumlu* Aras Han, diğer bazı *Rumlu* beğleri ile *Tekelü* Erdoğdu Halîfe vesair emîrleri maiyyetine alarak Osman Paşa ile savaşmaya hazırlandığı gibi, *Kaçar* İmam Kulu Han da Kaytas Paşa'nın üzerine yürüdü. İmam Kulu Han, Osmanlı paşasını *Ereş* kalesi dışında yendi. Kaytas Pa-

[30] Aynı eser, s. 231 - 235; B. Kütükoğlu, aynı eser, s. 45 - 53.

[31] Aynı eser, gösterilen yer; B. Kütükoğlu, s. 47 - 69.

şa ve kumandasındaki askerin çoğu savaş meydanında kaldı. Aras Han'a gelince *Şemahi*'yi üstün kuvvetler ile kuşattı. Osman Paşa şehri bütün gücü ile müdafaa ediyordu. Kuşatmanın başarı ile neticelenmesi muhtemeldi. Bereket versin yardıma memur edilen *Kırım*'lı *Kalgay* Âdil Giray'ın öncü askerinin yetişmesi durumu düzelttiği gibi, yapılan savaş Aras Han'ın ağır bir şekilde mağlup edilmesi ve kendisinin de tutsak alınması ile sona erdi. Savaşta pek çok *Kızılbaş* askeri ile yedi emîr ölmüştü. Aras Han'ın oğulları, Er Doğdu Halîfe ile birlikte kaçmağa muvaffak oldular ise de Aras Han'ın ordasının bulunduğu *Sâlyân*'da *Kırım* askerinin hücumuna dayanamayıp dağıldılar. Âdil Giray'ın askeri pek çok tutsak ve ganimet ele geçirdi. Böylece birbiri arkasından ağır darbeler yiyen *Rumlu* oymağı acınacak bir duruma düştü. Vezir Selman'ın az sonra *Şemahi*'yi kuşatması esnasında da Aras Han'ın diğer bazı Kızılbaş emîrleri ile birlikte öldürülmesi (Ramazan 986 = Kasım 1578) onların felâketlerini bir kat daha artırdı[32]. Vezir Selman müteakiben Âdil Giray'ı mağlup ve esir ettikten sonra[33] *Demirkapı*'ya çekilmiş olan Osman Paşa'nın üzerine yürümeyip Emîr Han, *Tekelü* Müseyyib Han, *Ustacalu* Pîre Muhammed Han, *Korucu Başı Afşar* Kulu Beğ'in istekleri üzerine geri döndü[34].

Şirvan'a *Esterâbâd* valisi *Zü'l-kadr* Muhammed Halîfe (Hacılar obasından) tayin edildi. Hükümet merkezi *Kazvin*'e dönüldüğü zaman vukubulan olaylar devlet otoritesinin daha fazla zayıflamasına yol açtı. Filhakika Muhammed'in her bakımdan zavallı bir şahsiyet olması, oğullarının henüz çocuk yaşta bulunmaları, karısını devlet işlerinde söz sahibi yapmıştı. Şah Tahmasb zamanındaki *Mâzenderân* emîrlerinden Abdulla h'ın kızı olan bu kadın akıllı, cesur, fakat o nisbette muhteris, sert mizaçlı ve hissî idi. Emîrlere kendisini saydıramadığı gibi, onların kuvvetini kırmak dirayetini de gösterememişti. Emîrlerin Osman Paşa'yı *Şir-*

[32] İB, s. 236 - 237.

[33] Âdil Giray, Safevî ordusundan *Dankaralu* (دانقرالو) Bahâ Halîfe adlı biri tarafından atından yıkılarak tutsak alınmıştı. (İB, s. 238). Kaynakta bu ada bir daha rasstgelinmediği gibi, diğer kaynaklarda da görülemiyor.

[34] İB, s. 238 - 239.

van'dan tamamen çıkaracakları yerde Âdil Giray'a karşı kazandıkları muvaffakiyet ile iktifa edip geri dönmeleri Mehdi Ulyâ Beği m'in haklı olarak onları acı bir şekilde tenkit etmesine sebep olmuştu.

Kazvin'e dönüldükten sonra Melîke, *Ustacalu* Pîre Muhammed ve *Şamlu* Korhmaz (Korkmaz) Han kumandasındaki bir kuvveti sırf babasının kanını almak için *Mâzenderân* hâkimi Mirza Han'ın üzerine gönderdi. Kuşatmanın uzadığını görünce de adı geçen emîrler *Mühürdar Zû'l-kadr* Şah Ruh Han ile takviye edildi. Bu emîrler, hayatına dokunulmayacağı hususunda andlar içip kendilerini kefil göstererek Mirza Han'ı kaleden indirdiler ve *Kazvin*'e getirdiler. Fakat, Melıke, emîrlerin sözlerine ehemmiyet vermiyerek *Mâzenderân* hâkimini öldürttü. Bu hâdise esasen devlet işlerine burnunu soktuğu ve her buyruğunu yaptırmak istediğinden ötürü kendisinden hoşlanmıyan emirleri büsbütün kızdırdı ve onları mukabil harekette bulunmaya sevketti. Tutsak alınmış olan Âdil Giray ile yakınlarına karşı misafir muamelesi yapılmış ve bununla ilgili olarak ona sarayda bir de daire tahsis edilmişti. Bunda gözetilen gaye Kırım Hanı Mehmed Giray'ı Osmanlı devletine karşı isyan ettirmek, bu mümkün olmadığı takdirde, yardım etmemesini sağlamak idi. Fakat emîrler, sırf Melîke'den öç almak için Âdil Giray'ın saraydan çıkarılıp bir yerde oturtulmasını teklif ettiler. Onlar bu tekliflerinin kabul edilmeyeceğini biliyorlardı. Nitekim de öyle oldu. Bunun üzerine Melîke'nin onunla seviştiği iftirasını ortaya atarak veya böyle bir dedi-koduyu ele alıp Âdil Giray'ı yakın adamları ile birlikte öldürdüler[35].

Sultan Muhammed'in oğullarından Abbas Mirza (müstakbel Şah Abbas) bu esnada *Herat* valisi *Şamlu* Ali Kulu Han'ın yanında bulunuyordu. Abbas Mirza çocuk yaşta idi. Melîke *Horasan* emîrlerinin oğlunu âlet ederek fesat çıkarmalarını önlemek için Abbas'ın *Kazvin*'e gönderilmesini istedi ise de Ali Kulu Han *Horasan*'daki diğer valilerin desteğini de kazanarak, bu isteği yerine getirmedi. Hattâ en son

[35] Aynı eser, s. 239 - 242.

gönderilen Ali Kulu Han'ın babası *Tavacı Başı* Sultan Hüseyin Han dahi görevinde muvaffak olamadı. Kendisi yeis içinde dönerken Melîke'nin öldürüldüğü haberini alarak ferahladı. Filhakika Melîke ile merkez emîrleri arasındaki düşmanlık Âdil Giray'ın öldürülmesinden sonra artmıştı. Emîrler ve hattâ bütün *Kızılbaşlar* Melîke'ye, kavimdaşları olan *Mâzenderanlılar*'a itibar etmesini ve onları yüksek mevkilere geçirmesini de hoş karşılamamışlardı. Bu esnada idaresi altında bulunan halka zulüm yaptığı için *Kâşân* valisi *Türkmen* Muhammed Han başka bir yere tayin edilmişti. Muhammed Han itibarının kırılacağını söyleyerek valiliğinin değiştirilmemesini rica etti. Melîke, göz yummanın hükümdarın iktidarsızlığı fikrini uyandıracağını söyleyerek ricasını reddetti. Fakat Melîke'nin bu hareketi hayatının feci bir şekilde sona ermesi ile neticelendi. Emîrler, Muhammed Han'ın tahriki ile harekete geçtiler. Melîke boyun eğmedi. Emîrlere eskisi gibi ağır ve acı sözler söyledi. Hattâ askerleri, sofuları, halkı *Şahı Seven* (شاهی سیون) adiyle muarızlarına karşı kullanmayı bile düşündü. Fakat bunu uygulayacak bir emîr bulamadı. Şah'ın teyzesi oğlu *Tekelü* Müseyyib Han bile teklif edilen bu işi yapmaktan kaçındı. Emîrler, Şah'ın, karısını *Kum* veya *Mâzenderân*'a göndermek hakkında yaptığı teklifi bile kabul etmediler. İçlerinde Masum Han'ın oğlu Sadreddin Han-ı *Safevî*, *Zû'l-kadr* Elkesen Oğlu (الکسن اوغلی) Hüseyin Ali Beğ, Şah'ın akrabası *Musullu* İmam Kulu Mirza, *Tekelü* Çelebi Beğ gibi her oymaktan bir kimsenin bulunduğu bir zümre sarayın harem dairesine girip korunması için kocasının kuşağını tutmuş olan Melîke'yi öldürdüler. Melîke'nin cesedi çıplak bir halde dışarı atıldı ve bir gün açıkta kaldı (987 yılı sonları)[36]. Şah Sultan Muhammed'in karısının bu feci âkibeti karşısında beklenen tepkiyi göstermemesi, gerçekten hayret vericidir.

Şah Muhammed'in karısının öldürülmesinden sonra *Horasan* emîrleri toplandılar. *Horasan* emîrlerinin çoğu *Ustacalu* ve *Şamlu* boylarına mensup idiler. Bunlar Ali Kulu Han'ı

[36] Aynı eser, s. 244 - 251; ŞH, s. 260 - 261.

hanlar hanı (خانلر خانى)[37] ünvanı ile kendilerine baş seçip on yaşındaki Abbas Mirza'yı da hükümdar ilân ettiler. Böylece ekserisi *Tekelü* ve *Türkmen* oymaklarından olan ve *Şamlu* ile *Ustacalu*'ya husûmet besliyen merkez emîrlerine karşı bir cephe vücuda getirildi. Ali Kulu Han'ın, en göze çarpan müttefikleri *Horasan* emîrlerinin en muktediri *Hwaf* ve *Baherz* valisi *Ustacalu* Mürşid Kulu Han (Yeğen Şah Kulu Sultan'ın oğlu) ile *Sebzevar* valisi *Kaçar* Kubad Han idiler. *Meşhed* valisi Murtaza Kulu Han sadece *Türkmen* oymağından olduğu için değil, Ali Kulu Han'ı kıskandığından ona muhalif ve merkeze bağlı kalmıştı. Bu yüzden ikisi arasında başgösteren husumet günden güne arttı ve fiilî bir mücadeleye intikal etti.

Kızılbaş Türkler yalnız Melîk e'ye değil, onun hemşehrileri olan *Mâzenderânlılar*'a da kızgın idiler. Bu yüzden sarayda ve şehirde ele geçirilen *Mâzenderânlılar* da aynı âkıbete uğratıldılar. 987 (1579) yılı başlarında *Ustacalu*'dan Hamza Han ve Karınca Oğlu Şah Kulu Sultan ile *Şamlu*'dan Velî Halîfe'ye ve diğerlerine *Horasan*'da dirlikler verildikten sonra *Tebriz*'e gidildi. Osmanlılar *Tiflis* ve *Demirkapı*'da büyük fedakârlıklar neticesinde tutunabiliyorlardı. Arazinin elverişsizliği, *Gürcü* ve *Kızılbaş* kuvvetlerinin baskınları dolayısı ile ikmal ve takviyenin zamanında yapılmasında büyük güçlükler çekiliyordu. *Kırım* hanı Mehmed Giray *Tatar* askeri ile 987 yılı yazında (1579) *Şirvan*'a geldi. Safevîler'in *Şirvan* valisi *Zû'l-kadr* Muhammed Halîfe, çekilmeyi nefsine yediremeyerek savaşa girişti ise de yenildi. Kendisi başta olmak üzere pek çok *Kızılbaş* askeri savaş meydanında kaldı. *Tatarlar Şirvan* ve *Karabağ*'ı iyice yağmaladılar. Mehmed Giray, kardeşi Gazi Giray kumandasında cüz'î bir kuvveti Osman Paş a'nın yanında bırakarak *Kırım*'a döndü. Onun arkasından Safevî kuvvetleri *Şirvan*'a girdiler ise de hiçbir iş göremediler. *Türkmen* Emîr Han ile *Zû'l-kadr Mühürdar* Şah Kulu Han arasında çıkan ihtilâf az kalsın silâhlı bir çarpışmaya inkılâb edecekti. Diğer taraftan *Şirvan, Karabağ* ve *Âzerbaycan*'da görülmemiş bir kıtlık başgöstermişti. Emîrlerden hiç biri *Şirvan* beğlerbeğiliğini kabule yanaşmıyordu. Bu sebeple Safevî kuvvetleri herhangi bir başarı elde edemeden *Tebriz*'e döndüler. Osmanlı başkumandanı Mustafa Paş a'ya gelince, bu yılın (987 = 1579) yazını *Kars* kalesinin inşası ve *Tiflis*'e azık, cephane ve asker göndermekle geçirmişti[38].

[37] Aynı eser, s. 247.

Bu esnada (987) *Horasan*'da da mühim olaylar cereyan etmişti. Yukarıda kaydedildiği gibi *Horasan*'da Abbas Mirza'yı hükümdar ilân ederek *Herat* valisi Ali Kulu Han'ın etrafında toplanmış olan *Şamlu* ve *Ustacalu* emîrlerinin ittifakına son vermek için aynı bölgeye adı geçen boylardan Veli Halîfe (Şamlu'nun Avcı obasından), Hamza Han (Ustacalu'dan, Kara Han'ın torunu ve Abdullah Han'ın oğlu), Şah Kulu Sultan (Ustacalu, Karınca Oğlu), Korhmaz (Korkmaz) Han (Şamludan), gibi merkeze sâdık emîrler gönderilmişti. Bunlar henüz yolda iken Ali Kulu Han da kendisine bağlı emîrler ile *Meşhed* üzerine yürüdü. Bunun sebebi, *Meşhed* beğlerbeğisi *Türkmen* Murtaza Kulu Han'ın kendisini *Şahı Seven* (شاهى سيون) ve *Herat* valisi ve taraftarlarını *Yağı* (ياغى) yani düşman olarak vasıflayıp, merkeze sâdık kalması idi. Ali Kulu Han *Horasan*'a merkezden tayin edilen emîrlerden *Şamlu* Veli Halife'nin *Meşhed*'e yaklaştığını duyunca onu geri döndürmek için kuvvet göndermiş ve yapılan çarpışmada Veli Halîfe öldürülmüştü. Veli Halîfe gibi merkezden *Horasan*'daki bazı valiliklere gönderilen Hamza Han, Şah Kulu Sultan ve diğerleri Veli Halîf e'nin öldürüldüğünü duyunca geri döndüler. Ali Kulu Han rakibi Murtaza Kulu'yu *Meşhed* önünde yendikten sonra onu şehre kapanmağa mecbur etti ise de dört ay kuşattığı halde *Meşhed*'i alamadı. Bu hâdise merkezdeki *Türkmen* ve *Tekelü* emîrleri arasında, beklenildiği gibi, tepki yaratmış *Şamlu* ve *Ustacalu* emîrleri ile araları açılmıştı. Esasen bu esnada veliahd Hamza Mirza'nın maiyyetinin *Şamlu* beğzadelerinden müteşekkil olması, *Türkmenler*'in *Şamlular*'a karşı kıskançlık duymalarına sebep olmakta idi. Filhakika, *Şamlu*'nun Ulu Beğ'i (Rîş Sefîd = Aksakal) Sultan Hüseyin Han'ın karısı Hamza Mirza'nın dadısı (قابلّه = اتكه) , dadının kardeşi

[38] Aynı eser, s. 252-254; B. Kütükoğlu, s. 92-103.

Hüseyin Beğ de onun veziri idi. Bundan başka öldürülen Veli Halîfe'nin oğlu İsmail Kulu Beğ, Hamza Mirza'nın en yakın adamlarından olup, bizzat Hamza Mirza'dan *yoldaş* yahut *yoldaşbaşı* (یولداش باشی) lâkabını almıştı. *Eşik ağaşı başı Şamlu* Hüseyin Kulu Sultan'ın oğlu Mehdi Kulu Beğ *emîr ahur başı* (امیر احور باشی) Fulad Beğ'in oğlu Ebû'l-Fetih Beğ ve Korhmaz Han'ın oğlu Tahmasb Kulu Beğ de Hamza Mirza'nın gözde emîrlerinden idiler. Emîr Han ve Muhammed Han gibi *Türkmen* emîrleri, *Tekelü* Müseyyib Han ve Vezir Selman'ın desteği ile *Şamlular*'ın Ulu beğ'i Sultan Hüseyin Han ile karısını, yine *Şamlu*'dan *eşik ağası başı* Hüseyin Kulu Sultan'ı bertaraf ettiler. Sultan Hüseyin Han'ın yerine (Kazvin valiliği ile tavacıbaşılık) Veli Halife'nin oğlu İsmail Kulu Han, Hüseyin Kulu Sultan'dan boşalan eşik ağası başılığına da yine *Şamlu*'dan Korhmaz Han getirildi. Hamza Mirza'nın eşik ağası başılığına da Pîrî Beğ (Şamlu'nun İnallu obasından) tayin edildi. Böylece *Türkmen* ve *Tekelüler* merkezde *Şamlu* ve *Ustacalu*'ya karşı yeniden üstünlük sağladıkları gibi, *Şamlular*'ı kendi aralarında birbirlerine düşürdükten başka *Şamlu* ile *Ustacalu*'nun arasını da açmağa muvaffak oldular. *Türkmen ve Tekelüler*'in merkezdeki üstünlüklerini devam ettirmelerinde Şah'ın hısımları olmaları da mühim bir âmil teşkil etmekte idi. Hattâ bu olaydan sonra Şah kız kardeşlerinden Fatma Beğim'i Emîr Han ile evlendirdi. *Tebriz*'de muhteşem bir düğün yapıldı. *Ustacalu* Pîre Muhammed Han'a da Emîr Han'ın dünürü sıfatiyle[39] kendi evinde *sakduş* düğünü (طوی ساق دوشی) Müseyyib Han'a da *soldus* düğünü (طوی سول دوشی) yapması emredildi. Onlar Şah'a ve veliahda *düğün ülüşü* gönderdiler. Tekelü Müseyyib Han da, *Türkmen* Emîr Han gibi Şah'ın hısımı olduğundan hânedandan bir kız ile evlenmeyi ümid ediyordu; fakat ümmidi boşa çıkanca *sol-*

[39] Pîre Muhammed Han'ın kızı, Emîr Han'ın oğlu Sultan Murad'ın karısı idi (İB, s. 260).

duş toyu'nu tertip ettiği esnada, şâir, musikişinas bir emîr olduğu için, Şah'a şu türkçe rübâiyi yazıp gönderdi.

«Ey şâh-ı cihân bî eser oldı dimekim
Dutdı gam eli elim elem tikeni etekim
Yüz yıldaki hidmetimle dergâhında
Solduş emeğine döndi âhir emekim»[40]

Bu toylar neticesinde emîrlerin arası düzeldi. İhtilâf bir müddet için ortadan kalktı. Tarafların uzlaşmaları ve barışmalarında, daha önce de olduğu gibi, *mühürdar Zû'l-kadr* Şah Ruh Han, *korucu başı Afşar* Kulu Beğ gibi diğer oymaklara mensup emîrler büyük bir gayret gösterdiler.

Görmüş olduğumuz üzere, *Ustacalu* ve *Şamlu* boyları devletin kurulması ve gelişmesinde en mühim rolü oynamış oldukları gibi, bununla ilgili olarak sayıca diğerlerine nazaran daha kalabalık oymaklar idiler. Bu sebeple ne yapılırsa yapılsın adı geçen boyların nüfuzlarını kırmak, onları devlet hizmetinden uzaklaştırmak mümkün olmuyordu. İlhanlılar'ın *Celâyir* ve *Sulduz*, Kara-Koyunlar'ın *Baharlu* ve *Sa'dlu*, Ak-Koyunlular'ın *Musullu* ve *Pürnek* boyları gibi, *Ustacalu* ve *Şamlular* da Safevî devleti için aynı ehemmiyette oymaklar idiler. Devletin kudretini devam ettirebilmesi, âdetâ bu iki oymağa dayanmasına bağlı idi. Çünkü işaret edildiği üzere, hem sayıca kalabalık, hem de devlet idaresinde daha tecrübeli ailelere sahip idiler. Nitekim evelce hiçbir emîrin kabul etmediği *Şirvan* valiliğine *Ustacalu* Kara Han'ın torunlarından Şah Ali Mirza'nın oğlu Selman Han tayine edildi[41]. Selman Han az önce Şah'ın kız kardeşi ile de evlendirilmişti. Selman Han'ın yanına yine *Ustacalu*'dan Nazar Sultan'ın oğlu Hüseyin Kulu Sultan, Ali Kulu Sultan (Çavuşlu obasından), Murtaza Sultan (Şereflü obasından), Aygut Beğ oğlu Mehdi Kulu Sultan gibi *Ustacalu* beğleri terfik edildiler. Dört yıldanberi hükümet merkezinde oturan *Afşar* Halil Han da

[40] İB, s. 260.

[41] Açıkça anlaşılıyor ki *Çaldıran* savaşındaki Safevî ordusunun sol kol kumandanı Muhammed Han'ın nesli, oğlu Kılıç Han'dan sonra keslimiştir.

Kûh Gîlûye'de Kalender adlı birinin karışıklıklar çıkarması üzerine izin alıp yurduna gitti. Bahar gelince Şah da büyük emirlerle birlikte *Tebriz*'den kalkıp yaylağa ve sonra oradan yola çıkarak *Karabağ*'a vardı. *Meşhed* beğlerbeğisi Murtaza Kulu Han gönderdiği mektuplarda *Şamlu* Ali Kulu Han ile *Ustacalu* Mürşid Kulu Han'dan şikâyet ediyordu. Osmanlı devleti ile barış yapmak için girişilmiş olan teşebbüs gelişmekte olduğundan, *Horasan*'a yalnız *Türkmen* Muhammed Han kumandasında bir kuvvet gönderildi. *Şamlu*'dan İsmail Kulu Han ve yine aynı oymaktan Korhmaz Han ve diğerleri Muhammed Han'a refakat ediyorlardı. Az sonra Gazi Giray kumandasındaki *Kırım* kuvvetlerinin baskın yaparak *Şirvan beğlerbeğiliğine* tayin edilmiş olan Selman Han'ı perişan ettiği haberi geldi. İşik İvaz (ایشیك عوض) Oğlu Ali Kulu Han (Çavuşlu obasından) baskında öldürüldü. Bu mağlubiyetin öcünü almak için Vezir Selman ve Emîr Han harekete geçtiler. *Korucu başı Afşar* Kulu Beğ, *Mühürdar Zü'l-kadr* Şah Ruh Han, *Ustacalu* Pîre Muhammed Han ve diğerleri de onlar ile birlikte idiler. Osmanlı kuvvetleri *Kızılbaşlar*'ın önünden *Demirkapı*'ya doğru çekildiler. Safevî ordusu onları fazla takip etmeyerek *Bâkü'yü* kuşattı ise de alamayıp *Karabağ*'a döndü. Bu sefer esnasında *Ustacalular*'ın başı Pîre Muhammed Han hastalanarak öldü. Her ne kadar yeri oğlu Pîre[42] Murad Han'a verildi ise

[42] *Pîre*'nin menşe ve manası bence meçhuldür. Bu, bir tabir olsa gerekir. İskender Beğ bir yerde *Pîre*'yi *dede* ile birlikte zikreder. Şeyh Haydar'ın *Tekelü* mürîdlerinden birine de Pîre Sinan deniliyordu (HR, s. 128). Hattâ Pîre Sinan, Hasan Halîf e'nin *Erdebil*'den *Teke* iline dönmesi üzerine : «Hasan Halîfe geldi, lâkin Teke ilini yakan bir ateş getirdi» demişti (gösterilen yer). İB de (s. 453) bununla ilgili şöyle bir kayıt var :

در خلال این حال سادات پیره و اعیان مزینان سبزوار اتفاق نموده از روی اخلاص...

Yine aynı müellifin eserinde şu ifadeye de rastgeliniyor :

در میانهء صوفیان قیزلباش پیره و خلیفه میدامند (s. 328). **Şu satırlardan** *Pîre*'nin *dede, halîfe, mürşid* gibi tarikatın kademelerinden birini teşkil eden sofuların ünvanı olduğu belki çıkarılabilir. Minorsky *Pîre*'nin kocalar, ihtiyarlar demek olup Farsça pîr kelimesinden geldiği ve emîre gibi, Hazar Denizi eyâletleri (Gîlân, Mâzendran) halkının lehçelerine ait olması ihtimalini ileri sürmüştür *(Tezkiretü'l-mülûk*, izahlar kısmı, s. 125, haşiye 6).

de *Ustacalular* merkez emîrleri arasındaki itibarlarını kaybettiler. *Horasan*'daki âsî emîrlerden Mürşid Kulu Han'ın iktidarını gittikçe arttırması, *Tekelüler*'in *Ustacalular*'a ağır sözler söylemelerine sebep oluyordu. Hattâ *Ustacalu*'dan Karınca Oğlu Şah Kulu Sultan *Horasan*'dan dönerken *Tekelü* Karaca Sultan'ın torunu Muhammed Beğ'in (Mezâkî) hücumuna uğramıştı[43]. Sarevî devlet erkânı *Şirvan*'ın kısm-ı âzamının kendi tasarruflarında olduğunu Osmanlı elçisine göstermek için Ziyad Oğulları'ndan Peyker Beğ'i hanlık ünvanı ile *Şirvan*'a gönderdiler. Diğer bazı *Kaçar* beğlerine de *Şirvan*'da dirlikler verildiği gibi, *Karabağ*'da oturan *Otuz iki* ve başka oymaklar da *Şirvan*'a gönderildi. Osmanlı elçisi Ömer Ağa *Şirvan*'da durumu gördükten sonra Safevî elçisi *Zü'l-kadr* Tebbet Oğlu Şah Kulu Sultan ile *Erzurum*'a, Mustafa Paşa'nın halefi, Serdar Sinan Paşa'nın yanına döndü. Çok geçmeden Sultan Muhammed, Sinan Paşa'nın tavsiyesi üzerine *İstanbul*'a elçi gönderdi. Bu elçi *Türkmen* oymağından *Kum* valisi Haydar Sultan'ın oğlu İbrahim Han idi[44].

Aynı yılda, *Ustacalu* emîrlerine *Gîlân*'ın *Biyepes* denilen batı kesiminde (merkezi Reşt) dirlikler verildi. Bunlar Selman Han, Karınca Oğlu Şah Kulu Sultan (Selman Han'a lala tayin edilmişti), Nazar Sultan oğlu Hüseyin Kulu Han, Mustafa Sultan (Şereflü obasından), Aygut Beğ oğlu Mehdi Sultan (Çavuşlu obasından, Âsâyiş Oğlu (آسایش اغل) Ahmed Sultan, Sarı Solağ oğlu Muhammed Beğ, *Kengerlü* Cafer Sultan'ın oğlu (بیکر لوردی) [45] Halîfe, *Çepni*[46] Celâloğlu Şah Verdi Sultan idiler. Fakat bu emîrler *Gîlân*'da tutunamayarak çok geçmeden *Kazvin*'e dönmek zorunda kaldılar[47].

[43] İB, s. 263.

[44] İB, s. 264 - 265; Sinan Paş a'nın icraatı hakkında tafsilât için : B. Kütükoğlu, s. 103 - 114.

[45] Aynen böyle (İB, s. 267).

[46] Metin : چکنی (s. 267).

[47] İB, s. 267 - 269.

988 yılında (1580 = Yılan yılı) *Kaçar* Ziyad Oğlu Peyker Han, Osmanlı kuvvetlerini yenmeğe muvaffak oldu. Savaşa *Câkirlü* ve *Karamanlu* emîrleri de katılmışlardı. Ancak Peyker Han çok geçmeden öldü; yerine tayin edilen *Kara Dağlu* (yahut Karaca Dağlı) Ensar Halîfe de bir iş göremeden vefat etti ve bu tarihten itibaren hiç bir Safevi valisi *Şirvan*'da tutunamadı[48].

Aynı yılda (988 = 1580) *Kûh Gilûye*'deki *Lurlar* arasına bir *kalender* dervişi gelerek kendisinin II. Şah İsmail olduğunu, öldürülenin şahsına benziyen bir köle idiğini ileri sürüp *Lurlar*'dan kalabalık bir kuvvet toplamağa muvaffak olmuştu. Düzmece Şah İsmail, bundan başka *Anadolu*'da da bulunup çok taraftar kazandığını, onların yardımı ile *Anadolu*'yu da fethedeceğini söylüyordu[49]. O, başına topladığı *Lurlar* ile bölgenin hâkimleri olan *Afşarlar*'a yürüdü. Bu *Afşarlar*, evvelce bir kaç defa zikredildiği gibi, *Kûh Gilûye*'ye Ak-Koyunlu fethi neticesinde ve Mansur Beğ'in idaresi altında *Türkiye*'den gelmişlerdi. Düzmece İsmail yaptığı savaşlarda bazan yenmiş ve bazan da yenilmiş ise de en sonunda babası Halil Han'a vekâlet eden Rüstem Beğ'i öldürmeğe ve *Afşar*'ı perişan bir duruma getirmeğe muvaffak olmuştu. Kalender'in zuhurunu öğrenen Halil Han Şah'tan izin alarak sür'atle *Kûh Gilûye*'ye geldi ise de dar bir boğazda *Lurlar*'ın yukarıdan attıkları taşlardan biri başına dokunarak ölümüne sebep oldu. Halil Han'ın ölümü *Afşar*'ı büsbütün perişan etti. Şah Sultan Muhammed merkezde bulunan Halil Han'ın yeğeni İskender Beğ'i *han* ünvanı ile *Kûh Gilûye* valisi tayin ettiği gibi, *Fars* beğlerbeğisi *Zû'l-kadr* Emet Han'a da İskender Han'a yardımda bulunmasını emretti. 989 (1581) yılında Durak Halîfe kumandasındaki *Zû'l-kadr* kuvvetleri *Afşarlar* ile birleştiler. Yanında pek az bir adam kalmış bulunan Düzmece Şah İsmail yakalanıp öldürüldü. Fakat Düzmece İsmail olayının *Afşarlar* üzerinde yaptığı sarsıntı yıllarca sürdü. Gerçekten *Afşar*'ın bir kısmı Halil Han'ın oğlu Şah Kulu'nun etrafında

48 Aynı eser, s. 271 - 272.

49 Aynı eser, s. 272.

toplandılar. Şah Kulu İskender Han'ı öldürdü. Kendisini Şah Kulu Han ünvanı ile *Kûh Gilûye* hakimi ilân etti ise de karşısına akrabasından Abdüllatif Beğ oğlu Hasan Beğ çıktı. O da kendisine *han* dedirtip bölgenin bir kısmını idaresi altında tuttu. Bu durum Şah Abbas'ın 998 (1590) yılında *Şiraz*'a gelişine kadar devam etti. Hasan Han Abbas'ın teşviki ile Şah Kulu Han'ı öldürerek tek başına *Kûh Gilûye* valisi oldu[50].

Kalender'in bu isyanı o kadar şöhret buldu ki, bir çok mukallidleri zuhur etti. Bunların hepsi de II. Şah İsmail adı ile ortaya çıkıyorlardı. İsmail'in halk arasında bu kadar sevilmiş olmasına hayret edilir[51]. Halbuki görmüş olduğumuz gibi, kendisi *Sünnî*'liğe meyli olmakla itham edilmişti.

İran'daki Düzmece Şah İsmailler'den ikincisi yine *Luristan*'da çıkmış ve başına «*Ekrâd ve Elvâr*»dan onbin kişi toplamıştı. Bu ikinci Düzmece İsmail'i Çuha Sultan'ın torunu *Tekelü* Solağ (Solak) Hüseyin Sultan yakalayarak *Kazvin*'e gönderdi. Üçüncüsü *Tâliş*'te zuhur edip *Erdebil*'de öldürüldü. Dördüncü Şah İsmail ise *Gûrlular* arasında çıkmış, *Ferah* valisi *Afşar* Hüseyin Sultan'ı ve müteakiben kardeşi Ali Han Sultan'ı öldürerek *Horasan Afşar*'ını acınacak duruma getirmişti. *Ferah* valiliğine gönderilen bu emirlerin akrabası Yeğen (یگان) Sultan, Düzmece İsmail'i ortadan kaldırmak çarelerini ararken onun, bir yalancı olduğunu anlayan taraftarlarınca öldürüldüğü haber alındı[52]. *İran*'da zuhur eden Düzmece Şah İsmailler'in *Lur, Kürd, Tâliş, Gûr* gibi unsurlara dayandığı görülüyor. Bu, şu bakımdan tabiî karşılanmalıdır ki, adı geçen unsurlar siyasî bakımdan tatmin edilmemişlerdi. Aynı mezhepten olsa da, *Kızılbaşar*, yani *Türkler* kendilerine soyca yabancı olan unsurların aralarına girmelerinden hoşlanmıyorlardı.

50 Aynı eser, s. 272 - 275.

51 Bilindiği gibi halk romanlarından biri de *Şah İsmail* adını taşır. Bu romanın meydana gelmesinde II. Şah İsmail'in sevilmesinin âmil olması pek muhtemeldir.

52 İB, s. 272 - 275; *Oğuzlar*, s. 286.

Anadolu'daki D ü z m e c e Ş a h İ s m a i l l e r'e gelince, bunlar daha önce ortaya çıkmışlardır. Bu sebepden *İran*'dakileri bunların mukallidleri olarak vasıflamak mümkündür. *Anadolu*'daki D ü z m e c e İ s m a i l l e r'den biri *Boz Ok*'taki *Şam Bayadı Türkmenleri* arasından çıkmıştır (1577). *Anadolu*'lu D ü z m e c e Ş a h İ s m a i l *Türkmenler*'den başına epeyce adam toplamağa muvaffak olmuş, yanında taraftarlarından epeyce adam olduğu halde *Kırşehir* bölgesindeki H a c ı B e k t a ş dergâhına gelerek orada merasimle kurban kesmişti[53]. İkinci D ü z m e c e Ş a h İ s m a i l'e gelince bu, *Malatya* bölgesinde zuhur etmiş (986 = 1578) ve o bölgedeki birçok oymakları kendisine tabi kılmıştı[54].

989 yılında (1581 = Yılan yılı) H a n l a r H a n ı *Şamlu* A l i K u l u H a n, kendisini destekliyen *Ustacalu* M ü r ş i d K u l u H a n ve diğerleri ile birlikte A b b a s M i r z a'yı Ş a h ilân ettikten sonra *Rumlu* D e r v i ş M u h a m m e d H a n'ın elinde bulunan *Nişabur*'u almak için harekete geçti ise de başarı gösteremedi. Bu haber üzerine, Ş a h, Vezir S e l m a n, *Türkmen* ve *Tekelü* beğlerinin teşviki ile *Horasan*'a gitmeğe hazırlandı. Bu münasebetle Ş a h'a sâdık olan *Ustacalu* beğlerine yeni vazifeler verildi. Bu cümleden *Ustacalu* S e l m a n H a n (Şah Ali Mirza'nın oğlu Abdullah Han'ın torunu) *Divan başılığına* getirildi. *Ustacalu* emîrlerinin ricası üzerine M ü r ş i d K u l u H a n'ı itaat ettirmek için amcası oğlu (Yeğen Oğlu) Ş a h V e r d i gönderildi ise de bundan arzu edilen netice çıkmadı. Hattâ Ş a h V e r d i dönüşünde oymak taassubu güdüp, M ü r ş i d K u l u'yu müdafaa eder bir tarzda konuştuğundan *okçu korucu* H a s a n B e ğ oğlu M e h d i K u l u B e ğ ile birlikte Ş a h'ı ve Veliahd H a m z a M i r z a'yı memnun etmek için S e l m a n H a n ve diğer *Ustacalular* tarafından öldürüldüler. Yukarıdan beri zikredilen olaylar *Kızılbaş* emîrleri arasında, *Arab* ve *Moğol* asilzâdesinde olduğu gibi, kuvvetli bir oymak asabiyetinin mevcudiyetini ve bununla da ilgili olarak «*kan davası*» güdüldüğünü açıkça meydana koymaktadır. Oymak asabiyeti sadece bir gelenek değil, aynı zamanda emîrlerin mevki ve nüfuzlarını devam ettirebilmeleri için de zarurî görülüyordu. Emîrlerin devlet nezdindeki itibarları oymaklarının sayıca kalabalık ve kuvvetli olmaları ile yakından ilgili idi.

[53] *Oğuzlar*, s. 231 - 232.
[54] A h m e d R e f i k, aynı eser. s. 37

Fars beğlerbeğisi *Zû'l-kadr* A l i H a n *Kûh Gîlûye*'de D ü z m e c e İ s m a i l'in zuhurunu bahane ederek askerini toplayıp *Âzerbaycan*'a gelmesi hususundaki Ş a h'ın emrini yerine getirmediğinden azledilerek yeri yine aynı oymaktan *Yüzbaşı* E m e t B e ğ'e verildi. E m e t H a n, *Hemedan* valisi *Tekelü* V e l i H a n, *Kirman* valisi *Afşar* V e l i H a n da mezkûr sefere memur edildiler. *Horasan*'a da korucular gönderilerek Ş a h'a bağlı olanların (Şahıseven) *Meşhed*'de Türkmen M u r t a z a K u l u H a n'ın etrafında toplanmaları emredildi. *Türkmen* E m î r H a n bile H a m z a M i r z a'nın hatırı için kuvvetleri ile orduya katılmıştı. Ş a h'ın ordusu bu kadar kalabalık olduğu halde *Horasan*'a yapılan seferden istenilen gaye hasıl olmadı. *Horasan*'daki hareketin başı *Şamlu* A l i K u l u H a n ile ondan çok daha tehlikeli olan *Ustacalu* M ü r ş i d K u l u H a n mevkilerini muhafaza ettiler. Bunun sebebi, ordudaki *Ustacalu* ve *Şamlu* beğlerinin oymak asabiyeti güderek gevşek davranmaları, *Mühürdar* Ş a h R u h H a n ve *korucu başı* K u l u B e ğ gibi *Zû'l-kadr* ve *Afşar* beğlerinin onları desteklemeleridir. Hattâ itaatsızlık gösteren emîrlerin cezalandırılmaları hususunda Ş a h'a ve veliahda telkinlerde bulunduğundan, değerli ve gayretli vezir S e l m a n da *korucu başı Afşar* K u l u B e ğ'in önayak olması ile emîrler tarafından öldürüldü. Emîrler, *Tâcik* olduğu için vezirin mâli meseleler ile iştigal edip askerlik işlerine karışmamasını istiyorlardı. H a m z a M i r z a'nın onun kızı ile evlenmesini de hoş karşılamamışlardı. *Türkmen* ve *Tekelüler*, muktedir bir emîre sahip olmadıklarından, hasımları olan *Ustacalu* ve *Şamlular*'ı tamamen itibarsız bir duruma düşürmek fırsatını bu defa da kaçırdılar. Hattâ yapılan çarpışmalardan birinde *Tekelüler* büyük emîrlerinden E r d o ğ d u H a l î f e'yi kaybettiler. Mamafih *Şamlular*'dan da A ğ z ı V a r H a n'ın oğlu E b u'l-F e t h H a n, *Kaçar*'dan *Sebzevâr* valisi K u b a d H a n öldürülmüş, M ü r ş i d K u l u H a n'ın kardeşi İ b r a h i m H a n ile H o ş H a b e r H a n (Şamludan) da tutsak alınmışlar, *Şamlu*'dan ve bilhassa *Avcı* obasından pek çok kimseler öldürülmüştü. Dönüşte Ş a h'a itaat etmiş görünen A l i K u l u H a n'ın is-

teği üzerine Murtaza Kulu Han *Esterâbâd* valiliğine tayin edilerek, *Meşhed Ustacalu* Selman Han'a verildi. Karınca Oğlu Şah Ali Beğ de onun lalalığına getirildi. Açıkca isyan etmiş olan Tahmas b'ın korucu başılarından Sevindik Beğ'in oğlu Kulu Beğ bertaraf edilerek valisi bulunduğu *Sebzevar*'a *Tekelü*'den Ahmed Sultan tayin edildi[55]. Sultan Muhammed'in *Horasan* seferi esnasında Osmanlı başkumandanı Ferhad Paşa *Çukur Sa'd* eyaletini fethederek eyalet merkezi *Erivan*'da Muhammedî Han'ın sarayının bulunduğu yerde muhkem bir hisar yapmıştı[56]. *Âzerbaycan* beğlerbeğisi *Türkmen* Emîr Han, *Karabağ* beğlerbeğisi *Kaçar* İmam Kulu Han yardıma gelmediklerinden *Ustacalu* Tokmak Muhammedî Han *Nahçivan*'a çekilmek zorunda kalmış ve ailesini *Alıncak* kalesinde yerleştirmişti. Merkez emîrlerinin, elçi *Türkmen* İbrahim Sultan'ın, Osmanlılar'ın fethettikleri yerler ellerinde kalmak suretiyle, barış yapılması tavsiyesini reddetmeleri, geliri bol *Çukur Sa'd* eyâletinin de elden çıkmasına sebep olmuştu. Osmanlı fethi ağır, fakat adım adım gelişiyordu. Gayet isabetli olarak fethedilen yerler kaleler yapılmak suretiyle elde tutuluyordu.

Şah *Horasan*'dan döndükten az bir zaman sonra *Ustacalu* Mürşid Kulu Han'ın *Meşhed'i* hiyle ile Selman Han'ın elinden aldığı haberi geldi. *Türkmen* Murtaza Kulu Han'ın *Meşhed*'den *Esterâbâd*'a nakledilmesi büyük bir hata idi. Mürşid Kulu Han, dirayeti sayesinde *Meşhed* bölgesindeki *Kürd Çekenî* (چكنى) oymağı reisi Budak Han ile *Kara Bayatlar*'ın başı olan Baba İlyas'ın oğullarını kendisi-

[55] IB, s. 276 - 291.

[56] Anlaşılacağı üzere, Osmanlı-Safevî harbine konumuza alâkadar ettiği nisbette temas edilmektedir. B. Kütükoğlu'nun kitabı, şimdiki durumda en iyi çalışma sayılabilir. Konunun yine aynı müellif tarafından, bütün kaynaklara gerektiği gibi nüfuz ederek ve olayları da iyice değerlendirerek yeniden işlenip yayınlanması temenni edilir. Sultan Muhammed devri ile ilgili olarak H. R. Roemer'in değerli araştırmasına da bilhassa bakınız: *Der Niedergang Irans nach dem Tode Isma'ils des Grausamen* 1577 - 1581, *Würzburg = Aumühle* 1939.

ne tâbi kıldı. Dirayetsiz bir emîr olan Selman Han da *Kazvin*'e dönmeğe mecbur oldu[57].

992 yılı baharında (1584 = Biçin yılı) Şah Muhammed, Emîr Han'ın ricası üzerine *Tebriz*'e geldi. Fakat onun bu ricası kendisinin felâketi ile neticelendi. On sekiz yaşına basmış olan Hamza Mirza, yakınlarından *Ustacalu* Kıc Oğlu Ali Kulu Beğ, Saru Solağ oğlu Muhammedî, *Şamlu* İsmail Kulu Han'ın (asıl ve doğru adı: İsmi Han) tahriki ve kumandası altındaki on iki bine yakın *Türkmen*'in vefasızlığı neticesinde *Kahkaha* kalesine gönderilip hapsedildi. *Âzerbaycan* beğlerbeğiliği hanlık rütbesi ile Kıc Oğlu Ali Kulu'ya verildi. Bu suretle, *Ustacalu* ve *Şamlular* merkezde de üstünlüğü ellerine geçirdiler. Hamza Mirza, *Şamlu* İsmail Kulu Han'a *yoldaş* ve *Ustacalu* Ali Kula Han'a da *kardaş*, Sarı Solağ oğlu Muhammedî'ye de *sırdaş* lakabını verdi. *Türkmenler*, başları Emîr Han'a karşı gösterdikleri vefasızlık ve sadakatsızlığın neticesi olarak, *Âzerbaycan*'dan çıktılar ve çoğu *Acem Irakı*'na gittiler[58].

Emîr Han'ın hapsedildiğini öğrenen *Kâşân* valisi *Türkmen* Muhammed Han, Emîr Han'ın güveyisi *Hemedan* valisi *Tekelü* Veli Han'ın yanına gitti. Emîr Han'ın oğul ve kardeşleri de Veli Han'ın yanına gelmişlerdi. Burada *Türkmen* ile *Tekelüler*'in *Tebriz* üzerine yürüyüp *Ustacalular*'ın uzaklaştırılması kararlaştırıldı. Bunu haber alan Hamza Mirza, Emîr Han'ı öldürttü. Buna rağmen *Türkmen* ve *Tekelüler* harekete geçemediler. *Horasan*'a gelince, orada iki eski dostun, *Herat* valisi *Şamlu* Ali Kulu Han ile *Meşhed* valisi *Ustacalu* Mürşid Kulu Han'ın arası açılmış ve bu, savaş ile neticelenmişti. Savaştan sonra Ali Kulu *Herat*'a döndüğü zaman artık yanında hükümdar ilân ettiği Abbas Mirza bulunmuyordu. Çünkü, onu savaş esnasında Mürşid Kulu Han'a kaptırmıştı[59]. Şamlu'dan Hüseyin Beğ (Abdüllü obasından)

[57] IB, s. 294 - 295; ŞH, s. 266 - 270.

[58] Aynı eser, s. 296 - 300; ŞH, s. 273.

[59] Aynı eser, s. 301 - 304.

Şah Ali Beğ oğlu Ali Beğ (Kerâmetlü obasından) Abbas'ın yanından ayrılmadılar.

993 yılı (1585 = Tavuk yılı) baharında genç veliahd Hamza Mirza vaktini eğlenceler ile geçirmeğe başlamıştı. Perhizkâr *Erdebil* şeyhlerinin torunu şarap ve güzel oğlanlara düşkün idi. Yakın adamı Emir *Ustacalu* Kıc Oğlu Ali Kulu Han'ın getirdiği *İsfahan*'lı *Şeytan* denilen güzel bir demirci çocuğa âşık olmuş, onunla eğleniyordu. Hattâ Rumlu'dan Garba (غربا) Oğlu[60] Şah Kulu Beğ Hamza Mirza'nın meşûku hakkında şu türkçe şiiri söylemişti :

«Gönlüm kuşın ol nergis-i fettân apara
Kimdür ki onuñ gamzesinden cân apara
Şeytân Şeytân didükleri[61] ger bu olsa
Men râzıyam îmânımı Şeytân apara»[62].

Sonra yaylağa çıkıp eğlenceye orada devam edilirken Osmanlı'nın gelmekte olduğu duyuldu. Gerçekten Vezir-i 'azam Osman Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu çok geçmeden *Tebriz*'e girdi. Plâna uygun olarak derhal kale yapımına girişildi ki, bu, *Âzerbaycan*'ın da elden çıkacağını gösteriyordu. Kalenin yapımı kısa bir zamanda bitirildi, içine asker kondu, zahire ,silâh ve mühimmat ile dolduruldu; Hadım Cafer Paşa beğlerbeğİ tayin edildikten sonra şehirden çıkıldı. Osman Paş a'nın hastalanıp ölmesine rağmen Osmanlı ordusu Hamza Mirz a'nın yiğitçe saldırışlarını da boşa çıkararak geri döndü. Hamza Mirza *Tebriz*'i kuşattı ise de başarı gösteremedi. Osmanlı askeri yaptığı mukabil bir çıkış hareketinde başarı kazandı ve büyük emîrlerden *Mühürdar Zû'l-kadr* Şah Ruh Han tutsak alındı, oğlu Ebu'l-Kasım Sultan ile *eşik ağası başı* Pîrî Beğ öldürüldü. Fazla olarak yine büyük emîrlerden *korucu başı Afşar* Kulu Beğ, Kıc Oğlu Muhammedî Beğ'in tahrikleri ile Hamza Mirza tarafından öldürüleceğini tam zamanında haber alıp kardeşi Cebbâr Kulu ile Cafer Paşa'ya sığındılar ve Osmanlı valisine mühim haberler getirdiler. Bu haberlerden biri *Türkmen* ve *Tekelüler*'in Hamza Mirza'nın üzerine yürüdükleri ile ilgili idi. Gerçekten Muhammed Han, *Kâşân, Kum* ve *Sâve*'deki bütün *Türkmenler*'i toplayıp *Hemedan* valisi *Tekelü* Veli Han, *Reyy* valisi *Tekelü* Şerefeddin Oğlu Müseyyib Han, onun kardeşi *Verâmin* valisi Muhtar Sultan ile ittifak edip harekete geçmişti. Bu ittifaka muhalefet eden Solağ Hüseyin (Çuha Sultan'ın torunu) Veli Han tarafından bertaraf edildi. Muhammed Han bu sırada Hamza Mirza'nın yanına gitmekte olan *Fars* beğlerbeğisi *Zû'l-kadr* Emet Han'ı da kendi tarafına çekti. Hareketin gayesi Kıc Oğlu ile Sarı Solağ oğlu Muhammedî'yi öldürerek Emîr Han'ın kanını almak ve *Ustacalu* ile *Şamlular*'ı ezip devletin idaresini ele geçirmek idi. *Türkmen ve Tekelüler Tebriz*'e yaklaştıklarında Şah'ın askerleri arasında aynı oymaklara mensup olanlar kaçarak kendilerine katıldılar. Hattâ bunlar arasında Hamza'nın korucu başısı *Afşar* Keçel Mustafa ve diğer birçok emîrler de vardı. *Türkmen* ve *Tekelüler* Hamza Mirza'nın cesaretle direnmesi karşısında gayelerine eremediler ise de Hamza'nın kardeşlerinden Tahmasb Mirza'yı kaçırıp *Kazvin*'e döndüler. Tahmasb Mirza orada hükümdar ilân edildi (995 = 1587 = İt yılı)[63]. *Kazvin* yakınlarında oturan *Usalu* ve *Eberlü* gibi *Afşar* obaları adamlar gönderip itaatlarını bildirmedikleri için tedip edildiler. *Bayatlar*'ı da tedip etmek istediler ise de Hamza Mirza'nın yaklaşmakta olduğu haberinin gelmesi üzerine bundan vazgeçtiler. Savaş *Sayın Kale* civarında vukubuldu. Hamza Mirza'nın takriben yedi bin kişilik ordusunun sol kolunu başlarında *Ustacalu* Ali Kulu ile *Mühürdar* Eslemes Han (Şah Ruh Han'ın oğlu), Tatı Oğlu Ali Kulu Sultan, *Mühürdar* Şah Kulu Halife'nin torunu Ali Sultan'ın bulunduğu, ikibin kişilik *Dulkadırlılar* teşkil ediyorlardı. İsmail Kulu Han (İsmi Han), Korhmaz Han, Şah Verdi Halife (İnallu obasından) bin ikiyüz kişilik *Şamlu* askeri ile sağ kolda yer aldılar. *Ustacalu* Pîr Gayb Han

[60] Aynı eser (s. 306). Sâdıkîye göre (قارپا) Karpa.
[61] Metin : دیدی و کلری
[62] İB, s. 306.

[63] Aynı eser, s. 307 - 331; ŞH, s. 274 - 282.

öncü kuvvetlerinin başında bulunuyordu. *Reyy* ve *Rûd-bâr*'da oturan *Eymür* oymağı da başları Muhammed Hüseyin Sultan ile birlikte Hamza Mirza'nın ordusunda yer almıştı. On bin kişiden meydana gelen muhaliflerin, silâhları mükemmel ve çoğu arab atlarına binmişlerdi. Sağ kolda başlarında Muhammed Han, Edhem Han, Emîr Han'ın kardeşi İsmail Han, Emîr Han'ın oğlu Gülâbî Han, Tarhan (oğlu) Masum Han, Emîr Han'ın diğer kardeşi Şah Kulu Sultan, Piyâde Şah Kulu Sultan, *Zû'l-kadr* Emet Han'ın bulunduğu *Türkmenler* ve kısmen *Zû'l-kadrlılar* yer almışlar, Müseyyib Han, Veli Han oğlu Ali Sultan Pâkmal kumandasındaki *Tekelüler* de sol kolu teşkil etmişlerdi. Böylece *Ustacalular*'ın karşısında *Türkmenler, Şamlular*'ın karşısında da *Tekelüler* bulunuyordu.

Yapılan savaşı Hamza Mirza, cesareti sayesinde, kazandı. *Tekelü*'den Veli Han, oğlu Ali Sultan Pâkmal, Halil Beğ, *Türkmen*'den Emîr Han'ın kardeşi Şah Kulu Sultan öldürüldüler. Türkmen Muhammed Han ve *Tekelü* Müseyyib Han tutsak alındılar. Hamza Mirza tarafından da *Zû'l-kadr* Tatı Oğlu Ali Kulu Sultan öldürüldü. Emîr Han'ın oğullarından Gülâbî Han ile amcası İsmail Han Osmanlılar'a sığındılar. Gülâbî Han eniştesi *Bidlis* emîri, müverrih Şeref Han'ın yanına gitti. *Tekelüler*'in mühim bir kısmı da *Bağdad*'a gittiler[64]. Hamza Mirza zaferi müteakip muhaliflerin öldürülmemesini nida ettirmişti. Bu sebeple *Tekelü* ve *Türkmenler* pek fazla kayıplara uğramadılar. Lâkin her iki oymak da bir daha mühim roller oynayamayacak bir duruma düştüler. Bu savaştan sonra *Ustacalu* ve *Şamlular* devlet idaresinde tamamen rakipsiz bir duruma geldiler. *Tekelü* Müseyyib Han'ın dirliği olan bol gelirli *Reyy*, Osmanlı idaresine geçmiş olan *Tebriz*'e karşılık Kıc Oğlu Ali Kulu'ya, *Tekelü* Veli Han'ın dirliği *Hemedan* yine *Ustacalu*'dan Pîr Gayb Han'a verildikten başka Ali Kulu Han'ın kardeşi Hüseyin Kulu Sultan, Cafer

[64] Aynı eser, s. 335 - 340 (müellif bizzat bu savaşa katılmıştı. O zaman kendisi 26 yaşında bulunuyordu); ŞH, s. 282 - 293.

Sultan oğlu Allah Kulu Sultan (Kengerlü obasından), Âsâyiş Oğlu Ahmed Sultan, Aygut Sultan oğlu Mehdi Kulu Sultan (Çavuşlu obasından) gibi diğer *Ustacalu* beğlerine de *Irak*'da dirlikler (tiyul) tahsis edildi. Hamza Mirza'nın ordusunda bulunan *Zû'l-kadr*'dan *Mühürdar* Şah Kulu Halîfe'nin torunu Ali Sultan (Kavurgalı obasından) *Kum* valiliğine, Ali Han (Zû'l-kadr'ın Şâdi Beğlu obasın'dan) *Fars* beğlerbeğiliğine tayin edildiler[65].

Hamza Mirza ancak onbin kişi ile *Tebriz* üzerine yürüdü. Bu kuvvetle *Tebriz*'i alamayacağını biliyordu. Esasen Osmanlı kumandanı Ferhad Paşa da *Tebriz*'e doğru gelmekte idi. Barışın yapılmaması Safevîler'e pahalıya mal oluyor, en değerli eyâletler birer birer elden çıkıyordu. Harbin uzamasının yeni kayıplara sebep olacağı anlaşılıyordu. Hamza Mirza da gerçek durumu nihayet görerek barışa yanaştı. Ferhad Paşa'nın teklifi üzerine kardeşi Haydar Mirza'yı Hünkâr'a göndermeği kabul etti. Hazırlık yapmak için *Kazvin*'e gitmek üzere bulunduğu sırada mahbubu olan bir dellâk tarafından öldürüldü (Zilhicce 994 = Kasım - Aralık 1586 = İt yılı)[66]. *Hanlar Hanı Şamlu* İsmail Kulu Han (İsmi Han) ile *Ustacalu* Ali Kulu Han Muhammed'in oğullarından Ebû Tâlib Mirza'yı saltanat nâibi ve veliahd ilân ettiler. Ancak adı geçen emîrlerin kuvvetli şahsiyetler olmadıkları kısa bir zamanda açıkça meydana çıktı. Dirayetsizlikleri yüzünden *Kâşân* valisi *Türkmen* Muhammed'in oğlu Velican Han, *Kirman* valisi *Afşar* Veli Han, *Yezd*'e tegallüp eden oğlu Bektaş (Han), *Isfahan* bölgesinde yaşıyan *Afşar*'ın *Araşlu* oymağı, *Fars*'daki *Zû'l-kadırlular* Abbas Mirza'yı hükümdar tanıdılar. *Tebriz* valisi Cafer Paşa da durumdan faydalanarak *Âzerbaycan*'daki bir çok yerleri fethetmeğe muvaffak oldu[67].

İkiler, yani Ali Kulu Han ile İsmil Kulu Han (İsmi Han) yanlarında Sultan Muhammed ve Ebû Tâlib Mirza olduğu halde, itaatsızlık gösteren, emîrleri tedip etmek üzere *Kazvin'den* hareket ettiler ise de (995 yılı baharı = 1586 = Toñuz yılı) âcizlikleri ve aralarındaki nifak ve ihtilâftan do-

[65] Aynı eser, s. 341 - 342.
[66] Aynı eser, s. 342 - 347.
[67] Aynı eser, s. 348 - 353.

layı hiçbir iş göremediler. Onlar *İsfahan*'da iken *Özbek* hükümdarı A b d u l l a h H a n'ın harp ilân ederek *Herat*'ı kuşattığı, M ü r- şi d K u l u H a n'ın da yanında A b b a s M i r z a olduğu halde *Kazvin* üzerine yürüdüğü haber alındı. Filhakika çok geçmeden zamanın en dirayetli emîri olduğu açıkça anlaşılan *Ustacalu* M ü r ş i d K u- l u H a n, yanında az bir asker olduğu halde *Kazvin*'e girerek duruma hakim oldu (Zilkade 995 = Ekim 1587)[68]. *Ustacalu* A l i K u- l u ile *Şamlu* İ s m a i l K u l u H a n'ın (İsmi Han) yanında Ş a h V e r d i S u l t a n (İnallu obasından), *Mühürdar Zü'l-kadr* E s l e m e s H a n, *Türkmen* E d h e m H a n, *halifetü'l-hülefâ Rumlu* Ş a h K u l u, *Alplu Afşarı*'ndan İ s m a i l S u l t a n, yine *Zü'l-kadr*'dan Ş a h V e l i H a l î f e, Âsâ- y i ş O ğ l u A h m e d S u l t a n, *Gözü Büyüklü* K a n b e r B e ğ *Bayat*, *Tâliş* ve daha bir çok emîrler olduğu ve kalabalık bir asker bulunduğu halde A b b a s M i r z a'yı hükümdar tanıdılar ve M ü r ş i d K u l u H a n'a boyun eğdiler. Ancak *Kazvin*'e gelir gelmez çoğu hükümdarlığını tanıdıkları A b- b a s'ın yüzünü görmeden öldürüldüler[69]. Böylece M ü r ş i d K u- l u H a n duruma tamamiyle hâkim oldu. Ancak onu ve bilhassa Ş a h A b b a s'ı halli gereken mühim iç ve dış meseleler bekliyordu.

S u l t a n M u h a m m e d zamanı, *Kızılbaş* emîrlerinin devlete hâkim oldukları bir devirdir. Ş a h A b b a s'ın aldığı tedbirler dolayısiyle onlar böyle bir devri bir daha yaşıyamayacaklardır. S u l t a n M u h a m m e d zamanında, görmüş olduğumuz gibi, devlet idaresinde, şu dört oymak en mühim rolü oynamışlardır: *Ustacalu*, *Şamlu*, *Türkmen* ve *Tekelü*. İlk ikisi daha fazla obalara sahip oldukları gibi, devlet idaresinde daha tecrübeli ve liyakatlı emîrler çıkarmakta idiler. Bunların neticesi olarak en sonunda hasımları *Türkmen* ve *Tekelüler*'e galebe çalıp devlet idaresini ellerine aldılar. A b b a s'ı tahta çıkaranlar bu oymaklara mensup emîrlerdi. Bu girişten sonra şimdi oymakları ayrı ayrı incelemeğe geçebiliriz.

[68] Aynı eser, s. 352 - 363.

[69] Aynı eser, s. 363 - 385; ŞH, s. 284 - 287; KA, s. 2 - 16.

A. BÜYÜK OYMAKLAR

1 — RUMLU

Görmüş olduğumuz gibi, *Rumlular*'ın çoğu A r a s H a n ile birlikte *Şirvan*'da yaşıyorlardı[70]. O s m a n l ı fethi üzerine *Şirvan*'daki *Rumlular*, gerek insanca gerek malca ağır kayıplar verip perişan bir duruma düşmüşler ve *Aras Bârân* taraflarında tutunmaya çalışmışlardır[71]. O s m a n l ı fethi başladığı zaman yine *Rumlular*'dan bir bölüğün M a h m u d S u l t a n idaresinde *Hoy*'da oturduklarını biliyoruz[72]. *Rumlular*'dan bir bölüğün de D e r v i ş M u h a m m e d H a n ile birlikte *Horasan*'ın *Nişabur* şehrinde yaşadıklarını görmüştük.

II. İ s m a i l ve S u l a n M u h a m m e d zamanlarında *halifetü'l-hulefâlık* mevkiinin çok defa *Rumlular*'ın elinde olduğunu biliyoruz. İ s m a i l, H ü s e y i n K u l u'dan sonra bu mevkii B u l g a r H a l î f e'ye vermişti ki, onun da *Rumlu*'dan olması muhtemeldir. Adı geçen hükümdar, B u l g a r H a l î f e'nin oğlu N u r A l i H a l î f e'ye de emîrlik tevcihinde bulunmuştu[73]. Anlatıldığı gibi, İ s m a i l, *teberrâ* meselesinde yalan söylediğine kani olup onu (yani Bulgar Halîfe'yi) azletmiş ve *Ustacalu*'dan D e d e H a l î f e'yi *halîfetü'l-hulefâ* yapmıştı. Anlaşıldığına göre, S u l t a n M u h a m m e d tahta geçirilince, bu mevkie yine *Rumlu*'dan Ş a h K u l u S u l t a n getirilmiştir. Ş a h K u- l u S u l t a n 'ı 995 (1587) de *halîfetü'l-hulefalık* mevkiinde görüyoruz. A b b a s hükümdar olunca bu mevkii yine *Rumlu*'dan D e l i B u d a k'ın oğlu K o r h m a z (Korkmaz)'a tevcih etti ise de M ü r ş i d K u l u H a n'ın tahakkümüne karşı gelen emîrler arasında bulunduğundan onlar ile birlikte öldürüldü[74]

[70] IB, 227, 236.

[71] İ s m a i l'in öldürttüğü kardeşlerinden M a h m u d M i r z a *Rumlular* arasında büyümüş ve onlar tarafından terbiye edilmişti (aynı eser, s. 236).

[72] Aynı eser, s. 231.

[73] HR, s. 483, 486.

[74] IB, s. 380, 384; ŞH, s. 287; KA, s. 19, 21.

(996 = 1588). Bunun üzerine eski *halîfetü'l-hulefâ* Şah Kulu Sultan bu memuriyete getirildi[75].

Rumlu'dan bahsedilmesi lâzım gelen bir emîr de Şah Kulu Beğ'dir ki[76] bu beğ devrinin en ünlü *türkçe* şiir söyleyenlerinden biri idi. Hamza Mirza'nın Şeytan lakablı mahbubu hakkında okuduğu şiir, İskender Beğ'den naklen yukarıda zikredilmişti. Sâdıkî[77] onun büyük bir şâir olduğunu bilhassa kaydeder.

2 — USTACALU

Ustacalular bu devirde, anlaşılacağı üzere, *Çukur Sa'd* eyâleti, *Nahçivan*, *Halhal - Târum* yöreleri ile *Horasan*'da yaşıyorlardı. Dikkate şayândır ki, bu büyük oymağın diğer mühim bir oymak olan *Şamlular* ile birlikte muayyen bir yurtları yoktu. Sultan Muhammed devri sona erdiği zaman onlardan Mürşid Kulu Han devlete hakim bulunuyordu.

3 — TEKELÜ

Bu oymağın dirliği başlıca *Hemedan* ve *Reyy* bölgesi idi ki, bunlar en fazla gelir getiren eyâletler arasında sayılıyordu. Ancak *Sayın Kale* savaşından sonra bu dirlikler *Ustacalu* ve *Şamlular*'ın eline geçtiği gibi, *Tekelüler*'in bir kısmı da Osmanlılar'a sığınmak zorunda kaldı. Bu hâdiseden sonra *Tekelüler*'in yıldızı bir daha parlamamak üzere tamamen söndü. Onlar ikinci derecedeki oymaklar arasına düştüler. *Şirvan*'ın Osmanlılar tarafından fethi üzerine de *Tekelü* Erdoğdu Halife ve oğulları oradaki dirliklerini kaybettiler.

4 — ŞAMLU

Ustacalular ile birlikte Safevî devletinin siyasî tarihinde pek muhim rol oynadıkları halde onlar gibi muayyen bir yurtları

[75] Aynı eser, s. 384; KA, s. 22.

[76] IB bu beğin babasının adını : عربا (s. 306). Sâdıkî قاربا şeklinde yazar.

[77] s. 117.

yoktu; meşgul olduğumuz devirde çoğu, yahut mühim bir kısmı *Horasan*'da, *Herat* valisi Ali Kulu Han'ın buyruğunda bulunuyordu. Özbek hükümdarı Abdullah Han 995 yılında (1587) *Herat*'ı kuşatarak Ali Kulu Han'ı teslim olmaya mecbur etti. Özbekler sözlerinde durmayarak Ali Kulu Han başta olmak üzere *Şamlu*'dan bir kısmını öldürdüler. Bununla beraber Şah Abbas devrinde onların *Kızılbaş* oymaklarının başında yer aldıklarını göreceğiz.

5 — ZU'L - KADR

Bilindiği gibi, bu oymağın yurdu eskidenberi *Fars* bölgesi idi. Bundan başka *Zû'l-kadr* emîrlerinden bazılarının da *Acem Irakı*'nda dirliklere sahip oldukları görülüyor. Safevî devletinde mühim bir memuriyet olan *mühürdarlık* memuriyeti çok defa bu oymağın elinde bulunuyordu. *Zû'l-kadrlılar* beğlerbeğileri Ali Han'dan (Şâdi Beğlü obasından) memnun olmadıklarından 995 (1587) de yine Şâdi Beğlü, den Mehdî Kulu Beğ'in etrafında toplanarak Ali Han'ı öldürdüler.

6 — KAÇAR (KACAR)

Kaçarlar yine *Karabağ* bölgesindeki yurtlarında oturuyorlardı. Bu esnada başları olan *Karabağ* beğlerbeğisi İmam Kulu Han, Osmanlı kuvvetleri ile çarpışarak yurdunu korumuş, Ferhat Paşa ordusunun *Karabağ*'ı fethi üzerine oymağının mühim bir kısmı ile *Arasbârân*'a çekilmişti. Kendisi *Kaçar*'ın *Yıva* yahut belki de Yuva) obasından idi. 996 (1588) yılında adı geçen yerde öldü ve memuriyeti Ziyad Oğulları'ndan Şah Verdi Sultan'ın torunu ve Halil Han'ın oğlu Muhammed Han'a verildi.

7 — AFŞAR

Afşarlar'ın yurdları *İran*'ın güney tarafında bulunuyor, batıdan doğuya doğru bir şerit halinde uzanıyordu. Yani *Afşarlar*'ın dirliği *Kûh Gilûye*'den başlıyor, *İsfahan*, *Kirman*'dan geçerek *Herat*'ın gü-

neyindeki *Ferah* ve *Esfuzar*'a kadar gidiyordu. Bunlar arasında *Afşar*'ın en kalabalık olarak yaşadığı yer *Kûh Gîlûye* idi. *İsfahan* bölgesinde *Araşlu Afşarı*'ndan bir kolun yurt tuttuğundan evvelce bahsedilmişti. Yine *Araşlu*'dan bir bölük ile *Usalu Afşarı*'nın *Kazvin*'e yakın bir yerde oturdukları anlaşılıyor. Sultan Muhammed'in hükümdarlığının sonunda, yani 995 (1587) yılında *Kirman* Veli Han, *Yezd ise oğlu* Bektaş Han, *Eberkûh* Osmanlılar'a iltica eden Kulu Beğ'in oğlu Yusuf Han gibi *Afşar* emîrleri tarafından idare ediliyordu[78]. Bektaş (بیکتاش) Han mezkûr tarihde (995) teğallub sureti ile *Yezd*'i eline geçirmiş, mevkuf olan Yusuf Han'ı da serbest bıraktırıp *Eberkuh*'a göndermişti. *Kûh Gîlûye*'deki ana *Afşar* kümesine gelince, bunların başında bulunan Halil Han oğlu Şah Kulu (Han) ile Abdullatif Beğ oğlu Hasan (Han) arasındaki husumet devam etmekte idi.

8 — TÜRKMEN

Emîr Han'ın *Âzerbaycan* beğlerbeğisi tayin edilmesi ile bu oymağın pek mühim bir kısmı adı geçen bölgede yerleşti. Ancak Osmanlı fethi ve Emîr Han'ın öldürülmesi gibi sebeplerden onlar burayı terketmek zorunda kaldılar. *Türkmen* oymağının diğer bölükleri de *Acem Irakı*'nda *Kum, Kâşân* ve *Sâve* yörelerinde yaşıyorlardı. Anlatılan olaylar dolayısiyle *Âzerbaycan*'ı terketmek zorunda kalanlar bunlara katıldıkları gibi, Murtaza Kulu Han'ın ölümü üzerine (995 = 1587) *Horasan* ve *Esterâbâd* dolaylarında oturanlar da *Acem Irakı*'na, boydaşlarının yanına geldiler.

B — KÜÇÜK OYMAKLAR

Bu devirde küçük oymaklar hakkında fazla bir bilgiye rastgelinmediğinden onlar için ayrıca bir cedvel düzenlenmedi.

[78] Aynı eser, s. 354.

IV

ŞAH ABBAS DEVRİ

(995 - 1037 = 1587 - 1628)

Abbas güç şartlar altında tahta oturmuştu (995 = 1587). Dış olaylar, iç gailelerle birlikte devleti temelinden sarsıyor ve onun varlığını tehdid ediyordu. Kuzey - Batı'daki nüfusu çok ve geliri bol eyâletler birer birer elden çıkmakta idi. Bu eyâletlerdeki bilhassa *Türk* göçebe unsurunun bir kısmı henüz işgal edilmemiş olan yerlere göç etmiş oldukları gibi, bazıları da Osmanlı hâkimiyeti altında yaşamak zorunda kalmışlar, veya *Kızılbaş* tacını atarak Osmanlı «mücevvezesini» giymişlerdi. Durum böyle devam ederse Osmanlı fethinin *Acem Irakı*'na yayılması mukadderdi. Nitekim 996 (1588) yılında Güney'den yapılan bir hareket ile *Nihavend* yöresi de Osmanlı idaresine geçmişti. Özbekler de fırsattan istifade ederek kudretli hükümdarları Abdullah Han'ın idaresinde *Horasan*'a hücum edip (995 = 1587) *Herat* ve arkasından *Meşhed* şehirlerini zaptettiler. Özbek fethi de gittikçe gelişmekte idi.

Abbas gayet haklı olarak her şeyden önce devletin dayandığı *Kızılbaş Türk* unsurunu inzibat altına almanın kaçınılmaz bir zaruret olduğunu anlamıştı. Gerçekten *Kızılbaş* emirlerinin II. Şah İsmail'in ölümünden beri devlete hâkim olduklarını ve kendilerini sonu gelmez bir mevki ve ihtiras mücadelelerine kaptırdıklarını görmüştük. Esasen Abbas'da hükümdarlığını bu muhteris, fakat diğer bir çoklarından farklı olarak devleti dirayetle idare edebilecek olan emîrlerden biri, *Ustacalu* Mürşid Kulu Han'a (Çavuşlu obasından) borçlu idi. Saltanat tebeddülü dolayısiyle iş başına yeni bir kadro getirildiği halde bu kadro da selefleri gibi hareket etmek

istedi ise de, dirayetsizlikleri yüzünden teşebbüslerinde muvaffak olamayarak çoğu hayatlarını kaybettiler. Bu emîler *Ustacalu* Pîr Gayb Han, kardeşi Emîr Aslan Han, *Şiraz* valisi *Zû'l-kadr* Mehdi Kulu Han, *Mühürdar Zû'l-kadr* Ali Kulu Han, *Korucu Başı Afşar* Yusuf Han, *halîfetü'l-hulefâ Rumlu* Deli Budak oğlu Korhmaz Han ve *Türkmen* Masum Sultan idiler. Fakat çok geçmeden (996 Ramazan = 1589 Temmuz) Mürşid Kulu Han da Abbas tarafından öldürtüldü[79]. Halbuki onun böyle bir cezaya müstahak olacak bir kusuru da görülmemişti. Mürşid Kulu Han, İlhanlılar tarihindeki Buka ve Nevrûz adlı emîrler gibi, efendisini tanıyamamıştı. Safevî hükümdarı, kendisini tahta çıkaran ve bu uğurda yorulmaz bir gayret gösteren Mürşid Kulu Han'ı bertaraf etmekle kuvvetli bir şahsiyet olduğunu gösterdi. Bunu ekserisi Sultan Muhammed devrine mensup pek çok büyük emîrlerin öldürülmeleri takip etti. Bunların yerine (gerek merkez, gerek taşra emîrliklerine) yeni, genç emîrleri getirdi. Şah bu yeni emîrler arasında da davranışlarından hoşlanmadığı, vazifesinde en küçük bir ihmal ve kusur gösterenleri, yahut ileride hakimiyeti için tehlikeli olabilecekleri, musamahada bulunmayarak, bertaraf etti. Hattâ o daha da ileri gidip, *Afşar, Zû'l-kadr, Kaçar, Bayat* ve diğerleri gibi bir çok oymakların eski yurtlarında kalabalık bir halde yaşamalarına son vererek onları *İran* içinde dağıttı. Bunun neticesinde *Kûh-Gîlûye Afşar, Fars Zûl-kadr, Kezzâz* ve *Giruhrûd Bayat* ve hattâ *Karabağ Kaçar* yurdu olmak vasfını kaybetti. Şah Abbas *Kızılbaş* emîrlerinin bir daha gaile çıkarmalarını, itaatsizlik göstermelerini önlemek için bu tedbirler ile iktifa etmedi. Küçük yaştan saraya alınıp büyütülen *Ermeni, Gürcü, Çerkes* soyundan kabiliyetli köleleri yükseltti ve onların muktedir olanlarını en mühim mevkilere tayin etti. Hattâ köleleri tedarik edip yetiştirmek için bir de teşkilât kurdu. Bu, *Yeniçeri Ocağı*'nın daha küçük nisbette bir benzeri idi. Bu ocağın reisine *kullar ağası* deniliyordu. Kul takımından olanlara yalnız mühim mevkiler verilmekle kalınmıyor, onlar aynı zamanda bir çok oymakların başına da geçiriliyordu ki, bununla ilgili bir çok misallere ileride rastgelinecektir. Şah Abbas bunlardan başka, eyâletlerin yerli halkından da *tüfenkci* birlikleri teşkil etmişti ki, bunların reisine *minbaşı* (binbaşı) deniliyordu. Abbas'ın askerî birer unsur olarak gerek kul sınıfını, gerek tüfenkçiler teşkilâtını ihdas ederken Osmanlı askerî teşkilâtını örnek aldığından şüphe edilmez. Kendilerine rakip olarak çıkarılan kul sınıfına, asâlet ve hizmet kıdemine ehemmiyet veren oymaklara mensup *Türk* emîr ve askerlerinin sevgi duymayacağı tabiidir. Nitekim II. Abbas zamanında *İran*'ı ziyaret eden *Avrupalı* seyyah Chardin *Kızılbaşlar*'ın kullardan nefret ettiklerini ve bununla ilgili olarak onlara «*Kara Oğlu*» dediklerini yazmaktadır. Gerek bu kullar, gerek yerleşik halka mensup tüfenkçiler *Kızılbaşlar*'a karşı muvazene unsuru olarak ihdas edilmiş olmakla beraber, göçebe *Türk* oymakları eskisi gibi devletin ana direği vasfını taşımış ve ehemmiyetini muhafaza etmiştir. Hattâ devletin bu unsura dayandığı ve onun sayesinde hayatını devam ettirdiği o zaman da biliniyordu. Ancak Abbas'ın *Türk* oymakları ile ilgili olarak aldığı tedbirler ve diğer bazı sebepler onlarda bazı zaaflar meydana getirmiş ve bu, zamanla, *Lur, Kürd* ve *Afganlı* gibi unsurların siyasî bakımdan ehemmiyet kazanmalarına ve devletin yıkılmasına âmil olmuştur.

[79] Aynı eser, s. 400-401; ŞH, s. 291; KA, s. 23-24.

Safevî devri kaynaklarında devleti kuran ve onu yaşatan *Türk* unsuruna, *Anadolu*'da olduğu gibi, *Kızılbaş* ve *Türk* (cemi Etrâk) adları veriliyor, yerli halk ile devletin mülkî teşkilâtında hizmet gören *İranlılar*'a *Tâcik* (cemi Tâcikân, yahut Tâcikiyye) deniliyordu. Devlet hizmetindeki *Tâcikler* hiçbir zaman Selçuklu devletinde olduğu gibi devletin siyasî hayatında mühim roller oynayamamışlardır. Safevî devletinde ne Selçuklu devrinde olduğu gibi, Amidü'l-mülk Kündürî, Nizamü'l-Mülk, Şemseddin-i Isfahanî, Muinü'd-din-i Pervâne ve hattâ ne de Moğolların Şemseddin Muhammed-i Cüveynî, Reşîdeddin ve Taceddin Ali Şah gibi devletin siyasî hayatında söz sahibi veya devlete hâkim olmuş, *Tâcikler*'den büyük şahsiyetlere rastgelinir. Gönderilen elçiler de yine *Türk* emîrlerinden seçiliyordu. Safevî vezîrlerinin başlıca vazifeleri malî meselelerle meşgul olmaktı. Muhabere işlerini de *Tâcikler* yürütüyordu. Bahsedilen bu *Türk* ve *Tâcik* ayırımı resmî vesikalar ile tarihî ve edebî eserler başta olmak üzere o devre ait

bütün kaynaklarda görülür[80]. Bu böyle olmakla beraber bir çok kaynakların da şehâdet ettikleri gibi, Safevî devrindeki *Türk* unsuru, yerlilere, eski geleneğe uyarak daha ziyade, «*Tat*» demekte idiler[81]. Bunun çok eski bir *türkçe* kelime olduğu ve *Türk olmayan* veya *türkçe konuşmayan* anlamına geldiği malûmdur. Bu gün *Türkiye*'nin bir çok yerlerinde tat kelimesinin *dilsiz*, hattâ *kekeme* yerine kullanıldığını biliyoruz. *Türk* ve *Tat* yahut *Tâcikler* arasındaki fark yalnız dile inhisar etmiyor, ruhî davranışlarda, gelenek ve göreneklerde, kıyafetlerde ve hattâ dinî anlayışta da görülüyordu. *Türk* unsuru kendilerinin *Türkmenler*'in torunları olduklarını biliyor ve onun şuurunu taşıyordu. *Kızılbaş* sözünü onlar öğünerek taşıyorlardı. Bu deyim yalnız devletin askerî bakımdan dayandığı *Türk* unsurunu ifade etmiyor (Tavâif-i Kızılbaş, Pâdişâh-i Kızılbaş, Ümerâ-yi Kızılbaş, Leşker-i Kızılbaş, Sipâh-i Kızılbaş, Gâziyân-i Kızılbaş)[82], onun kurduğu ve yaşattığı devlete «*Devlet-i Kızılbaş*» ve hâkim olduğu yere de «*Ülke-i Kızılbaş*» deniliyordu[83].

[80] Bu hususta bir iki misal verelim:

Mürşid Kulu Han'ın tahakkümüne karşı gelen emîrlerin yanında *Tâcikler*'den de bazı kimseler vardı. Bunlardan biri de Sultan Muhammed'in vezirlerinden Mirza Selman'ın oğulları Mirza Abdullah ile kardeşi Mirza Nizamü'l-Mülk idiler. Bunlar da yakalandılar: «Çün tâcik budend mühimm-i işân be-tercümân karâr yâft ve beher yek meblağî tahmîl nümûde be-muhassılân supurdend ki be-Şîrâz burde ez işân bâz yâft numâyend» (İB, s. 384 - 385). «Ez tabaka-i Tâckiyye ve erbâb-ı kalem Mirza Muhammed ki der zamân-i Ebû Tâlib Mîrza vezîr ve 'itimâdü'd-devle şude bûd» (aynı eser, s. 401. Keza şu sahifelere de bak: 159, 387). «Ümerâ-yi izâm nîz bekadar ez in ma'kûle hikâyât goftend ve arz kerdend ki Mîrzâ Selmân merd-i tâcikî est ve cüz ratk u fatk-ı umûr-ı hisâb ve muamelât-i dîvânî ezû mütevakki nebuved ve bedû nisbet nedâşt ki sâhib-i ceyş û leşker geşte berây-i hod dahl der umûr-i saltanat kerde...» (s. 287). «ve sâir Tâcikan hem çunân ve tahsildârân ve berâtdârân ta'yîn kerdend ve ez Etrâk Eslemes (Eslemez) Han-i Zû'l-kadr-i Mühürdâr ve Edhem Hân-i Türkmân nîz tercümân-ı meblağî havâle kerde griftend» (KA, s. 15).

[81] *Voyages de Pietro della Valle*, farsça tercümesi Ş. Sefa, Tahran, 1969, s. 244, 249, 250; Sanson, *Voyage au relation de l'état présent du royaume de Perse*, Paris, 1695, s. 39; Minorsky, *Tezkiretü'l-mülûk*, s. 15, 16, 136; aynı müellif, *Tat* maddesi, IA, cüz, 120, s. 46 - 50.

[82] İB, s. 139, 232, 233, 234, 236, 237, 1086, 1087 (İB nin indeksinde gösterilmemiştir).

[83] Aynı müellif, s. 369.

Görmüş olduğumuz gibi, Safevî *Türk* emîrleri arasında *türkçe* ad ve lakap taşıyanlara sık sık rastgelinmektedir. Onlar Osmanlı beğ ve paşalarından ve hattâ diğer bazı *Türk* devletlerinin emîrlerinden daha fazla türkçe ad ve lakap taşımışlardır. Osmanlı seferleri dolayısiyle hükümet merkezinin *Tebriz*'den *Kazvin*'e, sonra da *İsfahan*'a nakledilmesinin *Türk* harsı bakımından menfi bir tesiri olmamıştır. Şahların *İsfahan*'daki saraylarında da yine eskisi gibi *Türkçe* konuşulmakta idi. *Türk* unsurunun halk tabakasına gelince, o da varlığını zamanımıza kadar sürdüren pek kuvvetli bir şifahî edebiyata sahip bulunmakta idi. O derecede ki, aradaki mezhebî münaferete rağmen bu edebiyatın bir çok mahsulleri *Türkiye*'ye ve *Hazar Ötesi Türkmenleri*'ne giderek bu *Türkler*'in de halk edebiyatları arasında yer almıştır. İşte zamanımıza kadar halkın ve hattâ aydınların da okumuş veya dinlemiş oldukları *Kerem ile Aslı, Arzu ile Kanber, Âşık Garîb, Şah İsmail, Kan Kalesi* gibi halk romanları ve diğerleri aslında *İran*'daki *Türk* unsurunun meydana getirdiği edebî mahsullerdir. Buna karşılık XVII. yüzyılın başlarında *Anadolu*'da âşıklar tarafından söylenmeğe başlanan *Köroğlu Destanı da İran Türkleri* arasında yayılmış ve onlar vasıtasiyle *Hazar Ötesi Türkmenleri*'nce tanınmış ve benimsenmiştir. *Köroğlu destanı*'nın üçü de *Oğuz* veya *Türkmen* kavminin torunları olan *Türkiye, İran* ve *Hazar Ötesi Türkmenleri* arasında, eski ehemmiyetini yitiren *Dede Korkut Destanları* yerine, millî destan haline gelmiş olması ve böylece müşterek kültür değerlerinin devam ettirilmesi gerçekten pek dikkate şâyândır. Safevî inşa divanında yalnız *farsça* yazılmıyor, *gerektiği zaman türkçe* de kaleme alınıyordu. Bu gelenek devlet sona erinceye kadar devam etmiştir[84].

[84] İv Oğlu Haydar Beğ'in mecmuasındaki *türkçe* mektubun (British Museum, Add. 7688, 101b - 102a) FB deki (II. s. 36 - 38) mektubun diğer bir sureti olduğu anlaşılıyor. Yine bu eserdeki Tahmasb'ın, Selim'in ölümü ve III. Murad'ın tahta çıkışı dolayısiyle gönderdiği uzun bir mektupta da bazı *türkçe* beyitler görülmektedir (102a - 104b). *Şamlu* Veli Kulu Beğ'in eserinde de II. Şah Abbas'ın kendi el yazısı ile yazılmış *türkçe* bir mektubun sureti vardır. Abbas *Şirvan* beylerbeyisine gönderdiği bu güzel türkçe mektupta yurtlarına dönecek olan *Türkiye*'li bir kaç sofuya alâka göstermesini emrediyor (*Kısâsu'l-hâkanî*. British Museum, Add. 7656, 142 a; mektup H. 1070 = 1659 - 1660 tarihlidir. Sayın Dr. Turhan Genceî böyle bir mektuptan bana bahsetmiş ve yayınlayacağını söylemişti. Dr. Genceî Safevî devrindeki *türkçe* yazılı edebiyat

Bilindiği gibi, *Kızılbaş Türk* asilzâdesi arasında ilim ve edebî kültüre sahip emîrlerin sayısı az değildir. Bunlar Osmanlı, Çağatay, Özbek emîr ve aydınlarının çoğu gibi her iki edebiyata, yani *Türk* ve *Fars* edebiyatlarına âşina idiler[85]. Bilhassa Ali Şir Nevâ î'nin eserleri ile daha Ak-Koyunlular devrinde başlıyan *Çağatay* edebiyatı tesiri, *Horasan*'daki Çağatay Devletine *Özbekler*'in son vermesi neticesinde, başlarında Bedi ü z-zaman Mirza'nın bulunduğu, sayısı az olmayan bir *Çağatay* topluluğunun Şah İsmail'e sığınması ve Şah İsmail'in *Horasan*'ı fethetmesi, *Çağatay* edebî geleneği, siyasî ve askerî gelenekler gibi,*Kızılbaş Türkler* arasında, geçen asra kadar devam etmek üzere, kuvvetle yerleşmiştir. Bununla beraber Safevî devri *Türk* aydınları *Türkiye*'deki edebî faaliyetlerden de habersiz değillerdi. Onlar, *Türkiye*'de yazılmış, edebî ve tarihî eserleri de okuyorlardı. Aralarında bir çok müellif de çıkmıştır. Başlıca kaynaklarımız arasında bulunan *Rumlu* Hasan Beğ ile *Türkmen* İskender Beğ'in ve *Şamlu* Velikulu Beğ'in en tanınmış Safevî tarihlerini yazdıklarını biliyoruz.

Şah Abbas, yalnız devletin öz unsuru olan *Kızılbaşlar*'ı inzibat altına almakla kalmadı. *Gîlân, Mâzenderan, Siistan, Lâr* ve *Luristan*'daki mahallî emîrliklere de son vererek Safevî hâkimiyetini oralarda kuvvetle yerleştirdi. Hattâ bunlardan bazılarına *Türk* nüfusu iskân etti. Böylece ülkesi dahilinde hükümranlığını sağlam bir şekilde tesis ettikten sonra fırsatlardan faydalanarak Özbekler'den *Horasan*'ı kolaylıkla geri aldı. Hattâ Sâfevî hududunu *Ceyhun*'a kadar uzattı (1007 = 1598-99). Şimdi sıra Osmanlılar'a kaptırılan eyâletleri geri almağa gelmişti. 998 (1590) yılında yapılan andlaşmaya göre *Tiflis, Çukur Sa'd, Karabağ* (başşehri Gence), *Şirvan* (başşehri Şemahi), *Âzerbaycan* (başşehri Tebriz), *Nihavend* eyâletleri Osmanlı idaresine geçmiş, *Kızıl taçlı* hanların ve sultanların yerini ak müzevveceli paşalar ve beğler almıştı. Adı geçen eyâletlerde de, diğerlerinde olduğu gibi, aynı

hakkında araştırmalara girişmiş olup, bu araştırmalarını makaleler halinde yayınlayacaktır. Araştırmalar derinleştikçe Safevî devrinde yazılmış daha bazı türkçe mektupların ortaya çıkması muhtemeldir.

[85] Bu konu üzerinde, M. F. Köprülü : *Azerî* maddesi, İA, II, s. 133-137.

askerî ve mülkî rejim uygulanmıştır. Devlete pek pahalıya mal olan *İran* seferlerinden sonra *Avusturya*'ya açılan harbin ümidin hilâfına uzun yıllar sürmesi, Osmanlı devleti'ni yorgun düşürmüş ve devletin asıl dayanağı ve kuvvet kaynağı olan *Anadolu*'da büyük karışıklıklar çıkmıştı. Hudut eyâletlerinde de *Kızılbaş* hücumlarına karşı koyacak kabiliyette beğlerbeğiler bulunmamakta idi. Şah Abbas *Kürd* hâkimlerinden Gazi'nin yardım talebinden faydalanarak 1012 (1603) yılında açtığı harbi başarı ile devam ettirip, kaybedilen bütün yerleri geri aldıktan başka, *Bağdad* eyâletini de fethetti. Abbas, dedesi ve ağabeyisi gibi, haklı olarak Osmanlı ordusu ile bizzat bir meydan savaşına girişmekten dikkatle kaçındı. Hattâ Tahmasb gibi ilk zamanlarda eline geçirdiği kaleleri yıktırdı ve sınırlardaki toprakların da ekilmesine müsaade etmedi; oralardan *Müslim, Gayri Müslim* bir kısım halkı *İran*'ın emin yerlerine göç ettirdi. O ağır Osmanlı ordusunun kışın savaşmamak âdetinde olduğundan haberdar olup bu ordunun azıksız ve yemsiz hiçbir iş göremeyeceğini de biliyordu. *Tebriz*'i iki Osmanlı ordusu ziyaret ettiği halde hiçbir kazanç elde edemeden, üstelik ağır kayıplar da vererek geri dönmüştü. Fakat Abbas, sonradan yıktırdığı veya hasara uğrattığı kaleleri yeniden yaptırdı veya tamir ettirdi. İçine tüfenk ve topla mücehhez birlikler yerleştirdi. Bunların kalelerini müdafaada gösterdikleri sebat ve cesaret *«Osmanlıdan kale alınması muhaldir»* ve *«Osmanlı kale zaptetmekte Frenkten üstündür»*[86] şeklinde *Kızılbaşlar* arasında yerleşmiş olan görüşün her zaman için doğru olmadığını meydana koydu.

Şah Abbas yurtlarından ayrılmayarak Osmanlı idaresi altında kalan ve Osmanlı hizmetine giren *Karacadağlılar*'dan ve *Karabağlılar*'dan bir çoklarını cezalandırdı. Osmanlı hâkimiyet ve hizmetinde kalan *Otuz İki, Kazaklar*, ve *Şemseddinlü* oymaklarına *dönük* adı verildi. Bunlardan bazılarının ileri gelenleri öldürüldüğü gibi, bir bölüğü de bir kısım yerli *Müslim, Gayri Müslim Karabağ* ve *Şirvan* halkı ile birlikte *Mâzenderân*'daki *Ferah-âbâd*'a yerleştirildi (1612). Bunların sayısı onbeş bin eve yakındı[87]. *Otuz İki*'den *Ahmedler* oymağı mensupları gitmemek için direndiklerinden

[86] IB, s. 645.

[87] Aynı eser, s. 659, 881, 882.

cezalandırıldılar[88]. *Kazaklar* oymağı da *Fars*'a götürüldü[89]. Abbas'ın bu göçürmeleri sadece onları cezalandırmak için değil aynı zamanda emniyet düşüncesi ile de ilgili idi.

Şah Abbas devrinde de *Anadolu*'dan *İran*'a göçler oldu. Safevî hükümdarı 1012 (1603 - 4) yılında *Erivan*'ı kuşattığı esnada *Anadolu*'dan ikibin eve yakın göçebe bir *Türk* topluluğu geldi. İskender Beğ'e göre, bunlar *Türkiye*'de geniş çapta yağmacılık yaptıklarından kendilerine *Sil-Süpür* denilmiştir. Şah Abbas *Sil-Süpürler*'i birkaç bölüğe ayırarak *Sâve, Reyy, Huvâr* ve *Firûzkûh* taraflarına gönderdi. Ertesi yıl (1013 = 1604 - 1605) yine *Anadolu*'dan, çoluk çocukları ve malları ile kalabalık bir sofu kütlesi daha *İran*'a gelmişti. *Erzurum - Pasin* arasında yaşayan *Mukaddem* oymağı da *İran*'a göç ederek *Merağa* taraflarında yerleştirildi[90].

Bu göçlerden diğer biri de *Beğdili* boyuna mensup olan Gündoğmuş'un *Bağdad* seferi esnasında (1032 = 1623) başında bulunduğu oymağı ile *Şahseven* olarak *Abbas*'ın hizmetine girmesidir. Ana yurdunda hiç bir değeri olmayan bu adam, Gün Doğmuş Sultan olarak *İran*'da emîrler arasına girmiş ve *Âzerbaycan*'da geniş dirliklere sahip olmuştur[91]. *Anadolu*'da gayri âdilâne bir idare uygulanınca bunun neticesi olarak *İran*'a da göçler yapılmakta, *Anadolu*'daki *Türk* topluluğu, Osmanlı devleti'ni olduğu gibi, Safevî devleti'ni de beslemeğe devam etmekte idi. Yukarıda verilmiş misaller gibi Abbas devrinde de *Anadolu*'dan *İran*'a daha bir çok göçlerin yapılmış olduğundan şüphe edilmemelidir. Hattâ XVII. yüzyılın sonlarına doğru zorla *Rakka*'ya yerleştirilen oymaklardan *Beğdili*'nin başı Fîrûz Beğ'in *«bu fena yerlerde yaşanmaz»* diyerek *İran*'a gittiğine dâir bir manzume zamanımıza kadar gelmiştir[92].

1017 yılında (1608 - 1609) kalabalık bir *Celâlî* topluluğu da *İran*'a geldi. Bunların en göze çarpan reisleri Kalender Oğ-

[88] Aynı eser, s. 881.

[89] Aynı eser, s. 883.

[90] s. 648; CM, 122^{b}, 129^{a}, Cunâbâdî, *Ravzatu's-Safeviyye*, British Museum, Or. 3388, 327^{b} - 346^{b} - 347^{a}.

[91] İB.s. 1085; *Oğuzlar*, s. 309 - 310.

[92] *Oğuzlar*, s. 304.

lu Mehmed Paşa, meşhur Tavîl Ahmed'in kardeşi Meymun, Kara Said, Ağaçtan Pîrî, Kekeç Mehmed, Kürd Haydar, Mısırlı Yusuf ve Tavîl Ali idi; sayıları 13 605 kişiyi bulmakta idi. Fakat bunlara Şah'ın emri ile gereken konukseverlik gösterildi ise de davranışları ile *Kızılbaşlar* arasında hiç de iyi bir tesir bırakmadılar[93]. Aslen bir *Arab* bedevisi olan Kara Said, Meymun, Kekeç Mehmed, Kürd Haydar ve Ağaçtan Pîrî, Kalender Oğlu'nu başları olarak kabul etmiyorlardı. Bilhassa Kara Said ile Kekeç Mehmed, Kalender Oğlu'nun en şiddetli muhalifleri idiler. Şah Abbas sadece mevkiinin yüksekliği, kuvvetinin fazlalılığından değil, şahsiyeti ve davranışları bakımından da en çok Kalender Oğlu Mehmed Paşa'ya itibar ediyordu. Kalender Oğlu *Ankara* köylerinin birinden idi. Onun diğer reislere hâkim olamaması, bu esnada biraz da sıhhatının bozulmuş olması ile ilgilidir.

Meymun'a gelince, o itibarca Kalender Oğlu'ndan sonra geliyordu. Abbas, Meymun'un ailesini yakından tanıyordu. *Celâlîler Kürdler*'e karşı kullanılmak üzere *Urmiye* ve *Selmas* taraflarına sevk edildiler. Vezir-i Âzam Kuyucu Murad Paşa gösterdiği şiddetten dolayı binlerce *Celâlî*'nin *Kızılbaş*'a iltica etmesine sebebiyet verdiği için aleyhdarları tarafından tenkid ediliyordu. Bunların başında gelen Nasuh Paşa, Pâdişah'tan da müsaade alarak *Diyarbekir*'den *Celâlî* ileri gelenlerine *afnâmeler* göndermiş ve hizmete alınacakları vaadinde bulunmuştu. Bu tedbir ile *Celâlîler*'in pek çoğu Osmanlı ülkesine döndü. Kalender Oğlu Mehmed Paşa da bu esnada *Urmiye* civarında vefat etti (1019 = 1610 - 11)[94]. *Celâlîler*'den Şah'ın hizmetinde ancak Kara Said ile Kekeç Mehmed kalmıştı ki, bunların maiyyetinde de ancak beşyüz kişi vardı[95].

[93] İB, s. 771 - 777.

[94] Aynı eser, s. 781 - 782, 788, 791, 801, 802.

[95] *Celâlîler*'in *İran*'a gelişleri dolayısı ile 'İtimâdu'd-devle biri *türkçe*, ikisi *farsca* tarih düşürmüştü. Bazı yerlerini okuyamadığım türkçe kıt'a şudur:

نه حوش اخلاصی ایلن آن میني [اون مین : اون بیك] جلالی اروم‌دن كلدیلر شاه زمانه
او بیك بار نخجوان ــــــ وید كه كلدی جلالی پاشالر شاه زمانه

İskender Beğ'in zikrettiği isimlere göre Şah Abbas'ın ölümü esnasında 1628)[96] büyük ve küçük olmak üzere 93 emîr vazifede bulunuyordu[97]. Bu 93 emîrin 72 sini oymak emîrleri teşkil etmektedir. Geri kalan 21'i de kul takımına mensup emîrlerdir. 72 emîrden 17 si «Ekrâd ve Elvâr'a» yani *Kürd* ve *Lurlar'a*, 12 si *Çağataylar'a*, 8 i de devlet hizmetine yeni girmiş ve *Kızılbaş* sayılmayan oymaklara mensuptu. Bu 8 emîrin başında bulunan oymakların 2 si *Afgan*, biri *Siistan*'lı, biri *Zenûzî* (زنوزی) ve 1 i *Lek*'e mensup olup, geri kalanları da *Türkmen*'dir. Buna göre 93 emîrden 48 i *Türk* menşeli değildir. Şu rakamlar *Türk* emîrlerinin devlet hizmetinde eski ehemmiyetlerini muhafaza edememiş olduklarını açıkça meydana koyuyor. Bunun sebebi, Şah Abbas'ın Osmanlılar'ın *Kapı Kulu Ocakları*'nı takliden kullar sınıfını meydana getirmesidir. Küçük yaştan alınıp sarayda terbiye edilen kulların başına *kullar ağası* deniliyordu. Bunlar başlıca *Gürcü, Çerkes* ve *Ermeni* menşeli idiler. Abbas, *Kızıbaşlar*'ın «Kara Oğlu» lakabını vererek nefret ettikleri bu kulları en mühim mevkilere getirdiği gibi, daha mühim olarak bir çok oymakların veya bu oymaklara mensup obaların reisliğini de yine kul takımından olan emîrlere vermiştir. Meselâ kul takımından olan İmam Kulu Han'ın oğlu Allah Verdi Han, *Fars, Kûh Gilûye, Lâr, Bahreyn Cirûn* gibi geniş bir bölgenin beğlerbeğisi olup, emrindeki emîrlerin azl ve nasbı da yetkisi dahilinde idi. İmam Kulu Han'ın kardeşi Dâvud Han da azledilen *Kaçar* Muhammed Kulu Han'ın yerine *Karabağ* beğlerbeğisi olmuş ve aynı zamanda o bölgedeki *Kaçar* boyunun reisliği de uhdesine verilmişti. *Gürcü* Safi Kulu Han da hem *korucu başı*, hem de *Bağ*-

(CM, 194[a]. Eserin diğer nüshasında da bu yerler okunamıyor. (British Museum, Add. 27, 241, 280). *Celâliler* hakkında aynı eserin 190[b] - 191[b], 198[a] ve 204b yapraklarına da bakınız. *Celâliler* içki de içiyorlardı. Böyle bir içki meclisinde *Celâliler*'den Mûsa Çelebi ile *Bağdadlı* Halil Beğ meşhur Tavil'in kardeşi Meymun'u öldürmüşlerdi. Kendileri de aynı âkibete uğratıldılar (1016 = 1607 - 1608). Ayrıca İB, s. 802.

[95] İB, s. 802.

[96] *İran* müdekkiklerinden Nasrullah-ı Felsefî, Şah Abbas'ın hayatını, bizim konumuz müstesna olmak üzere, tafsilâtlı bir şekilde incelemiştir: *Zindegânî-i Şah Abbâs-i Evvel*, Tahran, 1332 - 1334 s. I - IV.

[97] s. 1084.

dad beğlerbeğisi ve *Kerbelâ, Necef* gibi mukaddes yerlerin mütevellisi idi. Hüsrev Han ise *Esterâbâd*, Karçıkay Han'ın oğlu Minûçihr Han *Meşhed*, *Çerkes* Kazak Han *Şirvan* beğlerbeğiliğinde bulunuyorlardı. Adı geçen Kazak Han'a aynı zamanda *Şirvan*'daki *Karamanlu, Çavuşlu* (چاوشلو) ve diğer oymakların da reisliği verilmişti. Yine kul takımından Ferruh Sultan *Derbend* ve *Şâbrân* valisi olup, askerlerini *Bayat, Rumlu* ve diğer oymaklar meydana getiriyordu. *Gürcü* Görgin (?) Sultan'ın *Gilân*'daki *Kerkes* yöresi valisi ve aynı zamanda *Çepni* oymağının reisi olduğunu görüyoruz. *Gürcü* Cemşid Sultan da *Abiverd* hâkimi ve oraya göçürülen *Eberlü* (ابرلو) *Afşarı*'nın reisi, Nevrûz Sultan *Karabağ*'daki *Otuz İki* oymağının en büyük obası *Civanşîr*'in reisi, *Horasan*'daki *Maruçâk* ve *Mürgâb* yörelerinin valisi Hüsrev Sultan'ın da *Şamlu*'dan bir bölüğün başı olduğunu görüyoruz.

İskender Beğ tarafından adları yazılan *Çağatay* oymaklarından bazılarının «*Yaka Türkmeni*» diğer adıyle «*Sayın Hanlı*» *Türkmenleri*'ne mensup olması muhtemel oymaklardan biri *Kara Bayatlar*'dır. Bunların yurtları *Nişabur* civarında idi. *Kara Bayatlar* *Horasan*'daki oymaklar arasında Safevî hânedanına en sâdık oymak idiler. Bunların başında Baba İlyas'ın oğulları vardı. Fakat bu Baba İlyas hakkında hiçbir bilgiye sahip değiliz. Şah Abbas zamanında Bayram Ali Sultan *Nişabur* valisi idi. Yine aynı oymaktan Muhammed Sultan oğlu Tahmasb Kulu Sultan da *Huzistan*'daki *Şuster* ve *Dizful* valiliğinde bulunuyordu. Anlaşılacağı üzere bu oymak da parçalanmıştır. *Çağatay* oymaklarından biri de *Gereylu* (گرايلو) olup, geçen asra kadar varlığını muhafaza etmiştir. *Celâyirler*'den Şah Veli Sultan ile Oğurlu Sultan'ı görüyoruz. *Moğol* tarihinde *Celâyir* adlı büyük bir boy veya elin mühim roller oynadığını *Arab Irakı, Âzerbaycan*, kısmen *Acem Irakı*'nı içine alan bir devlet kurduğunu biliyoruz. Safevî devrinde *Horasan*'da görmüş olduğumuz *Celâyirliler*'e gelince, bunların eskiden *Çağataylar*'a mensup olduklarından şüphe edilmez. Meşgul olduğumuz devirde *Celâyirliler Yaka Türkmenleri*'ne mensup idiler. Yine İskender Beğ'in verdiği isimlerden *Nesa* yöresinde, *Durun*'da yaşıyan ve aslen *Yazır* boyuna mensup *Karataşlılar*'ın veya onlardan bir bölüğün Safevî hizmetine girdikleri anlaşılıyor.

Safevî tarihinde *Kürd* ve hatta *Lur* oymaklarının siyasî ehemmiyet kazanmaları da Şah Abbas devrinde olmuştur.

Bu umumî mütalâalardan sonra devleti kuran ve onu geliştiren oymakların Şah Abbas devrindeki hayatları hakkında bilgi verelim.

A. BÜYÜK OYMAKLAR

1 — RUMLU (روملو)

Rumlular'ın başlıca *Sivas, Amasya, Tokat* bölgesinin yerleşik *Kızılbaş Türkleri*'nden meydana gelmiş bir topluluk olduğu söylenmişti. Onun için bu topluluğun oymakları yoktur. Yalnız *Rumlu*'nun bir kolu *Koyla Hisarlu* (قويله حصارلو) adiyle anılıyor. *Koyla Hisar Sivas*'ın *Kelkit* vadisindeki kazalarından biri olup, bilhassa bu gün *Koyulhisar* adı ile anılır.

Şah Abbas devrinde *Rumlular*'ın en büyük emiri Derviş Muhammed Han idi. Abbas 1001 (1593) yılında *Nişabur*'u Özbekler'den geri alınca oraya eski valilerden *Rumlu* Derviş Muhammed Han'ı tayin etmişti. Yapılacak işin ehlini takdir etmek kabiliyetine sahip olan Abbas, *Rumlu* emîrinin görevini başarı ile ifa edeceğinden emindi. Gerçekten Özbekler ertesi yıl (1002 = 1594, yılan yılı) *Nişabur*'u kuşattıklarında Derviş Muhammed Han elinden geleni yapmış ise de en sonunda kendisine ve askerlerine dokunulmamak şartı ile şehri onlara teslim etmek zorunda kalmıştı. Derviş Muhammed Han, ertesi yıl *Gîlân*'ın *Bîye Piş* beğlerbeğiliğine tayin edilmiş ve bu görevinde de başarı göstermiştir[98]. *Rumlular*'dan diğer bir emîr de II. İsmail devrindeki *Halîfetü'l-Hulefâ* olan Hüseyin Kulu'nun oğlu Muhammed Beğ idi. Şah Abbas'ın yakınlarından olan Muhammed Beğ elçilik ile

[98] İB, s. 453, 454, 464, 467, 471, 472, 500, 512-514.

iki defa (1009 = 1600-1601 ve 1020 = 1611-12) *İstanbul*'a gitmiştir[99]. *Rumludan* Muhammed Kulu 1023 (1614-15) tarihinde *Halîfetü'l-Hulefâlık* mevkiinde bulunuyordu[100]. *Rumlu* emîrlerinden Deñiz Beğ'e (دكز بك) gelince, Şah Abbas onu elçilik ile İspanya kıralına göndermişti. Fakat Deñiz Beğ, elçilik ile telifi kabil olmayan bir çok işler yapmıştı. Bu arada fena muamele etmesi yüzünden maiyyetinden bazıları «*Rim Papa bilâdında*», yani *Roma*'da, bazıları da *İspanya*'da *Hıristiyan* dinine girdiler. Bunlardan biri *Bayat* boyundan Oruç Beğ olup, *İspanya*'da bir iki akrabası ile birlikte *Hıristiyanlığı* kabul etmiş ve bizzat *İspanya* kıralından Don Juan adını almıştı[101]. Bu ve diğer kabahatları yüzünden 1022'de (1613 = Ud yıl) *İran*'a dönen Deñiz Beğ'in hayatına son verildi[102].

Şah Abbas'ın ölümü esnasında *Rumlu*'dan sadece bir emîr vardı. Bu da, *Gîlân*'daki *Tengâben* valisi *Koyla Hisarlu* Bâyezid Sultan oğlu Haydar Sultan idi. Adı geçen emîr, Şah Safi devrinde öldürülmüştür (1041 = 1630-31)[103]. Aynı hükümdar devrinde *Bayat* ve *Rumlular*'dan olan birer kolun *Şirvan*'da *Bender* ve *Şâbrân*'a yerleştirildiklerini biliyoruz[104].

[99] Aynı eser, s. 729, 730, 789, 817, 823, 827, 848. Sâdıkî (s. 72-73) Halîfetü'l-Hulefâ'nın oğlu olarak Muhammed Beğ adlı bir şâirden bahseder. Muhammed Beğ aynı zamanda ressam, beş telli tambur çalan ve nesta'lik'i güzel yazan bir beğ idi. Sâdıkî'den (s. 67) Muhammed Beğ'e Hulefâ oğlu dendiği de anlaşılıyor.

[100] İB, s. 882. 1019 (1610-1611) da Derbend'e Rumlu Muhammed Sultan vardı. Yine Rumlu'dan Veli Beğ ona orada halef olmuştur (CM, 212^a, 240^b.)

[101] Don juan (Sâbık Oruç Beğ) orada çok geçmeden çıkan bir hâdise neticesinde 1604 tarihinde ölmüştür. Onun hâtıratını yazdırdığı veya ona nisbet edilerek bir hâtırat yazıldığı malûmdur (İngilizce tercümesi: G. L. Strange, *Don juan of Persia*, A Shi'ah catholic, 1560-1604. London, 1926). Oldukça basit bilgileri ihtiva eden bu hâtırattaki ifadelerden bazılarının ona ait olmadığı muhakkaktır. Uzun Hasan Beğ'in gerçek bir *İran* milliyetçisi olmakla son derecede öğündüğü gibi ifade (s. 97), bir misal olarak zikredilebilir. Halbuki Hasan Beğ tam aksine son derecede *Türklük* şuuruna sahip bir hükümdar idi.

[102] İB, s. 862, 863.

[103] Aynı eser, s. 1036, 1085; İBMY, s. 17, 85.

[104] İBMY, s. 294.

XIX. yüzyılda *Batı Anadolu*'da *Rumlu* (yahut Urumlu) adlı bir oymak görülmektedir[105]. Bu oymağın *İran*'daki *Rumlular*'ın XVIII. yüzyılda *Anadolu*'ya göç etmiş bir kolu olması muhtemeldir[106].

2 — USTACALU (استاجلو، اوستاجلو)

D o n J u a n (sabık Bayat Oruç Beğ) İ r a n'da en yüksek mevkileri işgal eden 32 oymak veya asil ailenin varlığını belirttikten sonra *Ustacalular*'ın (Ustajlu) en başta geldiklerini, çoğunun Ş a h'ın en gözde emirleri olduklarını, yüksek ve şerefli mansıpları ellerinde tuttuklarını söyler. D o n J u a n *Ustacalular*'dan sonra sıra ile şu oymakları zikreder, *Şamlu, Afşar, Türkmen, Bayat, Tekèlü* (Takkeh-lu), *Harmandalu* (Harbendelü = Hüdâbendelü), *Zü'l-kadr* (Zhulqadarlu), *Kaçar* (Qajar), *Karamanlu, Bayburdlu, İspirlü* (İspihrlü), *Oryat* (Oriath = Oyrat, eski ve ünlü Moğol oymağı?), *Çavuşlu* (Chaushlu, Ustacalu'dan), *Âsâyişlu* (Assayshlu, Ustacalu'dan) *Çemişkezeklü* (Chamish-Qazaqlu), *Saru Solaklu* (Sarozolacklu. Ustacalu'dan), *Kara Bacaklu* (Gara Bachaclu), *Baraclu* (? Barachlu), *Koyun Erilu* (? Cuiniorilu), *Kırıklu* (? Griclu), *Bozcalu* (Boschalu), *Hacı Fakılu* (Acbıfaquilu), *Hamzalu* (Ambzalu), *Solaklu* (? Solachlu), *Mahmudlu, Kara Çomaklu* (Gara Chomaclu), *Kara Koyunlu, Gözü Büyüklü* (Cossi Boyezlu), *Peyklu* (? Peyclu), *İnallu* (? Ynazlu), *Kûh Giyulu* (Cohequilu)[107]. Ş a h A b b a s devrinde *İran*'ı ziyaret eden P i e t r o

[105] H a s l u c k, *Christianity and Islam under the Sultans*, Oxford, 1929, II. s. 477.

[106] Biz XVIII. yüzyılda *İran*'dan bazı oymakların *Türkiye*'ye geldiklerini biliyoruz. Veskialarda bunlara *Acem Türkmenleri* denilmektedir.

1015 (1606 - 1607) tarihinde *Horasan*'daki *Sebzevâr* ve ona komşu yerlerin valiliğine tayin edilen *Urumlu* (اردوملو) Y u s u f H a n vardır. Y u s u f H a n daha önce *Turşiz* hâkimi idi (CM, 176b). Y u s u f H a n'ın başında bulunduğu bu *Urumlu* oymağı A b b a s devrinde *Türkiye*'den yeni gelmiş bir teşekkül müdür, yoksa asıl *Rumlu*'ya mensub bir kol mudur, kesin bir şey söylenemez. Bir de son asırlarda *Gence* bölgesinde yaşayan *Ayrımlu* adlı bir oymak da görülmektedir. (bu oymak hakkında 1304 = 1886 - 1887 yazılmış bir risale bulunmaktadır. (British Muesum, Cer. 5428).

[107] s. 45 - 46. Don juan'ın cedvelindeki oymaklardan bazıları (Baraclu, Solaklu, Griclu, Garra Chomaclu gibi) yerli kaynaklarda görülmediği gibi, bazılarının da doğru okunuşları tesbit edilemiyor. Bu oymakların başında bulunan ailelere verilen

d e l l a V a l l e bu 32 oymaktan 16 sının *sağ kolu* 16 sının da *sol kolu* teşkil ettiklerini yazar.

Ş a h A b b a s'ı S a f e v î tahtına bu boydan M ü r ş i d K u l u H a n'ın geçirdiğini görmüştük. M ü r ş i d K u l u H a n'ın öldürülmesi üzerine *Ustacalular*'ın Safevî tarihinde oynadıkları mühim rol de sona erdi. Ş a h A b b a s'ın, görmüş olduğumuz gibi, baba ve dedesinin itibar gösterip mühim mevkilere geçirdiği *Ustacalular*'ı sevmediği bir gerçekdir.

Ustacalular bu hükümdar zamanında öyle darbe yediler ve öyle parçalandılar ki, bir daha kendilerini toparlayamadılar ve sonraları varlıklarını da muhafaza edemediler. Hattâ bu yüzden bazı obaları başka oymakların idaresi altına girdiler. Ş a h A b b a s'ın ölümü esnasında onlardan dirlik sahibi üç emîr görülüyor. Bunlardan hiçbiri de han unvanını taşımıyor ve mühim eyâletlerin başında bulunmuyordu. Bu üç emîrden *Ustacalu* B e k t a ş H a n oğlu M u h i b b-i A l i S u l t a n *Nesâ*, M a k s u d S u l t a n (Kengerlü obasından) *Nahçivan*, P î r G a i b H a n oğlu E b û'l-K a s ı m S u l t a n (Şereflu obasından) *Hille* emîri idiler.[108]. *Ustacalular*'ın durumu Ş a h S a f i devrinde daha iyi değildi. *Nesa* emîri olan K e l b-i A l i S u l t a n *Harizm* hükümdarı İ s f e n d i y a r H a n'ın hücumu üzerine şehri terkedip kaçtığından öldürüldüğü gibi, *Ustacalu* H a s a n H a n'ın oğulları da bir fesad hareketi yüzünden, hiçbir suçları olmadığı halde, Ş a h A b b a s'ın kızından doğdukları için, aynı âkibete uğratıldılar. Ş a h S a f i zamanında *Ustacalu*'dan Ş a h V e r d i B e ğ 1045 (1635 - 1636)'de *Derbend* valisi tayin edilmişti. Fakat 1050 (1640 - 41)'de azledilip yeri yine *Ustacalu*'dan *Keşikçi Başı* B e h r a m B e ğ'e verildiği gibi, onun mevkiine de oğlu B â y e z i d B e ğ tayin edildi[109].

Ustacalu obalarına geçmeden önce şunu kaydedelim ki, adını bir beğden alan ve diğer bütün obalara veren, doğrudan doğruya *Ustacalu* adlı bir oymak vardır. Nasıl ki biz onun küçük bir bölüğünün göç etmiyerek *Anadolu*'da Ulu Yörük arasında kaldığını görmüştük.

ünvanların da hiç bir ilmî değeri yoktur. Bu oymak adlarının M i n o r s k y tarafından okunuşu hakkında *Tezkiretü'l - Mülûk'e* bakınız (s. 193).

[108] İB, s. 1085.

[109] İBMY, s. 20, 32, 90, 126, 166, 228.

Devletin kurulmasına kardeşleri Kara, Ulaş, Süleyman, İvaz ve diğerleri ile birlikte katılan ve bunda mühim bir rol oynayan Muhammed Han'ın da Osmanlı kaynaklarında daima Ustacalu-Oğlu olarak anıldığı, yine evvelce söylenmişti. Anlaşıldığına göre Ustaca, Muhammed Han'ın dedesi veya atalarından biri idi. Safevî hizmetinde Ustacalu ailesini Şah Abbas devrine kadar takip edebiliyoruz. Adı geçen hükümdarın vezîrlerinden Selman Han, Şah Ali Mirza'nın, o Abdullah Han'ın oğlu o, Kara Han'ın, Kara Han da Mirza Beğ'in oğlu ve Muhhammed Han'ın kardeşidir. Selman Han gâliba, *«ümerâ-yi Etrâk»*, yani *Türk* emîrleri arasında vezirlik mevkiine yükselen biricik emîrdir. Kendisi 1015 (1606 - 7) yılında hastalanıp *İsfahan*'da (çocuksuz olarak) ölmüştür[110]. Tesbit edildiğine göre, başlıca *Ustacalu* obaları şunlardı: *Çavuşlu, Kengerlü, Şereflü, Kerempâ* (yahut Gerempa), *Koçulu, Sofular, Mâhi Fahiklu (?), Karasarlu, Kıçlu, Kuzullu, Damlu, Gözübüyüklü.*

a. Çavuşlu (چاوشلو): *Ustacalu*'nun en önemli obası *Çavuşlu*'dur. Don Juan (sabık Bayat Oruç Bey) ehemmiyetinden dolayı bu obayı ayrıca zikreder. *Ustacalu*'dan en fazla ve en değerli emîrler adı geçen obadan yetişmiştir. *Ustacalu* emîrlerinden hangilerinin bu obaya mensup oldukları kaynakların verdikleri imkân nisbetinde yeri geldikçe gösterilmişti. Burada, hatırlatmak kabilinden onların en tanınmış olanlarının sadece isimlerini zikrediyoruz: devletin kuruluşuna katılan Oğlan Emet ve oğulları (meselâ Baba Süleyman, Aygut Beğ), Tahmasb'ın en büyük emîri *Yüzbaşı* Hasan ve oğlu Hüseyin beğler, Sultan Muhammed devrindeki *Ustacalular*'ın başı (Rîş Sefîd), Pîre Muhammed Han, Aygut oğlu Mehdi Kulu Han, Abbas'ı tahta çıkaran Mürşid Kulu Han. Adı geçen hükümdar devrindeki en göze çarpan *Çavuşlu* emîrleri de şunlardı: *Sebzevâr* valisi Aygut Sultan oğlu Muhammed Han[111] (adı en son 997 = 1589 yılında da geçiyor), Simâyun

[110] İB (bilhassa) s. 853, 966, 1013, 1022, 1091.

[111] Aynı eser, s. 228, 230, 261, 267, 304 342, 361, 364, 401, 403, 407, 408, 414, 415, 444, 445, 446; KA, 415, 444, 445, 446; KA, s. 23, 24, 45, 46, 46, 51.

(سمايون) oğlu Mehdi Kulu Han (1000 = 1592 de öldürüldü)[112], Ebû Müslim Han (1000 = 1592'de Özbekler tarafından öldürüldü)[113], 1000 (1591 - 92) tarihinde kardeşi *İsferâyin* valisi Hasan Han[114], Tahmasb'ın okçu korucusu Hüseyin Beğ ile Masum Beğ'in torunu ve Halil Han'ın oğlu Muhammed Şerîf Han (999 = 1591 yılında öldürüldü)[115], Pîre Muhammed Han'ın oğlu Mahmud Han (999 = 1591 yılında öldürülü?)[116] ve yukarıda adı geçen Ebu Müslim Sultan'ın kardeşi ve aynı zamanda büyük emîrlerden Kara Hasan Han[117]. Görüldüğü gibi *Ustacalu*'nun daha devletin kurulmasından itibaren değerli şahsiyetler çıkarmış olan *Çavuşlu* obası emîrleri, Abbas'ın saltanatının ilk yıllarında çoğu öldürülmek suretiyle tasfiye edilmişlerdir.

b. Şeyhler (شيخلر): *Çaldıran* savaşında ölen Safevî emîrlerinden Korucu Başı Saru Pîre'nin bu obadan olduğunu görmüştük. Adı geçen Safevî emîri Tahmasb devrindeki büyük emîrlerden Menteşe Sultan'ın ağabeyisi idi. Menteşe Sultan'ın 952 (1545 - 46) yılında vefat ettiğinden de evvelce bahsedilmişti. Hüdabende zamanlarındaki *Ustacalu* emîrlerinden, Menteşe Sultanın oğlu Murad Han müstesna olmak üzere, hangilerinin bu obaya mensup olduklarına dâir kayıtlara rastgelinmemektedir Mürşid Kulu Han, yanında Abbas ol-

[112] Aynı eser, s. 410, 437, 439, 440; KA, s. 45. Bu Mehdi Kulu Han, Haydar Mirza'yı *İstanbul*'a götürüp barışı yapmıştı. Akıllı ve dirayetli bir emîr idi. Abbas'ın *Ustacalular*'a karşı duyduğu sönmez kinin kurbanı oldu ve *İstanbul*'dan döner dönmez öldürüldü. Kardeşlerinden Ahmed Beğ'in ayakları kesildi, yalnız diğer kardeşi Murad Han *Türkiye*'ye kaçabildi (İB, s. 440).

[113] Aynı eser, s. 304, 364, 408, 414, 444, 445, 446.

[114] Aynı eser, s. 442, 443, 444; KA, s. 46.

[115] Aynı eser, s. 370, 372, 399, 418, 439, 440; KA; s. 81; CM, 12^b.

[116] KA, s. 100. Mahmud Han, Muhammed Şerîf Han ile birlikte Abbas'ın kendisini öldürteceğinden korkarak Gîlân'a kaçmıştı.

[117] İB, s. 400, 401; KA, s. 33, 95. Adı en son 1000 (1597 - 8) yılında geçiyor. Abbas'a mühim hizmetlerde bulunmuş olan Kara Hasan Han'ın da bir bahane ile Abbas tarafından bertaraf edilmiş olması ihtimalden uzak değildir.

duğu halde 995 (1587) de *Horasan*'dan *Kazvin* üzerine yürüdüğünde yanında bulunan emîrlerden biri de *Turşîz emîri* Menteşe Sultan (az sonra han) idi ki[118], bunun Şah Tahmasb devrindeki aynı adı taşıyan emîrin torunu olması muhtemeldir. Menteşe Han'ın da diğer pek çok *Ustacalu* emîrlerinin âkibetine uğradığı anlaşılıyor; 998 (1589 - 90) yılında *Fars* eyâletindeki *Dârâbcird* şehri valiliğinden azledilmesi üzerine, maiyyeti dağılmış ve Menteşe Han da *Kirman* valisi *Afşar* Bektaş Han'a sığınmıştır[119]. Menteşe Han hakkında daha fazla bilgiye sahip değiliz.

c. Kengerlü (کنگرلو) : *Kengerlü*[120] varlığını geçen asra kadar devam ettiren *Ustacalular*'ın biricik obasıdır. *Kengerlü*'nün *İran*'a geldikten sonraki yurdu *Nahçivan* bölgesinde olup, orada son yıllara kadar yaşamıştır. Tahmasb devrinde Şah Verdi Beğ, Peyker Halîfe; Şah Muhammed devrinde Cafer Sultan, Allah Kulu Sultan bu obanın kayda değer emîrlerinden idiler. Abbas çağında ise Mustafa Han ile Timur Sultan, Gedâ Ali Beğ ve Maksud Sultan'ın *Kengerlü*'den olduğunu biliyoruz. Bunlardan Mustafa Sultan *Horasan*'da *Tabes* valisi olup 1003 (1594 - 95) de *Özbekler* ile yapılan bir savaşta ölmüş ve yerine aynı obadan Timur Sultan tayin edilmiştir[121]. Maksud Sultan'a gelince o, *Nahçivan* valisi idi; elçilik ile *İstanbul*'a gitmiştir (1046 = 1636-37). *Girit fâtihlerinden* Deli Hüseyin Paşa'nın yükselmesine sebep olan meşhur katı yayı da IV. Murad'a takdim eden bu Maksud Sultan idi. Aynı zamanda *halîfetü'l-hulefâ* olan Maksud Sultan, 1051 (1641 - 42) yılında II. defa *İstanbul*'a gönderilmiştir[122]. Zamanımızda

118 KA, s. 3.

119 Aynı eser, s. 39. En tafsilâtlı kaynağımız olan İB de Menteşe Han hakkında hiçbir bilgiye rastgelinemiyor.

120 Bu adı *Kengirülü* şeklinde okumak için elimizde hiçbir delil yoktur. Bu şekilde okunabilse idi, onun *Türkiye*'deki *Kangürı* (کانغری) bugünkü Çankırı) ile ilgili olması düşünülebilirdi. Osmanlı metinlerinde Çankırı'nın adı, gösterildiği gibi, (کانغری) suretinde yazılmaktadır. Türkçede yaban enginarı ve eşek dikenine de kenger denildiği malûmdur (A. Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmanî*, İstanbul, 1306, s. 698; Ş. Sâmi, *Kamus-i Türkî*, İstanbul, 1317, s. 186).

121 İB, s. 455, 456, 488, 489, 490; KA, s. 73, 74, 75, 95; CM, 258ª.

122 İBMY, s. 32, 192, 193, 204, 251.

Diyarbekir vilâyetinde biri merkeze, diğeri de *Bismil* kazasına bağlı *Kengerlü* adlı iki köy görülmesi[123] dikkate değer. Çünkü, hatırlanacağı üzere *Ustacalu* Muhammed Han ile kardeşi Kara Han bu bölgede valilik yapmışlardı.

ç. Şereflü (شرفلو) : *Şereflü*'ye mensup bir çok emir tanıyoruz. Bunlardan biri Kürd Beğ olup, Şah İsmail devrinde *Bidlis*, *Erciş* ve *Âdilcevaz* yörelerinin valisi idi. Kürd Beğ'in Tahmasb'ın saltanatının ilk yıllarında da adı geçiyor. Tahmasb'ın ölümü esnasında *Horasan*'da *Hvâf* ve *Baherz* emîri olan Veli Beğ ile[124] Şah Muhammed devri emîrlerinden İbrahim Sultan[125], adı geçen hükümdar ile oğlu Abbas zamanındaki emîrlerden Pîr Gayb Han (996 = 1588 yılında bir oğlu ile beraber öldürüldü)[126], oğlu Ebu'l-Kasım Sultan[127] *Şereflü*'den oldukları gibi, şiddeti ile meşhur *Kazvin darugası* Ahmed Ağa da (ölümü : 1014 = 1605 - 6) aynı obadan idi[128].

d. Kerempa (کرانپا) : Yukarıda *Kerenpa* (کرانپا) adlı bir oymağın XVI. yüzyılda *Sivas* bölgesindeki *Ulu Yörük* arasında yaşadığını haber vermiştik. Bunlar *Ulu Kışla*, *Köprüce*, *Çukak* vesaire gibi yedi yerde yaşamakta ve çiftçilik ile meşgul olmakta idiler[129]. *İran*'a gitmiş olan *Kerempa*'ya gelince, adı geçen oymağa mensub dört emîr tanıyoruz ki, bunların dördü de Şah Abbas devrinde yaşamışlardır. Bu emîrlerden biri Çerağ Sultan[130], diğer *avcı başı* (امیرشکار) Ahmed Ağa oğlu

123 *Türkiye*'de *meskûn yerler kılavuzu*, s. 668, *Kenger* adlı köyler için de aynı yere bak.

124 İB, s. 139, 227, 223, 255, 573.

125 Aynı eser, s. 304.

126 Aynı eser, s. 308, 309, 316, 332, 335, 337, 341, 342, 357, 358, 366, 381, 384; KA, s. 8, 15, 19, 21.

127 İB, s. 1085.

128 Aynı eser, s. 686.

129 *Tahrir defteri*, Başbakanlık Arşivi, nr : 79, s. 410 - 412. Yalnız oymağın adı *Gerempâ* (کرانپا) olarak geçer. Fakat aynı oymak olduğunda şüphe yoktur.

130 İB, s. 643, 644, 752, 906, 908; CM, 173ᵇ. Çerağ Sultan Osmanlılar'dan geri alınan *Şemâhi*'ye vali tayin edilmişti.

A l i B e ğ[131], üçüncüsü 997 (1589) yılında *Alamut*, 999'da (1591) *İsfahan*'ın *Taberak* kalesi kumandanlığına tayin edilen Ç e r a ğ S u l t a n'ın oğlu A h m e d B e ğ (Sultan), dördüncüsü de aynı kalenin *darugalığı* verilen yine Ç e r a ğ S u l t a n'ın kardeşi A l i B e ğ'dir[132].

e. Koçulu (قوچولو) : T a h m a s b'ın ölümü esnasındaki tanınmış *Ustacalu* beğlerinden P i r i B e ğ[133] ile A b b a s zamanındaki *Çihârgâv* lakabı ile anılan M ü r ş i d K u l u S u l t a n'ın *Koçulu*'dan olduğunu bilyoruz[134].

f. Sofular (صوفیلر) : *Sofular*'dan ancak iki emîrin adını biliyoruz. Bunlar da M ü r ş i d K u l u H a n'ın yakınlarından A l i H a n S u l t a n ile M a h m u d B e ğ'dir[135]. *Sofular* adında *Sivas*'da bir, *Amasya*'da iki, *Tokat*'ta bir, *Zonguldak*'da yedi, *Kastamonu*'da beş köy olmakla beraber[136] aynı addaki *Ustacalu* obası ile bunlar arasında bir münasebet olduğu hakkında hiçbir şey söylenemez.

g. Mâ h i Fakihlü (ماهی فقیهلو) : Bu obadan yalnız T a h m a s b devrindeki K a r ı n c a S u l t a n ile oğlu Ş a h K u l u S u l t a n'ı tanıyoruz.

ğ. Kara Sarlu (قره صارلو) : Bu adın aslı *Kara Hisarlu* olsa gerektir. Bu *Kara Hisar* da *Şarkî* (Şebin) *Kara Hisar* olabılir. Adı geçen obaya mensup iki emîr tanıyoruz. Bunlar K ö ş e k O ğ l u

[131] Aynı eser, 572,

[132] Aynı eser, s. 386, 438; KA, s. 64.

[133] İB, s. 121, 139, 196, 198.

[134] Aynı eser, s. 440.

[135] Aynı eser, s. 400; CM, 12a. Bu *Sofular* obasının adını Ş a h İ s m a i l devrinden beri varlığı bilinen S o f u - o ğ u l l a r ı'ndan almış olması pek muhtemeldir. S o f u - o ğ u l l a r ı'ndan Ş a h A b b a s devrinin ilk yıllarında M a h m u d H a n'ı görüyoruz (İB, s. 139, 227, 255, 259, 400, 414; Cunabâdi, 260b). A l i H a n B e ğ, M ü r ş i d K u l u H a n'a, Ş a h A b b a s'a inanmamasını, çünkü onun gece gündüz kendisini yok etmek için fırsat kolladığını, kendisinin ortadan kaldırılması ile *Ustacalu* oymağının da büyük bir felâkete uğrayacağını söyliyerek onu uyarmaya çalışmıştı (CM, 20a, 74a, 92b).

[136] *Türkiye'de meskûn yerler kılavuzu*, s. 985, 986.

Meşhed valisi E m e t H a n ile[137] (ölümü : 1008 = 1599 - 1600) yine K ö ş e k O ğ l u ve aynı tarihte *Nişabur* valisi olan Ş a h N a z a r S u l t a n idiler[138].

h. Kıçlu (قیجلو) : Adı geçen obadan B a y r a m K u l u B e ğ'i tanıyoruz. B a y r a m K u l u B e ğ, S u l t a n M u h a m m e d zamanında *Alamut* kalesi kumandanı idi. A b b a s onu 1016 (1607 - 8) yılında gizlice *Kırım* hanı G a z i G i r a y'a gönderdi[139]. İ s k e n d e r B e ğ'de geçen *Fethlu* (فتح لو) ve F e t h O ğ l u (فتح اغلی) isimlerinin doğrusunun *Kıçlu* (قیجلو) olduğu anlaşılıyor[140].

ı. Kızıllu (قزللو) : Bu obadan da A l i B e ğ adlı bir emîr biliyoruz ki, Ş a h A b b a s devrinde yaşamıştır[141].

i. Damlu (داملو) : Merv valisi B e k t a ş H a n bu obadan idi. B e k t a ş H a n meşhur M ü r ş i d K u l u H a n'ın vekili olup sonra onun adına *Isfahan*'da daruğalık yapmıştı. 1009 (1600 - 1) yılında *Horasan*'da *Mâruçâk* ve *Mürgâb* emîrliğine tayin edildikten sonra, aynı yılda *Merv* valisi olduğu gib, oğlu M e l i k i ş'e de *Nesâ* ve *Âbiverd* valiliği verilmiştir. *Merv*'de sekiz yıl valilikte bulunan B e k t a ş H a n 1017 (1608 - 9) yılında ölmüştür[142]. B e k t a ş H a n'ın diğer oğlu M u h i b b-i A l i S u l t a n babasının hizmetlerinden dolayı, genç yaşta olduğu halde, *Nesâ* valiliğine tayin edilmişti. M u h i b b-i A l i S u l t a n 1039 (1629 - 30) yılında *Harizm* hükümdarı İ s f e n-

[137] İB, s. 400, 401, 403, 407, 408, 411, 412, 413, 414, 415; KA, s. 12, 33, 34, 49, 50, 51, 52.

[138] İB, s. 407, 408.

[139] Aynı eser, s. 778.

[140] Görmüş olduğumuz gibi, K ı ç - o ğ l u (قیج اغلی) A l i K u l u H a n, *Şamlu* İ s m a i l K u l u H a n ile birlikte devlete hâkim olmuşlardı. İB son baskısında A l i K u l u H a n Feth Oğlu (فتح اغلی) olarak nisbelenir ise de (s. 365, dizine de bakınız, s. 1155) bunun doğrusunun (قیج اغلی) olacağı kesin bir şekilde anlaşılıyor. Nitekim ŞH da (s. 211) böyle olduğu gibi, KA da (s. 10, 14), İB, nin bir yerinde de böyledir (s. 342). Buna göre A l i K u l u H a n bu oba veya aileye mensup bulunmaktadır. CM de de böyledir (9a).

[141] Aynı eser, s. 1042.

[142] Aynı eser, s. 571, 603, 605, 612, 613, 620, 627, 628, 630, 745, 746, 804.

diyar Han ile kardeşi müstakbel müverrih Ebu'l-Gazi'-nin hücumları karşısında şehri terkedip kaçtığından feci surette öldürülmüştür[143].

j. Gözü Büyüklü (گوزی بیوکلو) : *Gözü Büyüklü Anadolu*'da *Yeni İl Türkmenleri*'ne bağlı bir oymaktır. Zamanımızda bu oymağa mensup bir aile *Kayseri*'de oturmaktadır. *İran*'daki *Gözü Büyüklüler*'in bu oymağın bir kolu olduklarında hiç şüphe ve tereddüt yoktur. *İran*'daki *Gözü Büyüklüler Ustacalular*'a bağlı gösterilmektedir. Bu oymağa mensup bir tek emir tanıyoruz ki, o da Kanber Beğ'dir. Kanber Beğ (sonra Sultan) devlete hâkim olan *Ustacalu* Ali Kulu Han'ın yakınlarından idi. Sonra Şah Abbas'a intisap etmiş ve onun silâhdarbaşısı olmuştur. Kanber Beğ, *Ustacalular*'ın en yiğit ve aynı zamanda işbilir emîrlerinden olduğundan Abbas onu mühim işlerde kullanmıştır. Bu cümleden Cağaloğlu Sinan Paşa'ya karşı *Tebriz* civarında girişilen savaşı Karcıkay Beğ ile Kanber Beğ idare etmişlerdir. Kanber Beğ (Sultan) sonra *Karabağ* ve *Şirvan*'ın fethinde bulunmuş ve Abbas tarafından 1014 (1605 - 6) de *Demir Kapu*'nun tamir ve tahkimine memur edilmiştir. Kanber Beğ (Sultan)den bir daha bahsedilmediğine göre, onun çok geçmeden ölmüş olduğuna hükmedilebilir[144]. Yukarıda adları geçen obalardan bazılarının aile adı olduğu görülüyor. Mamafih bu ailelerin başında bulundukları *Ustacalu* kollarının onların adları ile nisbetlenmeleri tabiîdir[145]. Evvelce söylendiği ve şu yazdıklarımızdan da anlaşılacağı üzere Şah Abbas, devletin kurulma ve gelişmesinde en mühim rolü oynayan *Ustacalular*'a, hiç de müstahak olmadıkları halde, ağır darbeler vurarak bu büyük oymağı acınacak bir duruma getirmiş ve bu oymak Abbas'-tan sonra da bir daha kendisini toparlayamamıştır. Kudretli ve her devirde dirayetli emîrler yetiştiren *Ustacalu* boyu böylece hazin bir âkibete uğramıştır. *Ustacalu*'dan tahsil görmüş, *türkçe* ve *farsça* şiirler yazan bazı şahsiyetler de çıkmıştır. Bunlardan biri Bâyezid

[143] Aynı eser, s. 1085; ZA, s. 20. *Cunâbâdî*'de, bir Mehdi Klu Han-i *Kavlu* (قاولو) adı geçiyor (278ª).

[144] Aynı eser, s. 696, 697, 710, 735; CM, 30ᵇ, 49ª, 154ª, 169ᵇ.

[145] GAF da (s. 280) *Ustacalu* Çayan Sultan'ın *Eşerlü* obasından olduğu kaydedilir. Fakat adı geçen obanın adına bir daha rastgelinemiyor.

Sultan'ın oğlu Çayan Sultan'ın torunu Yakub Mirza'dır. Tarihe de pek meraklı olan Yakub Mirza 950 (1543 - 44) de vefat etmiştir. Sam Mirza'nın, müverrihler gibi, ahlâkını ve şecaatını öğdüğü *Ustacalu* Yusuf Beğ de (Tahmasb devri emîrlerinden) daha çok türkçe şiirler yazmakla tanınmıştı. *Ustacalu*'dan güzel şiirler yazan emîrlerden biri de *Kirman* valisi Timur Han oğlu Murad Han'dır. Murad Han Tahmasb'ın ölümü esnasında (984 = 1576) *Gîlân*'da vali bulunuyordu. Murad Han, Haydar taraftarlarından olduğu için, II. İsmail'in buyruğu üzerine Pire Muhammed Han tarafından gözlerine mil çekilmiştir. Murad Han, Figârî mahlâsı ile herkesçe beğenilen *türkçe* ve *farsça* şiirler yazmıştır. Murad Han'ın kardeşi Ali Han Mirza ile yine *Ustacalu*'dan İmam Kulu Beğ (Fusûnî) ve yukarıda adıgeçen Yusuf Beğ'in akrabasından Pir Kulu Beğ de şâir idiler[146].

3 — TEKELÜ (تکه‌لو)

Tekelüler'in *Türkmenler* ile müttefiken, Hamza Mirza kumandasındaki *Ustacalu*, *Şamlu* ve *Zü'l-kadrlılar*'a karşı yaptıkları *Sayın Kale* savaşından sonra perişan bir duruma düşüp bir kısmının *Bağdad*'a gittiğinden evvelce bahsedilmişti. *Tekelüler* Şah Abbas devrinde (1005 = 1596 - 97 yılında) de öldürücü bir darbe yediler. Filhakika onlardan bir kaç kişi, kendilerine vazife verilmemesinden, *Âmul* hâkimi Melik Behmen'in hizmetine girmişlerdi. Bunu haber alan Şah Abbas, bütün *Tekelüler*'in öldürülmelerini emretti. Onların çoğu bu esnada *Hemedan* bölgesinde yaşıyorlardı. *Hemedan* beğlerbeğisi *Kürd Çekenî* Hasan Han, *Tekelüler*'in çoğunu öldürdü. Onlar arasında Şerefeddin oğlu Mustafa Han ile Veli Beğ de bulunuyorlardı. *Tekelü* emîrlerinden Solağ (Solak) Hüseyin'in oğlu Bayram Han (yahut Allah Virdi Han) da, anlaşıldığına göre, *Bağdad*'a kaçtı. Şah Abbas, hiddeti yatıştıktan sonra sağ kalan *Tekelü* korucularını vazifelerinde ibka etti. Bayram Han *Celâlî*-

[146] Sâm Mirza, *Tuhfe-i Sâmi*, s. 183 - 184; Sâdıkî, s. 30, 65 - 66, 114, 128.

ler'den Bağdad valisi Uzun Ahmed Paşa'nın oğlu Mustafa Paşa'nın şehri Şah'a teslim edeceğine dâir müjde ile 1016 (1607-8) da Abbas'ın huzuruna geldi. Fakat Mustafa Paşa *Hille*'ye karşılık Cağaloğlu Mahmud Paşa ile anlaştı[147]. Bayram Han'dan bir daha bahsedilmediğine göre, Abbas'ın onu da bertaraf etmiş olması mümkündür. Şah Abbas 1018 (1609 - 1610) yılında *Tekelü*'den Şah Nazar Sultan'a *Meşhed*'i vermişti. Yine bu devir emîrleri arasında *Tekelü*'den Mürşid Kulu Beğ'in adı geçiyor.

Şah Abbas'ın ölümü esnasındaki oymakların emîrlerine dâir cedvelde *Tekelüler*'e mensup hiç bir emîrden bahsedilmemesi, onların korucular müstesna olmak üzere, tamamen tasfiye edilmiş olduklarını gösterir. Gerçekten Şah Safi zamanında korucu yüzbaşıları arasında *Tekelü*'den sadece Veli Beğ'in adı geçi-

[147] IB, s. 529, 530. IB 1011 (1602 - 3) yılında *Bağdad*'a tegallüb eden Uzun Ahmed adlı *Bağdad* ağalarından birinden bahseder (s. 635). *Paşa* ünvanını da almış olan Uzun Ahmed, bir ara Şah Abbas'a *Bağdad*'ı teslim edeceğini bildirmiş, fakat Pâdişahın kendisini *Bağdad* beğlerbeğiliğine tayin etmesi üzerine vaadinde durmadığı gibi, 1012 (1603=4) yılında da *Hemedan*'a yürümüş, fakat vukubulan savaşta yenilip tutsak alınmıştır Şah Abbas, Uzun Ahmed'i serbest bırakmış ve *Bağdad*'a gitmek için yola çıkarmış ise de Uzun Ahmed Paşa aynı yıl içinde *Zencan*'da ölmüştür. (IB, s. 635, 649, 650, 660, 661, 662). Bu Uzun Ahmed'in, bizim müelliflerin Tavil Ahmed dedikleri *Celâlî* olup olmadığı üzerinde kesin bir fikre sahib değilim. Tedkik eserlerde ise (meselâ: I. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi, T.T.K., Ankara*, 1951, III, I. bölüm, s. 106 - 107), Tavil Ahmed'in hayat ve faaliyetinin lâyıkı ile aydınlatılmamış olduğu görülüyor. Uzun Ahmed Paş a'nın yine IB'e göre Mehmed ve Mustafa adlı ikioğlu vardı ki, bunlardan Mehmed, *paşa* ünvanı ile kendisine halef olmuş ise de, *Bağdad* sipahî ve zaimlerinin bir tertibi ile kendi iç oğlanları tarafından öldürülmüştür (1016 = 1607 - 8). Bununla beraber kardeşi Hille sancak beği Mustafa duruma hâkim olabilmiştir. Mustafa Paşa, vezir-i âzam Kuyucu Murat Paşa'nın Bağdad'a, Cağaloğlu Sinan Paşa'nın oğlu Muhammed Paş a'yı tâyin ettiğini öğrenince yukarıda da söylendiği gibi, yanında bulunan Solağ (Solak) Hüseyin'in oğlu Bayram (yahut Allah Verdi) Han'ı Şaha göndererek şehri teslim edeceğini bildirmişti. Fakat sonra *Bağdad'ı*, eski memuriyeti olan *Hille* karşılığında Mahmud Paş a'ya teslim etti (aynı eser, s. 763 765, 781). Mustafa Paşa, tenkil edileceğinden kaygılandığı için, memuriyetini *Kerkük*'e nakletttirmiş ve oradan da Şah Abbas'ın yanına gitmiştir. Bu esnada Kalender Oğlu ile diğer *Celâliler* de *Iran*'a sığınmış bulunuyorlardı (aynı eser,

yor ki, o da 1030 (1629-30) da Hüsrev Paşa ile *Beğdili* Zeynel Han arasında yapılan *Hemedan* savaşında ölmüştür[148].

Tekelüler, evvelce de belirtildiği gibi umumiyetle *Teke* (Antalya bölgesi) ile kısmen *Menteşe* (Muğla bölgesi) ve *Hamîd* (Isparta-Burdur bölgesi) yörelerinin köylülerinden müteşekkil idi. Bu yüzden onlarda oymak teşkilâtı görülmez. Şerefeddin oğullarının aslında *Menteşeli* olduğu anlaşılıyor.

1014 (1605 - 6) yılında *Erivan* valisi Emîr Güne Han ile savaşan Mehmed-i Tekelü adlı Osmanlı sancak beğinin[149], bu *Tekelüler*'den olması pek muhtemeldir. Geçen yüzyılda *Çukur Ova*'da yaşıyan ve nüfusu 600 kişi olan *Tekeli* oymağının[150] bu *Tekelüler*'le ilgili olup olmadığı üzerinde şimdilik hiç bir şey söylenemez.

Tekelüler, Safevî devleti'nin siyasî hayatında görmüş olduğumuz üzere, mühim roller oynamış oldukları gibi, onlar, aynı zamanda, kültür hayatında da en fazla varlık gösteren oymaklar arasında yer alırlar.

Şiirle meşgul *Tekelüler*'in başında Müseyyib Han'ı zikretmek lâzımdır. II. Şah İsmail ve Sultan Muhammed devri olayları arasında Müseyyib Han'ın adı sık sık geçmiş ve hattâ hânedân'a güveyi olmak ümidini kaybedince Sultan Muhammed'e yazdığı bir rübâiden de bahsedilmişti. Müseyyib Han, *Ustacalu* Ali Kulu Han ile *Şamlu* İsmail Kulu Han'ın devlete hâkim olmalarından sonra *Gilân'a* sığınmıştı. Abbas tahta geçince *Kazvin*'e döndü ve *Tahran* valiliğine tayin edildi. Fakat bu, çok sürmedi. Eski emîrleri tamamen

s. 781). Mustafa Paşa sonra bilinmeyen bir sebepten Abbas tarafından *Kahkaha* kalesinde hapsedildi. Mustafa Paşa 1018 (1609 - 10) yılında diğer bazı Osmanlı tutsakları ile birlikte kaleden kaçmak teşebbüsünde bulunmuş ise de hiyanete uğrayarak arkadaşları ile birlikte öldürülmüştür (aynı eser, s. 819 - 820). Uzun Ahmed ve oğlu hakkında, CM e de bakınız (127^{a-b}, 186^{b}, 195^{b}).

[148] IBMY, s. 43.

[149] IB, s. 676,, 677.

[150] V. Langlois, *Voyages dans la Cilicie et dans les montagnes de Taurus*, Paris, 1861, s. 21.

b. İnallu (اینالو) , İnallu da *Haleb Türkmenleri*'nin en ünlü kollarından biri olup XV. yüzyılın başlarından beri *Amasya* taraflarında da siyasî faaliyette bulunmuştu. Bu kalabalık oymak XV. yüzyıldan, belki XIV. yüzyıldan itibaren *Anadolu*'nun pek çok yerlerinde yurd tutmuştu. Sultan Muhammed devrinde *Şamlu*'nun adı geçen obasından Âsân Oğlu Bilmes Beğ[156], Pîrî Beğ[157] ve oğlu Rıza Kulu Beğ[158] ile Şah Verdi Halîfe'nin adları geçiyor[159]. Abbas devrinde ise Tahmasb Kulu Sultan'ı görüyoruz[160].

c. Hüdâbendelü (خدابنده لو) : Bu adın, İlhanlı hükümdarı Olcaytu'nunki gibi aslında Harbende olduğunda şüphe yoktur[161]. Abbas derinde *Hüdâbendelü*'den Şah Ali Sultan, Ali ve Hüseyin Beğler vardı. Bunlardan Şah Ali Sultan 1012 (1603-4) tarihinde *İmanlu Afşarı*'ndan Kasım Sultan ile *Hemedan* bölgesine yürüyen *Bağdad* valisi Uzun Ahmed Paşa'yı yenip esir almışlardır[162]. Ali ve Hüseyin Beğler'e gelince Şah Abbas onlardan sonuncusunu elçilik ile *Hindistan*'a göndermişti[163]. Bunlara yine bu devir emîrlerinden Ulu Han Sultan ile Handan Kulu Sultan'ı ilâve edebiliriz. Handan Kulu Sultan 1014 (1605-1606) de Osmanlılar ile yapılan savaşta Safer Paşa'yı esir almıştı[164]. Şah Abbas'ın kütüphanecisi, ressam, şâir Sâdikî Beğ de aslen bu obadan, yani

[156] İB, s. 341.
[157] Aynı eser, s. 260, 318.
[158] Aynı eser, s. 319, 348, 349, 371, 372.
[159] Aynı eser, s. 335, 367, 370.
[160] İB, s. 540. İB de bu oymağın adı, bazen yanlış olarak İnanlu şeklinde (اینانلو) yazılıyor (gösetrilen yerler ve s. 935).
[161] Don Juan'ın cedvelinde bu adın *Harmandalu* şeklinde yazıldığını görmüştük. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda *Batı - Anadolu*'da aynı adda (yani Harmandalu) bir oymağa rastgelinir ki bunun da adının aslında *Harbendelü* olması pek muhtemeldir. *Harmandalı zeybeği*'nin bu oymakla ilgili olduğundan şüphe edilmez. *Türkiye*'deki *Harbendelü*'lerin mühim bir kısmının *Haleb Türkmenleri* arasında yaşadığını bildiğimiz gibi, yine onlardan kalabalık bir küme de *Malatya* bölgesinde yurt tutmuştu (XVI. yüzyıldan önce).
[162] İB, s. 661.
[163] Aynı eser, s. 970.
[164] Aynı eser, s. 971; CM, 151^{b}, 231^{b}.

Hüdâbendelü'dan idi. Sâdıkî Beğ bir çok meziyetleri nefsinde toplamış olmakla beraber aynı zamanda kavmî şuura sahip bir insandı. *Mecmaü'l-havâss* adlı tezkiresini *Çağatay türkçesi* ile yazdığı malûmdur. Sâdıkî adı geçen eserin üçüncü bölümünde aynen şöyle demektedir : «Etrâk rüknü's-saltanaları zikrida kim esas-ı ma'mure-i pâdişahlığ oñlar vücudı birle ve şâdırvan-ı şevket-i hakanlık añlar sütunu birle pâyidar irür»[165].

Bu, şüphesiz yalnız Sâdıkî Beğ'in değil, zamanındaki Safevî *Kızılbaş* emîrlerinin de duygularını ifade etmektedir. Kaçarlar devrinde de aynı duygunun devam ettiğini biliyoruz. Mezkûr devirlerde Osmanlı aydınları bu hususu idrak etmiş olsalar bile söylemiyorlardı.

ç. Avcı (اوجی) : *Avcı*'dan yalnız Veli Halîfe'yi tanıyoruz. Veli Halîfe Şah Muhammed devri emîrlerinden olup 987 (1579 = 80) tarihinde *Horasan*'da bir yerin valiliğine gönderilmiş ise de *Damğan*'da yenilmiş ve kendisi de öldürülmüştür. Bu devirde *Ustacalu* Ali Kulu Han ile birlikte devlete hâkim olduğunu gördüğümüz İsmail Kulu Han, *Avcı* Veli Halîfe'nin oğlu idi.

d. Biçerlü (بیچرلو) : Sultan Muhammed devrindeki *eşik ağası* başılarından Hüseyin Kulu Sultan (988 = 1580'de öldürüldü) ile oğlu Mehdi Kulu Sultan *Biçerlü* obasından oldukları gibi[166], *Herat* beğlerbeğisi Ali Kulu Han'ın vekili Mahmud Beğ de aynı oymaktan idi[167]. Şah Safi devrindeki *eşik ağası* başılarından Murtaza Kulu Han'ın da *Biçerlü*'den olduğu görülüyor[168]. Murtaza Kulu Han'ın daha önce adları geçen emîrlerin yakın akrabası olması muhtemeldir.

e. Abdüllü (عبدللو) : Bu obadan Hüseyin Beğ, *han* ünvanı ile *Kum* valisi ve hükümdarın okçu korucusu olmuş, *Herat*'ın fethi üzerine buraya vali tayin edilmiştir. Hüseyin

[165] s. 29. Bu oba hakkında İB nin şu sahifesine de bakınız (s. 997).
[166] Aynı eser, s. 259; KA, s. 90.
[167] Aynı eser, s. 244 (metinde : بیخرلو).
[168] İBMY, s. 190, 199, 267.

ortadan kaldırmak siyasetini güden A b b a s, Ş e r e f e d d i n O ğ l u'nu da diğer bazı emîrler ile birlikte *Reyy* civarındaki *Gülhandan* kalesinde hapsettirdi ve 998 yılı sonlarında da öldürttü[151]. S â d ı k î, M ü s e y y i b H a n'ı bize iyi huylu, mütevazî, *Kızılbaş* emîrleri arasında onun kadar kabiliyetli pek az kimsenin bulunduğu bir genç olarak tanıtır. Musikide çok mâhir olup bir çok besteleri bulunduğunu söyleyen S â d ı k î, M ü s e y y i b H a n ' ın, aynı zamanda, her nevi şiir söylediğini ve güzel nestalik yazdığını da bildirir[152]. Aynı müellif M ü s e y y i b H a n'dan başka Ş a h İ s m a i l ve T a h m a s b devirlerindeki *Tekelü* K a r a c a S u l t a n'ın neslinden M u h a m m e d B e ğ (Mezâkî) ile H o ş T a b B â l ı'nın (965 = 1558 de *Türkmen* A b a ile yapılan savaşta ölmüştür) ve *Tekelü* beğzadelerinden M ü ş r i b î'nin de şâir olduklarından bahseder[153].

4 — ŞAMLU (شاملو)

S e l ç u k l u l a r devrinden beri *Haleb - Anteb* arasında kışlayan ve *Sivas - Gürün-Gemerek* arasında yaylayan *Türkmen* oymaklarına *farsça* tarihlerde *Etrâk-i Şâm* veya *Türkmân-ı Şâm, Türk* halkı arasında ve *türkçe* eserlerde de *Şamlu* deniliyordu. Bundan başka *Taşlık Silifke*'de aynı adda (yani Şamlu) büyük bir oymak yaşıyordu ki, bu oymakdan bir çok obaların *Kıbrıs*'a yerleştirildiklerini biliyoruz. O s m a n l ı devrinde resmî vesikalarda *Haleb Türkmenleri* denilen *Haleb-Anteb* arasındaki topluluk başlıca *Avşar* (Afşar), *Beğdili, İnallu, Harbendelu, Bayat* gibi oymaklara ayrılmıştı. İşte Ş e y h C ü n e y d'den beri S a f e v î faaliyetlerine katılan, devletin kurulma ve gelişmesinde mühim hizmetler ifa eden *Şamlular,* esas itibariyle, yukarıda adları zikredilen oymaklardan bazılarının kollarından meydana gelmiştir.

Şamlular, evvelce belirtildiği gibi, S a f e v î tarihinde *Ustacalular*'a denk bir rol oynamışlardır. Ş a h T a h m a s b *Ustacalular*'a ne kadar itibar etmiş ise, Ş a h A b b a s da buna yakın

152 s. 29 - 30.
153 s. 34, 124, 125. İB de M u h a m m e d B e ğ M e z a k î, مذاقی olarak geçer (s. 263).
151 İB, s. 331, 334, 336, 340, 341; KA, s. 10, 22, 81.

derecede *Şamlular*'ı seviyordu. Adı geçen hükümdar öldüğü esnada üçü *han,* dördü *sultan* ünvanlı yedi *Şamlu* emîrine karşılık *sultan* ünvanını taşıyan üç *Ustacalu* emîrinin görülmesi bu hususu açıkça meydana koyuyor. Halbuki, anlatıldığı gibi, A b b a s'ı *Kazvin*'de tahta *Ustacalu* M ü r ş i d K u l u H a n çıkarmıştı.

A b b a s'ın ölümü esnasındaki yedi *Şamlu* emîrinin memuriyet yerleri aynı zamanda *Şamlular*'ın oturdukları bölgeleri de gösterir. Buna göre, *Şamlular*'ın mühim bir kısmı, eskidenberi olduğu gibi, *Horasan*'da yaşıyor, bir bölüğü *Reyy*'de, bir bölüğü de *Âzerbaycan*'da oturuyordu. Anlaşılacağı üzere, bilhassa A b b a s'dan itibaren obaların yurtlarını çok defa beğlerinin memuriyet yerleri teşkil ediyordu.

Şamlu'nun başlıca obaları şunlardır: *Beğdili, İnallu Hüdâbendelu, Avcı, Biçerlü, Abdüllü* (عبدللو), *Kerâmetlü, Âcirlü, Arabgirlü, Nılkaz.* Meşhur D u r m u ş H a n ailesinin bu obalardan hangisine mensup olduğunu tesbit etmek mümkün olmadı.

a. Beğdili (بكدلى) : *Beğdili,* bilindiği üzere *Oğuz* boylarından biri ve *Haleb Türkmenleri*'nin en mühim kollarındandır. Ş a h A b b a s'ın ölümü esnasında bu obanın başında *Reyy* valisi Z e y n e l H a n bulunuyordu. Z e y n e l H a n, Ş a h S a f i devrinde başkumandanlık mevkiine getirilmiş ise de, 1039 (1629 - 30) da H ü s r e v P a ş a ile yaptığı savaşı kaybettiğinden hayatına son verilmiştir. Ancak kardeşleri mevkilerini muhafaza etmişlerdir[154].

Beğdili emîrlerinden biri de G ü n D o ğ m u ş S u l t a n olup, dirliği *Âzerbaycan*'da idi. G ü n D o ğ m u ş S u l t a n, Ş a h A b b a s'ın *Bağdad*'ı fethi esnasında, bulunduğu *Taûk* (eski Dakuka) ve *Kerkük*'ten S a f e v î hükümdarının katına gelerek *Şahı Seven* olmuş yani onun hizmetine girmiş, buna karşılık kendisine *Âzerbaycan*'da geniş dirlikler verilmiştir[155]. Şu kısa izahattan anlaşılacağı üzere, G ü n D o ğ m u ş, *Bozulus* veya *Haleb Türkmenleri* arasındaki *Beğdili*'den olup, buyruğundaki oymakla *Türkiye*'den ayrılıp *İran*'a gitmiştir.

154 *Oğuzlar,* s. 309.
155 Gösterilen yer.

Han'ın 1027 (1618) de vefatı üzerine[169] *Horasan* beğlerbeğiliği oğlu Hasan Han'a verilmiştir. Hasan Han Şah Safi zamanında da uzun yıllar mevkiini muhafaza etmiştir[170].

f. Kerâmetlü (کرامتلو) : Bu obadan Ali Kulu Beğ (Han) Şah Muhammed devrindeki *Horasan* valisi Ali Kulu Han'ın maiyyetinde bulunuyordu. Abbas tahta geçtikten sonra sür'atle terakki ederek *eşik ağası başı* ve *divan beği* olmuştur. 1034 yılında öldüğü zaman oğullarının çocuk yaşta olduğu bildirilmektedir[171]. Abbas'ın *Herat*'ta küçük yaşta maiyyetinde bulunan ve 1007 (1598 - 99) de *Hindistan*'a elçilik ile gönderilen *Yüzbaşı* Ali Beğ de *Kerâmetlü*'den idi[172].

g. Acirlü yahut Ecirlu (اجرلو) : XVI. yüzyılda *Haleb Türkmenleri* arasında yaşıyan *Acûrlu* (عجورلو) oymağının bunun ana kolu olması imkânsız değildir[173]. Şah Abbas devrinde adı geçen obadan İmam Kulu Sultan'ı tanıyoruz[174]. Şah Safi zamanında ise yüzbaşılardan Saru Han Beğ *Âcirlüler*'in başı idi[175].

ğ. Arabgirlü (عربکیرلو) : Arabgirlü, Şah İsmail ve Şah Tahmasb devrinde müstakil bir oymak olup, sonradan *Şamlu*'ya dahil olmuştur. Şah Abbas'ın ölümü esna-

[169] İB, s. 620, 755, 847, 855, 894, 895, 941, 942.

[170] Aynı eser, s. 941, 942, 1084; İBMY, s. 26, 27, 104, 107, 108, 144, 146, 158, 163, 284, 287.

[171] İB, s. 403, 418, 420, 421, 422, 1040, 1060, 1069, 1070, 1084, 1091.

[172] Aynı eser, s. 305, 586.

[173] 1520 - 1530 yılları arasında *Haleb Türkmenleri* arasında yaşıyan *'Acûrlular* beş bölüğe ayrılmış oldukça büyük bir oymaktır. Bunlardan Mehmed Beğ'in idaresinde bulunan 171 vergi nüfuslu *'Acûrlu* kolu *Vilâyet-i Şark*'da (Diyarbekir bölgesinde) yaşamakta idi (Haleb Türkmenleri tahrir defteri, Başbakanlık Arşivi, nr. 1040, s. 72 - 78). Osmanlı resmî kayıtlarında bu oymağın adı, evvelce de işaret edildiği gibi (عجورلو، عجرلو) şeklinde yazılmıştır. *'Acûrlular, Haleb Türkmenleri*'nden bir çokları gibi, 1102 (1690 - 1) de *Rakka* bölgesinde yerleştirilmelerine teşebbüs edilen *Türkmen* oymakları arasında görülüyor. Fakat bunlar ertesi yıl iskân edildikleri yerlerden kaçmışlardır (Ahmed Refik, *Anadoluda Türk aşiretleri*, İstanbul, 1930, s. 96 - 97, 100).

[174] İB, s. 800; CM, 228^b, 230^a.

[175] İBMY, s. 99, 215, 227. A. Gölpınarlı'nın Fuzûlî divanına esas

sında *Âzerbaycan* emîrlerinden Hak Verdi Sultan[176] ile Muhammed Kulu Beğ[177], Kemal Beğ[178] ve İsfendiyar Beğ[179] *Arabgirlü*'den idiler. Şeref Han *Arabgirlüler*'in *Kürd* menşeli olduklarını söylüyor[180].

h. Nilkas (نیلقاس) : *Şamlu*'ya sonradan dahil olan obalardan biri de budur. Bu obanın kavmî menşei bence meçhuldür[181].

Şah Abbas'ın ölümü esnasında *Gûr* valisi Muhammed Zaman Sultan ile *Bâlâ Murgâb* valisi Fazl Ali Sultan da *Şamlu*'dan idiler[182]. Fakat İskender Beğ bu emirlerin hangi obalara mensup bulunduklarını belirtmiyor[183]

Şamlu'dan Hüseyin Kulu Mirza şiire kabiliyetli bir emîr idi. Adı geçen Hüseyin Kulu Mirza babası gibi Şah İsmail'in *mirahurluğunu* yapmış, fakat sonra vazifesinden azledilmesi üzerine *Hindistan* hükümdarı Hümâyun'un hizmetine girmiştir. *Şamlu*'dan Yol Kulu Beğ ile Kasım Beğ, Dura Beğ (Kirâmî) de şâir idiler. Bunlardan Yol Kulu Beğ *Hanlar hanı Herat* Beğlerbeğisi Ali Kulu Han'ın kütüphanecisi, Kasım Beğ de yine Ali Kulu Han'ın kayın biraderi idiler. Dura Beğ ise adı geçen beğlerbeğinin *sofracılık* görevinde bulunmakta idi[184].

olan ve kütüphanesinde bulunan nüsha, *Âcirlu* oymağının *Karacalu* obasından Selman Ağa oğlu Ağam Verdi Beğ'in emri ile 1079 (1668 = Biçin yılı) yılında istinsah edilmiştir (A. Gölpınarlı, *Fuzulî divanı*, s. CX). Bu istinsah kaydından *Âcirlu*'nun *Karacalu* adlı bir kolu olduğunu da öğreniyoruz. Gösterildiği gibi obanın adı (اجرلو) şeklinde yazılmaktadır. Bunun nasıl telâffuz edildiği tesbit edilemiyor.

[176] İB, s. 1084. Yine Şah Abbas devrinde bu oymaktan Efendî Beğ vardı (CM, 124^b, 125^a).

[177] Aynı eser, s. 444, 529.

[178] Aynı eser, s. 1022.

[179] Aynı eser, s. 814, 88, 1889, 891, 892, 978, 1022.

[180] ŞH, Kahire, s. 424.

[181] İB, s. 1084.

[182] İB, s. 1084.

[183] İB nin *Bâyezid Umumî Kütüphanesi*'ndeki nüshasına göre (nr. 4976, 9b) Hanlar Hanı Ali Kulu Han'ın maiyyetindeki emîrlerden biri de Gazi Sultan-ı *Balabanlu-yi Şamlu* idi. Buna göre, *Şamlu*'nun bir de *Balabanlu* (بلابانلو) obası olduğu anlaşılıyor.

[184] Sâm Mirza, s. 183; Sâdıkî, s, 106, 122 - 123.

5 — ZÛ'L - KADR (ذوالقدر)

Şah Abbas'ın ölümü esnasında *Zû'l-kadr*'dan altı emîr vardı. Bu rakamla *Zû'l-kadr*, *Şamlu*'dan sonra olmak üzere, ikinci sırada yer almaktadır. Bu boyu başlıca şu obalar meydana getiriyordu. *Kavurgalu, Söklen (?), Şemseddinlü, Eymür, Hacılar, Saru Şeyhlu, Camuslu (?), Çiçeklü.*

a. Kavurgalu (قاورغلو) : *Kavurgalu* Zû'l-kadr boyunun en mühim obalarından biridir. Bu oba *Türkiye*'deki *Dulkadır* eline mensub büyük *Kavurgalu* boyunun bir koludur. *Kavurgalu*'nun*Anadolu*'daki ana boyu, yine muhtelif kollar halinde, *Maraş, Kadirli,* ve *Yeni il'de* yaşamakta idi. *İran*'daki *Kavurgalu* beğlerinden Ali Kulu Sultan bulunduğu *Kum*'da *Ustacalu* Ali Kulu Han'ın, Abbas'ın şah tanınması hakkındaki sözlerine kulak asmadığı gibi, *Zû'l-kadr* beğleri ve sofularının *«yiğit ölür adı kalur»* gibi öğütlerini de dinlemedi. Ali Kulu Sultan, Abbas *Kazvin*'de tahta çıkarıldıktan sonra huzuruna gelmiş ve hattâ mühürdarlık mansıbına nâil olmuştu. Fakat çok geçmeden Mürşid Kulu Han'a karşı birleşen emîrler arasında bulunduğundan yakalanıp öldürüldü[185]. Abbas'ın ölümü sırasında adı geçen obadan iki emîr vardı. Bunlardan biri *Serahs* valisi İbrahim Sultan, diğeri de *Mühürdar* Şah Kulu Halîfe'nin torunu Dergâh Kulu Sultan idi. Dergâh Kulu Sultan'ın dirliği *Fars*'ta bulunuyordu[186].

b. Söklen (سوكلان ؟) [187] : *Söklenler*'in yurdu *Boz-Ok* (Yozgat) bölgesi olup, ana kol orada yaşamakta idi. *Söklenler*'in *Boz-Ok*'daki yurtları *Akdağ* yöresinde bulunuyordu[188]. *Söklenler* adını beğlerinin birinden almışlardır. Boy beği ailesinden Söklen Oğlu Musâ'nın 1526'da *Boz - Ok*'da Dulkadır oğullarından Zünnun Oğlu ile birlikte tehlikeli bir isyan çıkardığından evvelce bahsedilmişti. *Söklenler*'in *İran*'daki *Zû'l-kadr* boyuna sonradan girmiş olmaları muhtemeldir. Abbas'ın devrinde *Kirman* valisi bulunan Rüstem Sultan (1012 = 1603 de Osmanlılar tarafından tutsak alınmıştı)[189], yine Abbas devrinde *Kirman* valisi ve *mühürdar,* Şah Safi devrinde *korucubaşı* olan oğlu Emîr Han[190] *Söklen*'e mensub oldukları gibi, yine adı geçen hükümdar zamanındaki emîrlerden Nazar Ali Beğ[191] ile Handan Kulu Beğ[192] de aynı obadan idiler.

c. Şemseddinlü (شمس الدينلو) : *Zû'l-kadr*'ın bu obası meşgul olduğumuz devirde *Karabağ*'da yaşamakta ve başında Deli Muhammed Sultan bulunmakta idi. Deli Muhammed daha önce (1105 = 1606 - 7) *Tiflis* vâlisi idi. Bu emîr hoş ve güldürücü sözler söyleyen, nükteci ve taklitçi bir şahsiyet olduğundan Şah Abbas'ın en yakınları arasında yer almıştı. Hattâ Pietro Della Valle'ye bakılırsa *deli* sıfatını ona bizzat Abbas vermiştir. Aynı seyyahın ifadelerinden Deli Muhammed'in son yıllarda hanlık mevkiine yükseldiği anlaşılıyor. Hekimlerin tavsiyelerini dinlemeyerek perhize riayet etmemesi ve içkiyi bırakmaması, 1029 (1620) yılında ölmesine sebep olmuştur[193]. Mevkii, *han* ünvanı ile kardeşi Selim Beğ'e verildi. Selim Han'ı bir ara

[185] İB, s. 362, 366, 380, 381, 384; KA, s. 11, 12, 15, 19, 21.

[186] İB, s. 1080.

[187] Bu adın nasıl telâffuz edileceğini bilmiyorum. Ben *Göklen* vezninde, *Söklen* okunmasına ihtimal veriyorum. Kat'î olan bir şey var ise bunun *Süğlün* olamıyacağıdır. Çünkü tahrir defterlerinde oymağın adı daima : (سوكلان) şeklinde yazılmaktadır. *Tarih Yeşbek*'de *(Bibliothèque Nationale,* mans. Arabe, nr. 6026, 24b) (سوكلكان) şeklinde geçiyor. Bu kelimenin söylenişi acaba Sevgülen ve adıgeçen eserdeki de Sevgülgen mi?

[188] 928 (1521 - 2) yılında *Akdağ*'daki *Söklenler* muhtelif ekinliklerde çiftçilik yapmaktadır. En büyük ve tanınmış kolları *Saru Halillü* obası idi (Tahrir defteri, Başbakanlık Arşivi, nr, 110, 41a - 48a). Söklen Oğulları'ndan Şah Verdi'nin *Irakeyn seferi* esnasında Tahmasb'ın sancakdan olduğunu biliyoruz. *Anadolu*'daki *Söklenler* hakkında: F. Sümer, *Bozok tarihine dair araştırmalar,* s. 317.

[189] İB, s. 658, 659, 714, 1085; CM, 124b. Rüstem Sultan'ın oğullarından Emet Sultan, babasının esareti üzerine *Simnân* bölgesi valisi, 1019 da da *Bâdkûye* (Bakü) valisi oldu (CM, 159a, 212a).

[190] Aynı eser, s. 1058, 1085; İBMY, s. 99, 133, 150, 152, 199, 205, 228, 235, 239, 259, 267, 283, 294.

[191] İBMY, s. 228.

[192] Aynı eser, s. 239.

[193] Aynı eser, s. 719, 869, 882, 892, 904, 908, 955; *Pietro Della Valle,* farsça tercümesi, s. 218, 237, 238, 258, 259, 260; CM, 164a.

Ahıska valiliğinde görüyoruz[194]. Bundan başka A l i H a n B e ğ[195], H ü s e y i n B e ğ[196] de aynı obaya mensup idiler.

ç. Eymür (ايمور) : *Eymürler,* bilindiği gibi *Oğuz* boylarından biridir. *Anadolu'da Zû'l-kadr* elinin büyük boylarından birini de *Eymür*'ün bir kolunun teşkil ettiğini biliyoruz. *Eymürler*'den K e l b-i A l i S u l t a n oğlu H a l i l S u l t an A b b a s'ın ölümü esnasında *Karabağ*'da dirlik sahibi idi[197].

d. Hacılar (حاجيلر) : Bu oba *Boz-Ok*'daki *Ağçalu* oymağına[198] bağlı *Hacılar*'ın bir kolundan başkası değildir. 1586 yılında Ş a h A b b a s, M ü r ş i d K u l u H a n'a karşı birleşen emirlerden *Zû'l-kadr* M e h d i K u l u H a n'ı, adı geçen obadan İ b r a h i m H a n oğlu Y a k u b B e ğ'e öldürtmüş ve *Fars* eyâletini de hanlık rütbesi ile *Yakub*'a tevcih etmişti. Fakat *Yakub* muvazenesiz bir şahsiyet olduğundan bulunduğu *Fars*'da Ş a h'ın emirlerini dinlememeğe başlamış ve kendisi güçlükle tenkil edilebilmişti (995 = 1592). A b b a s *Fars* beğlerbeğiliğini yine D u l k a d ı r l ı'dan B ü n y a d B e ğ-i (درجولو) ye verdi. Bu adın D e m i r c ü l ü olması hâtıra geliyor[199]. E s t e r â b â d'daki Kebûd Câme valisi olan M ü s t e'd a m S u l t a n da bu obaya mensuptu[200].

[194] Aynı eser, s. 935, 1017,1031, 1060, 1061, 1089. S e l i m H a n, *Kahet* valisi iken 1045 (1635 - 1636) de vefat etmiştir (İBMY, s. 37, 134, 165).

[195] İB, s. 671, 694.

[196] Aynı eser, s. 899.

[197] İB, s. 1085.

[198] Ağçalu oymağının yurdu *Boz - Ok*'da *Gedük* yöresinde bulunuyordu. Bilindiği gibi *Gedük*'ün adı S e l ç u k l u devri kaynaklarında da geçer. *Gedük*'ün, mahallinde yaptığımız araştırmalara göre, *Sivas - Kayseri* yolu üzerinde, *Sivas*'a bağlı *Şarkışla* (Şehirkışla) olduğunu tahmin ediyoruz. *Gedük* yöresinde yaşadığını söylediğimiz *Ağçalu* oymağının en mühim kolu *Hacılar* olup, XVI. yüzyılda muhtelif ekinliklerde çiftçilik yapmaktadır. *Ağçalu* oymağının bir bölüğü de *Kaçar* boyunun teşekkülünde rol oynamıştır.

[199] İB, s. 384, 403, 418 - 426, 431, 435, 436, 437, 616, 725, 726; KA, s. 20, 21, 22, 59, 60, 66 - 68, 80.

[200] Aynı eser, s. 1085. *Hacılar* obası veya onun bir bölüğü O s m a n l ı hâkimiyeti devrinde K a r a b a ğ'da yaşıyordu (İB, s. 649). 1039 (1629 - 30 da Esterâbâd bölgesindeki *Hacılar, Çemişkezeklüler* ile birlikte kul takımından H ü s r e v H a n'ın idaresinde idiler (İBMY, s. 22).

e. Saru Şeyhlü (صارو شيخلو) : Ş a h İ s m a i l zamanında *Fars emîrü'l-ümerası* H a l i l S u l t a n'ın bu obadan olduğunu görmüştük. Asıl adı E m e t olan H a l i l S u l t a n, Ş a h İ s m a i l'in emri ile öldürülmüş ve buna «*hayf ez* H a l î l S u l ṭ ā n» tarihi düşürülmüştü.

f. Çiçeklü (چيچكلو) : Bu obasının *Boz - Ok'da Boğazlıyan* yöresinde yaşıyan *Çiçeklü* oymağının bir kolu olduğundan şüphe edilmez[201]. Ş a h İ s m a i l, H a l i l S u l t a n'ı öldürttükten sonra, *Fars* eyâletine bu obanın beği İ z z e d d i n'i tayin etmiş ve ona A l i S u l t a n lakabını vermişti.

g. Camuslu (جاموسلو) : 931 (1525) yılında A l i S u l t a n'ın ölümü üzerine *Fars* eyâleti bu obadan H a m z a S u l t a n'a verilmişti. Yine aynı obadan H a m z a B e ğ'in de 998 (1590) yılında adı geçmektedir[202].

ğ. Şâdi Beğlü (شادى بكلو) : Bu obadan tanıdığımız ilk emîr *Şiraz* valisi M u h a m e d H a n A ğ a'dır. II. Ş a h İ s m a i l bu emiri azlederek yerine K a l k a n c ı O ğ l u V e l i H a n'ı tayin etmiştir. 995 yılında *Fars* beğlerbeğiliği Ş â d i B e ğ l ü A l i H a n'a verildi. Fakat A l i H a n aynı yıl içinde akrabasından M e h d i K u l u H a n tarafından öldürüldü. A l i H a n'ın oğlu T a h m a s b K u l u S u l t a n'a *Dârâbcird* verilerek M e h d i K u l u H a n'ın *Fars* beğlerbeğiliği tanınmadı[203].

Anlaşılacağı üzere, Ş a h A b b a s devrinde fetihten beri toplu bir halde oturmakta olan *Zû'l-kadr* oymağı, diğerleri gibi, dağıtılmış ve *Fars*'ta onlardan ancak bir bölük kalmıştır. Emîrlerinin memuriyet yerleri dolayısiyle *Zû'l-kadr* obalarından *Kavurgalular*'ın bir kısmı *Serahs*'da, *Söklenler Kirman*'da, *Şemseddünlü* ve *Eymür Karabağ*'da, *Hacılar Esterâbâd* bölgesinde yaşıyorlardı.

[201] *Boz - Ok'daki Çiçeklü* oymağının 1527 yılında patlak veren K a l e n d e r Ç e l e b i hareketine katıldığından daha önce bahsedilmişti.

[202] İB, s. 403, 420, 422; CM, 18^b.

[203] Aynı eser, s. 342, 354, 355, 356, 361.

6 — TÜRKMEN (ترکمان)

Safeviler'in hizmetinde bulunan oymaklar arasındaki *Türkmen* boyunun Ak Koyunlu devleti'nin dayandığı iki büyük oymak olan *Musullu* ile *Pürnekler*'den meydana geldiği daha önce bir kaç defa belirtilmiştir. Şah Abbas'ın hükümdarlığının ilk yıllarında, Şah Budak Sultan, Şah Kulu Sultan, Süleyman Halîfe (Ustacalu Mürşid Kulu Han'ın güveyisi), Deli Oğlu Haydar Beğ, Muhammed Beğ, İmam Kulu Beğ, Bistan Ağa, Tahmasb Kulu, Suhrab Halîfe, Murtaza Kulu Han'ın oğlu Muhammed Kulu Han, Ali Beğ, Şah Bende Han, *Bayındır*'dan Murad Beğ, Pîr Budak Han gibi bir çok emîrler vardı[204]. Abbas, bu akrabalarını da zamanla tasfiye etti. Öyle ki, 1628 yılında bu boydan ancak iki kişi emîrlik mevkiinde bulunuyordu. Bunlardan biri *Tebriz* beğlerbeğisi Şah Bende Han oğlu Pir Budak Han, diğeri de *Kapanat* valisi *Ördekli* Hasan Sultan idi[205]. *Ördekli* obasının adına daha önce rastgelinemiyor.

Türkmenler için kayda değer bir husus da onlardan diğer oymaklara nazaran daha fazla tahsilli emîrlerin çıkmış olmasıdır. Bunun bir değil bir kaç sebebi olmalıdır[206]. Sâdık i'den öğrendiğimize göre, şu emîrler tahsil görmüş olup *türkçe* ve *farsça* şiir yazmakta idiler: Emîr Han'ın oğlu Sultan Mahmud Han, Muhammed Mümin Beğ,

[204] Bunlar hakkında İB ve KA nın dizinlerine bakınız.

[205] Hüseyin Han 1012 (1603 - 1604) de *Gence*'deki Osmanlı kuvvetine yenilmiş ve maiyyetindeki emîrlerden *Söklen* Rüstem Sultan tutsak alınmıştır (CM, 124b; M. Cunâbâdî, 320a, İB, s. 1085). ŞH, *Baharlu*'yu da bir *Türkmen* obası gibi zikreder (s. 281). *Baharlular*'ın aslında *Kara - Koyunlu Ulusu*'na mensup oldukları malûmdur.

[206] Şah Tahmasb'ın karısı, oğulları İsmail ve Muhammed'in anaları, Abbas'ın baba annesi (ebe) *Türkmen* İsa Beğ'in kızı ve Mûsa Sultan'ın kız kardeşi Sultan Hanım 1002 (1593 - 4) yılında, yaşı seksene yaklaştığı bir sırada, vefat etmişti. Selçuklular devrindeki hâtunlar gibi hayırsever bir Türk kadını olan Sultan Hânum, *Kazvin* civarında bir da ribat yaptırmıştı (İB, s. 490).

Muhammed Salih Mirza, Kasım Beğ (Hâleti mahlaslı), Mahmud Beğ (Sâlim mahlaslı), Suseni Beğ, Abbas Beğ, Pîrî Beğ (aslen Döğer boyundan), Mevali. Bu emîrler ile *Türkmen* asılzâdesi, aralarındaki okur - yazarlar bakımından Safevî *Kızılbaş* boylarının en başında yer almaktadır[207].

Şah Abbas zamanında doğrudan doğruya Bayındır, yani Ak - Koyunlu hânedanından bazı emîrlerin mevcudiyeti görülmektedir. Şahların bunlara bir şey yapmamalarına hayret edilebilir. Bu emîrlerden biri Muhammed Zaman Sultan idi. Muhammed Zaman Sultan'ın ailesi *Yezdli* idi. Kendisi askerlik sanatından anlamakla beraber, tahsilli, şiire âşina, dindar bir emîr olup, Abbas'ın nedimleri arasında yer almıştı; 1017 (1608 - 9) yılında vefat etmiştir. Diğer bir Bayındır'lı da adı geçenin babası Murad Beğ idi[208].

7 — KAÇAR (قاجار)

Daha önce belirtildiği gibi, Osmanlı fethi esnasında *Çukur Sa'd* vilâyetinde *Ustacalular*'dan bir bölük ile *Sa'dlu* ve *İspirlü* gibi oymaklar, *Karabağ*'da *Kaçarlar, Otuz İki, Kazaklar, İğirmi Dört* (Yirmidört), *Karamanlu* ve diğer bazı oymaklar, *Şirvan*'da *Rumlular*'ın kalabalık bir kısmı ile *Tekelü*'den bir bölük yaşıyordu. *Karabağ*'ın Osmanlı idaresine geçmesi üzerine, *Kaçarlar*'ın bir kısmı Osmanlı idaresinde kalmak istemeyerek *Aras*'ın berisindeki Safevî topraklarına göç ettiler[209]. Bunlar orada ilk zamanlarda perişan bir durumda idiler. Şah Abbas *Karamanlu* Ferhad Han'ı öldürdükten sonra *Esterâbâd* valiliğini 1007'de (1598 - 99) Ziyad Oğulla-

[207] Sâdıkî, s. 65, 67, 68, 71, 108, 110, 118, 120, 129 - 130. Susenî hakkında ayrıca Sâm Mirza'ya da bakınız (s. 187 - 188).

[208] İB, s. 611, 804, 1009; CM, 89b.

[209] Hattâ Serdar Ferhad Paşa *Kaçar*'ı orada bile rahat bırakmamış, 996 (1588) da bizzat onların ve onlar ile birlikte bulunan oymakların üzerine ılgar ederek davar ve göçkünlerini yağmalamıştı (ŞH, s. 291).

rından ve itibarlı emirlerden *Kaçar* Hüseyin Han'a vermişti[210]. Şah Abbas Osmanlılar'ın idaresine girmiş olan eyâletleri geri almak için harekete geçince Hüseyin Han'ı da *Karabağ*'ın fethine memur etti. Osmanlı idaresinde kalmış olan *Kaçarlar*'ın çoğu veya hepsi Hüseyin Han'a katıldılar (1012 = 1603 - 4)[211]. *Karabağ* fethedildi (1015 = 1606 - 7). Fakat Hüseyin Han, *Karabağ* halkının kendisini şikâyet etmeleri yüzünden gözden düştü[212] ve *Karabağ* valiliği yine Ziyad Oğulları'ndan Halil Han oğlu Muhammed Han'a verildi. Hüseyin Han'dan bir daha bahsedilmediğine göre Abbas'ın onu öldürtmüş olması muhtemeldir. *Esterâbâd* ise 1012 tarihinden itibaren Yusuf Han, Feridun, Hüsrev Han gibi *Kul* takımından emirler tarafından idare edildi. İlk *Karabağ* valisi Muhammed Han'a gelince, bu emir 1024 (1615) de *Gürcüler* ile yapılan bir savaşta öldürüldü. Ondan sonra *Karabağ* valiliğinde yine Ziyad Oğulları'ndan Muhammed Kulu Han'ı görüyoruz. İskender Beğ bir şey söylememekle beraber Muhammed Kulu Han'ın selefinin oğlu olması muhtemeldir. Muhammed Kulu Han da (1036 = 1626 - 27) da azledilmiş ve *Karabağ* beğlerbeğiliği ve *Kaçar* oymağı reisliği kul takımından Dâvud Han'a verilmişir[214]. Abbas'ın ölümü esnasında mevki sahibi ancak iki *Kaçar* emîrinin bulunması onların da ne kadar gözden düşmüş olduklarını gösterir. Bunlardan biri *Çukur Sa'd* beğlerbeğisi Emir Güne oğlu Tahmasb Kulu Han, diğeri de *Berd'a* valisi *İğirmi Dört* Peyker Han idi[215]. *Kaçar* boyunun başlıca obaları şunlardı: *Ağca Koyunlu, Ağçalu, Şam Bayatı* (Bayadı), *Yıva* (?), *İgirmi Dört*.

Bu obalara geçmeden önce, *Kaçar* boyunun teşekkülü ile ilgili görüşümüzden bahsetmek isteriz.

[210] İB, s. 435, 581 (burada yanlış olarak Hasan Han); CM, 70a.

[211] Aynı eser, s. 657.

[212] Aynı eser, s. 716; CM, 157a, (Aynı eser, s. 657)

[213] Aynı eser, s. 892.

[214] Aynı eser, s. 1021, 1024, 1025, 1068, 1074, 1088.

[215] Aynı eser, s. 1085.

Kaçar boyunun adının bir oymaktan mı, yoksa bir şahıstan mı geldiği hakkında hiçbir şey söylenemez. Çünkü her iki ihtimal de vâriddir. XVI. yüzyılda *Haleb Türkmenleri* arasında *Kaçar* adlı bir oymak görülmektedir ki, 978 (1570 - 1) yılında bu oymak 780 vergi nüfusuna sahip idi. XVI. yüzyılda *Türkiye*'de *Kaçar* adında tesbit edilen en mühim oymak budur[216].

XVIII. yüzyılın başlarında *Batı Anadolu*'da, *Aydın* taraflarında, muhtelif kethüdaların idaresinde olmak üzere, *Kaçar* adlı bir oymak görülmektedir ki, bunun yukarıda zikredilen *Kaçar* oymağı ile münasebeti hakkında şimdilik elimizde bir delil yoktur. *Kaçar* Halil ve *Kaçar* Hacı Hasan kethüdaların idaresinde bulunan bu *Kaçarlar*'ın, 1144 (1731 - 32) de *Çukur - Ova*'da oturduktan sonra *Aydın* sancağında kışlamalarına ve *Ahur* (Ahır), *Konalar* ve *Sultan Dağları*'nde yaylamalarına devletçe müsaade edilmiştir[217]. Bu *Kaçarlar*'ın mühim bir kısmı kışlakları olan *Aydın* bölgesinde yerleşmişlerdir. Bugün onların hepsi kendilerinin *Kaçar* oymağından geldiklerini bilmektedirler[218].

Şimdi Kaçar obalarını incelemeğe geçebiliriz:

[216] «*Cemâat-ı Kaçar* tâbi-i Sâm Kethüdâ:

					Hâne	Bennek	Mücerred
					346	25	334
neferân	Ağnam	Resm	Resm	Bâd-ı havâ maa' arûsâne	Resm	Yekûn »	
780	111 515	557 542	300	3400	2058	615 152	

(*Haleb Türkmenleri defteri*, Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü Arşivi, nr. 37, 64b - 67a).

[217] Ahmed Refik, *Anadolu'da Türk aşiretleri*, s. 149, 152, 171, 187, 188. Bu *Kaçar*lar'ın 1126 (1714) yılında *Kıbrıs'a* sürgün edilmeleri bile düşünülmüştü.

[218] Hasluck, adıgeçen eser, II, s. 475 (Rum Çakır-Oğlu'nun *Batı Anadolu*'daki oymaklara dâir yaptığı cedvelden naklen). Mamafih *Kaçarlar*'dan bazı obalar da eski yurtları olan *Çukur - Ova*'da kalmışlardır. Bunlardan biri son yıllara kadar ünlü *Üç Kapılı* yaylasının *Yüz ağaç* adlı kesiminde yaylamakta idi (Ali Rıza, *Cenupta Türkmen oymakları*, III, s. 21 - 23; IV, s. 40; V, s. 106). *İçel*'deki *Telli Kaçar* oymağı için, gösterilen yere bakınız. *Van Gölü* kıyısındaki *Ahlat*'da da *Kaçar* adlı bir mahalle bulunduğunu biliyoruz (A. Şerif, *Ahlat kitâbeleri*, İstanbul, 1930,s. 97). Bunlardan başka 1141 (1728 - 9) de iskân edilmiş oldukları *Rakka*'dan kaçan *Türkmen* oymakları arasında *Kaçarlı* adlı bir oymak da vardı (A. Refik, aynı eser, s. 171).

a. Ağça Koyunlu (آغجه قوينلو) :*Kaçar*'ın *Ağca Koyunlu* obası, *Anadolu*'daki büyük *Ağca Koyunlu* oymağının bir kolundan başkası değildir. Bilhassa kalabalık nüfuslu olmasından dolayı *Ağca* (Akça) *Koyunlu* oymağını doğrudan doğruya *Oğuz* boylarından birinin obası farzetmek yanlış bir görüş sayılmaz. Araştırmalarımıza göre, *Ağca Koyunlular, Dulkadırlı* elini teşkil eden en kuvvetli boylardan biridir. Bu oymağın ana kolu XVI. yüzyılın birinci yarısının ortalarında *Maraş - Elbistan* bölgesinde yaylamakta ve *Haleb - Antakya* taraflarında kışlamakta idi. Aynı yıllarda oymağın bir kolu *Diyarbekir* bölgesinde yaşıyan *Boz Ulus* arasında, bir kolu *Yeni İl*'de (yurdu Sivas - Gürün arası), diğer bir kolu da *Boz Ok*'da, *Gedük* (Şarkışla) yöresinde (bunların 1527 de Kalender Çelebi isyanına katıldıklarından evvelce bahsedilmişti), kalabalık bir kolu da *Ulu Yörük* arasında yaşamakta idi. *İran*'a *Kaçar* obaları arasında giden *Ağça Koyunlular*'ın, *Boz - Ok* koluna mensup olduklarından pek az şüphe edilir. Bu günkü duruma gelince, *Ağca Koyunlular Fırat*'ın batısından itibaren yurdun hemen her tarafına dağılmış olmak üzere, tamamen toprağa bağlanmışlardır. Hatta 1157 (1744) yılında *İran*'dan *Türkkiye*'ye göç eden ve resmî vesikalarda *Acem Türkmenleri* denilen oymaklar arasında onlardan da bir obanın bulunduğu görülüyor[219]. *Ağca-Koyunlular*, başlıca *Maraş* ve *Elbistan* bölgelerinden başka, *Çukur - Ova*'da, *Gazi Anteb, Kırşehir, Konya, Afyon, Balıkesir* ve *Aydın* taraflarında yerleşmişlerdir

Ş a h T a h m a s b devrinde *Kaçar Ağca Koyunluları*'nın başında A l i H a l î f e'nin bulunduğundan bahsedilmişti. A b b a s devrinde adı geçen obanın en ünlü şahsiyeti E m î r G ü n e (امير كونه) dir. Bu emîr *Çukur Sa*'d eyâletinin fethinde mühim hizmetler ifa etmiş ve hizmetlerinin karşılığı olarak bu eyâletin beğlerbeğiliği kendisine verilmiştir. E m î r G ü n e H a n, ölümüne kadar (1035 = 1623) mevkiini muhafaza etmiş ve Ş a h A b b a s tarafından kendisine «S a r u A s l a n» lakabı verilmiştir. Fazla olarak S a f e v î hükümdarı *Çukur Sa*'d beğlerbeğili-

[219] I z z î, *Tarih*, (A b d u r r a h i m Ş e r i f B e y g u'ya göre, *Erzurum, İstanbul* 1936, s. 82 - 83, haşiye 2) bu kaydı *İzzî Tarihi*'nde bulamadım. Fakat dikkatli bir şekilde araştırdığımdan emin değilim.

ğine de E m î r G ü n e'nin oğlu T a h m a s b K u l u'yu tayin etmiştir. IV. M u r a d'a *Revan*'ı teslim eden ve O s m a n l ı müverrihlerinin E m î r G ü n e O ğ l u dedikleri işte bu T a h m a s b K u l u H a n'dır. IV. M u r a d'ın teveccühüne nâil olan E m î r G ü n e O ğ l u'nun *Boğaziçi*'nde bir semtde oturduğunu ve buranın E m î r G ü n e ile ilgili olarak bu güne kadar *Emirgân* adı ile anıldığını biliyoruz.

b. Ağçalu (اغجه لو) : *Ağçalu* obası da *Boz - Ok*'da *Sivas - Kayseri* arasında (Gedük), *Karı Taşı* ve *İli Su* yörelerinde yaşıyan büyük bir oymağın koludur. T a h m a s b devrinde olmak üzere bu obadan ancak A l i H a l î f e'yi tanıyoruz.

c. Şam Bayatı - Şam Bayadı - (شام بياتى) : *Şam bayatları* da *Boz - Ok*'da *Gedük* yöresinde yaşamakta idiler. Bunlar XVI. yüzyılın ilk yarısında kışı *Haleb* bölgesinde geçiriyorlardı[221].

ç. Yıva (يوه) : Bu adda *Türkiye*'de *Haleb Türkmenleri, Dulkadır eli* ile *Yeni İl*'de oymaklar görülmektedir. *Kaçar*'ın *Yıva* (?) obasından en tanınmış emîr, İ m a m K u l u H a n idi. Uzun yıllar *Kara bağ* beğlerbeğiliğinde bulunan İ m a m K u l u H a n, O s m a n l ı kuvvetlerine karşı şiddetle mukavemet eden dirayetli emîrlerden biri idi[222]. 996 (1588) yılındaki ölümü S a f e v î devletini dirayetli bir emîrden mahrum bırakmıştır[223].

[220] H a s l u c k, II, s. 475 (Çakır - Oğlu'ndan), 478 (Russel'den); A. R ı z a, III, s 40, 94, IV, s. 82; *Türkiye'de meskûn yerler kılavuzu*, s. 12, 26. Konumuz doğrudan doğruya *Ağça Koyunlular* olmadığı için *Ağça Koyunlu*lar'ın zamanımızdaki dağılışları hakkındaki şahsî araştırmalarımızın neticelerinden burada bahsetmeğe lüzum görülmemiştir. *Ağça Koyunlular*'dan bazı obaların XVI. yüzyılda veya daha önce *Batı*'ya göç ettiklerine dâir bazı deliller de vardır. Meselâ : XVI. yüzyılın birinci yarısında *Bursa*'ya bağlı *Kete* yöresinde *Akça Koyunlu* oymağı görüldüğü gibi, (eğer vesikanın tarihi doğru okundu ise), XV. yüzyılın O s m a n l ı âlimlerinden M o l l a Y e ğ e n de *Aydın*'daki *Akça Koyunlu* oymağından idi (L ü t f i P a ş a, *Tarih*, s. 41, haşiye).

[221] *Oğuzlar*, s. 230, 232, 236, 237.

[222] Aynı eser, s. 360 - 368.

[223] Yine *Kaçar*'dan bir de K u b a d H a n'ın oğlu İ m a m K u l u H a n vardı ki 997 (1589) yılında *Sebzevâr* valiliğinden azledilmişti (İB, s. 408). *Kaçar* A l p a n B e ğ'e gelince o, 1003 (1595) yılında *Yasavul-ı sohbet* idi (İB, s. 492, 499).

d. İğirmi Dört - Yirmi Dört - (ایگرمی دورت) Bu oymaktan Şah Abbas devrinde Hüseyin Ali Beğ ile[224] Peyker Han'ı tanıyoruz. Bunlardan Peyker Han, *Berda'* valisi olup, Şah Safi devrinde İbrahim Han kendisine halef olmuştur[225]. İbrahim Han sonra *Berda'* valiliğinden azledilmiş ve elçilik ile *İstanbul*'a gönderilmiştir[226]. Şeref Han *İğirmi Dört*'ün *Kürd* menşeli olduğunu yazmaktadır[227]. Buna göre *İğirmi Dört, Türk* oymakları tarihinde daima gördüğümüz gibi, *Kaçar*'a sonradan katılmış bir oymaktır.

8 — AFŞAR - AVŞAR (افشار)

Araştırmalarımızdan çıkan sonuçlara göre, *Afşar*'ın aşağıda adları sayılan obalarından, *İmanlu Afşarı* müstesna, başta *Araşlu, Gündüzlü* olmak üzere, diğerlerinin *İran*'daki asıl yurtları *Kûh Gilûye* ve kısmen *Huzistan* idi. Bunların buraya Ak-Koyunlu fethi neticesinde, büyük beğleri Mansur Beğ'in idaresinde *Anadolu*'dan geldikleri daha önce (bir kaç defa) söylenmişti.

Şah Abbas tahta geçtiği yılda (995 = 1587) başlıca *Afşar* emîrleri şunlardı: *Kirman* valisi Veli Han, *Yezd*'e tegallüp etmiş olan oğlu Bektaş (بکتاش، بیکتاش) Han, Veli Han'ın amcası oğlu *Eberkûh* valisi Yusuf Han, *Kûh Gilûye*'de Mansur Beğ'in torunlarından Halil Han oğlu Şah Kulu Han ve Abdüllatif Beğ oğlu Hasan Han, yine oradaki *Araşlu* oymağının başında Emîr Arslan Sultan'ın oğlu Tahmasb Kulu Han. İskender Han'ın kardeşi Bedir Han da Abbas'ın maiyyetinde *Kazvin*'e gelen emîrler arasında bulunmakta idi.

[224] Aynı eser, s. 912, 922.

[225] Aynı eser, s. 892, 912, 995, 1020, 1021, 1024, 1025, 1070, 1085.

[226] İBMY, s. 245.

[227] ŞH. Kahire, s. 424. 994 (1586) tarihli bir hükümde «*Gence vilâyetine tâbi Yirmi Dört Pâre* ulusun beği olan Mustafa'nın, oğulları ve adamları ile *Kabâla* kalesinde hizmet gördüğü ve Mülhidler'den Çoban Oğlu'nu öldürdüğünden, *Gence* ve *Berda'* vilâyetlerinin kendisine tevcih edilmesi yazılıyor (*Mühimme*, LX, sıra 318, s. 134).

Yukarıda adı geçen emîrlerden Yusuf Han (veya Sultan) Abbas'ın huzuruna geldi ve kendisine *korucubaşılık* verildi. Yusuf Han, Sultan Muhammed devrindeki korucubaşılardan Kulu Beğ'in oğlu idi. Kulu Beğ, evvelce bahsedildiği gibi, Hamza Mirza tarafından hayatına son verileceğini haber alarak kardeşi ile birlikte *Tebriz* valisi Cafer Paşa'ya sığınmış ve bu esnada *Türkiye*'de (Rûm) olup, henüz sağdı. Yusuf'un korucubaşı olmasında, babasının dostu olan Mürşid Kulu Han'ın âmil olduğu anlaşılıyor. Buna rağmen Yusuf Han, Mürşid Kulu Han'ı ortadan kaldırmak isteyen emîrlerin fesat hareketlerine katıldı. Bu hareketin başarısızlık ile neticelenmesi üzerine Yusuf Han da yakalandı. Fakat Mürşid Kulu Han'ın ricası ile öldürülmeyerek bir kalede hapsedildi. Korucubaşılık, yukarıda adı geçen İskender Han'ın kardeşi Bedir Han'a verildi. Bedir Han da 997 (1589) *Esterâbâd* valiliğine tayin edildi ve korucubaşılığa Veli Han getirildi. *Kirman* valiliğine de oğlu Bektaş Han tayin edildi. Bektaş Han *Yezd*'i de elinde tutmakta devam etti. Hapis bulunan Yusuf Han'a gelince, Veli Han'ın şefaati ile serbest bırakıldı ve hattâ *Eberkûh* valiliğine gönderildi.

998 (1590) yılında Şah Abbas, *Araşlu* Tahmasb Kulu Han'a *Hemedan* valiliğini vererek onu *Nihavend*'in Osmanlılar'dan geri alınmasına memur etti. Fakat Tahmasb Kulu Han bu vazifesinde muvaffak olamadı.

Kirman ve *Yezd* valisi Bektaş Han, daha önce bir vesile ile de ifade edildiği gibi, kabiliyet ve kudretini aşan, büyük hayaller taşıyor, *Anadolu*'yu bile fethetmeyi düşünüyordu. Bu yüzden oğlunun adını Selim koymuştu. Fakat, bu kadar büyük hayaller taşıyan Bektaş Han, *Fars* valisi *Zû'l-kadr* Yakub Han tarafından kolayca bertaraf edildi. Yakub Han, *Kirman*'ı kendiliğinden Yusuf Han'a verdi. Yakub Bektaş Han'dan farksız bir emîr idi. O da Şah'a karşı itaatsizce hareketlerde bulunuyordu. Bu sebeple Şah Abbas Yakub Han'ı tenkil etmek için 999 (1591) da *Fars*'a yöneldi. Yakub, *İstahr* kalesine kapandı. Abbas, *Mü-*

hürdar Zu'l-kadr Eslemes Han kumandasında *Zû'l-kadr* ve *Fars* askerini *İstahr*'ın zaptına memur ettiği gibi, *Şiraz*'da iken *emirülümerâ Karamanlu* Ferhat Han kumandasında bir kuvveti de *Kirman* valisi Yusud Han üzerine gönderdi. Yusuf Han, Ferhad Han'ın kendisi Şah'a affettireceğine söz vermesi üzerine teslim oldu. *Kirman* eyaletine tekrar Veli Han tayin edildi. Ancak bir kasaba *Alplu Afşarı*'ndan İsmail Sultan'a (veya Han) verildi. Yusuf Han, Abbas tarafından affedildi ise de, âkıbeti hakkında hiçbir bilgiye sahip değiliz.

Şah Abbas, *Şiraz*'da iken *Afşar* Hasan Han ile *Afşar* Şah Kulu Han, *Kûh Gîlûye*'den huzuruna gelmişlerdi. Bunlar birbirlerine hasım idiler. Şah Kulu Han, Abbas'ın tahriki ile Hasan Han tarafından öldürüldü Hasan Han tek başına *Kûh Gîlûye* valisi oldu ise de 1003 (1594-95) yılında kardeşi ve oğulları ile birlikte yakalanıb kendisi öldürüldü, kardeşi ve oğulları da hapsedildiler. Şah Abbas 999 (1591) yılında *Şiraz*'a giderken, itaatsizce davranışlarından dolayı *Araşlu Afşarı* emiri Tahmasb Kulu Sultan'ı yakalayıp öldürttüğü gibi, oğlu Zehr-i Mâr Sultan'ı da aynı âkibete uğratmıştı.

Şah Abbas'ın ölümü sırasında *Afşar*'dan üç emîr görülmektedir. Bunlar da üç *Afşar* obasının başında bulunuyorlar. Adı geçen hükümdar devrinde *Afşarlar* başlıca şu obalara ayrılmakta idiler: *Gündüzlü, Araşlu, Alplu, Eberlü, İmanlu Afşarı.*

a. Gündüzlü (گوندوزلو): Bu oba aslında *Haleb Türkmenleri* arasındaki *Gündüzlü Afşarı*'nın bir koludur. *Gündüzlü Afşarı* *Kûh Gîlûye*'de ve *Huzistan*'da yaşıyordu. Sonraları bunlardan bir bölük *Horasan*'da *Âbiverd* dolaylarına, bir bölük de *Urmiye* yöresine gönderildi.

b. Araşlu (ارشلو): *Araşlular* da aslında *Kûh Gîlûye*'li, diğer bir deyimle Mansur Beğ *Afşarları*'na dahil idiler. Şah Muhammed devrinin son yıllarında (992-995 = 1584-1587) *Usalu* ile birlikte *İsfahan* taraflarında yaşıyorlardı. Emir Aslan Beğ'in, II. İsmail ve Sultan Muhammed

zamanında bunların başı olduğundan evvelce bahsedilmişti. Abbas'ın hükümdarlığının başında *Araşlu* Tahmasb Kulu Beğ'in *İsfahan* taraflarında bulunduğu biliniyor. Tahmasb Kulu Beğ'in hayatında veya belki ondan sonra (998) de *Araşlu*'nun *aksakalı*, yani başı Hacı Mehdi Kulu idi. *Araşlu*'nun bu yıllardaki kudretli beylerinden birinin de Zehr-i Mâr Sultan olduğu görülüyor. Şah Abbas davranışlarından hoşlanmadığı Zehr-i Mâr Sultan'ın yakalanmasına ve *Araşlu* oymağı'nın sürülmesine *Gözü Büyüklü* Kanber Sultan'ı memur etmişti. *Anadolu*'dan az bir zaman önce gelmesi muhtemel olan Kanber Sultan *Araşlu* oymağını, *Huwâr, Reyy* ve *Simnân* taraflarına sürdü. Zehr-i Mâr *Damgan*'a yollanarak oymakdaşı Bedir Han'a sığındı ise de Bedir Han onu Abbas'a gönderdi.

Araşlu'dan bir bölüğün sonra *Urmiye* bölgesindeki boydaşlarının yanlarına gittiği anlaşılıyor.

c. Usalu (اوصالو): *Usalular'ın* Şah Abbas devrinden önce *İsfahan* tarafında yaşadıkları görülmektedir. Abbas devrinde *Kürdistan*'daki *Kâverûd* hâkimi İmam Kulu Sultan, *Usalu*'dan olduğuna göre bu devirde orada oturmakta idiler.

ç. Eberlu (ابرلو): Bunların da Şah Abbas devrinden önce *Kazvin* bölgesinde yaşadıkları görülüyor. Abbas bunları *Âbiverd*'e göndermiş ve başlarına da *Gürcü* Cemşid Sultan'ı geçirmişti. Sultan Muhammed zamanındaki büyük emîrlerden *Afşar* Kulu Beğ'in, Abbas'ın hükümdarlığının ilk yıllarındaki emîrlerden *Korucu Başı* Kulu Beğ'in oğlu Yusuf Han ile *Kirman* valisi Veli Han ve oğlu Bektaş Han'ın bu obadan olmaları daha muhtemeldir. *Âbiverd*'deki *Eberlular*'a sonraları *Gündüzlü*'den de bir bölük katılmıştır. *Afşar* Nadir Şah'ın mensup bulunduğu *Kırklu* oymağının *Eberlu* veya *Gündüzlü*'den çıkmış olması en kuvvetli ihtimaldir.

d. Alplu (الپلو): *Alplu Afşarı* da aslında *Haleb Türkmenleri* arasındaki *Afşarlar*'ın bir koludur. Bunların da *Kûh Gîlûye Afşarları*'ndan olması pek muhtemeldir. *Alplu Afşarı*'ndan İsmail Han'ı tanıyoruz ki, 998 (1590) *de Kirman*'da kendisine bazı yerler

verilmişti. İsmail Han 1003 (1594-5) yılında *Kâzerûn* valisi idi. İsmail Han'ı daha sonraları 1011-1013 (1602-1605) yıllarında *Horasan*'daki *Ferah* şehri valisi olarak görüyoruz. İsmail Han'dan önce *Ferah* ve *Esfuzar* valisi yine *Alplu*'dan Er Doğdu Han idi.

e. İmanlu Afşarı (ایمانلو افشاری) : Bu oba *Türkiye*'deki *Dulkadırlı* eli arasındaki büyük *İmanlı Afşarı*'nın bir koludur. Bu kolun *İran*'a Şah Muhammed ve hattâ Abbas devrinin ilk yıllarında gelmiş olduğu ileri sürülebilir. Çünkü daha önce adı hiç bir kaynakta zikredilmiyor. Bu obadan tanıdığımız ilk emîr Kasım Sultan olup 1002 (1593-4) yılında adı geçmektedir. Kendisi mezkûr tarihte *Hemedan* bölgesinde bir yerin valisi idi. *Bağdad* valisi Uzun Ahmed Paşa'yı 1012 (1603-4) yılında *Lür* hâkimi ile birlikte yenip esir alan Kasım Sultan, 1623 de *Musul*'un fethine katılmış ve han ünvanı ile şehrin valiliğine tayin edilmiştir. Ancak ertesi yıl Osmanlı ordusunun yaklaşması üzerine, emrindeki askerin azlığından ve veba salgınından şehri boşaltıp çekilmek zorunda kalmıştır. 1625 de şehrin yeniden fethedilmesi için gönderilen Safevî emîrleri arasında Kasım Han'ın oğlu Kelb-i Ali Sultan'ı görüyoruz. Bu husus Kasım Sultan'ın, en küçük kusurlara bile müsamaha göstermeyen, Abbas tarafından azledildiğini veya daha muhtemel olarak öldürüldüğünü meydana koyuyor. 1037 (1627) yılında Kelb-i Ali Han, *Urmiye* valiliğinde bulunuyordu. Kasım Sultan'ın Bayram Han adlı diğer bir oğlu da vardı. İşte daha sonraki yüzyıllarda *Urmiye* bölgesinde gördüğümüz *Afşarlar*'ın mühim bir kısmı *İmanlu Afşarı*'ndan ve *Urmiye* valileri de adı geçen Kasım Han'ın soyundan gelmişlerdir[228].

9 — BAYAT (بيات)

Bayatlar'ın ezici çoğunluğunun Şah Abbas devrinden önce, *Hemedan*'ın Güney-Doğusundaki *Kezzâz* ve *Girihrûd* taraflarında yaşadığından ve nüfuslarının on bin çadır kadar olduğundan evvelce bahsedilmişti. Şah Abbas *Bayatlar*'ı da dağıttı;

[228] *Oğuzlar*, s. 286 291.

ölümü esnasında *Bayatlar*'dan Yar Ali Sultan *Bâyezid Kalesi*[229], Gedâ Ali Sultan *Mâkü*[230], Bedir Sultan da *Çukur Sa'd* eyâletinin bir yerinde vali idiler[231]. Bunlardan başka *Bayatlar*'dan bir bölüğün de *Rumlular* ile *Şirvan*'da *Derbend* ve *Şâbrân* taraflarında yaşadığını ve başında kul takımından Ferruh Sultan'ın bulunduğunu biliyoruz[232].

Aynı devirde *Nişabur* bölgesinde de başka bir *Bayat* topluluğu yaşıyordu ki, bunlara *Kara Bayat* denilmektedir. İskender Beğ'e göre *Kara Bayatlar Çağatay Ulusu*'na dahil idiler[233]. Yukarıda bahsedilen *Bayatlar*'ı *Kara Bayatlar*'dan ayırmak için sonraları onlara *Öz Bayatlar* (Bayât-i mutlak) yahut *Ak Bayatlar* denilmiştir. *Ak Bayatlar*, *Haleb Türkmenleri Bayatları*'nın bir kolu olup, *İran*'a, kuvvetle sandığımıza göre, Ak-Koyunlular devrinde gelmişlerdir. Meşhur şâir Fuzûlî'nin de *Ak Bayatlar*'dan olması mümkündür[234].

B — KÜÇÜK OYMAKLAR

1 — KARAMANLU

Asıl yurtları *Karabağ* olan *Karamanlu* oymağının Safevî devletinin kuruluşunda rol oynadığını görmüştük. Her halde o zaman zayıf bir durumda bulunan bu oymak, Tahmasb ve ilk iki halefi devirlerinde hiçbir varlık gösteremedi. Şah Abbas tahta geçer geçmez *Karamanlular*'ın talihi yeniden parladı. Çünkü Şah Abbas'ın baş kumandanı (sipehsâlâr) Ferhad Han bu oymaktan idi. Ferhad Han, haiz olduğu meziyetler ile büyük hizmetler gördü ise de, 1007 (1598-99) yılında, iyice bilinmeyen sebeplerden dolayı, Abbas tarafından öldürüldü. Hattâ

[229] İB, s. 1086.

[230] Gösterilen yer.

[231] Gösterilen yer.

[232] İB, s. 1088. 1018-1019 (1609-1611) yıllarında Bayatdan Muhammed Sultan *Suşter* valisi idi. Yine aynı oymakdan olan Şah Ali Beğ'in 1013 (1604 - 1605) de *Şuregil* kalesini aldığını biliyoruz (CM, 130[b], 197[a], 226[a]).

[233] s. 1087. Fakat bunların *Yaka Türkmenleri*'nden olmaları en kuvvetli ihtimaldir.

[234] *Bayatlar* hakkında : *Oğuzlar*, s. 222-237.

F e r h a d H a n, kendisini öldürmek üzere çadırına girip üzerine saldıran kul takımından A l l a h V e r d i H a n'ın adamlarını görünce türkçe: «*böyle mi oldu?*» demiştir[235]. *Topkapı Sarayı*'ndaki *Câmiü't-tevârih* nüshalarından biri de F e r h a d H a n'ın kütüphanesi için hazırlanmıştır. A b b a s, F e r h a d H a n'ın kardeşi *Âzerbaycan* beğlerbeğisi Z ü l f i k a r H a n'a dokunmadı. Onu sonra geri alınan *Şirvan* beğlerbeğiliğine tayin etti. Fakat o da 1018 (1609 - 10 = İt yılı) de ağabeyisinin âkibetine uğradı. Maiyyetinde bulunan *Karamanlular*'ın bir kısmı korucular arasına katıldı, bir kısmı da *Şirvan* beğlerbeğiliğine tayin edilen kul takımından Y u s u f H a n'ın emrine verildi[236]. F e r h a d H a n'ın E l v e n d S u l t a n adlı diğer bir kardeşi[237] ile K a r a m a n B e ğ adlı bir akrabasını da tanıyoruz[238]. Ş a h A b b a s'ın ölümü esnasındaki bu oymağa mensup hiç bir emîre rastgelinmiyor. Mamafih yukarıda adıgeçen Z ü l f i k a r H a n'ın oğlu H ü s â m S u l t a n'ın 1046 (1636 - 37) yılında yani Ş a h S a f i devrinde *Kızıl Ağaç* valisi olduğu görülüyor[239].

2 — ÇEPNİ

Ş a h A b b a s devrinde *Çepniler*'den U ğ u r l u S u l t a n ile M u r a d S u l t a n'ı tanıyoruz. U ğ u r l u S u l t a n 1014 (1605 - 6) yılında *Gîlân*'daki *Fûmen* şehri valisi idi[240]. M u r a d S u l t a n'a gelince onu 1017 (1605 - 6) yılında *Urmiye* civarındaki *Dumdum* (دمدم) kalesi'nin fethine memur edilen emîrler arasında görüyoruz[241]. A b b a s'ın ölümü esnasında *Çepniler* yine *Gîlân*'da oturuyor, fakat başlarında G ö r g î n (گرگین) S u l t a n adlı kul takımından bir emîr bulunuyordu[242].

3 — BAYBURTLU (بايبورتلو)

Bayburd'un *Erzurum* vilâyetine bağlı tarihî bir şehir olduğu malûmdur. Bu yöre halkından mühim bir topluluğun, K a r a c a

[235] IB, s. 574.
[236] Aynı eser, s. 806 - 807.
[237] Aynı eser, s. 442, 520, 542.
[238] Aynı eser, s. 565.
[239] IBMY, s. 192.
[240] IB, s. 514.
[241] Aynı eser, s. 797.
[242] Aynı eser, s. 1088.

İ l y a s'ın idaresinde, S a f e v î devletinin kuruluşuna katıldığını görmüştük. Ş a h A b b a s'ın yakınlarından *Yasavul-i Sohbet* Ş a h V e r d i B e ğ *Bayburtlu*'dan idi. Mamafih Ş a h V e r d i B e ğ, S u l t a n M u h a m m e d zamanında da bu görevde bulunuyordu. 1023 (1614 = Ud yılı) de öldüğü zaman vârislerine epeyce bir servet bırakmıştı[243]. Ş a h A b b a s'ın ölümü esnasında ise *Bayburtlu* M u r a d H a n S u l t a n *Arasbâr* valisi idi[244]. Bu tarihten itibaren B a y b u r t l u l a r bu yörede yerleşmişlerdir. Bu gün ora halkının bir kısmının onların torunları olduğu anlaşılıyor[245]. S â d ı k î bize türkçe de şiir söyleyen bu oymaktan *Âmânî* mahlâslı M e h m e d B e ğ'den bahseder[246].

4 — İSPİRLU (اسپيرلو)

İspir'in de şimdi *Erzurum*'a tâbi bir kasaba olduğunu biliyoruz. *İspirlü*'den Ş a h A b b a s'ın ölümü sırasında Ş i k â r î S u l t a n'ı tanıyoruz ki, *Serâb* ve *Erdebil* valisi idi[247]. *İspirlüler* O s m a n l ı fethine karşı şiddetle mukavemet eden oymaklardan biri idiler.

5 — HINISLU (خنسلو)

Ş e r e f H a n'a göre *Hınıslu* oymağı *Kürd* menşelidir. Fakat İ s k e n d e r B e ğ *Hınıslular*'ı *Kürd* oymakları arasında zikretmiyor. Fazla olarak *Hınıslu* oymağının emîrlerinden biri K a r a G ü n e ve oğlu da B u d a k adlarını taşıyorlar. Bu isimler *Dede Korkut Destanları*'ndan gelmektedir. K a r a G ü n e bu destanlarda *Oğuz* beğlerinin başı *Salur* K a z a n'ın kardeşi, B u d a k da oğludur. *Hınıslu* oymağının başı B u d a k B e ğ, *Tekelü* M u h t a r S u l t a n, D e l i İ h t i y a r oğlu *Türkmen* T u r a b î B e ğ, *Emîr Âhur* P u l a t B e ğ oğlu *Şamlu* E b û'l-F e t h B e ğ, Ş a h A b b a s'tan çekindikleri için 999 (1590 - 1) yılın-

[243] Aynı eser, s. 341, 573, 853, 871.
[244] Aynı eser, s. 1086.
[245] B a y b u r d î, *Tarih-i Aras - bârân*, Tahran, 1314 ş.
[246] «Muhammed Beğ, Bayburtludur, Türk vaz' ve âbid ve sâlih ve perhirkâr kişidür» (s. 37).
[247] IB, s. 1085.

da *Fars* beglerbeğisi *Zü'l-kadr* Yakub Han'ın yanına kaçtılar. Fakat sonra ele geçirilip öldürüldüler[248]. 1015 (1606 - 7) de *Hınıslu-lar*'ın başı Seyyidî Sultan olup *Hoy* Kalesi'nin muhafızı idi[249].

6 — BOZCALU (بوزجالو)

Bozcalular'ın aslında *Haleb Türkmenleri*'nden olduğuna evvelce temas edilmişti. Şah Abbas devrinde bu oymağın başında hangi emîrin bulunduğu bilinemiyor. Şah Safi zamanında ise *Çukur Sa'd* eyâletinde *Ağca Kale* ve *Lori* valisi İsa Han Sultan'ın *Bozcalu*'dan olduğunu görüyoruz. İsa Han Sultan 1066 (1656) yılında da aynı yerde valilik yapmakta idi[250].

7 — SİL SÜPÜR (سیل سپور)

Sil Süpürler'in, Şah Abbas'ın 1015 (1606 - 7) yılında *Erivan* kuşatması esnasında *Türkiye*'den geldiklerinden ve Abbas'ın onlara *Sâve* ve *Reyy* taraflarında yurt verdiğinden evvelce bahsedilmişti. Bunların mühim bir kısmını *Cerid* boyuna mensup bir kolun teşkil ettiği anlaşılıyor. Aynı devirde *Türkiye*'deki *Ceridler*'in bir *kısmı* da *Cerid Sil Süpür* adı ile anılıyordu. *Türkiye*'deki *Cerid Sil Süpürler*'in başında bulunan aile varlığını zamanımıza kadar sürdürmüştür. *İran*'a gelen *Sil Süpürler*'in başı Halil adında bir beğ olup, Abbas ona Sultanlık ünvanı vermiştir. *Sil Süpür* Halil Sultan 1018 (1609) yılında buyruğundaki üçyüz kadar asker ile *Kürdistan* üzerine gönderilen emîrler arasında bulunmuş ve *Urmiye* şehri civarındaki *Dumdum* Kalesi'nin fethine iştirak etmiştir. Halil Sultan sonra *Bağdad*'ın muhasarasına katılmış (1025 = 1616) ve Osmanlı erzak gemilerinin gelmesine mani olmak için *Samarra* taraflarına gönderilmiştir. *Türkiye*'den gelen *Sil Süpürler* ikibin çadır idi. Abbas bunlardan bir kısmını korucular arasına dahil etmiş, geri kalanlarını da yine kendilerinden

[248] Aynı eser, s. 431, 436.

[249] Aynı eser, s. 686.

[250] IBMY, s. 172, 239 - 240. *Bozcalular'ın* yurtları geçen asrın sonlarında *Hemedan*'ın doğusunda, *Kara Gözlüler*'in yanında bulunmakta idi.

Halil Sultan'ın emrine vermişti[251]. Bu oymağın Şah Safi zamanında *Âzerbaycan*'da yaşadığını biliyoruz[252]. 1065 (1654 - 55) yılında elçilik ile *İstanbul*'a gönderilen Kelb-i Ali Sultan da *Sil Süpür*'den idi. Kelb-i Ali Sultan'ın 1074 (1663 - 64) yılında hayatta olduğu görülüyor[253]. *Sil Süpürler* XVIII. yüzyılda da varlıklarını devam ettirmişlerdir. 1162 (1748 - 49) yılında *Çağdavu' Başılık* mevkiinde bulunan Mansur Han, *Sil Süpür* oymağından idi[254].

8 — ALPAVUT (الپاوت، الپائوت)

Aslında *Kara-Koyunlu Ulusu*'na mensup olduğu evvelce belirtilen *Alpavut* (Alpaut = Alpağut) oymağı Şah Abbas devrinde *Şirvan*'da yaşamakta ve başlarında Mansur Sultan adlı bir emîr bulunmakta idi[255]. 1013 (1604 - 1605) yılında bu oymaktan Kazan (?) Sultan'ı da tanıyoruz.

9 — CÂKİRLÜ (جاکرلو)

Bu oymağın da *Kara-Koyunlu ulusu*'ndan olduğunu evvelce söylemiştik. Şah Abbas devrinde *Câkirlüler*'in başında gördüğümüz emir, Ahi Sultan'dır. Ahi Sultan 1013 (1604 - 5) yılınra Şirvan'ın fethine memur edilen emirlerden biri idi. Abbas onların *Mahmud Âbâd* taraflarına göçederek oralarda çiftçilik yapmalarını emretmişti[256]. 1629 yılında *Câkirlüler Şeki*'de oturuyorlardı. Emirleri olan Muhammed Sultan da bu vilâyetin valisi idi[257].

[251] IB, s. 648, 782, 797, 1046, 1087.

[252] IBMY, s. 134.

[253] *Abbas-nâme*, yay. Vahîd-i Kazvinî, Tahran, 1329, s. 204, 222, 266, 328; *Şamlu* Veli Kulu Han, *Kısasu'l - hâkanî*, 133[a].

[254] Ebû'l-Hasan b. Muhammed Emîn Gülistâne, *Mücmelu't - tevârih*, yay. Razavî, Tahran, 1320 ş., s. 54.

[255] IB, s. 1086.

[256] Aynı eser, s. 671; CM, 247[a].

[257] Aynı eser, s. 1086.

10 — SA'DLU (سعدلو)

Sa'dlular da *Kara-Koyunlu ulusu*'nun en kudretli oymağı veya oymaklarından biri idi. Oymak, adını Sa'd adlı bir beğden almıştır. *Çukur* (Çuhur) *Sa'd* (Sa'd Çukuru = Saat Çukuru) adı da bu beğ ile alâkalıdır. Şah Abbas 1013 (1604 - 5) de *Çukur Sa'd* eyâletinin istirdadına giriştiği sırada bu eyâlette yaşayan *Sa'dlular*'ın çoğu huzuruna geldiler ve *Erivan* ile diğer kalelerin alınmasında hizmet ettiler. Şah Abbas bu hizmetleri karşılığında *Kağızman*'ı *Sa'dlu* Nefes Sultan'a verdi[258]. *Sa'dlu*'dan diğer bir emîr de Mehdi Kulu Beğ idi. Mehdi Kulu Beğ'in babası Ali Kulu Sultan, Osmanlı hizmetinde kalmayı tercih etmişti. Fakat oğlu Mehdi Kulu Beğ babasını terkederek *Erivan*'da Şah'ın huzuruna geldi[259].

11 — OTUZ İKİ (اوتوز ایکی)

Karabağ'da, *Otuz iki* oymaktan meydana geldiği için, bu adla anılan büyük bir topluluk yaşıyordu. Bunlar *Karabağ Türkmenleri*'nden idiler. Son asırlarda *Terekeme* denilen *Türkler* bunların kalıntılarıdır. *Otuz İki*'den, *Mukaddem, Cevanşir, Ahmedlu, Gökçelü, Kara-Koyunlu, Ozan* (اوزان) gibi ancak bir kaç oymağın adını biliyoruz. *Karabağ*'a ait Osmanlı tahrir defterlerinin incelenmesi neticesinde bu topluluğa mensup diğer bir çok obaların da adları ve yurtlarını öğrenmek belki mümkün olacaktır.

[258] Aynı eser, s. 644, 65.

[259] Aynı eser, s. 743. C. M. in verdiği şu haber başka mühim bir mesele bakımından bir değer taşıyabilir. (120^b - 12^a):
«Ve kezâ kendisinin, ata ve dedesinin ilikleri velâyet sahibi bu hânedanın ekmek ve tuzu ile beslenmiş olduğu halde, alçaklık (yüz karalığı) ederek Osmanlı'dan çaşnigirbaşılık elde etmiş olan Ali Kulu Beğ'i, oğlunu ve anasını, Kör Oğlu *Pasin*'de yakalayarak şeref katına (Şah Abbas'a) göndermişti». Bu hâdise 1012 (1603 - 1604) tarihinde olmuştur. Haberde geçen Kör Oğlu'nun bizim destan kahramanı olup olmadığı üzerinde, şimdilik bir şey söylenemez. Bu Kör Oğlu hakkında aynı kaynak'da ve bu eserde kullanılan diğer kaynaklarda başka bir kayda rastgelinemedi. Destan kahramanı Kör Oğlu'na dâir bir inceleme yazısı hazırlamaktayız.

a. Mukaddem :

Mukaddemler'in başı Tîz Rev Sultan *Şirvan*'ın fethinde bulunarak yararlık göstermiştir. Tîz Rev'in ölümünden sonra yerine İskender Sultan geçti[260]. Adı geçen emîrin bin kişilik askeri ile *Dumdum* kalesinin zaptına katılmış olduğunu görüyoruz[261]. Şah Abbas 1610 yılında *Meraga* valiliğini adı geçen oymağın başı Ağa Sultan'a verdi. Şah Safi zamanında, 1045 (1635 - 36) de bu emîr yine *han* ünvanı ile *Meraga* valiliğini muhafaza ediyordu; ölünce yerine oğlu Gazi Han geçti[262]. Bu suretle *Otuz İki*'nin *Mukaddem* obası *Merağa* yöresinde yerleşmiş ve beğleri de şehrin valiliğini geçen asra kadar ellerinde tutmuşlardır. *Mukaddem* obası ile beğlerinin nesli zamanımıza kadar gelmiştir[263].

b. Cevânşîr (جوانشیر) :

Osmanlı fethi üzerine *Karamanlu, Kazaklar, Şemseddinlü, Cevanşir* oymaklarının çoğu göç ettikleri *Arasbâr*'dan *Karabağ*'daki yurtlarına döndüler. Bunlara *Dönük* adı verildi. Adı geçen oymaklar Osmanlı hizmetine girdiler. *Otuz İki* oymağından biri olan *Cevânşîr* obasının başı Hüseyin Mirza Beğ de Osmanlı hizmetine girmişti. Hüseyin Mirza Beğ *Âzerbaycan*'ın geri alınması esnasında Abbas'ın huzuruna geldiğinden oymak beğliğini muhafaza etti. Fakat kardeşi Ali Han Beğ'in oymak beğliğini elde etmek istemesi, her ikisinin de 1021 (1612) yı-

[260] Aynı eser, s. 671, 680, 687, 799, 800 Cunâbâdî'ye göre (346^b - 347^a) *Mukaddemler*'in yurdu *Erzurum* ile *Pasin* arasında bulunmakta idi. Cağal Oğlu Sinan Paşa'nın *Tebriz* üzerine yürümekte olduğu öğrenildiği sırada (1014 = 1605) *Mukaddem* Niyâz Han da buyruğundaki bin atlı ile Şah Abbâs'ın huzuruna gelmişti (327^b). CM e göre (220^b) İskender Sultan'ın mevkii Mirza Han'a verilmişti (1019 yılında veya daha sonra). İskender Sultan'ın Kadı Beğ adlı bir oğlu da biliniyor (aynı eser, 228^b).

[261] Aynı eser s. 782.

[262] İBMY, s. 285 - 286.

[263] Bu hususta : Ferruh İtimad-ı Mukaddem, *Hânedân-ı Mukaddem*, Tahran, 1349 ş.

lında hayatlarını kaybetmelerine ve oymağın başına kul takımından Nevrûz Sultan'ın geçirilmesine sebep oldu[264]. *Cevânşîrler*'den bir kısmının *Türkiye*'ye göçetmiş oldukları anlaşılıyor[265].

XVI. yüzyılda *Karabağ*'daki en mühim oymaklardan biri de *Kazaklar* idi. İskender Beğ *Kazaklar*'ın *Otuz İki*'den olup olmadığı hakkında hiçbir şey söylemiyor. *Kazaklar İspirlüler* ile birlikte Osmanlı fethine karşı koymuşlarsa da[266] sonra Osmanlı hizmetine girmişler, başları Nazar Sultan'a *paşa* ünvanı verilmiştir. Oğlu Muhammed Han, Abbas devrinde *Lori* valisi idi. Muhammed Han'ın *Gürcüler* tarafından öldürülmesi üzerine[267] mevkii kardeşi Mustafa Beğ'e verilmiş, fakat o da, her halde Abbas'ın emri ile, meşhur *Şemseddinlü* Deli Muhammed Beğ tarafından katledilmiştir (1023 = 1614)[268]. Bundan sonra Abbas *Kazaklar*'ın başına Şemsi Han'ı geçirip ona *Fars*'taki *Dârâbcird* valiliğini vermiş ve *Dönük Kazaklar* oymağını da oraya götürmesini emretmişti. Abbas'ın bu emri, sadece *Dönük Kazaklar*'ı cezalandırmak için değil, yeni bir Osmanlı tehlikesi karşısında emniyet mülahazası ile de verdiği şüphesizdir. Ancak pek az sonra Şemsi Han'ı *Ahıska* valiliğinde görüyoruz (1036 = 1626 - 27). Bundan Abbas'ın emrini geri aldığı veya çok geçmeden oymağın eski yurduna dönmesine müsaade ettiği anlaşılıyor. Şemsi Han da *Dönük* olup, Osmanlı'dan paşalık ünvanı almıştı. Şemsi Han *Ahıska* valisi iken Osmanlılar ile yaptığı bir savasta mağlup olmuş, askerlerinin çoğu öldürülmüş ve kendisi de tutsak alınmıştı[269].

[264] İB, s. 264, 657, 693, 753, 788, 818, 857, 858, 1087, 1089; CM, 136ª; İBMY; s. 241.

[265] *Anadolu*'daki *Civanşîrler*'e dair en eski vesika, şimdiki durumda, 1103 (1691 - 1692) tarihlidir. Bu vesikaya göre *Cevânşîr* oymağı *Danişmendli* topluluğuna (tâife) bağlı bulunmakta ve mezkûr tarihde *Aydın* sancağında yaşamaktadır. Daha sonraki vesikalardan adı geçen oymağın (veya mühim bir kısmının) *Aydın*'a bağlı *Çölâbâd* kazasında yerleştiği anlaşılıyor (Ahmed Rifik, *Anadolu*'da *Türk aşiretleri*, s. 103, 104, 124, 128, 130, 156, 183). Yine *Danişmendli Türkmeni*'nden *Gölegîr, Selmanlu, Kaşıkçı, Sermayelü, Karalu* ve *Harmandalu oymakları*'nın da (gösterilen yer) *İran*'dan gelmiş olması imkânsız değildir.

[266] İB, s. 406, 856, 882; ŞH, s. 271.

[267] Aynı eser, s. 716, 856, 882.

[268] Aynı eser, s. 882.

[269] Aynı eser, s. 648, 671, 682, 1061, 1073, 1086; İBMY, s. 81.

İşte, Safevî devletini kuran ve onun gelişmesinde âmil olan — pek çoğu *Anadolu*'lu — *Türk* oymakları bunlardan ibarettir. Meşgul olduğumuz devirde *İran*'da *Kara Ulus* gibi diğer bazı topluluklar ve oymaklar var ise de bunlar, umumiyetle, *raiyyet* sınıfına dahil idiler.

Türk oymaklarının Safevî devleti'nin son zamanlarındaki hayatları ayrıca ele alınacaktır.

SONUÇLAR

Araştırmalarımızda elde edilen neticeler, kitabımızın muhtelif yerlerinde ifade edilmişti. Burada bu neticeleri en kısa bir şekilde tekrar etmek faydasız olmayacaktır :

1 — Gerek müelliflerin sarih ifadeleri, gerek oymakların çoğrafî menşelerinin tesbiti, Safevî devleti'nin *Anadolulu* göçebe ve köylü *Türkler* tarafından kurulduğunu pek açık bir şekilde meydana koymaktadır. Bu *Anadolulu* kurucu unsur Şeyh Cüneyd tarafından hazırlanmış ve oğlu Şeyh Haydar tarafından da daha köklü bir şekilde teşkilâtlandırılmıştır. İsmail ise *Anadolu*'ya gelip bu unsurun başına geçerek Safevî devleti'ni kurmuştur.

2. Safevî devleti kurulduktan sonra da uzun bir zaman, bilhassa insan gücü bakımından, *Anadolu*'dan beslenmiştir. Devletin gelişmesi de münhasıran bu unsur sayesinde mümkün olmuştur.

3. Safevî devleti'ni kuran *Anadolulu Kızılbaş Türkler* tamamiyle yeni bir unsurdur. *Ak-Koyunlu* ve *Kara-Koyunlular*'a mensup oymaklar kuruluştan daha sonra bu devletin hizmetinde kullanılmağa başlanmışlardır.

4. Devletin kuruluşu esnasında, *Anadolulu Türk* unsurunun *dinî* anlayışının hâkim bulunduğu görülür. Bugünkü *İmâmiyye* (İsna aşeriyye = Caferiyye) *mezhebi*, bilhassa Şah Tahmas b'dan itibaren başlayan oldukça uzun bir gelişmenin neticesinde oluşmuştur. Bu gelişmede dış âmillerin de tesiri inkâr edilemez.

5. Devleti kuran ve devam ettiren *Türk* unsuru *İran*'ın *Fars* halkı (Tat) ile karışıp kaynaşmayarak varlığını zamanımıza kadar devam ettirmiştir. S a f e v î T ü r k l e r i, meşgul olduğumuz devirde kendilerini *İran*'daki bütün kavmî unsurlardan üstün görmüşler ve onların en asil topluluğu saymışlar, kendilerinin devletin temelini teşkil ettiklerine inanmışlar ve *Türk* adını iftiharla taşımışlardır. Bu *Türk* unsuru, zamanımıza kadar gelmek üzere, *millî* kültürünü kuvvetle devam ettirmiştir. Okumuş olanlar arasında, başta devletin kurucusu Ş a h İ s m a i l olmak üzere, *türkçe* şiir yazanların sayısı az olmadığı gibi, dostça münasebetlerde bulunmadıkları komşu *Türkler*'in edebiyatlarını ve bilhassa geçen asra kadar devam etmek üzere, *Çağatay edebiyatını* pek yakından takip etmişler ve bu edebî sahaya ait eserler vücuda getirmişlerdir.

6. S a f e v î - *Kızılbaş Türkleri,* anayurtları *Anadolu* ile her türlü münasebetlerini sürdürmüşlerdir. Bu cümleden olmak üzere, *Geredeli* K ö r O ğ l u'nun destanı *İran*'a giderek bu ülkenin her tarafındaki *Türkler*'in de millî destanları olmuştur. Buna karşılık, *İran Türkleri*'ne ait *Kerem ile Aslı, Arzu ile Kanber, Âşık Garib* gibi bir çok halk romanları da *Türkiye*'ye gelmiş ve *Türkiye Türkleri*'nin de çok sevdikleri halk romanları vasfını kazanmıştır. Yine belirtildiği gibi, O s m a n l ı ve S a f e v î T ü r k l e r i'nin kardeşleri, *Hazar Ötesi Türkmenleri* (eski adları ile Yaka Türkmenleri yahut Sayın Hanlı Türkmenleri) de işaret edilen bu kültür münasebetlerinin dışında kalmamıştır. Bir kavmin aynı yurtta yaşayan muhtelif toplulukları veya kısımları arasında bile ortak kültür değerleri devam etmiyor ise zamanla o topluluklar ayrı kavimler haline gelebilirler. Çünkü, aynı kavme mensup olmak, aynı siyasî mâziye sahip bulunmak kâfi değildir. Daima gelişen ve değişen kültür hayatında yeni ortak değerlere de sahip olmak lâzımdır. Bu sebeble *Oğuz* (Türkmen) *eli*'nin üç topluluğu (Anadolu, Âzerbaycan-İran. Türkmenistan) arasında müşterek kültürün devamı dikkate değer, gerçekten pek mühim bir hâdisedir.

7. S a f e v î d e v l e t i umumiyetle askerî ve mülkî teşkilât bakımlarından selefi A k - K o y u n l u d e v l e t i'ninkine dayanmaktadır. Bununla beraber devlet teşkilâtında bir çok müesseseler Ç a ğ a t a y l a r'ınkinden v e hattâ Ö z b e k l e r'inkinden alınmıştır. Ateşli silâhların kullanılma ve geliştirilmesinde O s m a n l ı l a r taklid edildiği gibi, kul sınıfının meydana getirilmesinde de O s m a n l ı *devşirme* sistemi örnek alınmıştır. Devletin kuruluşundan itibaren S a f e v î divanından, fazla olmamakla beraber, dış ülkelere *türkçe* mektuplar da yazılıyordu. *İran* S e l ç u k l u l a r ı, K a r a - K o y u n l u'lar, hattâ belki A k - K o y u n l u hükümdarları tarafından yazılmış *türkçe* bir mektuba henüz rastgelinmemiştir (yahut ben bilmiyorum). K a n u n î'den itibaren, her devlete olduğu gibi, S a f e v î devletine de sadece *türkçe* yazılıp gönderilen mektuplar bu devletin divan memurları tarafından kolayca okunuyordu. Hattâ bu münasebetle O s m a n l ı l a r'dan S a f e v î *Türkleri*'ne bazı kelime ve deyimlerin geçmiş olduğu görülüyor. Pek hayret edilir ki, *Türkistan*'ın hâkimleri olan Ö z b e k hükümdarlarının «Sultan-ı Rûm'a» yani O s m a n l ı hükümdarlarına gönderdikleri mektuplardan hiç biri *türkçe* değildir.

ŞAH İSMAİL (HATÂYÎ)'İN ŞİİRLERİNDEN SEÇMELER

— 1 —

Bu âlem hüsnüne hayrândur ey dôst
Sana bu gonça - leb handândur ey dôst
Men ol Ya'kūb nisbet zâr boldum
Cemâlun Yûsuf-i Ken'andur ey dôst
Hilâl-i kaşunı tâ gördi çeşmüm
Bu cânum îdüne kurbândur ey dôst

Sana bu kün fe-kân vâlih bolubdur
Ki hüsnün sûre-i Rahmândur ey dôst
Senün ışkun vucudum şehri içre
Bu gönlüm tahtına sultândur ey dôst
Hatâyîye demişsen cevr edem çoh
Yene lutf u yene ihsândur ey dôst

— 2 —

Menüm yolumda yektâlar gerekdür
Dîni îmânı yağmalar gerekdür
Menüm tek gevheri nâdân ne bilsün
Meni bilmege dânâlar gerekdür
Ne bilsün meni her bir başlu gözlü
Gönül gözinde bînâlar gerekdür
Men olman değme fikr ilen müyesser
Mana bir ince sevdâlar gerekdür
Menem abdal Hatâyî Hayder oğlı
Menüm yolumda gavgalar gerekdür

— 3 —

Gerçi gün hoşdur velî ruhsârun andan yahşıdur
Ay dahı tâbân durur didârun andan yahşıdur
Nâfe-yi misk Huten gerçi mu'attardur velî
Ey sanem ol hâl-ı Anber-bârun andan yahşıdur
Nakş-ı tâvûs istemen andan cemâlun yeg durur
Lafz-i tûtî dinlemen güftârun andan yahşıdur
İstemen firdevs böğının gül-i hoş-bûsını
Dünyî bâğında gül-i ruhsârun andan yahşıdur
Bu Hatâyî katına tâ kim kıldılar ta'rif-i misk
Çin-be-çin ol zülf-i anber-bârun andan yahşıdur

* Bu şiirler Şah İsmail (Hatâ'î)'in Paris'de Millî Kütüphâne yazmaları arasında bulunan 948 (1541) tarihli yazma divanı esas alınarak hazırlanan tenkitli neşirden, ricam üzerine, bizzat nâşir Sayın Dr., T Gandjei tarafından seçilmiştir (Il Canzoniere di Sâh İsmā'il Hatā'ī Napoli, 1959, us. 41, 48, 56, 61, 82, 103, 109, 192, 200, 202, 223, 241). Sayın arkadaşıma bu lutufkârlığından dolayı teşekkürlerimi sunarım.

— 4 —

Bizim ol meh - likā cânânemizdür
Eger ol cân degül cânâ nemizdür
Yanaram şem'-i rûyun hasretinden
Demezsen ol bizim pervânemizdür
Gülende dişlerün ağzında ey cân
Sadef içindeki dür-dânemizdür
Ser-i zülfün içinde dâne hâlun
Gönül kuşına dâm u dânemizdür
Dedüm kimdür Hatâyî bendinizde
Dedi bir âşık-ı dîvânemizdür

— 5 —

Cânâ gamunda gözlerüme su gelür geder
Seyl oldı şimdi beher sû gelür geder
Bî-hâb kaldı kevkebe nisbet bu gözlerüm
Her gece özge gözlere uyhu gelür geder
Vasl olmaz ise yüzüni görmek mana müdâm
Kûyundan ey sanem mana bir bû gelür geder
Tâ görmedi gözüm seni ey serv boylu yâr
Sensiz hemîşe gözlerüme cû gelür geder
Miskîn Hatâyî görmedi çeşmün kimi senün
Sahra içinde munca ki âhû gelür geder

— 6 —

Ezelden Şah bizim sultânumızdur
Pîrimiz mürşidimiz cânumızdur
Şâh adın deyüben girdük bu yola
Hüseynîyüz bu gün devrânumızdur
Biz İmâm kullarıyuz sâdıkāne
Şehidluk gāzîluk nişânumızdur
Yolımız incedür inceden ince
Bu yol baş vermege erkânumızdur
Hatâyîyem ezelden sırr-ı Hayder
Munı hak bilmeyen bîgânemizdür

— 7 —

Biz ezelden tâ ebed meydâna gelmişlerdenüz
Şâh-ı merdân ışkına merdâne gelmişlerdenüz
Yazmağa hakdan kelâmu'llah nutkun şerhini
Bu beyân-ı allama'l-kur'âna gelmişlerdenüz
Kâyinâtun sûretin rahmâna tefsir etmişüz
Rûh-i kudsun rûhiyuz insâna gelmişlerdenüz
Gayr-ı mutlakdan temâşâ-yı ruh-ı zîba içün

Bu sa'âdet mülkine seyrâna gelmişlerdenüz
Bu mu'anber turrenün küfrine âmmennâ deyüp
Hakka teslîm olmışuz îmâna gelmişlerdenüz
Sâki-i bâki elinden mest olup içmekdeyüz
Nergis-i mestün kimi mestâne gelmişlerdenüz
Ey Hatâyî Îd-i ekberdür cemâlı dilberün
Biz bu îd-i ekbere kurbâna gelmişlerdenüz

— 8 —

Ulu lâf eyleyen meydâna gelsün
Muhannet gelmesün merdâne gelsün
Erenler menzili Hak menzilidür
Erenler sâhib-i irfâna gelsün
Kılavdur zü'l-fikārum kandadur men
Kim inkâr ehlidür îmâna gelsün
Ezelden Hak deyen ehl-i tarîkat
O kândan sürülüp bu kâna gelsün
Güneh-kârun günâhından geçerler
Yüz üsne sürülüp sultâna gelsün
Aralığdan götürüldi küdûret
Sürüldi la'net ol şeytâna gelsün
Rivâyetdür hadîs-i Mustafâdan
Min il ölü yatanlar câna gelsün
Ahan çaylar ahan arklar bulaklar
Yerinden mevc urup ummâna gelsün
Hatâyî hastadur kân-ı sahâvet
Haber ver derdlüler dermâna gelsün

— 9 —

Kılur gamzen cefâlar dürlü dürlü
Verür la'lun safâlar dürlü dürlü
Eşigünde senün her bir gece ey şâh
Sürer yüz min safâlar dürlü dürlü
Asılmış zülfinün her bir telinde
Menüm tek mübtelâlar dürlü dürlü
Rakibler çekdüğüm cefâlar içün
Kılurmen bed-du'âlar dürlü dürlü
Hatâyî eşigünde kemteründür
Umar senden atâlar dürlü dürlü

— 10 —

Yüzün gördüm senün ey yâr-ı meh-rû
Gönüller âfeti yâ yüz midür bu
Habeşdür kim müsâfir Rûma duşmiş
Yüzün sahnındaki ol hâl-ı Hindû

Dudağun hasretinden hasta cânum
Alıtdı gözlerüm yaşın beher sû
Gözünden âhû tek dağlara düşdüm
Ne sihr etdi mana ol iki câdû
Hatâyî der yüzün hurşîde nisbet
Sözi ruşen derem yüzüne karşu

— 11 —

Şehâ kılgil terahhüm men gedâya
Eşigünde yetürgil bir nevâya
N'ola hüsnün zekâtı bûse versen
Za'ifem derd-mendem men gedâya
Dişün incü gözün nergis lebün la'l
Senün ol hoş cemâlun benzer aya
Humâyûn kasrınızdan şâh-ı hûbân
N'ola salsan menüm üstüme sâye
Senün cevrinden ey sultân-ı âlem
Hatâyî baş alur varur Hatâya

— 12 —

Mana derd ü belâlar yahşı geldi
Sana zevk ü safâlar yahşı geldi
Sana hoş oldı yârun yâr boldı
Mana ol âşınalar yahşî geldi
Sen ölgil derd ilen gamdan ki mana
Lebi derde devâlar yahşı geldi
Senün yüz kıymetün bir pûla düşdi
Bu dûrr-i pür-bahâlar yahşı geldi
Men ol pervâne tek hasret odında
Sana şem'ü ziyâlar yahşı geldi
Sana cevr ü cefa bolsun müsellem
Mana ehl-i vefâlar yahşı geldi

THE ROLE OF THE ANATOLIAN TURKS IN THE FOUNDATION AND DEVELOPMENT OF THE SAFAWID STATE (*)

Faruk SÜMER

University of Ankara

The geographical and ethnical origin of the people, who founded the Safawid State, is one of the most important problems of the history of that State. Nevertheless, this important subject has not yet been studied properly. It has not yet received the attention it deserves even in works dealing with the foundation of the Safawid State.

In this paper, I should like to point out some facts concerning the essential points of the subject, based, particulary on my recent researches.

At the beginning of the second half of the XVth century, the greater part of Iran and some parts of Eastern Anatolia were under the rule of the Kara Koyunlu Turkmens. Towards the last quarter of the same century the Kara Koyunlu were succeeded by the Ak Koyunlu, another Turkmen Union. Both of these states had adopted the sunnī sect. We also know that the majority of the population of Iran under the Kara Koyunlu and Ak Koyunlu belonged to the same faith. The Shī'is, dispersed and living as small communities do not seem to have played an active part in the political and the social life of the country at that time.

As for Anatolia, towards the end of the XV th century, the greater part of the country was under the Ottoman domination. Some regions such as Boz Ok (today mainly the Yozghad province), Elbistan and Marash were ruled by the Turkmen Zû'l-kadirid dynasty, while Çukurova (today the Adana province), Malatya, Anteb ('Ayintāb), Antakiya were subject to the Mamluks.

(*) **Bu tebliğ tarafımızdan, geçen yıl Almanya'nın Göttingen şehrinde yapılan İslâm Araştırmaları Kongresinde okunmuştu. Bilhassa türkçe bilmeyen yabancı araştırıcılar için faydalı olur düşüncesi ile, eserimizin sonuna ilâve edilmiştir.**

The eastern and south eastern parts of Anatolia were in the possession of the Ak Koyunlu dynasty.

As for the religious situation of the country, it is known that there were heterodox groups in Anatolia for a long time. In the XIII th century, a large number of Turkmens living in the eastern part of central Anatolia and its neighbouring districts had become followers of a shaykh, called Baba Ishak. The Turkmens believed that he was a prophet. A great part of these Turkmens were exterminated owing to their dangerous revolt against the Saldjuk government. But their survivors maintained their heteredox doctrines, led by a group of prominent shaykhs, such as Hādjdjī Bektash, Saru Saltuk, Dede Garkin, Ismāīl Hādjdjī and Barak Baba.

It is well known that Uldjaytu, the Monghol ruler of Persia threw off sunnism and embraced Twelve Imam shī' īsm in 709 (1309 -1310). As a result of this, in the provinces of the Monghol Empire, including Anatolia, khutbaas have been read in the name of Twelve Imams and on the coins, only the name of 'Alī, the fourth Caliph, is mentioned describing him as Valiyyullah. It is natural to think that Uldjaytu's acceptance of shī'īsm as the official sect of state was met by the Anatolian heterdox groups with great sympathy. As a matter of fact Barak Baba, an Anatolian from Tokat, had a high prestige at the court of the Monghol emperor and among the Monghol amīrs. Later he was sent by Uldjaytu, as ambassador to Gīlān where he was put to death by the Gīlānids. Having been deeply sorry, by the death of his favourite shaykh Uldjaytu had a turbah built for Barak Baba and a zāviya constructed for his murīds in his capital, Sultaniyya.

As it is known, Shaykh Djunayd was a member of the leading family of the Safawid sunni shāfi'ī tarīkat in Ardabīl. It is understood that he came to Anatolia towards the middle of the XV th century. Djunayd achieved great success during his tour in this country, i.e., a large number of people from the peasants and the tribesfolk became his murīds. Having been very poor and outside the influence of the madrasa, these people had political ambitions, just like the Turkmen followers of Baba Ishak in the XIII th century, for this reason Djunayd very easily formed a military force from his murīds, and even made an attempt to capture Trebisond in 860 - 861 (1456 A.D.).

Upon the death of Shaykh Djunayd in 864 (1460 A.D.), his son Ḥaydar succeeded his father as the head of the Safawid tarīkat. Although Shaykh Ḥaydar did not visit Anatolia during his lifetime, the tarīkat enjoyed rapid development there. Thus the head of the tarīkat stayed at Ardabīl, in Iran, while the greatest part of its members lived in Anatolia.

Ismā'īl, son of Ḥaydar was taken to Gīlān by a number of the chief murīds of his father. The names of these murīds were as follows: Zū'l - kadr Dede Abdal Beg, Rumlu Gök Ali, Shamlu Huseyn Beg and Tekelu Saru Ali, all of whom, as you can see from their tribal names were of Anatolian origin. Ismā'-īl had been frequently visited by the Anatolian adherents in Gīlān, where he had been hiding for nearly five years. Finally he left Gīlān, and came to Erzindjan in Turkey in the summer of (1500 A. D.) accompanied by a few of his murīds. At that time Ismā'īl was still a boy of 13. «Ardabil - Oghlu», as contemporary Ottoman chroniclers called him, invited his murīds to join him. 7 - 8000 armed murīds responded to his call immediately. These murīds, assembled at Erzindjan, were formed mainly by the groups of peasants and tribes as follows:

1 — Rūmlu. Rūmlu was the name of a peasant group from the Sivas, Tokat and Amasya region, which was called Rūm by the people and the government officials. At the present time, as in the past, the greater part of the Turkish Shī īs, called 'Alevī or Kizilbash, still live in this region. Preserving legendary memories about Shāh Ismā'īl, these 'Alevīs recite also the poems of this ruler who had written them under the pseudonym of Khaṭā'ī.

2 — Ustadjalu (in the Iranian sources: Ustādjlū): The Ustadjalu played an important part in the foundation and development of the Safawid State. The homeland of the Ustadjalu was also in the Sivas region; this tribe was a branch of a very large nomadic union called Ulu -Yörük. As the greatest part of this tribe migrated to Iran, we see only a few members of Ustadjalu in their original homeland in the second half of the XVI th century.

3 — Tekelu. This was also a peasant group from the south - west part of Anatolia, especially from Teke (the present Antalya region, ancient Pamphilia), Menteshe (today the Mughla province, ancient Caria). The Tekelus took part in the foundation of the Safawid State. Besides this, a major part of the Tekelus remained in their homeland, revolted under Shāh - Kulu Baba against the Ottoman Government in 917 (1511 A. D.). After several battles fought between Tekelus and the Ottoman forces, the former succeeded in migrating to Iran. Both Ottoman and Safawid sources give the number of the Shah Kulu Baba's Tekelus who migrated to Iran as 15000 persons.

4 — Turghudlu. The Turghudlu was one of the most important tribes of the Karamanids. This tribe used to live in the Ak - Shehir and Iç - Il districts of the Karaman province. A great number of Turghudlu accepted Ismā'il's demand. But later another part of this tribe went to Iran among the forces of Shāh - Zāde Bāyazid, son of Suleyman II.

5 — Varsak. We know that a group of the Varsak was among the people who had become Djunayd's murids. Varsak was the name of an important Turkmen union living in the mountainous area of the Çukurova region i. e., the Adana province. These Turkmens had poems peculiar to themselves which became very popular among the Kizilbash of Iran and even at the court of the shāhs.

6 — Shamlu. the Shamlu, like Ustadjalu, rendered service to Ismā'il in the creation and development of his state. The grazing grounds of the Shāmlu were in the south of Sivas. between Gürün and Sivas, while their winter quarters were in the 'Ayintāb, Halab and Antakiya regions. This was the reason why they were called Shamlu.

7 — Zū'l - kadr (or Dulkadir). As it is mentioned above, Mar'ash, Elbistan and Boz Ok regions were under the rule of the Turkmen Dynasty, called Zū'l - kadırid. This dynasty was based mainly on a very large Turkmen union. The Zū'l - kadir which took part in the foundation of the Safawid State was a branch of this union.

8 — Çepni. The Çepni was originally one of the ancient Oghuz tribes. It came to Anatolia among the other Oghuz tribes and took a major part, especially, in the conquest of the eastern coastal area of the Black Sea, between Samsun and Trebisond, and led a semi - nomadic life there. As the greatest part of this tribe had heterodox belief, they were visited by Djunayd during his tour and were made the most ardent murīds of him.

9 — Bayburdlu and Ispirlu. They were peasants from the Bayburd and Ispir districts of the Erzurum province.

It was with these Anatolian murīds of peasants and tribesmen that Ismā'īl returned to Iran, and after defeating his enemies, founded the Safawid State in 907 (1501 A. D.). Ismā'īl imposed shī' īsm on the population of Iran, by massacering peoples who oppesed him.

After the foundation of the State, the founders who were called Kizilbash, were reinforced continuously from Turkey. Among the newcomers we also see a considerable number of Sunnis, who became discontented under the Ottoman rule. Although the Ottomans took strict measures to stop the Kizilbash activities and their migration toIran, they failed, especially, in the latter case.

Apart from the religious factor, there were, of course, economic and political factors which forced a great number of the Anatolian Turks to join Shaykh Djunayd and his successors and to migrate to Iran. We have clear evidence that this migration continued until the death of Shāh 'Abbās in 1038 (1628 A.D.).

I hope that in my paper I was able to explain the ethnic origin of the people who founded the Safawid State. As we have seen, they were Anatolian Turks, a new union, completely different from the Kara Koyunlu and the Ak - Koyunlu confederations.

BİBLİYOĞRAFYA

A. KAYNAKLAR

Â l i, *Künhül, - ahbâr,* Üniversite Ktp., İstanbul, nr. 5219; Türk Tarih Kurumu Ktp., nr. 546, basılmış kısım, III, 3.

A h m e d R e f i k, *Anadolu'da Türk aşiretleri,* Türkiyât Enstitüsü, İstanbul, 1930.

———, XVI. *Asırda Râfızîlik ve Bektâşîlik,* İstanbul, 1932.

A Narrative of Italian travesl in Persia in the fifteenth and sixteenth centuries, İngilizce tercümesi C. Grey, Hakluyt Society, London, 1873.

Anonim Târîh-i Şâh İsmâil (AT), British Museum, Or. 3248, baş kısmının neşir ve ingilizce tercümesi E. Denison Ross, *The Early years of Shāh Ismā'īl,* Founder of the Safavî dynasty, Journal of the Royal Asiatic Society, 1896, s. 249 - 340.

Â ş ı k P a ş a Z â d e, *Tevârîh-i âl-i Osman,* Âli yay., İstanbul, 1332; N. Atsız yay., Osmanlı tarihleri, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1947, s. 79 - 317.

B a y b u r t l u O s m a n, *Tevârîh-i cedîd-i mir'ât-i cihân,* yay. N. Atsız, İstanbul, 1961.

Boz-Ok tahrir defteri, Başbakanlık Arşivi, nr. 289, 315, 448; Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, nr. 30, 31.

C e l â l u d d î n-i M ü n e c c i m-i Y e z d î, (CM), *Târîh-i Abbâsî,* British Museum, Or. 3549.

C e l â l - Z â d e, *Tabâkâtu'l - memâlik,* Fatih Ktp., nr. 4423.

C e n â b î, Süleymaniye, Reisü'l-küttâb Mustafa Efendi, nr. 608, II.

Çukur Ova tahrir defteri, Başbakanlık Arşivi, nr. 69; Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, nr. 114.

C ü n â b â d î, M i r z a K a s ı m, *Şâh-nâme-i İsmâil,* Ayasofya Ktp., nr. 3030.

D o n J u a n o f P e r s i a, A S h i'ah Catholic, İngilizce tercümesi G. Le Strange, The Broadway Travellers, London, 1926.

Ebû'l-Hasan-i Gülistâne, *Mücmelu't-tevârîh*, yay. Rezâvî, Tahran, 1320 ş.

Düzdağ, M. E., *Şeyhülislâm Ebû's-Suûd Efendi fetvaları*, İstanbul, 1972.

Fazlî i İsfehânî* (FI), *Efdalu't-tevârîh*, British Museum, Or. 4678.

Fazlullah b. Rûzbihân, *Târîh-iâlem ârâ-yi Eminî*, Fatih Ktp., nr. 4431. İngilizce muhtasar tercümesi V. Minorsky, Persia in A. D. 1478 - 1490, London, 1957.

Ferdî, *Târîh*, Ayasofya ktp., nr. 3317.

Ferîdûn Beğ, (FB), *Münşeâtü's-selâtîn*, İstanbul, 1274, I - II.

Gaffârî (GAF), *Târîh-i cihân - ârâ*, Tahran, 1343 ş.

Dağlıoğlu, H.T., *X. asr-ı Hicrîde Çorum*, Çorumlu, sayı 6, s. 77, nr. 49, s. 52, nr. 79, sayı 8, s. 105, nr. 70, s. 107, nr. 72, sayı; 9 - 10, s. 134, nr. 90, sayı 11, s 140, nr. 98, sayı 19, s. 171, nr. 123.

Ferâmîn-i Fârsî-i Matnadaran, Erivan, 1956 I - II.

Gence tahrir defteri, Başbakanlık Arşivi, nr. 903.

Hâfız Hüseyn-i Kerbelâyî, *Ravzâtü'l-cinân, yay.* C. S. el Kurrâî, Tahran, 1349 ş., II.

Haleb Türkmenleri tahrir defteri, Başbakanlık Arşivi, nr. 1040, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, nr. 37.

Hamdullah-i Müstevfî, *Nüzhetü'l-kulûb*, yay. G. Le Strange, GMS. London, 1915.

Hândemîr (HD), *Habîbu's-siyer*, Bombay, 1857, II.

Hasan-i Rumlu (HR), *Ahsenü't-tevârîh*, yay. G. N. Seddon, Baroda, 1931.

Haydar Beğ-i İvoğlu, *Mecmua*, British Museum, Add. 7688.

Hoca Sadeddin (HD), *Tâcu't-tevârîh*, İstanbul, 1280, II.

İbn Acâ, *Târîh Yaşbek*, Paris, Bibliothêque Nationale, mans. arabe, nr. 6026.

İbn İyas, *Bedâyiü'z-zuhûr, yay.* M. Mustafa, Bibliotheca Islamica, Kahire, 1380 (1961), V.

İbn Tûlûn, *Mufâkehetu'l-hillân*, yay. M. Mustafa, Kahire, 1381, I II.

Il Canzoniere di Sâh Ismâ'îl Hatâî, yay. T. Gandjaî, Napoli, 1959.

---

* Storey *Efdalu't-tevârîh*'in müellifini meçhul olarak gösteriyor (*Persian literature*, London, 1936, II, 2, s. 308). Halbuki müellif, eserinde adını açıkça, bir kaç yerde, zikrediyor (114^b - 115^a, 137^b, 219^b, 260^a).

İskender Beğ-i Türkmen (IB), *Târîh-i âlem ârâ-yi Abbâsî*, Beyazıt Genel Ktp., nr. 2976, Tahran, 1334 - 1335 ş., I - II.

İskender Beğ-i Türkmen - Muhammed Yûsuf (IBMY), *Zeyl-i târîh-i âlem ârâ-yi Abbâsî*, yay. S. Hansârî, Tahran, 1317 ş.

İzzî, *Târîh*, İstanbul, 1199.

Kabalecât-ı Fârsî-i Matnadârân, Erivan, I, 1265.

Kadı Ahmed-i Kumı (KA), *Hülâsatü't-tevârîh*, yay. H. Müller, Wiesbaden, 1964.

Kemâl Paşa-Zâde, *Tevârîh-i âl-i Osman*, Millet, Ali Emirî Ktp., nr. 29, 32; Fatih Ktp., nr. 4221.

Kemâleddin b. Celâl, *Zubdatu'l-tevârîh*, *Âtıf Efendi*, nr. 1861.

Langlois, V., *Voyage dans la Cilicie et dans les montagnes du Taurus*, Paris, 1861.

Lârî, *Mir'âtü'l-edvâr*, Ayasofya Ktp., nr. 3085.

Lütfi Paşa, *Tevârîh-i âl-i Osman*, yay. Âli, İstanbul, 1341.

Malatya tahrir defteri, Başbakanlık Arşivi, nr. 408.

Mahmûd b. Handemîr, *Târih-i Şâh İsmâil ve Tahmasb*, British Museum, Or. 2939.

Mehmed Muhyiddin, *Menâkıb-i İbrâhim Gülşenî*, yay. T. Yazıcı, T. T. K., İstanbul, 1976.

Mirza Beğ b. Hasan el-Hüseynî, *Ravzatu's-Safeviyye*, Lala İsmail Ktp., nr. 346, British Museum, Or. 3388..

Muhammed Tâhir-i Kazvînî, *Abbâs-nâme*, Tahran, 1329 ş.

Mühimme defterleri, Başbakanlık Arşivi, nr. I, II, XLII, LX.

Müneccimbaşı, *Câmiü'd - düvel*, Süleymaniye Es'ad Efendi Ktp., nr. 2103, II, türkçesi *Sahâyifü'l - ahbâr*, İstanbul, 1285, III.

Münşeât mecmuası, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Ktp., nr. 4504.

Münşeât mecmuası, Hafid Efendi Ktp., nr. 326.

Nişancı Mehmed Paşa, *Târih*, İstanbul, 1290.

Parmaksızoğlu, İ., *Kuzey Irak*'ta *Osmanlı hâkimiyetinin kuruluşu ve Memun Bey'in hatıraları*, Belleten, sayı 146 (1973), s. 191 - 230.

Peçevî, *Tarih*, İstanbul, 1283, I.

Pîr Sultan Abdal, hazırlayan C. Öztelli, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971.

Pietro della Valle, *Voyages*, farsça tercümesi Ş. Şafâ, Bibliothèque d'Iranologie, Tahran, 1969.

R ı z a K u l u H a n, *Ravzatu's - Safâ-yi Nâsırî*, Tahran, 1339 ş., VIII.

S â d ı k î - i K i t â b d â r, *Mecmâü'l - havâss*, yay. A. Hayyâmpûr, Tebriz, 1327 s.

S â m M i r z a, *Tuhfe-i Sâmî*, yay. V. Destgerdî, Tahran, 1314 ş.

S a n s o n, *Veyage ou relation de l'état présent du royaume de Perse*, Paris, 1695.

S e l â n i k î, *Târîh*, İstanbul, 1281.

Sivas tahrir defteri, Başbakanlık Arşivi, nr. 79, 98; Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, nr. 10, 12.

S o l a k - Z â d e, *Târîh*, İstanbul, 1298.

S u, K., *Balıkesir ve civarında Yürük ve Türkmenler*, İstanbul, 1938.

Ş a h T a h m a s b (ŞT), *Tezkire*, bibliotheca İndica, Calcutta, 1912.

Ş e r e f H a n (ŞH), *Şeref-nâme*, yay. V. V. Zernof, St. Pêtersbourg, 1862, II, Kahire, 1930.

Ş i k â r î, *Karaman oğulları tarihi*, Konya, 1946.

Ş ü k r ü, *Selim-nâme*, Türk Tarih Kurumu Ktp., nr. 283.

Tadhkirat al - mulûk, a manual of Safavid administration (circa 1137/1725), Persian text in facsimile, London, 1943.

H û r ş a h b. K u b â d e l - H ü s e y n î, (HKH), *Târih-i ilçi-i Nizâm Şah* Millet, Ali Emîrî Ktp., nr. F. 756.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Kılavuzu, İstanbul, 1938 - 1940, I - II.

Târîh-i Şâh İsmâil-i Sânî, Beyazid Genel Ktp., nr. 5162.

Trabzon tahrir defteri, Başbakanlık Arşivi, nr. 53.

Ulu Yörük tahrir defteri, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, nr. 16.

Y a h y â - y i K a z v î n î (YK), *Lübbüt-tevârîh*, Tahran, 1314 ş.

Yeni Il tahrir defteri, Başbakanlık Arşivi, nr. 262; Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, nr. 138.

V e l i K u l u Ş a m l u, *Kısasu'l-hâkânî*, British Museum, Add. 7656.

Zü'l - Kadriyye eyâleti tahrir defteri, Başbakanlık Arşivi, nr. 402; Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, nr. 116.

Z â h î d î (Şeyh Hüseyin), *silsiletü'n - neseb Safeviyye*, Berlin, 1348.

B. İNCELEMELER

A l i R ı z a (Yalgın), *Cenupta Türkmen oymakları*, İstanbul - Adana, 1931 - 1937, I — VI.

A u b i n, J., *Sah 'Ismâ'il et les notables de l'Iraq Persan*, journal of Economic and Social History of the Orient, Leiden, 1959, II, ı, s. 31 - 81.
———, *La politique religieuse des Safavides*, Le Shî'isme İmâmite, Bibliothèque des Centres d'Etudes Supérieures, s. 235 244.

B a y b u r d î, *Târîh-i Arasbârân*, Tahran, 1314 ş.

B r o w n e, E.G., *A Literary history of Persia*, Modern Times, Cambridge, 1953.

C a h e n, Cl., *Babaî*, the Incyclopaedia of Islam, I, s. 843 - 844.
———, *La problème du Shi'isme dans l'Asie Mineure Turque pré-Ottoman*, Le Shî'isme İmâmite, s. 115 - 129.

D e m i r t a ş (Sümer), F., *Boz Ulus hakkında*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, VII, sayı I, s. 29 - 60.

E b e r h a r d, E., *Osmanische polemik gegen die Safawiden in 16. Jahrhundert nach arabischen handschriften*, Freiburg im Breisgau, 1970.

E f e n d i e v, O. A., *Obrazo voni Azerbaydzhanskogo osudartsva sefeviden v nachle XVI veka, Bakü, 1961.*

F e l s e f î, N., *Zindegânî-i Şâh Abbâs-ı Evvel*, Tahran, 1332 - 1352, ş., I - V.

F e r r u h, İ.M., *Hânedân-ı Mukaddem*, Tahran, 1340 ş.

G l a s s e n E., *Die Frühen Safawiden nach Qazı Ahmad Qumi*, Freiburg im Breisgau, 1970.

G ö l p ı n a r l ı, A., *Fuzûlî divânı*, İstanbul, 1961.
———, *Kızıl Baş* Maddesi, İA, VI, s. 385 - 386.

G ö k b i l g i n, M.T., *Arz ve raporlarına göre İbrahim Paşa'nın Irakeyn seferindeki ilk tedbirleri ve fütuhatı*, Belleten, sayı 83, s. 449 - 482.

H a m m e r, J., *Devlet-i Osmaniyye târîhi*, türkçe tercümesi M. Atâ, İstanbul, 1330, V.

H a s l u c k, F. W., *Christianity and Islam under the Sultans*, Oxford, 1929, I - II.

H i n z, W., *Irans aufstieg zum nationalstaat im fünfzehnten Jahrhundert*, Berlin - Leipzig, 1936, türkçe tercümesi T. Bıyıklıoğlu, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, T.T.K., Ankara, 1948.

İ ç i ş l e r i B a k a n l ı ğ ı, *Türkiye'de meskûn yerler kılavuzu*, Ankara, 1946.

İ l a y d ı n, H. — E r z i, A. S., *XVI. asra âid bir münşeât mecmuası, Belleten*, sayı 82, s. 221 - 252.

K e s r e v î, A., *Şeyh Safi ve tebâreş*, Tahran, 1321 ş.
———, *Şehriyârân-ı gumnâm*, Tahran, 1308 ş., II.

K ö p r ü l ü (Z â d e), M. F., *Anadolu'da İslâmiyet*, Edebiyat Fakültesi Mecmuası, sayı 4, s. 281 - 311, sayı 5, s. 385 - 420, sayı 6 s. 457 - 486.
———, *Âzerî* Maddesi, İ.A, II, S. 133 - 137.
K ü t ü k o ğ l u, B., *Osmanlı - İran siyasî münasebetleri*, I (1578 - 1590), Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1962.
———, *Tahmasb*, Maddesi, İ. A, XI.
L e S t r a n g e, G., *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge, 1930.
R o e m e r, H.R., *Der niedergang İrans nach dem Tode Ismails des-Grausamen*, 1577 - 1581, Würzburg - Aumühle, 1939.
M i n o r s k y, *Tadhkirat al - mulūk*, translated and explaind By V. Minorsky, GMNS, London, 1943.
———, *Tat* Maddesi, İA, XI, s. 46 - 50.
———, *Shakeykh Balî - efendi On tha Safavids.*, BSOAS, 1957, XX. s. 437 - 450.
S o h r w e e d e, H., *Der sieg der Safaviden in persien und seine rückwirkungen auf die Schiien Anatoliens im 16. Jahrhundert*, Der Islam, 1965, 41, s. 95-223.
S ü m e r, F., *Anadolu'da Moğollar*, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, 1969, I, s. 1 - 147.
———, *Âzerbaycan'ın türkleşmesi tarihine umumî bir bakış*, Belleten, 1957, sayı 83, s. 429 - 447.
———, *Çukur-ova tarihine dâir araştırmalar*, Tarih Araştırmaları Dergisi, 1963, I, s. 1 - 108.
———, *Kara Koyunlular*, T.T.K., Ankara, 1967.
———, *Oğuzlar* (Türkmenler), Siyasî Tarihleri - Boy Teşkilâtı - Destanları, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Yayınlarından, II. baskı, Ankara, 1972.
———, *XV. Asırdan itibaren Anadolu'dan İran'a vukubulan göçler*, Türk Yurdu 1954, sayı 1 (234), s 36 42.
T â c b a h ş, A., *İran der zamân-i Safeviyye*, Tebriz, 1340 ş.
T a n s e l, S., *Sultan II. Bâyezid*'in *siyasî hayatı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınlarından, İstanbul, 1966.
———, *Yavuz Sultan Selim*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınlarından, İstanbul, 1969.
T e k i n d a ğ, M. Ş., *Yeni kaynak ve vesikaların ışığı altında Yavuz Selim'in İran seferi, Tarih* Dergisi, XXII. 22, s. 49 - 78.
T e r b i y e t, M.A., *Danişmendân-ı Âzerbaycan*, Tahran, 1314 ş.
T o g a n, A. Z. Velidî, *Sur l'origine des Safavides*, Mélanges Massignon, Damas, 1957, III, s. 345 - 357.
T u r a n, Ş., *Kanunî'nin oğlu Şehzâde Bâyezid vak'ası*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınlarından, Ankara, 1961.
U l u ç a y, Ç., *Yavuz Selim nasıl padişah oldu*, Tarih Dergisi, IX, s. 53 - 90, X., s. 117 - 142, XI - XII, s. 185 - 200.
U z u n ç a r ş ı l ı, İ.H., *Osmanlı tarihi*, T.T.K., Ankara, 1949 - 1951, II - III.
Y i n a n ç, M. H., *Cüneyd* Maddesi, İA, III, s. 242 - 244.

DİZİN

I. KİŞİ ADLARI

A

Aba (veya Ebe, Dulkadır ilinden; Şah İsmail'i saklayan kadın), 15.
Aba (Yaka Türkmeninden), 87, 93, 94, 95, 97, 99_{n162}, 102_{n179}, 105, 172.
Abbas (I. Şah), 5, 49, 90, 104, 109, 133, 138, 142, 143, 145, 147, 148, 149, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160_{n106}, 161, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200.
Abbas (II. Şah), 151_{n84}.
Abbas Ali Beğ (Çerendâb Sultan oğlu), 93.
Abbas Beğ, 183.
Abbas Mirza, 120, 124, 126, 127, 134, 141, 142.
Abdal Beğ (Dede, Dulkadırlu), 17, 21, 22, 48.
Abdi (Âbidin) Beğ (Şamlu, tavacı başı), 19, 21, 22, 32, 46, 47, 58, 83.
Abdulbâkî (Mîr), 36, 61_{n10}.
Abdulbâkî Gölpınarlı, 176_{n175}.
Abdullah, 123.
Abdullah Han (Kara Han'ın oğlu, Ustacalu), 46, 58_{n2}, 59, 87, 127, 162.
Abdullah Han (Özbek Hükümdarı), 142, 145, 147.
Abdurrahim Şerif Beygu, 186_{n219}.
Abdülgani Çavuş (Sivaslı), 81.
Abdürrezzak (Dulkadıroğlu Alâu'ddevle'nin kardeşi), 28.
Adil Giray, 124, 125.
Afşar Kulu Beğ (bk. Kulu Beğ), 123.
Ağaçtan Pîrî, 155.
Ağam Verdi Beğ (Acirlü'den), 176_{n175}.
Ağa Sultan (Mukaddem), 199.
Ağzı Var (Sultan, Demirî Han Oğlu, Şamlu'dan), 37_{n61}, 62, 83, 93, 120, 135.
Ahi Sultan (Tekelü), 59.
Ahi Sultan (Cakirlü), 179.
Ahmed (Sufî Halil Beğ'in torunu), 102.
Ahmed (Zülfikâr), 103.
Ahmed (Kethüda), 44_{n80}.
Ahmed (Güzel, Ak - Koyunlu Sultan Murad'ın Beğlerbeğisi), 23.

Ahmed (Sultan, Osmanlı Şehzâdesi), 29, 35, 36, 39, 52$_{n\,100}$.

Ahmed Ağa (Karamanlı), 51.

Ahmed Ağa (Kerempa'dan, avcı başı), 165, 166.

Ahmed Ağa (Şereflü'den), 165.

Ahmed Beğ 92, 163$_{n\,112}$.

Ahmed Beğ (Göde, Ak - Koyunlu), 54.

Ahmed Beğ (Dulkadırlı Alâu'ddevle'nin oğlu, 29, 31.

Ahmed Beğ (Kaya oğlu), 97.

Ahmed Beğ (Şahincibaşı, Zu'lkadr'dan), 81.

Ahmed Beğ (Özer Oğullarından), 78.

Ahmed Beğ Sultan (Afşar'dan), 56.

Ahmed Halife-i Vefadâr, 93.

Ahmedil (Emîr, Revâdîlerden), 2.

Ahmed-i Tabesî (Mevlâna), 103$_{n}$ 182.

Ahmed Paşa (Hersekzâde), 76.

Ahmed Paşa (Vezir-i azam), 99$_{n\,167}$

Ahmed Paşa (Uzun, Bağdad valisi), 170, 174.

Ahmed Sultan (Asayiş oğlu), 131, 141, 142.

Ahmed Sultan (Tekelü), 136.

Ahmed Sultan (Sofu Oğlu, Ustacalu), 46, 59.

Aişe (Hz.), 116.

Akcasakal Ali Ağa (Yüzbaşı), 98.

Aksak Seyfeddin (Şehzâde Bayezid'in emîrlerinden), 80, 81$_{n\,68}$.

Ak - Sungur, 2.

Alâu'd devle Beğ (Dulkadıroğlu), 19, 23, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 49.

Alem Şah (bk. Halime Begim, Uzun Hasan Beğ'ın kızı), 12.

Ali (Hz.), 2, 10, 70$_{n\,37}$.

Ali (Sultan, Şeyh Haydar oğlu), 14.

Ali (Sufî Halil Beğ'in torunu), 102.

Ali (Sultan, Mirza; Afşardan), 36, 56.

Ali (Karkiya Mirza), 53.

Ali Ağa (Sekbanbaşı), 81$_{n\,69}$.

Ali Beğ (Emîr Han'ın kardeşi), 101, 103, 182.

Ali Beğ (Şahsuvar Oğlu, Dulkadırlı), 49, 73, 75.

Al Beğ (Ak Koyunlu Sultan Murad'ın emîrlerinden), 23.

Ali Beğ (Dulkadırlı Şah Ruh Beğ'in oğlu), 31, 49, 71$_{n\,39}$, 73.

Ali Beğ (Muhammed Han'ın Oğlu), 91.

Ali Beğ (Hüdabendelü), 174.

Ali Beğ (Rumlu, bk. sonraları Div Sultan), 21, 22.

Ali Beğ (Saru, Tekelü), 22, 62.

Ali Beğ (Yüzbaşı, Kerametlü'den), 138, 176.

Ali Beğ (Kerempa'dan), 166.

Ali Beğ (Kızıllu'dan), 167.

Ali b. Abdullah, 26$_{n\,38}$.

Ali Halîfe (Ağca Koyunlu-, 186, 187.

Ali Halife (Ağçalı oymağından), 98.

Ali Han, 110.

Ali Han (Şadi Beğlü), 141, 181.

Ali Han (Zu'l-kadr), 135, 145.

Ali Han Beğ, 113, 166$_{n\,135}$.

Ali Han Beğ (Cevanşir'den), 199.

Ali Han Beğ (Şemseddinlü), 180.

Ali Han Mirza, 169.

Ali Han Sultan (Afşar), 133.

Ali Han Sultan (Sofular'dan), 166.

Ali Kulu Beğ (İspirlü), 98, 103, 107.

Ali Kulu (Kuli) Beğ (Emîr, Arabgirlü'den), 51.

Ali Kulu Beğ (Han, Kerametlü'den), 176.

Ali Kulu Han (Şamlu'dan), 120, 121, 124, 125, 126, 127, 130, 134, 135, 137, 145.

Ali Kulu Han (Işik İvaz? oğlu, Çavuşlu'dan), 130.

Ali Kulu Han (Mühürdar, Zu'l-kadr), 148.

Ali Kulu Sultan (Han, Kıç Oğlu; Ustacalu'dan), 129, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 167$_{n\,140}$, 168, 171, 175, 177, 178.

Ali Kulu Sultan (Kavurgalu'dan), 178.

Ali Kulu Sultan (Tatı Oğlu), 139, 140.

Ali Kulu Sultan (Sa'dlu), 198.

Ali Pâdişah (Uyrat, Diyarbekir Vâlisi), 4.

Ali Paşa (Hadım, vezir-i azam), 33.

Ali Sultan (Alâmut hâkimi), 94$_{n\,124}$.

Ali Sultan (Bayat), 106.

Ali Sultan (Harizm hâkimi), 87.

Ali Sultan (Özbek), 94, 97.

Ali Sultan (İzzeddin, Şiraz Vâlisi, Zu'l-kadr), 49, 58.

Ali Sultan (Çiçeklü'den), 94.

Ali Sultan (Kavurgalu'dan), 141.

Ali Sultan (Şah Kulu Halife Oğlu), 139.

Ali Sultan (Tekelü'den), 47, 91

Ali Sultan Pâkmal, 140.

Ali Şah (Hâce, Safevî Şeyhi), 6, 7.

Ali Şir Nevaî, 5, 6, 56$_{n\,112}$, 152.

Allah Kulu Beğ (Dana Beğ Oğlu), 100, 113.

Allah Kulu Sultan (Gerempa'dan), 90, 113.

Allah Kulu Sultan (Kengerlü'den), 141, 164.

Allah Verdi Han, 156, 197.

Amîdül-Mülk Kündûrî, 149.

Aras Han (Rumlu)*, 86, 119, 122, 123, 143,

Arpa (Arpagaun) Han, 4.

Aslan Beğ (Afşar Aslan Han, Araşlu'dan, bk. Emir Arslan Sultan), 100, 110.

Âşıkpaşa Zâde, 10, 74.

Atmaca (Bozok'lu âsî), 76.

Aygud (Aykut) Beğ (Rumlu'dan), 17, 43, 59, 89, 90, 129, 162.

Aygud Mirza, 113.

---

* Bu ad bazı Osmanlı kaynaklarında Urus olarak kaydedilmektedir.

Aygud Oğlu İlyas Beğ (bk. İlyas), 21, 24, 39, 53.

Aygud Sultan (Çavuşlu'dan), 90.

Aziz Ağa (Bozcalu'dan), 52 $_{n\ 105}$.

B

Baba Hayrullah (Derviş), 16.

Baba İlyas (Kara Bayatlar'ın başı), 136, 157.

Baba İshak (bk. b. Resûl, Kefersudî), 8, 34.

Baba Süleyman (Çavuşlu'dan), 18, 162.

Baba Süleyman Oğlu Yusuf Beğ (Çavuşlu'dan), 89.

Baba Resûl (Kefersudî), 8, 32 $_{n\ 50}$

Bâdıncan (Patlıcan) Sultan (Rumlu, Erdebil Vâlisi), 43, 59.

Bahâ Halife, 123.

Bâyezid (II., Osmanlı Pâdişahı), 12, 13, 19, 23 $_{n\ 34}$, 25, 27 $_{n\ 38}$, 29, 30, 32, 34, 36.

Bâyezid (Şehzâde, Kanunî'nin Oğlu), 52, 80, 81, 105.

Bâyezid Beğ, 161.

Bâyezid Sultan (Ustacalu'dan), 168.

Bayram Ali Sultan, 157.

Bayram Beğ (Divan Beği, Karamanlu), 17, 21, 54, 97, 107.

Bayram Han (bk. Allah Verdi Han, Solağ Hüseyin oğlu), 169, 170.

Bayram Han (Kasım Sultan oğlu), 192.

Bayram Kulu Beğ (Kıçlu'dan), 167.

Bay Sungur (Mirza, Ak - koyunlu Yakub Beğ oğlu), 14, 53.

Bedir Beğ (Han, Ustacalu'dan korucu başı), 46, 58, 60, 87, 88, 99 $_{n\ 167}$.

Bedir Han (Sultan, Afşar), 188, 189, 191, 193.

Bedîüzzaman Mirza, 90, 152.

Beğce Beğ (Ulaş boy beği), 78.

Behram Beğ (Ustacalu, keşikçi başı), 161.

Behram Mirza (Tahmasb'ın kardeşi), 59, 97, 101, 110.

Behram Paşa (Anadolu beğlerbeği), 77.

Bekir Kütükoğlu, 111 $_{n\ 5}$, $_{n\ 8}$, 121 $_{n\ 28}$, 136 $_{n\ 56}$.

Bektaş Han (Beğ, Afşar), 102, 109, 141, 146, 164, 188, 189, 191.

Bektaş Han (Damlu'dan), 167.

Benlü Hatun (Alau'd - devle Beğ'in kızı), 28.

Bıyıklı Mehmed Paşa (bk. Mehmed Paşa), 39.

Biçen Oğlu Süleyman Beğ (bk. Süleyman Beğ), 14.

Bilmes Beğ (Âsan Oğlu), 174.

Bistam Ağa, 184.

Budak (Hınıslu'dan), 195.

Budak Beğ (Han, Sultan, Tekelü'den), 64, 96, 97.

Budak Han (Çekenî Oymağı reisi), 136.

Buka (emîr), 148.

Bulgar Halife, 82, 116, 143.

Burun Sultan (Meşhed emîri, Tekelü'den), 31, 32, 46, 47, 58, 63.

Bünyad Beğ-i Vesercelu(?) (Dulkadırlu'dan), 180.

C

Cabuk Tarhan, 104.

Cafer (Şeyh, Cüneyd'in amcası), 7.

Cafer Beğ (Kapudan), 74 $_{n\ 48}$.

Cafer Beğ (Sultan, Kengerlü'den), 89, 131, 164.

Cafer Paşa (Hadım, Tebrz Vâlisi), 138, 139, 141, 189.

Canberdi Gazalî, 75.

Cebbâr Kulu, 139.

Celâl, 104.

Celâl Halife (Baba Celâl), 74, 79.

Celâl Han (Özbek), 120.

Celâl Zâde, 28 $_{n\ 38}$.

Cemâl (Hâce, İsfahanlı), 26 $_{n\ 38}$.

Cemşid Sultan (Gürcü), 157.

Chardin (Seyyah), 149.

Cihan Şah (Kara - Koyunlu), 7, 11, 18.

Cüneyd (Şeyh), 1, 2, 7, 8, 10, 11, 13, 22, 44, 47, 49, 74 $_{n\ 47}$, 172, 201.

Cüneyd Beğ, 94.

Cüveynî, 149.

Ç

Çağrı Beğ (B. Selçuklu), 8.

Çakıt Oğlu, 33 $_{n\ 52}$.

Çayan Sultan (bk. Muhammed Han, Ustacalu'dan), 36, 42, 45, 46 $_{n\ 84}$, 58, 89, 90 $_{n\ 107}$, 168 $_{n\ 145}$, 169.

Çekirge Sultan (Şamlu), 98.

Çekenî Oğlan Budâğı (Habûşan Vâlisi), 108.

Çelebi Beğ (Tekelü), 125.

Çerağ Sultan (Kerempa'dan), 165, 166.

Çerağ Sultan (Ustacalu), 88.

Çerendâb (Cerendâb) Sultan (Şamlu), 93.

Çirkin Hasan (Tekelü), 47, 91.

Çobanlı Şeyh Hasan (bk. Hasan), 4.

Çoban Oğlu, 188 $_{n\ 227}$.

Çuha Sultan (Çuka, Tekelü), 32, 46, 47, 58, 59, 60, 87, 90, 133.

Çulu Beğ, 99.

D

Dana Beğ, 100.

Dana Halil Beğ (Ak - Koyunlulardan), 14.

Dana Muhammed Beğ (Afşardan, bk. Muhammed Beğ), 56.

Dâvud (Melikşah'ın oğlu), 8.

Dâvud Han (Gürcü), 90.

Dâvud Han (İmam Kulu Han'ın kardeşi), 156, 184.

Dede Abdal Beğ (Dulkadırlu, bk. Abdal Beğ), 15, 22.

Dede Garkın, 9.

Dede Halife, 116, 143.

Deli Budak (Hınıslu), 53, 86, 87$_{n34}$, 112, 119.

Deli Budak (Rumlu'dan), 143.

Deli İhtiyar (Türkmen), 195.

Deli Muhammed Beğ (Şemseddinlü), 200.

Deli Seyfeddin (Karamanlu), 81.

Demirî Sultan (Han, Şamlu), 59, 62, 83, 93.

Demirtaş (Düzmece), 4.

Deniz Beğ (Rumlu), 159.

Dergâh Kulu Sultan (Kavurgalu'dan), 178.

Derviş Beğ (Ustacalu'dan), 59.

Derviş Muhammed Han (Rumlu), 134, 143, 158.

Derviş Paşa, 108.

Div Ali Beğ (bk. Div Sultan), 22, 43.

Div Sultan (Div Ali Beğ, Rumlu), 35, 42, 43, 57, 58, 59, 85$_{n74}$, 86.

Domuz (Doñuz) Oğlan (Çukurova'lı âsî), 78.

Don Juan (bk. Oruç Beğ), 159, 160, 162, 174$_{n161}$.

Dönmez Sultan, 104.

Dura Beğ (Kirâmî), 177.

Durak Halîfe, 132.

Durmuş Han (Abdî Beğ Oğlu, Şamlu), 36, 39$_{n68}$, 40, 47, 48, 58, 71$_{n39}$, 83, 94$_{n124}$, 114, 117, 173.

Düzmece Demirtaş (bk. Demirtaş), 4.

Düzmece İsmail (Düzmece Şah İsmail), 109, 132, 133, 134, 135.

E

Ebe (bk. Aba, Şah İsmail'i saklayan Tebrizli kadın), 15.

Ebubekir (Hz.), 10,79.

Ebubekir Mirza, 121.

Ebu'l-Feth Sultan (Beğ, Han; Şamlu), 99, 120, 128, 135, 195.

Ebu'l - Gazi Bahadır Han, 168.

Ebu'l - Kasım Hulefa, 97.

Ebu'l - Kasım Sultan (Zu'l-kadr), 138.

Ebu'l - Kasım Sultan (Şereflü obasından), 161, 165.

Ebu'l Masum Sultan (Tarhan Oğlu), 102, 104, 119.

Ebu Müslim Han (Ustacalu), 163.

Ebu Talib Mirza, 141, 150$_{n80}$.

Ebu Turab Mirza, 113, 114.

Eçe Sultan (bk. Kudurmuş Sultan), 54, 96.

Edhem Beğ (Rumlu), 86.

Edhem Han (Türkmen), 140, 142, 150$_{n80}$.

Efendi Beğ (Arabgirlü'den), 177$_{n176}$.

Elkas Mirza (Tahmasb'ın kardeşi), 66, 86$_{n81}$, 100.

Elkesen Oğlu (Zû'l-kadr), 125.

Elvend Beğ (Mirza, Ak - koyunlu hükümdarı), 16, 21, 22, 23, 27$_{n38}$, 28, 29, 54.

Elvend Han Beğ, 98, 106.

Elvend Sultan (Karamanlu), 194.

Emet Beğ (Han, Sultan; Dulkadırlu. Bk. Halil Sultan), 37, 49, 120, 132, 139, 140, 179$_{n189}$.

Emet Beğ (Şamlu'dan), 93.

Emet Beğ (Han, Yüzbaşı), 135.

Emet Han (Kara - Sarlu'dan), 167.

Emîr Ali Halîfe, 79.

Emîr Aslan Han (Ustacalu), 148.

Emîr Arslan Sultan (Beğ, Araşlu'dan; bk. Arslan Beğ), 188, 190.

Emîr Beğ (Emir Han, Türkmen; Musullu), 29, 30, 48, 55, 56$_{n112}$, 101, 103.

Emîr Beğ (Gülâbî Oğlu), 55.

Emîr Beğ (Sultan, Rumlu), 85.

Emîr Gayb Sultan 89.

Emîr Güne Han, 171, 186, 187.

Emîr Han (Musullu, Emîr Beğ'in torunu), 102, 104, 113, 115, 117, 118, 119, 121, 122, 123, 126, 128, 130, 135, 136, 137, 146.

Emîr Han (Zû'l-kadr), 179, 182.

Emîr Şah Beğ, 106.

Emmoğlu (bk. Masum Beğ), 110.

Ensar Halîfe, 132.

Enük Oğlu Muhammed Beğ, 103.

Erdebil Oğlu (bk. İsmail, Şah), 18, 25.

Erdoğdu Halîfe (Tekelü), 92, 113, 115, 117, 119, 122, 123, 135, 144.

Er Doğdu Han (Alplu'dan), 192.

Erduvana Beğ (Alâüddevle Beğ oğlu), 31.

Eslemes (Ak - Koyunlu ümerasından), 23.

Eslemes Han (Zû'l-kadr, Mühürdar), 139, 142, 150$_{n80}$, 190.

F

Fadlullah b. Ruzbihan, 12.

Fahr-i kâinat (bk. Hz. Muhamed), 9.

Fâik Beğ (Osmanlı Kumandanı), 35.

Fatma Begim, 128.

Fazl Ali Sultan (Şamlu'dan), 177.

Fazlı (İsfahanlı, bk. İsfahanlı Fazlı), 87.

Ferdî, 77.

Ferhad Han (Karamanlu), 183, 190, 193, 194.

Ferhad Paşa (Osmanlı kumandanı), 74, 75$_{n49}$, 136, 141, 145, 183$_{n209}$.

Feridun, 184.

Ferruh Sultan, 157, 193.

Ferruh Yesar (Şirvanşah), 14, 20, 21, 27$_{n38}$, 54.

Fethullah Beğ, 113.

Figârî (bk. Murad Han), 169.

Firuz Beğ (Beğdili'den), 154.

Firuz Şah, 1.

Fulad Beğ, 128.

Fulad Halîfe (Şamlu'dan), 94.

Fuzûlî, 5, 55, 56$_{n112}$, 193.

G

Gaffarî, 99.

Garba oğlu (Rumlu'dan), 138.

Gazâl Oğlu, 33$_{n52}$.

Gazi (Kürd hâkimi), 153.

Gazi Giray, 126, 130, 167.
Gazi Han (Mukaddem'den), 199.
Gazi Han (Tekelü, Behram Mirza'nın Lalası), 59, 64, 90, 91, 94.
Gazi Sultan (Şamlu'dan), 177 $_{n\ 183}$.
Gedâ Ali Beğ (Sultan, Kengerlü'den), 164, 193.
Göde Ahmed Beğ (Ak - Koyunlu), 16, 54.
Gök Ali (müridlerden, Anadolulu), 15.
Gökçe Sultan, 97.
Görgin Sultan, 194.
Görgin Sultan (Gürcü), 157.
Gülâbî Beğ (Musullu), 30, 55, 102 $_{n\ 181}$, 140.
Gündoğmuş Sultan, 154, 173.
Güzel Ahmed (bk. Ahmed), 23.

H

Habib Beğ, 109.
Hâce Ali Şah (bk. Ali Şah), 6.
Hâce Cemâl, 26 $_{n\ 38}$.
Hâce Şah Kulu, 103 $_{n\ 182}$.
Hacı Bektaş, 77.
Hacı Hasan (Kacar), 185.
Hacı Mehdi Kulu (Araşlu'dan), 191.
Hacı Üveys Beğ, 106.
Hadım Ali Paşa (bk. Ali Paşa), 33.
Hadice Begim (Uzun Hasan'ın kızkardeşi, Cüneyd'in karısı), 11.
Hâdim Beğ (Tâliş, İlk Halîfetü'l - Hulefâ), 17, 20, 21, 22, 55 $_{n}$ 110, 82.
Hak Verdi Sultan (Arabgirlü'den), 177.
Hâlid (Kürd Hâlid), 35 $_{n\ 58}$.
Halîfe Sultan (Şamlu), 93.
Halil (kacar), 185.
Halil Aka (Kengerlü'den), 89.
Halil Beğ, 140.
Halil Beğ (Bağdadlı), 155 $_{n\ 94}$.
Halil Beğ (Sofu, Musullu'dan), 55.
Halil Han (Afşar), 94, 100, 115, 117, 120, 129, 132, 146, 188.
Halil Han (Ziyad Oğullarından), 145.
Halil Sultan (Sil Süpür'den), 196, 197.
Halil Sultan (bk. Emet Beğ, Zü'l - kadr), 37, 49, 181.
Halil Sultan (Eymür'den), 180.
Halil Sultan ı Siyâh Mansur, 108.
Halîlullah (Şirvan hükümdarı), 11.
Halîme Begim (bk. Alem Şah), 12.
Hamdullah-ı Kazvinî, 2.
Hamza Beğ (Camuslu'dan), 181.
Hamza Beğ (Kıc Oğlu), 17.
Hamza Beğ (Köse, Yeğen Beğ Oğlu), 37 $_{n\ 61}$.
Hamza Beğ (Sencer oğlu), 96.
Hamza Halîfe (Şah Veli'nin adamlarından), 73.
Hamza Han (Ustacalu), 126, 127.
Hamza Mirza (Veliahd), 121, 128, 134, 135, 137, 138, 139, 140, 141, 144, 169, 189.

Hamza Sultan, 94.
Hamza Sultan (Camuslu'dan, bk. Hamza Beğ), 181.
Hamza Sultan (Kazuk lâkablı, Ustacalu'dan), 46, 60.
Handan Kulu Beğ (Söklen'den), 174, 179.
Han Veli Beğ, 107
Harbende (Ulcaytunun lâkabı), 10. 174.
Hasan (Şeyh, Celâyir), 4.
Hasan (Şeyh, Çobanlı), 4.
Hasan Ali Beğ (Kara - Koyunlu Cihan Şah Oğlu), 11.
Hasan Beğ (Abdüllâtif Beğ oğlu), 133.
Hasan Beğ (Çavuşlu'dan, Firavun-ı Sânî), 88.
Hasan Beğ Rumlu (müverrih), 85, 89, 99, 152.
Hasan Beğ (Yüzbaşı), 88, 89, 110, 162.
Hasan Cân, 2, 22.
Hasan Halîfe (Tekelü, Şah Kulu'nun babası), 12, 32, 130 $_{n\ 42}$.
Hasan Han (Abdüllü'den), 176.
Hasan Han (Afşar, Abdüllâtif Beğ Oğlu, bk. Hasan Beğ), 146, 188, 190.
Hasan Han (İsferâyin vâlisi), 163.
Hasan Han (Kürd Çekenî), 169.
Hasan Han (Ustacalu), 161.
Hasan Pâdişah (bk. Uzun Hasan), 12.
Hasan Sultan, 98.
Hasan Sultan (Ördekli), 182.
Hasan Sultan (Turgud Oğlu), 51, 52.
Hasan (veya Hüseyin) Sultan (Turgudlu), 105.
Hatâî (Şah İsmail), 56 $_{n\ 112}$.
Haydar (Şeyh), 1, 2, 11, 12, 13, 14, 15, 24 $_{n\ 37}$, 26 $_{n\ 38}$, 27 $_{n\ 38}$, 44, 47, 48, 53, 54, 74 $_{n\ 47}$, 130 $_{n\ 42}$, 169, 201.
Haydar (Tahmasb'ın oğlu), 110.
Haydar Beğ (Sultan), 103, 104.
Haydar Beğ (Deli Oğlu), 182.
Haydar Çelebi (Ruznâme sahibi), 37 $_{n\ 61}$.
Haydar Kulu Sultan, 99.
Haydar Mirza, 11, 112, 117, 141, 163 $_{n\ 112}$.
Haydar Paşa (Karaman beğlerbeği), 33.
Haydar Sultan (Bâyezid oğlu, Kum Vâlisi), 131, 159.
Haydar Sultan (Çubuk oğlu), 111, 113, 119.
Hayreddin (Şeyh Cüneyd'in hocası), 74 $_{n\ 47}$.
Hazret-i Hündkâr (bk. Kanunî Sultan Süleyman), 65, 66, 67.
Hazret-i Hüseyin, 8.
Hazret-i Peygamber, 12, 13.
Helvacı Oğlu Hasan Beğ, 17.
Helvacı Oğlu İlyas Beğ (bk. İlyas), 21, 22.
Hızır Ağa (Ustacalu), 46.
Hızır Paşa, 69 $_{n\ 37}$.
Hisar Beğ (Dulkadıroğullarından), 73.
Hisar Beğ Oğlu (Şah Veli'nin adamlarından), 73.

Hoca Sadeddin (bk. Sadeddin), 22.

Hoş Haber Han (İskender; Şamlu'dan), 120, 135.

Hoş Tab Bâlı, 172.

Hüdabende, 163.

Hulefâ Beğ (bk. Hâdim Beğ, Tâliş), 55 n 110.

Hümayun (Hind Hükümdarı), 177.

Hürrem Paşa (Karaman beğlerbeğisi), 76.

Hüsâm (Mevlâna, Bolu kadısı), 72.

Hüsam Beğ, 107.

Hüsam Sultan (Karamanlu), 194.

Hüseyin (Abdi Beğ Oğlu, Şamlu), 47.

Hüseyin Ali Beğ (İğirmi dörd'den), 125. 188.

Hüseyin Beğ (Abdüllü'den), 175.

Hüseyin Beğ (Çavuşlu'dan), 162.

Hüseyin Beğ (Hüdabendelü), 174.

Hüseyin Beğ (Okçu, korucu), 163.

Hüseyin Beğ (Şamlu, Lala, Şeyh Haydar'ın halifelerinden), 21, 22, 36, 46 n 84, 47, 48, 64, 87, 92, 93, 100, 114, 128, 137.

Hüseyin Beğ (Pîr, Turgudlu'dan), 52, 81.

Hüseyin Beğ (Şemseddinlü), 180.

Hüseyin Beğ (Yüzbaşı), 113.

Hüseyin Beğ (Yüzbaşı Hasan Beğ oğlu), 88.

Hüseyin Beğ (Osmanlı kumandanların dan), 35 n 58.

Hüseyin Can Sultan (Rumlu), 85, 86.

Hüseyin Han (Kacar), 182 n 205, 184.

Hüseyin Han (Abdî Beğ Oğlu, Şamlu), 58, 60.

Hüseyin Han (Hınıslu), 105.

Hüseyin Kulu (Rumlu, Halîfetü'l - hulefâ), 82, 83, 86, 110, 112, 118, 143, 158.

Hüseyin Kulu Han (Nazar Sultan Oğlu), 131.

Hüseyin Kulu Mirza (Şamlu'dan), 177.

Hüseyin Kulu Sultan (Ustacalu), 128, 129, 140.

Hüseyin Kulu Sultan (Biçerlü), 175.

Hüseyin Mirza Beğ (Cevanşîr'den), 199.

Hüseyin Paşa (Sivas beğlerbeğisi), 76.

Hüseyin Paşa (Deli), 164.

Hüseyin Sultan (Afşar), 113, 133.

Hüseyin Sultan (Hubuşlu), 121.

Hüseyin Sultan (Solağ, Tekelü'den), 133.

Hüseyin Sultan (Şamlu), 117.

Hüseyin Sultan (Tekelü, Burun Sultan Oğlu), 63.

Hüseyn-i Bârânî, 17, 18.

Hüsrev Han (Hacılar'dan), 157, 180 n 200, 184.

Hüsrev Paşa, 73, 76, 77, 171, 173.

Hüsrev Sultan (Afşar), 100.

Hüsrev Sultan (Şamlu), 157.

I

Ibe Sultan (Ak - Koyunlu'lardan, Rüstem Beğ'in kumandanı), 14, 15, 16, 53.

Ibn Arabşah, 2.

Ibn İyas, 38 n 65.

İbrahim (Şeyh Haydar Oğlu), 14, 15.

İbrahim Beğ (Sultan, Halife; Alpavut), 106, 107, 110, 114, 120.

İbrahim Gülşenî, 22.

İbrahim Halîfe (Tekelü, mühürdar), 60.

İbrahim Han (Haydar Sultan Oğlu), 95, 96, 120, 131, 188.

İbrahim Han (Musullu, Emîr Han'ın kardeşi), 55, 56 n 112, 101.

İbrahim Han (Şamlu, Mürşid Kulu'nun kardeşi), 135.

İbrahim Paşa (Vezir-i azam), 38, 41, 62, 77, 78, 102, 103 n 182.

İbrahim Sultan (Kavurgalu'dan), 178.

İbrahim Sultan (Keçel Beğ Oğlu), 94, 97.

İbrahim Sultan (Şah Kulu Sultan'ın Oğlu), 90.

İbrahim Sultan (Şereflü'den), 165.

İbrahim Sultan (Türkmen), 136.

İbrahim Sultan-ı Piyâde, 118.

İcik Oğlu Allah Kulu Sultan (bk. Allah Kulu), 89, 110.

İlyas Beğ (Hınıslu, Aygud Oğlu), 21, 53.

İlyas Beğ (Helvacıoğlu, Tekelü), 21, 22.

İlyas Beğ (bk. Keçel Beğ, Dulkadırlu'dan), 21, 24, 48.

İlyas-i Hınıslu (bk. İlyas Beğ, Aygud Oğlu), 24.

İmâm-ı Âzam, 63 n 19.

İmam Kulu Beğ (Fusûnî), 169.

İmam Kulu Han (Kaçar), 119, 121, 136, 145, 156, 187 n 223.

İmam Kulu Mirza, 90, 125.

İmam Kulu Sultan (Acirlü'den), 176.

İmam Kulu Sultan (Bedir Han Oğlu), 88.

İmam Kulu Sultan (Usalu'dan), 191.

İncir Yemez (Çukur Ova'lı âsilerden), 78.

İsa (Hz.), 100 n 168.

İsa Beğ (Türkmen), 182 n 206.

İsa Beğ (Musullu Beği), 101, 115.

İsa Han Sultan (Bozcalu'dan), 196.

İsfahanlı Fazlı, 90.

İsfahan Mirza (Bağdad hâkimi, Kara - koyunlu), 10.

İsfendiyar Han (Harizm hük.), 161, 167.

İskender (Kara, Sultan Murad'ın adamlarından), 35 n 58.

İskender Beğ (Han, Afşar), 100, 188, 189.

İskender Beğ (Han, Halil Han'ın yeğeni), 132, 133.

İskender Beğ (Türkmen, tarihçi), 83, 89, 93, 96, 108, 112, 122, 130 n 42, 144, 152, 154, 156, 157, 167, 177, 195, 200.

İskender Beğ (Hezârcerîb valisi), 100.

İskender Paşa (Erzurum beğlerbeğisi), 67, 68, 97 n 155.

İskender Sultan (Mukaddem), 199.

İsmail (Şah, Safevî Devleti kurucusu), 2, 4, 6, 7, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 42, 43$_{n78}$, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 54, 55, 56, 57, 58$_{n2}$, 60, 61$_{n10}$, 68, 69, 71$_{n39}$, 72, 82, 83, 99, 101, 114, 152, 165, 166$_{n135}$, 172, 176, 177, 181, 201, 202.

İsmail (II., Şah, bk. İsmail Mirza), 56, 82, 110, 113, 116, 117, 118, 121$_{n28}$, 132, 133, 143, 147, 158, 169, 171, 181, 182$_{n206}$, 190.

İsmail Han (Emîr Han'ın kardeşi), 140.

İsmail Han (Sultan, Alplu Afşarından), 142, 190, 191, 192.

İsmail Kulu Beğ (Han, İsmi Han; Şamlu), 128, 130, 137, 139, 141, 142, 167, 171, 175, 182, 187.

İsmail Mirza (Tahmasbın oğlu), 66, 67, 86, 91, 95, 101, 103$_{n186}$, 107, 109, 111, 112, 115.

İsmail Sultan, 118.

İvaz (Ustacalu Mukaddem Han'ın kardeşi), 45$_{n83}$, 162.

İvoğlu Haydar Beğ, 151$_{n84}$.

İzzeddin (bk. Ali Sultan, Korucubaşı), 49, 181.

K

Kadı Beğ (Mukaddem), 199$_{n260}$.

Kadı Beğ (Ustacalu), 46.

Kâhî Beğ (Hemedan vâlisi), 37$_{n61}$.

Kalender (Sahte II. Şah İsmail), 130, 132, 133.

Kalender Çelebi (âsî), 77, 78, 170$_{n147}$, 181$_{n201}$, 186.

Kalgay Âdil Giray, 123.

Kalhancı Oğlu Veli Sultan, 96, 115, 117, 118.

Kanber Beğ (Sultan, Gözü Büyüklü), 89, 142, 168, 191.

Kankara Sultan, 86, 99.

Kanunî Sultan Süleyman (bk. Süleyman), 50, 52.

Kara Beğ (Han, Ustacalu Muhammed Han'ın kardeşi), 37, 40, 45$_{n83}$, 46, 58$_{n2}$, 59, 87, 129, 162, 165.

Karaca İlyas (Bayburdlu'dan), 18, 20, 21, 107, 194.

Karaca Sultan (Tekelü'den, Hemedan Vâlisi), 47, 58, 131, 172.

Kara Göz Paşa (Anadolu beğlerbeği), 32.

Kara Güne (Hınıslu), 53, 195.

Kara Han (Bayburd'lu), 107, 127.

Kara Hasan Han, 163.

Kara Kadı (Muslihiddin), 76.

Kara Mahmud, 33$_{n52}$.

Karaman (Karamanlu Oymağına adını veren Beğ), 54.

Kara Pîrî (Şah İsmail'in mürîdi), 17.

Kara Said, 155.

Kara Sinan (Kazvin ve Sultaniye Vâlisi), 37$_{n61}$.

Kara Üveys (Varsak, korucu), 50.

Kara Yusuf (Kara - Koyunlu), 61$_{n10}$.

Kara Yülük Osman (Ak - Koyunlu), 14.

Karçıkay Han (Beğ), 157, 168.

Karınca Oğlu, 114, 127.

Karınca Sultan (Ustacalu), 45, 58, 166.

Karkiya Mirza Ali (bk. Ali), 53.

Karpa (Şah Kulu Beğ'in babası), 86$_{n81}$.

Kasım (Saru Kaplan, Alâüddevle oğlu), 31.

Kasım Ali (Turgud Oğullarından), 52.

Kasım Beğ (Hâletî) 183.

Kasım Beğ (Karaman oğlu), 51.

Kasım Beğ (Pürnek), 16.

Kasım Beğ (Şamlu), 177.

Kasım Beğ (Turgudlu), 105.

Kasım Halîfe (Varsak), 50, 58.

Kasım Sultan (İmanlu Afşarından), 174, 192.

Kaya Beğ (Kayapa), 95, 97.

Kaya Sultan (Zü'l - kadr), 63.

Kayıtmış Beğ, 105.

Kaytas Beğ (Paşa), 122, 123.

Kazak (Muhammed Han'ın oğlu), 91, 92.

Kazak Han (Çerkes), 157.

Kazak Sultan (Rumlu'dan), 43

Kazan (?) Sultan (Alpavut), 197.

Kazuk Sultan (Ustacalu, Çayan Sultan'ın kardeşi), 58.

Keçel Beğ (bk. İlyas Beğ, Dulkadırlu), 21, 24, 48, 94.

Keçel Mehmed, 155.

Keçel Mustafa (Afşar), 139.

Keçel Şah Verdi, 88, 90.

Kelb-i Ali Sultan (Han), 161, 180, 192, 197.

Kemâl Paşazâde, 24$_{n37}$, 27, 29, 33$_{n52}$, 37$_{n61}$, 55$_{n110}$.

Kıc Oğlu, 138, 139

Kıc Oğlu Hamza Beğ (bk. Hamza), 17.

Kıc Oğlu Hasan Sultan, 88

Kılıç Halife-i Pazukî, 108.

Kılıç Han (Ustacalu, Muhammed Han Oğlu), 45, 58, 129$_{n41}$.

Kızıl Koca (Dulkadır Oğullarından), 73.

Kilid-i Âzerbaycan (bk. Zekeriyya, Emîr), 21.

Koca Veli (Tekelü'den), 64.

Korhmaz (Korkmaz)) *Han* (Şamlu'dan), 124, 127, 128, 143, 148.

Korhmaz Han (Rumlu'dan, Halîfetü'l - hulefâ), 143, 148.

Korkut (Şehzade, Osmanlı), 27$_{n38}$.

Koyuncuoğlu (bk. Muhammed Beğ), 110.

Kökez Oğlu (Karamanlı emîrlerinden), 51.

Köpek Sultan (Mustafa, Çayan Sultan'ın kardeşi), 45, 58, 59.

Kör Oğlu, 198$_{n259}$.

Köşek Oğlu (Kara Sarlu'dan), 166, 167.

Kubad Han (Kaçar), 126, 135, 187$_{n223}$

Kudurmuş Sultan (bk. Eçe Sultan), 54, 61.

Kuduz Ferhad (Şehzâde Bâyezid'in emîrlerinden), 81.
Kulu Beğ (Koruçubaşı, Afşar), 118, 120, 129, 130, 135, 136, 138, 146, 189, 191.
Kurban Sultan (Rumlu), 87 n 84.
Kül Tegin (Göktürk Beği), 7.
Kürd (Kürdî) Beğ (Ustacalu'nun Şerefli obasından), 46, 58, 165.
Kürd Haydar, 155

L

Lala Hüseyin Beğ (bk. Hüseyin Beğ, Lala; Şamlu), 15, 22.
Lütfi Paşa (Osmanlı müverrihi), 26 n 38, 39.

M

Mahmud Ağa, 104.
Mahmud Beğ (Biçerlü), 175, 182.
Mahmud Beğ (Kavurgalu'dan), 94.
Mahmud Beğ (Sâlim), 183.
Mahmud Beğ (Sofular'dan), 166.
Mahmud Halife, 104.
Mahmud Han, 98.
Mahmud Han (Pîre Muhammed Han oğlu), 163.
Mahmud Mirza, 89.
Mahmud Paşa (Cağaloğlu), 170.
Mahmud Paşa (Karaman Beğlerbeğisi), 77.
Mahmud Sultan, 95.
Mahmud Sultan (Rumlu), 121, 143.
Maksud Beğ (Uzun Hasan Beğ oğlu), 14,53.
Maksud Beğ (Çepni), 59.
Maksud Sultan (Kengerlü), 161, 164.
Mansur Beğ, 96, 98.
Mansur Beğ (Afşar, Şiraz Vâlisi), 24, 49, 188, 190.
Mansur Beğ Ailesi, 56.
Mansur Beğ (Ak - Koyunlu), 132.
Mansur Halîfe (Artuk Ova'lı), 79.
Mansur Han (Silsüpür), 197.
Mansur Sultan (Alpavut), 197.
Masum Beğ (Ustacalu), 163.
Masum Beğ (Safevî), 92, 99 n 167, 108, 109, 125.
Masum Beğ (Emîr Han Oğlu), 101.
Masum Han (Tarhan oğlu), 140.
Masum Sultan (Türkmen), 148.
Mecnûn Sultan (Şamlu'dan), 93.
Mehdî, (İmam), 8.
Mehdi Kulu Beğ (Han, Aygud Beğ oğlu), 128, 129, 141, 181.
Mehdi Kulu Beğ (Hasan Beğ oğlu), 134.
Mehdi Kulu Beğ (Sa'dlu), 198.
Mehdi Kulu Beğ (Şadi Beğlü'den), 145.
Mehdi Kulu Han (Simayûnoğlu, Ustacalu), 162, 163.
Mehdi Kulu Han (Zû'l-kadr), 148.
Mehdi Kulu Han-i Kavlu, 168 n 143.

Mehdi Kulu Sultan (Biçerlü), 175.
Mehdi Kulu Sultan (Çulu Beğ oğlu), 99.
Mehdi Sultan (Çavuşlu, Aygud Beğ oğlu), 131.
Mehdi Ulyâ Begim, 124.
Mehmed (Kara Yülük'ün oğlu), 14.
Mehmed (Tavil Ahmed oğlu), 170 n 147.
Mehmed Beğ (Âcirlü'den) 176 n 173.
Mehmed Beğ (Âmanî), 195.
Mehmed Beğ (Dulkadırlı Şah Ruh oğlu), 31, 49.
Mehmed Beğ (Turgud Oğlu Musa'nın kardeşi), 52 n 100.
Mehmed Giray, 124, 126.
Mehmed Han (Dulkadır oğlu), 95.
Mehmed-i Tekelü, 171.
Mehmed Paşa (Bıyıklı), 39, 40.
Mehmed Paşa (Kalenderoğlu), 155.
Melik Behmen, 169.
Melîke, 125, 126.
Melikîşe (Bektaş Han Oğlu), 167.
Melik Kasım, 102 n 181.
Melikşah (Selçuklu hükümdarı), 7.
Melken Oğlu, 96.
Menteş (Emîr), 20.
Menteşe Sultan (Ustacalu'dan), 45, 58, 60, 62, 87, 110, 163, 164.
Mercimek (Mercümek) *Sultan*, 101, 102.
Mes'ud (Gazneli, Sultan), 8.
Meymun (Tavil Ahmed'in kardeşi), 155.
Mısırlı Yusuf, 155.
Michelle Membré (Venedik elçisi), 71 n 39.
Minorsky, 3, 130 n 42.
Minuçihr Han, 157.
Mirza Abdullah (Vezir Selman oğlu), 150 n 80.
Mirza Ali Beğ (Sultan, halîfe), 98, 108, 114.
Mirza Beğ (Ustacalu'dan), 19, 44, 45 n 83, 162.
Mirza Han, 124.
Mirza Mahdum Şerifî, 117.
Mirza Nizamü'l-Mülk (Vezir Selman oğlu), 150 n 80.
Molla Yeğen, 187 n 220.
Muhammed (Şah, Sultan; Tahmasb'ın Oğlu Muhammed Mirza), 91, 101, 110, 136, 146, 148, 150 n 80, 162, 164, 165, 167, 171, 174, 175, 176, 182 n 206, 189, 190, 191, 192, 195.
Muhammed (Yüzbaşı, Rumlu'dan), 20 n 32.
Muhammed Beğ (Afşar), 100.
Muhammed Beğ (Ustacalu'dan Sofracı başı, bk. Çayan Sultan), 36, 42, 45, 46 n 84.
Muhammed Beğ (Dana, Afşar'dan), 56.
Muhammed Beğ (Elkas Mirza'nın yakınlarından), 100.
Muhammed Beğ (Hüseyin Kulu oğlu), 158.
Muhammed Beğ (mezâkî), 131, 172.
Muhammed Beğ (Sarı Solağ oğlu), 131.

Muhammed Beğ (Şâir), 159$_{n\,99}$.

Muhammed Beğ (Tâliş), 17.

Muhammed Beğ (Varsak, Kemah kumandanı), 39, 50.

Muhammed Beğ (Varsağıcı), 99$_{n\,168}$.

Muhammed Emin Beğ (Sultan), 103$_{n\,168}$

Muhammed Halîfe (Korucubaşı, Oğlan Halîfe), 62, 93.

Muhammed Halîfe (Zû'l-kadr), 123.

Muhammed Han (Aygud Sultan oğlu), 162.

Muhammed Han (Kazaklar'dan), 200.

Muhammed Han (Tekelü, Bağdad Vâlisi), 56$_{n\,112}$.

Muhammed Han (Beğ, Ustacaoğlu, Ustacalu'dan Mirza Beğ oğlu;) 19, 21, 24, 28$_{n\,38}$, 30, 31, 36, 37, 39, 40, 44, 45, 48, 58$_{n\,2}$, 87, 162, 165.

Muhammed Han (Şah, Sultan Muhammed), 119, 120, 124, 125, 132, 137, 141, 143, 144.

Muhammed Han (Türkmen), 125, 129$_{n\,41}$, 130, 137, 139, 140, 141.

Muhammed Han (Zû'l - kadr oğlu, Tahmasb'ın emîrlerinden), 63.

Muhammed Han (Ziyad Oğullarından), 145, 184.

Muhammed Han Ağa (Şadi Beğlü'den), 181.

Muhammed Hüdâbende (Sultan), 56, 120.

Muhammed Hüseyin Sultan (Eymür), 140.

Muhammedî (Ak - Koyunlu Yusuf Beğ oğlu), 16.

Muhammedî (Karamanlu, Bayram Beğ oğlu), 54.

Muhammedî (Saru Solağ oğlu), 137, 139.

Muhammedî Beğ (Han, Şah Kulu Sultan oğlu), 88$_{n\,91}$, 90, 101, 102, 103, 104, 121, 137, 138.

Muhammedî Beğ (Hasan Sultan oğlu), 98.

Muhammed Kulu (Rumlu, Halîfetü'l-hulefâ), 159.

Muhammed Kulu Halîfe (Kavurgalu'dan), 96.

Muhammed Kulu Han (Beğ, Arabgirlü), 177, 182.

Muhammed Kulu Han (Kaçar), 156.

Muhammed Kulu Han (Ziyad Oğullarından), 184.

Muhammed Mirza, 118.

Muhammed Mümin Beğ, 182.

Muhammed Paşa (Cağaloğlu, Sinan Paşa oğlu), 170$_{n\,147}$.

Muhammed Salih Mirza, 183.

Muhammed Saru (Şehrizor emîri), 61$_{n\,110}$.

Muhammed Sultan (Bayat'dan), 193$_{n\,232}$.

Muhammed Sultan (Cakirlü'den), 197.

Muhammed Sultan (Deli, Şemseddinlü'den), 179.

Muhammed Sultan (Han, Şerefeddin Oğlu), 59, 60, 64, 90, 91, 104.

Muhammed Şerif Han (Halil Han Oğlu), 163.

Muhammed Şibanî Han (Şeybek Han, Özbek hükümdarı), 31, 52$_{n\,105}$, 55$_{n\,111}$.

Muhammed Zaman Sultan (Nilkas'dan), 177, 183.

Muhibb-i Ali Sultan (Ustacalu, Bektaş Han oğlu), 161, 167.

Muhtar Sultan (Verâmin valisi), 139.

Muhtar Sultan (Tekelü), 195.

Muiniddin-i Pervâne, 149.

Murad (III., Osmanlı Pâdişahı), 121, 151$_{n\,84}$.

Murad (IV., Osmanlı Pâdişâhı), 50, 164, 187.

Murad (Sultan, Şehzâde Sultan Ahmed'in oğlu), 34, 36$_{n\,59}$.

Murad (Han, Sultan; Emîr Han Oğlu), 113, 118, 124.

Murad Beğ (Bayındır'dan), 182, 183.

Murad Han (Sofracı, Kengerlü'den), 89, 90, 110, 169.

Murad Han (Menteşe Sultan Oğlu), 163.

Murad Han Sultan (Bayburdlu'dan), 195.

Murad Paşa (Kuyucu), 155, 170$_{n\,147}$.

Murad Sultan (Çepni), 194.

Murad Sultan, (Ak - Koyunlu Yakub Beğ Oğlu), 16, 23, 54.

Murad Sultan (Zû'l-kadr'dan), 94.

Murtaza Kulu Han (Türkmen, Meşhed beğlerbeğisi), 115, 119, 120, 121, 126, 127, 130, 135, 136, 146.

Murtaza Kulu Han (Biçerlü), 175, 182.

Murtaza Sultan (Şereflü'den), 129.

Mûsa (Söklen Oymağı Beği), 75, 76, 179.

Mûsa Beğ (Turgud Oğullarından), 51, 52$_{n\,110}$.

Mûsa Çelebi, 155$_{n\,94}$.

Mûsa Sultan, 182$_{n\,206}$.

Mûsa Sultan (Âcirlü'den), 102, 103, 105, 115$_{n\,18}$.

Mûsa Sultan (Türkmen), 94$_{n\,124}$, 102.

Muslihiddin (Boz Ok kadısı, Kara Kadı), 76.

Mustafa (Tekelü, Gazi Han'ın kardeşi), 91.

Mustafa (Gence havalisi beğlerinden), 188$_{n\,227}$.

Mustafa (bk. Köpek Sultan), 45, 58.

Mustafa (Tavil Ahmed'in oğlu), 170$_{n\,147}$.

Mustafa Beğ (Hersekzâde, Boz Ok Sancakbeği), 76.

Mustafa Beğ (Kazak'ın kardeşi) 92.

Mustafa Beğ (Kazaklar'dan), 200.

Mustafa Beğ (Varsak), 50.

Mustafa Halîfe (Kara Isalu Veli Halîfe'nin babası), 78.

Mustafa Han (Kengerlü), 164.

Mustafa Han (Şerefeddin Oğlu), 169.

Mustafa Mirza, 110.

Mustafa Paşa (Lala), 121, 122, 127, 131, 170.

Mustafa Sultan, 114.

Mustafa Sultan (Beğ, Afşar'dan), 98, 104.

Mustafa Sultan (Şereflü'den), 131.

Mustafa Sultan (bk. Keçel Şah Verdi Oğlu)

Mühelhil Bahadır, 104.

Mürşid Kulu Beğ (Tekelü), 170.

Mürşid Kulu Sultan (Cihargâv, Koçu-lu'dan), 166

Mürşid Kulu Sultan (Han, Ustacalu'dan), 114, 120, 126, 130, 131, 134, 135, 136, 137, 142, 143, 144, 147, 148, 150$_{n\,80}$, 161, 162, 163, 166$_{n135}$, 167, 173, 180, 182, 189.

Müseyyib Han (Şerefeddin Oğlu, Tekelü), 92, 115, 117, 118, 119, 123, 125, 128, 139, 140, 171, 172.

Müste'dam Sultan, 180.

Müşribî (Tekelü), 172.

N

Nadir Şah (Afşar), 191.

Nasuh Paşa, 155.

Nazar Ali Beğ (Söklen'den), 113, 179.

Nazar Sultan (Kazaklar'dan), 200.

Nazar Sultan (Ustacalu, Yüzbaşı Hasan'ın kardeşi), 89, 129, 131.

Necm-i Zenger (Emîr, Şah İsmail'in nâibi), 47.

Nefes Sultan (Sa'dlu), 198.

Nevruz Sultan (Emîr, Eberlü'den), 148, 157.

Nevruz Sultan (Kul takımından), 200.

Nidâî, 56$_{n\,112}$.

Niyaz Han (Mukaddem), 199$_{n\,260}$.

Nizamü'l - Mülk, 149.

Nohud Sultan (Musullu, Zülfikâr), 56$_{n\,112}$, 59, 101, 102, 103.

Nur Ali Halife (Rumlu, Şah İsmail'in halîfelerinden), 34, 35, 36, 39, 40$_{n\,69}$, 43, 143.

O

Oğlan Emet (Baba Süleyman'ın babası, Ustacalu'nun Çavuşlu obasından), 18, 27, 162.

Oğurlu Sultan (Celâyirlü), 157.

Olcaytu (İlhanlı hükümdarı, bk. Muhammed Hüdâbende), 9, 10, 62, 174.

Oruç Beğ (Bayat, bk. Don Juan), 159, 160.

Osman (Hz. Halîfe), 10, 79.

Osman Paşa (Vezir-i âzam), 138.

Osman Paşa (Özdemiroğlu), 86, 122, 123, 126.

Ö

Ömer (Hz. Halîfe), 10, 79.

Ömer Ağa (Osmanlı elçisi), 131.

Ömer Beğ (Musullu), 102$_{n\,181}$.

P

Perihan, 111.

Pervane Beğ (Korucubaşı, Tekelü), 60.

Pervendî (?) Aka, 86$_{n\,81}$.

Peygamber (bk. Hz. Peygamber), 8.

Peyker Beğ (Ziyad Oğullarından), 131, 132.

Peyker Halîfe (Kengerlü'den), 164.

Peyker Han (İğirmi Dört'den), 184, 188.

Peyker Lozdî (?) Halîfe (Cafer Sultan Oğlu), 131.

Pietro della Valle, 160, 179.

Pîr Bayram (Karamanoğlu Kâsım'ın Çeribaşısı), 51.

Pîr Budak Beğ (Han, Acem Irakı Vâlisi), 37$_{n\,61}$, 182.

Pîr Gayb Han (Ustacalu), 139, 140, 148, 165.

Pîr Hüseyin Beğ (Turgud Oğlu, bk. Hüseyin Beğ), 52, 81, 105.

Pîr Kulu (Kuli) Beğ (Afşar'dan), 89$_{n\,105}$, 100, 169.

Pîr Sultan Abdal, 69, 70$_{n\,37}$, 108.

Pîr Sultan Halîfe (Rumlu), 85.

Pîre (veya Pîr) *Beğ* (Şıracı başı), 36.

Pîre Muhammed Han (Ustacalu, Çavuşlu obasından), 89, 90, 113, 114, 117, 118, 119, 123, 124, 128, 130, 162, 163, 169.

Pîre Sinan, 130$_{n\,42}$.

Pîrî Beğ (Döğer'den), 183.

Pîrî Beğ (Kaçar), 21, 54.

Pîrî Beğ (Koçulu'dan), 90, 113, 166.

Pîrî Beğ (Okçu korucu, eşik ağası başı), 110, 128, 138.

Pîrî Beğ (Ramazan Oğlu, Adana hâkimi), 78.

Pîrî Beğ (Rumlu), 43.

Pîrî Beğ (Şamlu), 174.

Pulat Beğ (Emîr-i Âhur), 195.

R

Resûl Halîfe, 79.

Reşideddin (tarihçi), 149.

Rıza Kulu Beğ (Şamlu), 174.

Rıza Kulu Han, 6.

Roemer, H. R., 136$_{n\,56}$.

Rum Çakır-Oğlu, 185$_{n\,218}$.

Rüstem Beğ (Afşar), 98, 100, 132.

Rüstem Beğ (Karamanlu), 54.

Rüstem Beğ (Mahmud Beğ Oğlu, Uzun Hasan'ın torunu), 14, 16, 53, 54.

Rüstem Beğ (Şah İsmail'in mürîdi), 17.

Rüstem Sultan (Söklen'den), 179, 182$_{n\,205}$.

S

Sa'd Beğ, 198.

Sadeddin (Hoca, müverrih), 22, 38, 39.

Sâdıkî (kitabdâr, tezkire sahibi), 5, 56$_{n\,12}$, 103$_{n\,186}$, 144, 159$_{n\,99}$, 172, 174, 175, 182, 195.

Sadreddin (Şeyh), 6.

Sadreddin Han-ı Safevî 125.

Sadreddin Han (Ustacalu), 88, 110.

Safer Paşa, 174.

Safî (Şah Safî), 159, 161, 170, 173, 175, 176, 179, 188, 194, 196, 197.

Safî Kulu Han (Gürcü), 156.

Safiyüddin İshak (Şeyh, Erdebilî), 1.

Salur Kazan, 195.

Sâm Kethüdâ, $185_{n\,216}$.

Sam Mirza (Tezkire Sahibi, Tahmasb'ın kardeşi), 5, 48, 62, 65, 89, 90_{n107}, 93, 169, $183_{n\,207}$.

Sârım (Kürd emîrlerinden), 32, 46, 47.

Saru Ali Beğ (Tekelü, mühürdar; bk. Ali Beğ), 21, 22, 32, 46.

Saru Arslan (bk. Emîr Güne), 186.

Saru Han Beğ (Âcirlü'den), 176.

Saru Kaplan (bk. Kasım), 31.

Saru Lâçin, 113.

Saru Pîre (Ustacalu'dan, korucu başı), 36, 45, 46, 163.

Selim (Yavuz Sultan), 26_{n38}, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 50, 72, 73, 74, 80, $81_{n\,67}$, 82, 108.

Selim (Sarı, II. Selim), 80, $151_{n\,84}$.

Selim (Bektaş Han'ın oğlu), 189.

Selim Beğ (Han, Şemseddinlü'den), 179.

Selman (Vezir), 117, 128, 130, 134, 135, $150_{n\,80}$, 162.

Selman Han (Ustacalu, Şirvan beğlerbeğisi), 129, 130, 131, 134, 136, 137.

Serdar Beğ (Şamlu'dan, Ağzı Var'ın kardeşi), $37_{n\,61}$.

Sevündük (Sevindik) *Beğ* (Afşar'dan, korucubaşı), 95, 99, 136.

Seydî (Özer Oğlu Ahmed'in yeğeni), 78.

Seydî Ali Reis, $89_{n\,101}$, $96_{n\,140}$.

Seydî Beğ (Nişancı), 63.

Seyf Beğ, 106.

Seyyidî Ali (Kazak), 53.

Seyyid Muhammed Kemûne, 36.

Seyyidî Sultan (Hınıslu), 196.

Seyyid Şerif (Mîr), 36.

Sinan Bey (veya Paşa, Şehzâde Ahmed'in Lalası; Yular kısdı), 35.

Sinan Paşa (Cağaloğlu), 131, 168, $170_{n\,147}$, $199_{n\,260}$.

Sincâb Sultan, 100.

Sofiyân Halîfe (Rumlu'dan), $33_{n\,53}$, 43, 85.

Sofu Halil Beğ (bk. Halil Beğ), 55, 102, 103.

Sofu Oğlu Ahmed Sultan (Kirman Vâlisi, bk. Ahmed Sultan), 46, 59.

Sofu Oğlu Mahmud Han, 90, 120.

Solağ (Solak) Hüseyin (Çuha Sultan'ın torunu, Tekelü'den), 92, 113, 115, 139, 169, $170_{n\,147}$.

Suhrab Halîfe, 104, 182.

Sultan Ahmed Mirza, 100.

Sultan Ali Beğ (Câkirlü, Erdebil Vâlisi), 17.

Sultan Ali Mirza (bk. Ali Mirza), 36, 56, 98.

Sultan Hanım, $182_{n\,206}$.

Sultan Hüseyin Han (Tavacı başı), $94_{n\,124}$, 118. 120, 125, 127, 128.

Sultan Mahmud Han (Emîr Han'ın Oğlu), 182.

Sultan Murad (Ak-Koyunlulardan, bk. Murad), 54.

Susenî Beğ, 183.

Süleyman (Kanunî Sultan, bk. Kanunî), 38, 41, $55_{n\,112}$, $56_{n\,112}$, 62, 64, 65, 66, 67, 75, 78, 80, 81, 91, 97, 103, 104, 203.

Süleyman (Ustacalu), 162.

Süleyman Beğ (Bayat'dan), 106.

Süleyman Beğ (Biçen Oğlu), 14, 53.

Süleyman Beğ Çelebi, 98, 104.

Süleyman Beğ (Fars Vâlisi), 49.

Süleyman Beğ (Ustacalu Muhammed Han'ın kardeşi), 40, $45_{n\,83}$.

Süleyman Fakih (Budaközü'lü), 78.

Süleyman Halîfe, 94, 104, 182.

Süleyman Sultan (Rumlu), 85.

Süleyman Sultan (Şekem Oğlu), 98.

Ş

Şâdî Beğ, 96.

Şâdî Paşa (Sivas beğler beğisi), 73, 76_{n51}.

Şah Abbas (bk. Abbas), 49.

Şah Ali (Sultan Murad'ın adamlarından), 35_{n58}.

Şah Ali (Van muhafızı, Çepni), 66.

Şah Ali Beğ (Bayat'dan), 193_{n232}.

Şah Ali Beğ (Karınca Oğlu), 136.

Şah Ali Mirza (Ustacalu), 129, 162.

Şah Ali Sultan, 104.

Şah Ali Sultan (Hüdabendelü), 174.

Şah Ali Sultan (Ustacalu), 88.

Şah Bende Han, 182.

Şah Budak Sultan, 182.

Şah İsmail (bk. İsmail), 39, 40.

Şah Kubad (Tekelü, Çuha Sultan'ın Oğlu), 60.

Şah Kulu (Baba, Şeytan Kulu; Hasan Halîfe Oğlu), 12, 27_{n38}, 32, 33, 34, 36, 46, 47, 59.

Şah Kulu (Halîl Han'ın Oğlu), 132, 133.

Şah Kulu (Sultan Murad'ın adamlarından), 35_{n58}.

Şah Kulu (Ağa) *Beğ*, 97.

Şah Kulu Beğ (Sultan, Halîfetü'l-hulefâ, Rumlu'dan), 138, 142, 143, 144.

Şah Kulu Halîfe (Zû'l-kadr, mühürdar; Kavurgalu'dan), 95, 96, 99_{n167}, 139, 178.

Şah Kulu Han (İskender Han'ın unvanı), 133.

Şah Kulu Han (İsfahan, Pürnek), 104, 113.

Şah Kulu Sultan, 182.

Şah Kulu Sultan (Beğ, Keçel Şah Verdi Oğlu), 86, 88, 90.

Şah Kulu Sultan (Emîr Han'ın kardeşi), 140.

Şah Kulu Sultan (Han, Afşar), 99, 146, 188, 190.

Şah Kulu Sultan (Karınca Oğlu, Mâhi Fakihlü'den), 90, 126, 131, 166.

Şah Kulu Sultan (Piyâde), 140.

Şah Kulu Sultan (Yeğen Oğlu), 90, 113, 114, 118, 127.

Şah Kulu Sultan (Zû'l-kadr, Safevî elçisi), 131, 141.

Şah Nazar Sultan (Tekelü'den), 167. 170.

Şah Ruh Beğ (Afşar'dan), 56.

Şah Ruh Beğ (Dulkadırlı Alâüddevle Oğlu), 19, 29, 31, 49.

Şah Ruh Han (Zû'l-kadr, mühürdar), 98, 118, 124, 126, 129, 130, 135, 138.

Şah Safî (bk. Safî), 199.

Şah Şüca (Şüca Beğ), 104, 115.

Şah Veli (Boz Ok'lu âsî), 73, 74, 75, 76_{n51}.

Şah Veli Halîfe (Zû'l-kadr), 142.

Şah Veli Sultan (Celâyirlü), 157.

Şah Verdi (Söklen Oğullarından), 178_{n187}.

Şah Verdi (Yeğen Oğlu), 134.

Şah Verdi Beğ (Bayburdlu'dan), 195.

Şah Verdi Beğ (Kengerlü'den), 164.

Şah Verdi Beğ (Ustacalu), 161.

Şah Verdi Halîfe, 139.

Şah Verdi Halîfe (Beğ, Söklenoğlu), 95, 113.

Şah Verdi Halîfe (Şamlu), 174.

Şah Verdi Sultan (Çepni), 131.

Şah Verdi Sultan (İnallu), 142.

Şah Verdi Sultan (Ziyad Oğlu), 97, 98, 145.

Şehin Şah (II. Bâyezid'in Oğlu, Karaman Vâlisi), 34.

Şeh Suvar Beğ (Dulkadıroğlu), 75.

Şeh Suvar Oğlu Ali Beğ (bk. Ali Beğ), 49, 75.

Şemhal Sultan (Han, Çerkes), 111, 112.

Şemseddin-i Isfahanî, 149.

Şemsi Han (Kazaklar'dan), 200

Şerefeddin Beğ (Tekelü), 46.

Şerefeddin Beğ (Üveys Sultan Oğlu), 91, 92.

Şerefeddin Oğlu Muhammed Sultan (bk. Muhammed Sultan), 59, 60, 172.

Şeref Han (Şeref Beğ, Bidlis hâkimi, Şerefnâme yazarı), 69, 96, 102_{n181}, 108, 140, 177, 188, 195.

Şeybek Han (bk. Muhammed Şibanî Han), 31, 56.

Şeyh Ali Sehl-i Isfahanî, 36_{n59}.

Şeyh Cafer (bk. Cafer), 7.

Şeyh Cüneyd (bk. Cüneyd), 1.

Şeyh Hasan (Celâyir, bk. Hasan), 4.

Şeyh Sadreddin (bk. Sadreddin), 6.

Şeyh Şah (Şeyh İbrahim, Şirvanşah Ferruh Yesar Oğlu), 21.

Şeytan Kulu (bk. Şah Kulu), 12.

Şikârî, 51, 52.

Şikârî Sultan (İspirlü'den), 195.

Şir Hüseyin, 95.

Şirvan Şah (bk. Halilullah), 11.

T

Taceddin Ali Şah, 149.

Taceddin Beğ (Osmanlı Kumandanı), 35_{n58}.

Taceddin Beğ (Ustacalu), 46, 59.

Tâclu Hanım (Şah İsmail'in karısı), 55_{n110}, 101.

Tahmasb (Şah), 7, 32, 39_{n68}, 50, 51, 55, 57, 58_{n2}, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 73_{n42}, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112 113, 116, 118, 121, 123, 136, 139, 151_{n84}, 153, 162, 163, 164, 165, 166, 169, 172, 176, 182_{n203}, 186, 187, 193, 201.

Tahmasb Kulu Han (Araşlu Afşarından), 188, 189, 190, 191.

Tahmasb Kulu Han (Emîr Güne Oğlu), 184, 187.

Tahmasb Kulu Sultan (Muhammed Sultan Oğlu), Şâdî Beğlü), 157, 174, 181, 182.

Taki Beğ (Ustacalu'dan), 58.

Tatar Sultan (Muhammed Han Oğlu), 91.

Tatı Oğlu (Ali Sultan), 95.

Tatı Oğlu Şah Beğ, 118.

Tatı Oğlu Şah Ruh Han, 120.

Tavil Ali, 155.

Tebbet (?) Ağa, 96.

Tebbet Oğlu Şah Kulu Sultan, 120.

Timur (Gürgân), 6, 7, 72.

Timur Han (Sultan, Kengerlü'den; Kirman Vâlisi), 89, 90, 108, 164.

Tiz Rev Sultan (Mukaddem), 129.

Tokmak Han, 113, 114.

Tokmak Muhammedî Sultan (Han, Ustacalu), 119, 121, 122, 136.

Toykun Beğ, 97.

Toz Koparan (bk. Pîrî Beğ, Kaçar), 54.

Tuğrul Beğ (Selçuklu hükümdarı), 8.

Turabî Beğ (Türkmen), 195.

Turgud (Dorgud) Oğlu, 105.

Turhan Gencei, 6. 151_{n84}

Türkmen Ali (Erzincanlı), 71_{n39}.

U

Ubeyd Han (Özbek hükümdarı), 59, 85.

Uğurlu Mehmed (Uzun Hasan Oğlu), 16, 28.

Uğurlu Sultan (Çepni), 194.

Ulama (Han, sonra Paşa; Yavuz Oğlan), 32, 33_{n52}, 59, 61, 62, 64, 92, 95, 96.

Ulaş Beğ (Ustacaoğlu Muhammed Han'ın kardeşi), 37, 39, 40, 45_{n83}, 162.

Ulu Han Sultan, 174.

Uluğ Han Beğ, 106.

Ustaca (veya Usta Hacı), 44, 55_{n83}, 162.

Ustaca Oğlu Muhammed Han (bk. Muhammed Han), 24, 30, 45.

Uzun Ahmed Paşa, 192.

Uzun Hasan Beğ (Ak-Koyunlu Hükümdarı), 10, 11, 14, 16, 30, 38, 49, 53, 55, 102, 159_{n101}.

Ü

Ürkmez Sultan, 95.

Üveys Beğ (Boz Ok Vâlisi, Ali Beğ Oğlu), 73.

Üveys Sultan, 91.

V

Veled Han (Dulkadırlı, Ali Beğ Oğlu), 71_{n39}.

Veli Beğ (Hârun Âbâd hâkimi), 92_{n113}.

Veli Beğ (Rumlu), 159_{n100}.

Veli Beğ (Şereflü'den), 165, 169.

Veli Beğ (Ulama'nın kardeşi), 62.

Veli Beğ (Yasavul başı), 89.

Veli Can (Tekelü, Nahcivan Sancak beği), 62.

Veli Can Beğ (Han, Türkmen), 36, 141.

Veli (Deli) Dündar (Dulkadırlı beğzâdelerinden), 78.

Veli Fakih (Orta Pâre'den), 79.

Veli Halîfe, 86, 126, 127, 128.

Veli Halîfe (Şamlu'nun Avcı Obasından), 93, 175.

Veli Halîfe (Kara İsalu'dan), 78.

Veli Han (Afşar, Kirman Vâlisi, korucubaşı), 120, 135, 141, 146, 188, 189, 190, 191.

Veli Han (Beğ, Tekelü), 135, 137, 139, 170.

Veli Han (Kalkancı Oğlu), 181.

Veli Han (Şereflü'den), 90.

Veli Kulu Beğ (Şamlu'dan), 151_{n84}, 152.

Veli Sultan (Şerefeddin Oğlu), 92.

Veli Sultan (Han, Zü'l-kadr, Çarhacı başı), 95, 118, 119, 120.

Y

Yâdigâr (Muhammed Tarhan), 102, 104.

Yahya (Kazvinli), 24_{n35}.

Yahya Paşa, 30.

Yahya Pehlivan (Sultan Murad'ın adamlarından), 35_{n58}.

Yakub (İbrahim Han Oğlu, Kirman Vâlisi), 94, 100, 180.

Yakub Beğ (Afşar), 99, 102_{n181}.

Yakub Beğ (Sultan, Ak-Koyunlu hükümdarı), 13, 14, 16, 30, 54.

Yakub Han (Zü'l-kadr), 189, 196.

Yakub Mirza (Sultan, Çayan Sultan'ın torunu), 90_{n107}, 96, 169.

Yakub Paşa (Rûm beğlerbeğisi), 77.

Yapa Oğlu Emîr Şah Beğ, 52_{n100}.

Yar Ali Sultan (Bayat'dan), 193.

Yaraş Beğ (Nur Ali Halîfe'nin adamlarından), 39.

Yavuz Oğlan (bk. Ulama), 59.

Yeğen Sultan (Beğ, Tekelü'den, 32, 37_{n61}, 46.

Yeğen Sultan (Afşar), 100, 133.

Yeğen Şah Kulu Sultan, 114, 120, 126.

Yol Aldı Ağa (Hacılar Obasından), 95.

Yol Kulu Beğ (Şamlu), 96, 177.

Yular Kısdı Sinan Beğ (bk. Sinan Beğ), 35.

Yusuf (Kirman Vâlisi Yakub'un kardeşi), 100.

Yusuf Beğ (Ak-Koyunlu, Uzun Hasan'ın torunlarından), 16.

Yusuf Beğ (Kemah Kumandanı, Varsak), 39, 50.

Yusuf Beğ (Ustacalu), 169.

Yusuf Halîfe, 98.

Yusuf Han (Sultan, Kulu Beğ Oğlu; Afşar'dan), 146, 148, 184, 188, 189, 190, 191.

Yusuf Han (Kul takımından), 194.

Yusuf Han (Urumlu), 160_{n106}.

Z

Zâl Beğ, 110.

Zehr-i Mâr Sultan, 190, 191.

Zekeriyya (Ez..ir, Kilid-i Âzerbaycan, Şah İsmail'in veziri), 21.

Zeynel (Sultan Murad'ın adamlarından), 35_{n58}.

Zeynel (Ak-Koyunlu Uğurlu Mehmed oğlu), 28, 29.

Zeynel Beğ (İbrahim Han'ın Oğlu), 94.

Zeynel Han (Beğdili'den, Reyy Vâlisi), 171, 173.

Zeynel Han (Şamlu'dan), 48, 98.

Ziyad Beğ (Kaçar hânedanının atası), 54.

Ziyad Oğlu, 104.

Zülfikâr (bk. Nohud Sultan), 56_{n112}.

Zülfikâr Han (Karamanlu), 194.

Zünnun Beğ (Dulkadır Oğullarından), 73, 76_{n51}, 77.

Zünnun Oğlu (Hisar Beğlü Oymağından, Zünnun Beğ Oğlu, âsî), 77, 179.

II — EL (KAVİM), OYMAK, BOY, DEVLET VE HÂNEDAN ADLARI

A

Abdüllü Obası, 137, 173, 175.

Acem Tâcirleri, 40.

Acem Türkmenleri, 160_{n106}, 186.

Âcirlü (ler), 52, 105, 173, 176.

Afganlı (lar), 149, 156.

Afşar (Avşar) lar, 24, 36, 56, 57, 60, 83, 95, 98, 99, 100, 115, 118, 120, 132, 135, 145, 146, 148, 160, 172, 188, 190, 191, 192.

Ağaç - Eri (ler), 5.

Ağca Koyunlu, 72, 77, 98_{n159}, 184, 186.

Ağcalu, 72, 180, 184, 187.

Ahmedler (oymak), 153.

Ahmedlu, 198.

Ak - Baytlar (bk. Öz Bayatlar), 106, 193.

Ak - Koyunlu(lar), 4, 5, 10, 11, 14, 15, 16, 18, 21, 23, 27_{n38}, 29, 39, 49, 53, 54, 57, 82, 101, 103, 106, 119, 129, 132, 152, 183, 188, 193, 201, 203.

Ak - Koyunlu Beğleri, 24, 44_{n81}.

Ak - Koyunlu Devleti, 3, 13, 182, 202.

Ak - Koyunlu hânedanı, 14, 62.

Ak - Koyunlu Oymağı, 24_{n37}.

Ak - Koyunlu Oymakları, 55.

Ak Koyunlu Türkmenleri, 56_{n112}.

Ak - Koyunlu Ulusu, 3, 53, 55, 56.

Alpavut, 106, 197.

Alplu Afşarı, 142, 190, 191, 192.

Amasya Yörükleri, 77.

Anadolu Kızılbaşları, 69.

Anadolu Kızılbaş Türkleri, 2, 22, 69.

Anadolulu Kızılbaşlar, 108.

Anadolulu Kızılbaş Türkler, 201.

Anadolulular, 12, 13, 15, 17, 20, 21, 28_{n38}.

Anadolulu Müridler, 13, 17.

Anadolulu Sofular (müridler), 13, 18.

Anadolulu Türk Oymakları, 72, 201.

Anadolulu Türk Unsuru, 201.

Anadolu'nun Ayağı Çarıklı Türkleri, 32.

Anadolu Selçukluları, 4.

Anadolu Türkleri (Anadolulu Türkler), 1, 3, 7, 10, 19, 22, 25_{n38}.

Annâzoğulları, 2.

Arabgirlü (ler), 50, 51, 104, 173, 176, 177.

Araşlu, 100, 141, 146, 188, 190, 191.

Âsayişlu, 160.

Avcı Obası, 135, 173, 175.

Ayrımlu, 160_{n106}.

B

Baharlu, 107, 129, 182_{n205}.

Balabanlu, 177_{n183}.

Baraclu, 160.

Batı Türkleri, 6.

Bayat (lar), 55, 56_{n112}, 106, 139, 142, 148, 157, 160, 172, 192, 193.

Bayburdlu (lar), 18, 20, 21, 107, 160, 194, 195.

Bayındır, 183.

Bayındır Beğleri (Ak - Koyunlular), 27_{n38}.

Bayındırlı Emîrleri (Ak - Koyunlular), 53.

Beğdili, 154, 171, 172, 173.

Biçerlü, 173, 175.

Bişanlu (Dokuz) Oymağı, 77.

Bozcalu (lar), 52, 105, 160, 169.

Boz Ok'lar (Oğuz kolu), 72, 95.

Boz Oklular (Boz Ok bölgesi halkı), 76.

Boz Ok Oymakları, 72.

Boz Ulus, 119, 173, 186.

C

Câkirlü (ler), 2, 17, 132, 197.

Camuslu, 178, 181.

Celâli (ler), 74, 154, 155, 170_{n147}.

Celâyir (ler), 4, 129, 157.

Cerid, 196.

Cerid Sil Süpür, 196.

Cevanşir, 157, 198, 199, 200.

Ç

Çağataylar (Babürlüler), 3, 4, 93, 105, 108, 152, 156, 157, 203.

Çağatay Devleti, 152.

Çağatay Oymakları, 157.

Çağatay Ulusu, 193.

Çanağı (mülhidlerden), 73.

Çavuşlu Obası, 18, 129, 131, 141, 147, 157, 160, 162.

Çayanlu Oymağı, 44_{n80}.

Çekenî Oymağı (Kürd), 136.

Çemişkezeklü (ler), 53, 160, 180_{n200}.

Çepni (ler), 50, 66, 80, 82, 104, 131, 157, 194.

Çerkes (ler), 11, 68, 112_{n8}, 148, 156.

Çiçeklü Obası, 49, 72, 77, 178, 181.

Çukur - Ova Türkleri, 5.

Çungar Oymağı, 73.

D

Damlu Obası, 162, 167.

Danişmendli Türkmeni, 200_{n265}.

Dankaralu, 123.

Demircülü, 180.

Dokuz Oymağı (bk. Bişanlu), 77.

Döğer, 183.

Dönük Kazaklar, 200.

Dulkadır eli (Zû'l-kadr, Dulkadırlu), 15, 18, 19, 30, 48, 178, 186, 187, 192.

Dulkadır(lı) Beğliği, 49, 71_{n39}, 72, 75, 77.

Dulkadırlı hânedanı, 76_{n51}.

Dulkadırlılar (bk. Dulkadır Oğulları), 29, 30, 31, 49, 77, 78.

Dulkadırlı Oymakları (Boz Ok'da), 72.

Dulkadırlu (lar) (bk. Zû'l-kadr, Dulkadır eli), 15, 21, 22, 24, 37, 48, 83, 120, 139, 180.

Dulkadır Oğlu (oğulları), 23, 25, 28, 30, 65, 73, 179.

E

Eberlü Obası (Afşarı), 139, 157, 190, 191.

Ekrad ve Elvâr (Kürdler ve Lurlar), 133.

Erdebilliler, 12.

Erdebil Şeyhleri, 22, 26_{n38}, 138.

Ermeni (ler), 148, 156.

Eşerlü Obası, 46_{n84}, 168_{n145}.

Etrâk (bk. Türkler), 5.

Eymür oymağı, 95, 140, 178, 180, 181.

F

Fars (lar) (İranlılar), 5, 25, 202.

G

Garîbler (Osmanlı kapıkulu atlı sınıfının bir bölüğü), 83.

Gariblü, 82.

Gerempâ, 89, 90.

Gerıeylü, 108, 157.

Göçebe Türkler, 10.

Gökçelü, 198.

Göklen, 178_{n187}.

Gölegîr (Dânişmendli Türkmeninden), 200_{n265}.

Gözü Büyüklü, 142, 160, 162, 168.

Gûriyan, 120.

Gûrlular, 133.

Gündüzlü (Afşarı), 188, 190, 191.

Gürcü (ler), 69, 91, 107, 110, 122, 126, 148, 156, 184, 200.

H

Hacılar Obası, 72, 94, 178, 180, 181.

Haleb Türkmenleri, 47, 50, 52, 71, 172, 173, 174, 176, 185, 187, 190, 191, 193, 196.

Halîfe (ler. Şi'î halifeleri), 12.

Hamidoğulları, 32.

Harmandalu, 160, 172, 174_{n161}, 200_{n265}.

Hazar Ötesi Türkmenleri, 6, 151, 202.

Hınıslu (lar), 24, 53, 105, 195, 196.

Hisar Beğlü, 72, 76, 77.

Horasan Afşarı, 133.

Hüdabendelü, 173, 174, 175.

I

Iğirmi Dört (Yirmidört), 119, 183, 184, 188.

Ilhanlı Devleti, 3.

Ilhanlı İmparatorluğu, 4.

Ilhanlı (lar), 4, 9, 23, 62, 129, 148.

İmanlu Afşarı, 174, 188, 190, 192.

İnallu, 128, 139, 142, 160, 172, 173, 174.

İranlı (lar), 3, 8, 22, 121_{n28}.

İran Selçukluları, 3, 4, 203.

İran Türkleri, 6, 151, 202.

İsmail Hacı Oğulları, 9.

İspirlü (ler), 107, 160, 183, 195, 200.

İtalyan Seyyahları, 42, 45_{n82}.

K

Kaçar (lar), 12 21, 22, 37_{n61}, 53, 54, 57, 83, 96, 97, 119, 121, 132, 145, 148, 156, 160, 175, 180_{n198}, 183, 184, 185, 186, 187, 188.

Kaçarlı Oymağı, 185_{n218}.

Kafkas Kavimleri, 13.

Kara Bacaklu, 160.

Karabağlılar, 153.

Karabağ Türkmenleri, 198.

Kara Bayatlar, 136, 157, 193.

Kara Börk'ler, 121.

Karaca Dağ Türkleri (Karaca Dağlılar), 12,15, 153.

Karacalu Oymağı, 77, 176_{n175}.

Kara Çomaklu, 160.

Kara Gözlüler, 196_{n250}.

Kara Hisarlu, 166.

Kara İsalu Kızılbaşları, 78.

Kara - Koyunlu (Otuz İki'den), 198.

Kara - Koyunlu (lar), 2, 3, 4, 5, 7, 10, 11, 18, 53, 54, 61_{n10}, 101, 105, 106, 107, 129, 160, 201, 203.

Kara - Koyunlu Ulusu, 182_{n205}, 197, 198.

Karalu, 200_{n265}.

Karamanlular, 12, 21, 22, 54, 55, 57, 106, 107, 119, 132, 157, 160, 183, 193, 194, 199.

Karaman Oğulları, 51, 52.

Karasarlu, 162, 166.

Karataşlılar, 157.

Kara Tatarlar, 7, 19, 72.

Kara Ulus, 201.

Kaşıkçı (lar), 200_{n265}.

Kavurgalu, 94_{n130}, 141, 178, 181.

Kazaklar (Ak - Koyunlu Oymaklarından), 55, 153, 154, 183, 199, 200.

Kazaklu Obası (Türkmen), 36.

Keçeciler (mülhidlerden), 73.

Kengerlü, 89, 113, 131, 141, 161, 162, 164.

Kerâmetlü, 138, 173, 176.

Kerempâ (bk. Gerempâ), 162, 165.

Kıçlu, 162, 167.

Kırıklu, 160.

Kırklu, 191.

Kızılbaş askeri (ordusu), 20.

Kızılbaş beğleri, 50, 62.

Kızılbaş boyları, 60.

Kızılbaş Çepniler, 66.

Kızılbaş devleti, 40.

Kızılbaş emîrleri, 62, 66.
Kızılbaşlar, 1, 20, 22, 23, 25, 27_{n38}, 29, 30, 34, 35, 36, 39, 43, 49, 50, 55, 62, 65, 73, 76, 79, 80, 82, 112, 121, 122, 123, 125, 130, 133, 149, 150, 152, 155, 156.
Kızılbaşlık faaliyetleri, 79.
Kızılbaş Oymakları, 56, 145.
Kızılbaş Türkler, 2, 6, 8, 22, 69, 152, 158, 202.
Kızıl Kocalu, 72.
Kızıllu, *162*, 167.
Koçulu, 162, 166.
Koyla Hisarlu, 158.
Koyun Erilü, 160.
Kûh Gilûye Afşarları, 191.
Kûh Giyulu, 160.
Kürd Emîrleri, 32.
Kürd Hânedanları, 2.
Kürd (ler), 1, 2, 31, 53, 56_{n112}, 87, 96, 108, 133, 149, 155, 156, 158, 177, 188, 195.

L

Lekler, 156.
Lezgi, 121.
Lurlar, 109, 132, 133, 149, 156, 158.

M

Macarlar, 75.
Mâhi Fakihlu, 162, 166.
Mahmudlu, 160.
Memlûkler 30, 38, 40.
Mes'udlu, 77.
Mervânî Kürdleri, 2.
Mevalî, 183.
Moğollar, 4, 7, 9, 10, 65, 76, 83, 149, 157.
Moğol - Türk kümesi, 4.
Muhammed-i Keçecî Ailesi (Tebrizli), 21.
Mukaddem Oymağı, 154, 198, 199.
Musullu (lar), 29, 30, 48, 55, 57, 101, 115, 121, 125, 129, 182.
Mülhidler, 73, 74, 79.

N

Nılkaz (Nilkas), 173, 177.

O

Oğuz (lar), 6, 8, 72.
Oğuz beğleri, 195.
Oğuz boyları, 173.
Oğuz (Türkmen) eli, 202.
Oğuz (Türkmen) kavmi, 151.
Ohlu (Oklu) oymağı, 87.
On İki İmam, 10.
Orta Pâre (Ulu Yürük'ten), 44_{n80}, 79.
Oryat (Oyrat ?), 160.
Osmanlı (lar), 5, 6, 12, 22, 23_{n34}, 25, 26, 30, 31, 34, 35, 37, 38, 39, 47, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 71, 75, 81, 83, 90, 91, 92, 95, 103, 105, 108, 109, 121, 122, 126, 127, 136, 138, 140, 144, 146, 147, 152, 156,

165_{n130}, 174, 179, 182_{n205}, 183, 184, 187, 189, 192, 195, 196, 198, 199, 200, 203.
Osmanlı askerleri, 34.
Osmanlı Devleti, 34, 68, 80, 130, 153, 154.
Osmanlı hâkimiyeti, 33.
Osmanlı hükümdarları, 40, 203.
Osmanlı Kuvvetleri, 32, 38, 66, 132.
Osmanlı Müellifleri, 13, 25_{n38}, 28, 30, 36, 39.
Osmanlı Ordusu, 36, 39, 62, 63, 65, 67, 75, 76.
Osmanlı - Safevî harbi, 86.
Osmanlı Tebaası, 19.
Osmanlı Türkleri, 202.
Otuz İki (Oymak), 119, 131, 153, 157, 183, 198, 199, 200.
Ozan Oymağı, 198.

Ö

Ördekli Obası, 182.
Öz Bayatlar (Bayat-i Mutlak veya Ak-Bayatlar), 106, 193.
Özbek (ler), 24_{n36}, 31, 48, 52_{n105}, 54, 91, 96, 98, 145, 147, 152, 158, 163, 164, 203.
Özbek hanları, 4.
Özbek hükümdarları, 203.
Özer Oğulları, 78.

P

Peyklu, 160.
Pürnek (ler), 16, 55, 101, 115, 119, 120, 129, 182.

R

Ramazan Oğlu (Oğulları), 78.
Revâdî Kürdleri, 2.
Rumlu (lar), 17, 18, 20_{n32}, 21, 22, 33_{n53}, 34, 35, 36, 39, 42, 43, 57, 59, 60, 83, 85, 86, 87, 118, 119, 123, 143, 144, 157, 158, 159, 160, 183, 193.
Rûm Yiğitleri (Anadolulu gençler), 71.

S

Sa'dlu (lar), 105, 106, 129, 183, 198.
Safevî (ler), 3, 4, 5, 6, 10, 11, 18, 19, 21, 22, 29, 30, 31, 34, 36_{n59}, 38, 47, 48, 49, 50, 53, 55, 64, 66, 67, 101, 106, 107, 108, 111, 115, 116, 121, 122, 126, 127, 141, 182, 192.
Safevî devleti, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 12, 13, 15, 19, 22, 26_{n38}, 30, 32, 37, 40, 41, 42, 52, 53, 57, 65, 67, 68, 72, 129, 144, 145, 149, 154, 171, 187, 193, 195, 201, 202, 203.
Safevî kızılbaş boyları, 183.
Safevî kızılbaş topluluğu, 53.
Safevî kızılbaş Türkler, 202.
Safevî müellifleri, 73_{n42}.
Safevî müridleri, 20.
Safevî müverrihleri, 39.
Safevî Ordusu, 36.
Safevî Şeyhleri, 68.
Safevî tarîkatı, 6, 7.
Safevî Türk emîrleri, 151.
Safevî Türkleri, 202, 203.
Saru Halillü (Söklen'in bir obası), 72, 178_{n187}.

Sarulu Cemaati (mülhidlerden), 61, 80.

Saru Solaklu, 160.

Saru Şeyhlü, 49, 178, 181.

Sâsânîler, 3.

Sayın Hanlı Türkmenleri (bk. Hazar Ötesi Türkmenleri), 157, 202.

Selçuklu (lar), 2, 7, 8, 32_{n50}, 34, 172, 182_{n206}.

Selçuklu devleti, 149.

Selçuklu devri, 5.

Selmanlu, 200_{n265}.

Sermayelü, 200_{n265}.

Sevgülen (bk. Söklen), 178_{n187}.

Sil - Süpür, 154, 196, 197.

Sofular (Safevî müridleri), 14.

Sofular (oymak), 162, 166.

Sofu Oğulları, 166_{n135}.

Söklenler (Sevgülen?), 72, 75, 76, 95, 178, 179.

Söklen Oğulları, 178_{n187}.

Sulduz, 129.

Sultan-ı Rûm (Osmanlı hükümdarları), 203.

Süğlün, 178_{n187}.

Sünnî (ler), 2, 9, 12, 13, 24, 38, 79.

Sünnî Türk Oymakları, 72.

Ş

Şâdi Beğlü, 96_{n141}, 145, 181.

Şahı Seven (Şahsevenler), 111, 154, 173.

Şam Bayadı (Türkmenleri), 72, 134, 184, 187.

Şamlu (lar), 15, 17, 18, 19, 20_{n32}, 21, 22, 32, 36, 37_{n61}, 40, 47, 48, 51, 57, 58, 59, 60, 62, 64, 82, 83, 93, 104, 105, 114, 116, 117, 118, 120, 124, 126, 127, 128, 129, 135, 137, 139, 140, 142, 144, 145, 157, 160, 169, 172, 173, 174, 176, 177, 178.

Şeddadî kürdleri, 2.

Şemseddinlü, 153, 178, 179, 181, 199.

Şerefeddin Oğulları, 171.

Şereflü Obası, 58, 129, 131, 161, 162, 165.

Şeyhler Obası, 163.

Şeyhlü Obası, 45.

Şi'î (ler), 8, 10, 13, 50, 78, 81.

Şi'î Safevî devleti, 68.

Şi'î Türkler, 72.

Şirvan askerleri, 21.

Şirvan beğlerbeğiliği, 130.

Şirvanşahlar, 121.

T

Tâcik (ler), 5, 47, 135, 149, 150.

Tâcikân (Tâcikiyye), 5.

Tâliş (ler), 12, 13, 21, 22, 142.

Tat'lar (Farslılar), 5, 150, 202.

Tatarlar (Moğol kalıntısı), 76.

Teke Etrâki, 27_{n38}.

Tekelü (ler), 12, 18, 21, 31, 32, 33, 34_{n56}, 46, 47, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 64, 81, 83, 84, 85, 87, 90,

92, 113, 115, 116, 117, 118, 120, 126, 127, 128, 131, 133, 134, 135, 137, 139, 140, 142, 144, 160, 169, 170, 171, 183.

Telli Kaçar (oymak), 185_{n218}.

Terekeme, 198.

Timurlular, 7.

Trabzon Rum devleti, 10.

Turgudlu (lar), 18, 51, 105.

Turgud Oğulları, 51, 52.

Türkler, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 18, 34, 72, 83, 87, 133, 147, 149, 150, 151, 154, 156, 188, 198, 201, 202.

Türk beğleri, 5.

Türk budun, 7.

Türk emîrleri, 47.

Türkiye Türkleri, 202.

Türk Memlûkleri, 2.

Türk Oymakları (İran'da), 4, 5, 65, 201.

Türkmen (ler), 6, 8, 10, 19, 36, 38, 55, 81, 101, 103, 108, 115, 116, 117, 119, 120, 122, 126, 127, 128, 131, 134, 135, 137, 139, 140, 142, 146, 150, 156, 160, 169, 182.

Türkmenler (bk. Hazar ötesi Türkmenleri), 6.

Türkmen Oymakları, 49, 176_{n173}, 185_{n218}.

Türkmenleşmiş Kara Tatarlar, 7.

U

Ulaş boyu, 78.

Ulu Yörük, 44, 50, 73, 79, 161, 165, 186.

Usalu Afşarı, 139, 146, 190, 191.

Ustacalu (lar, Ustaclu), 17, 18, 19, 20_{n32}, 21, 27, 28_{n38}, 36, 37, 42, 44, 45, 46_{n84}, 48, 55, 57, 58, 59, 60, 82, 83, 87, 88, 89, 90, 109, 110, 111, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 134, 135, 137, 139, 140, 142, 143, 144, 147, 148, 160, 161, 163, 164, 168, 169, 172, 173, 183.

Ustacalu ailesi, 162.

Uyratlar, 4.

V

Varsak (lar), 18, 39, 49, 50, 58, 104.

Y

Yaka Türkmenleri (bk. Hazar Ötesi Türkmenleri), 87, 88, 93, 157, 193_{n233}, 202.

Yazır boyu, 157.

Yeniçeriler, 41_{n72}.

Yeniçeri Ocağı, 37, 148.

Yeni İl (Türkmenleri), 168, 186, 187.

Yıva (yuva) boyu, 119, 145, 184, 187.

24 Oğuz boyu, 50.

Yörükân-ı Büzürk (bk. Ulu Yörük), 44_{n80}.

Z

Zenûzîler, 156.

Ziyad Oğulları, 54, 97, 119, 131, 145, 183, 184.

Zü'l-kadr (bk. Dulkadırlu ve Dulkadır eli), 18, 21, 22, 24, 37, 48, 49, 57, 58, 60, 62, 94, 95, 96, 107, 115, 120, 135, 140, 141, 145, 148, 160, 169, 178, 179, 180, 181, 190.

III. YER ADLARI

A

Âbiverd, 157, 167, 190, 191.

Acem Irak'ı, 37_{n61}, 57, 62, 103, 115, 137, 145, 146, 147, 157.

Adana, 50, 71_{n39}, 78.

Âdilcevaz, 67, 165.

Afyon, 186.

Ağcakale, 196.

Ahıska, 180, 200.

Ahlat, 66, 67, 185_{n218}.

Ahur (Ahır) Konalar, 185.

Akdağ, 79, 178.

Ak - Koyunlu ülkesi, 16, 19, 28, 29.

Ala Dağ, 23.

Alamut Kalesi, 94_{n124}, 166, 167.

Alıkı Yöresi, 76.

Alıncak Kalesi, 53, 136.

Alma Kulağı, 23.

Amasya, 18, 29, 34, 35, 39, 43, 44, 50, 68, 71, 73, 78, 79, 108, 158, 166, 174.

Amasya barışı (andlaşması), 68, 69, 71.

Âmid, 29.

Âmul, 169.

Anadolu, 1, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 17, 18, 19, 22, 23_{n34}, 24_{n36}, 26_{n38}, 27_{n38}, 28_{n38}, 29_{n41}, 32, 34, 35, 37, 39, 40, 43_{n77}, 44, 47, 50, 53, 54, 69, 71, 72, 75, 77, 80, 81, 82, 90, 92, 108, 109, 116, 132, 134, 149, 151, 153, 154, 160, 161, 168, 174, 178, 180, 186, 188, 189, 191, 200_{n265}, 201, 202.

Anadolulular Mahallesi (Rûm Mahallesi, Tebrizde), 15.

Ankara, 30, 155.

Antakya, 40, 186.

Antalya (bölgesi), 12, 32, 46.

Anteb (Ayntab, bk. Gazianteb), 38, 40, 47, 172.

Arabgir, 50.

Arab Irak'ı, 56_{n112}, 157.

Arasbâr, 195, 199.

Aras Bâran, 143, 145.

Aras Irmağı, 12, 71_{n39}, 183.

Ardahan, 121.

Arpaçay, 68.

Artova (Artuk Ova, Artuk Âbad), 79.

Astara, 17.

Avusturya, 153.

Aydın, 185, 186, 187_{n220}, 200_{n265}.

Ayu Yazı (veya Eyu Yazı), 35_{n58}.

Âzerbaycan, 1, 2, 4, 7, 12, 15, 16, 22, 44_{n81}, 57, 61, 62, 65, 80, 119, 121, 126, 135, 136, 137, 138, 141, 146, 152, 154, 157, 173, 177, 194, 197, 199, 202.

B

Bâdkûye (Bakû), 179_{n189}.

Bağdad, 10, 23, 31, 55, 56_{n112}, 57, 59, 60, 63, 64, 77, 82, 91, 101, 102, 140, 153, 154, 156, 169, 170, 173, 174, 192, 196.

Baherz, 90, 120, 126, 165.

Bahreyn, 156.

Bakü, 21, 130.

Bâlâ Murgâb, 177.

Balıkesir, 186.

Bargiri Kalesi, 67.

Basra, 64.

Batı Anadolu, 160, 174_{n161}, 185.

Bayburd, 50, 66, 67.

Bayezid Kalesi, 193.

Baykurd Kalesi, 20.

Belgrad, 75.

Belh, 54.

Bender, 159.

Berda', 12, 37_{n61}, 57, 106, 184, 188.

Berendi Yöresi, 78

Bidlis, 96, 108.

Bingöl (Miñköl), 18_{n28}.

Bismil, 165.

Bistam, 59, 98.

Bîyepîş (Biyepes), 92, 131, 158.

Boğaziçi, 187.

Boğazlıyan, 181.

Bolu, 72.

Boz - Ok (bölgesi), 19, 31, 48, 53, 71, 72, 73, 75, 77, 79, 97, 138, 178, 179, 180, 181, 187.

Budak Özü kazası, 79.

Bulgar Dağları, 116_{n19}

Burdur, 46.

Bursa, 187_{n220}.

C

Câm Şehri, 94.

Canik (Ordu ve Samsun bölgesi), 50.

Cebânî, 20.

Cemre, 76.

Ceyhan, 78.

Ceyhun Irmağı, 6, 31, 152.

Cincife mevkii, 77.

Cirûn, 156.

Ç

Çaldıran, 36, 39_{n67}, 40, 45, 56, 68, 82.

Çaldıran Savaşı, 35_{n58}, 37_{n61}, 38, 42, 43_{n78}, 45, 47, 48, 49, 55_{n110}, 61_{n10}, 75, 129_{n41}, 163.

Çankırı, 164_{n120}.

Çarşamba, 44_{n80}.

Çayan (köy), 44_{n80}.

Çayanlar köyü, 44_{n80}.

Çayan Yurdu köyü, 44_{n80}.

Çemişkezek, 53.

Çıldır, 122.

Çorum, 35, 44_{n80}, 79.

Çölâbâd, 200_{n265}.

Çubuk Ovası, 33.

Çukak, 165.

Çukur - Ova, 40, 50, 78, 171, 185, 186.

Çukur (Çuhur) Sa'd (bk. Sa'd Çukuru), 18, 85, 88, 90, 106, 108, 114, 119, 121, 136, 144, 152, 183, 184, 186, 193, 196.

Çuşkân (?), 120.

D

Damgân, 98, 175, 191.

Dârâbcird, 164, 200.

Dârende, 38.

Debil, 12.

Dede Karğın Düzlüğü, 40.

Dekkan, 86.

Demir Kapı (Derbend), 13, 122, 123, 126, 130, 168.

Demürlü Kara Hisarı, 79.

Derbend (bk. Demirkapı), 157, 159_{n100}, 161, 193.

Derguzin, 64, 65.

Deylem, 16.

Deylemân, 89.

Dînever, 63, 88.

Divriği, 35, 38, 40.

Diyârbekir, 4, 16, 22, 29, 30, 39, 49, 55, 76, 77, 86_{n83}, 101, 155, 165, 176_{n173}, 186.

Dizful, 90, 99, 157.

Doğu Anadolu, 2, 4, 5, 16, 38. 39, 56, 67, 75, 119.

Dokuz Ulâm, 18.

Dört Yol, 78.

Dulkadır ili, 71.

Dulkadır Ülkesi, 29, 30, 55, 75.

Dumdum Kalesi, 194, 196, 199.

Durun, 157.

E

Eberkûh, 146, 188, 189.

Ebher, 16, 63.

Edirne, 41_{n72}. 72.

Eher, 15.

Elbistan, 5, 19, 29, 77, 186.

Eleşgirt Ovası, 41_{n72}.

Emetçi Köyü, 37_{n60}.

Emet kasabası, 37_{n60}.

Emetler köyü, 37_{n60}.

Emirgân 187.

Erciş, 66, 67, 165.

Ercuvân, 17.

Erdebil, 1, 2, 6, 7, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 59, 62, 68, 82, 130_{n42}, 133, 195.

Erdelân; 108.

Erdevil (bk. Erdebil), 26_{n38}.

Ereğli, 116_{n19}.

Ereş, 122.

Erivan, 18, 26_{n38}, 27_{n38}, 28_{n38}, 67, 105 121, 136, 154, 171, 196, 198.

Ermenistan, 12.

Ermeniyye, 44_{n81}.

Errân, 1, 2, 12, 16, 54, 57, 97.

Erzincan, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24_{n35}, 29, 35, 39, 44, 47, 51, 66, 67, 71_{n39}, 107.

Erzurum, 18, 29, 44_{n80}, 63, 66, 67, 97_{n155}, 107, 122, 131, 154, 194, 195, 199_{n260}.

Esfuzar, 100, 146, 192.

Eskişehir, 52_{n100}.

Esterâbâd, 48, 88, 94, 96, 120, 123, 136, 146, 157, 180, 181, 183, 184, 189.

Eyâlet-i Rûm, 43_{n77}.

Eyu Yazı (bk. Ayu Yazı), 35_{n58}.

F

Fars, 14, 16, 23, 24, 36_{n59}, 48, 49, 57, 71_{n39}, 94, 95, 96, 120, 121, 141, 145, 148, 154, 156, 164, 178, 180, 181, 189, 190, 196, 200.

Ferah, 100, 113, 146, 192.

Ferah - âbâd, 153.

Fethiye, 44_{n80}.

Fırat, 31, 38, 186.

Firûz Kûh, 98, 154.

Fûmen, 194.

G

Garcistan, 54.

Gazi Anteb (bk. Anteb), 186.

Gedük (Şarkışla), 180_{n198}, 186, 187.

Gence, 12, 37_{n61}, 53, 57, 97, 106, 152, 160_{n106}, 182_{n205}, 188_{n227}.

Gerede, 202.

Gemerek, 172.

Gîlân, 15, 16, 21, 26_{n38}, 27_{n38}, 44_{n81}, 53, 57, 59, 60, 68, 88, 89, 90, 92, 93, 100, 102, 108, 113, 130_{n42}, 131, 152, 157, 158, 159, 163_{n116}, 169, 171, 194.

Giresun, 50.

Girih Rûd, 106, 148, 192.

Girit, 164.

Gökçe Deñiz (Gökçe Göl), 17.

Gûr, 133, 177.

Gülhandan kalesi, 172.

Gülistan kalesi, 20, 21.

Gülistan Savaşı, 24_{n35}.

Gümüşhane, 50.

Güney Anadolu, 19.

Güney - Doğu Anadolu, 4, 5, 16, 28, 38, 40, 75.

Gürcistan, 20, 43_{n78}, 97, 121, 122.

Gürün, 172, 186.

H

Hâce Hasan-ı Mâzi, 16.

Hacı Bektaş Dergâhı, 134.

Hacı Yükü (Bükü) köyü, 80.

Haleb, 47, 72, 172, 186, 187.

Halhal, 17, 119, 144.

Hamîd İli (Isparta - Burdur bölgesi), 46, 171.

Hârım Âbâd, 92_{n113}.

Harizm, 87, 120, 161, 167.

Harput, 19, 30, 38.

Has Bek (nâhiye), 76.

Havaf, (Hvaf), 90, 120, 126, 165.

Hazar Denizi, 12, 16, 17, 130_{n42}.

Hemedan, 23, 37_{n61}, 57, 58, 87, 94, 106, 119, 140, 144, 169, 170_{n147}, 171, 174, 189, 192, 196_{n250}.

Herat, 47, 48, 58, 59, 60, 62, 71_{n39}, 83, 85, 89, 90, 91, 92, 93, 102_{n181}, 113, 114, 120, 124, 127, 137, 142, 145, 147, 175, 176, 177.

Hezârcerîb, 100.

Hicaz, 40.

Hille, 55_{n112}, 56_{n112}, 161, 170.

Hindistan, 174, 176, 177.

Horasan, 11, $24_{n36, 37}$, 31, 47, 50, 51, 54, 55, 56, 57, 61, 70_{n38}, 71_{n39}, 89, 92, 93, 94, 96, 97, 98, 100, 102, 104, 108, 120, 124, 125, 126, 127, 130, 131, 134, 135, 136, 137, 143, 144, 145, 146, 147, 152, 157, 160_{n106}, 164, 165, 167, 173, 175, 176, 190, 192.

Hoy, 36, 55_{n110}, 86, 96, 119, 121, 143, 196.

Huvâr, 102, 113, 154, 191.

Huzistan, 83, 98, 99, 157, 188, 190.

Hüseyin Âbâd, 79.

I

Irak, 40, 55_{n112}, 56_{n112}, 64, 121, 141.

Irakeyn Seferi, 62, 63, 65, 78, 90, 91, 95, 97, 98, 178_{n187}.

Irak-ı Acem (bk. Acem Irak'ı), 23, 44_{n81}, 62.

Irak-ı Arab (bk. Arab Irak'ı), 23.

Isparta, 46.

İ

İç - il (İçel), 76, 185_{n218}.

İki Irak (Irakeyn), 16, 23, 31.

İli Su Çevresi, 76, 187.

İran, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 12, 21_{n33}, 22, 23, 24, 25, 28_{n38}, 29, 32, 33, 34_{n56}, 35, 36, 40, 41, 46, 47, 49, 50, 52, 56_{n112}, 57, 60, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 76, 77, 79, 81, 82, 89_{n101}, 91, 97, 105, 106, 108, 109, 112, 117, 133, 134, 145, 148, 149, 151, 153, 154, 155_{n95}, 159, 160, 164, 165, 168, 170_{n147}, 173, 178, 179, 186, 188, 191, 193, 196, 200_{n265}, 201, 202.

İran seferi, 66.

İsfahan, 5, 8, 16, 24, 57, 58, 141, 142, 145, 146, 151, 162, 166, 167, 190, 191.

İsferâyîn, 89, 93, 120, 163.

İskenderun, 78.

İspanya, 159.

İspir, 107.

İstahr, 14, 189, 190.

İstanbul, 16, 29, 50, 61, 62, 63, 70_{n38}, 78, 88, 89, 90, 91, 95, 97, 113, 114, 131, 159, 163_{n112}, 164, 188, 197.

K

Kabala kalesi, 188_{n227}.

Kadirli, 178.

Kağızman, 18, 198.

Kahet, 180_{n194}.

Kahkaha kalesi, 109, 111, 112, 137, 170_{n147}.

Kandahar, 68, 93, 96, 97.

Kanak, 76.

Kangırı (Çankırı), 164_{n120}.

Kanık Irmağı, 122.

Kapanat, 182.

Karabağ, 67, 97, 98, 104, 119, 121, 126, 130, 131, 136, 145, 148, 152, 153, 156, 157, 168, 179, 180, 181, 183, 184, 187, 193, 198, 199, 200.

Karaca Dağ, 12, 13, 112.

Kara Hisar (Şebin, Kara Hisar-ı Şark), 34, 43, 44_{n81}.

Kara İsalu, 78.

Karaman İli (bölgesi), 18, 33, 35, 51, 54, 73, 76, 77.

Karınca Kışla, 44_{n80}.

Karı Taşı, 187.

Kars, 66, 67, 127.

Kastamonu, 80, 166.

Kâşân, 119, 125, 139, 146.

Kâverûd, 191.

Kayseri, 19, 33, 72, 76, 77, 168, 180_{n198}, 187.

Kaz Çayırı (Kaz Ovası), 35.

Kâzerûn, 192.

Kaz Ova (bk. Kaz Çayırı), 77.

Kazvin, 37_{n61}, 53, 59, 60, 86, 112, 113, 114, 117, 120, 121, 123, 124, 128, 131, 133, 139, 141, 142, 146, 151, 164, 165, 171, 173, 178, 182_{n206}, 188, 191.

Kebûd Câme, 180.

Keçu, 89_{n104}.

Kelhur, 87, 94_{n124}, 101.

Kelkit vâdisi, 158.

Kemah kalesi, 38, 39, 50.

Kengerlü, 165.

Kerbelâ, 8, 157.

Kerkes, 157.

Kerkük, 170_{n147}, 173.

Kete, 187_{n220}.

Kezzâz, 106, 148, 192.

Kıbrıs, 172, 185_{n217}.

Kırım, 123, 124, 126, 130.

Kırşehir, 44, 134, 186.

Kızıl Ağaç, 194.

Kızıl Irmak, 79.

Kızılkaya köyü, 32.

Kızıl Künbed, 44_{n80}.

Kızıl Özen, 16, 62, 65.

Kirman, 16, 23, 24, 46, 57, 59, 88, 89, 99, 100, 109, 120, 121, 141, 145, 146, 164, 169, 179, 181, 188, 189, 190, 191.

Koñur Kuyu, 78.

Konya, 34, 186.

Koron (korun), 19, 27_{n38}, 36.

Koyulhisar (Koylahisar), 35, 43, 158.

Koyun Geçidi, 122.

Koyun Ölümü Geçidi, 20.

Köprüce, 165.

Közgölü, 28.

Kûh Gîlâye, 49, 57, 83, 98, 109, 115, 120, 130, 132, 133, 135, 145, 146, 148, 156, 188, 190.

Kûh-i Gîlân, 89.

Kum, 85, 93, 104, 115, 119, 125, 139, 141, 146, 175, 178.

Kusunlu, 78.

Kûsûye, 120.

Kuzey Âzerbaycan, 12.

Kürdistan, 2, 191, 196.

Kür Irmağı, 20, 21, 122.

Kütahya, 37_{n60}.

L

Lahicân, 15.

Lâr, 96, 152, 156.

Lori, 196, 200.

Lur bölgesi, 192.

Luristan, 57, 133, 152.

M

Mahmud Âbâd, 21, 197.

Makü, 23, 193.

Malatya, 38, 40, 50, 134, 174_{n161}.

Maraş, 5, 19, 48, 77, 178, 186.

Maraş - Elbistan bölgesi, 5.

Mardin, 29, 40

Maruçâk, 157, 167.

Mâverâünnehr, 31.

Mâzenderân, 57, 123, 124, 125, 126, 130_{n42}, 152, 153.

Mecid Özü, 44_{n80}.

Medine, 12.

Memlûk - Safevî Sınırı, 38.

Menteşe İli, 46, 74_{n48}, 171.

Merağa, 62, 154, 199.

Mersin, 116_{n19}.

Merv, 48, 167.

Merzifon, 72.

Meşhed, 46, 58, 88, 92, 93, 112, 115, 119, 120, 126, 127, 135, 136, 147, 157, 167.

Mısır, 38, 40, 41_{n72}, 52_{n100}.

Mişkin, 62.

Modon (Motun), 19, 27_{n38}, 36.

Mohaç, 75.

Mora, 36.

Muğan, 2, 37_{n61}.

Muğla, 44_{n80}, 46, 92.

Murgâb, 54, 157, 167.

Musul, 192.

Muş, 67.

N

Nahçivan, 21, 59, 62, 67, 105, 136, 144, 161, 164.

Necef, 157.

Nesa, 157, 161, 167.

Nihavend, 147, 152, 189.

Nişabur, 89, 134, 143, 157, 158, 167, 193.

O

Ordu, 50.

Orta Anadolu, 19, 116_{n19}.

Orta Asya, 7.

Osmanlı ülkesi, 19, 29, 36, 40.

Ovacık, 39.

Ö

Ödemiş, 37_{n60}.

Özer Sancağı (İskenderun - Payas - Dörtyol), 78.

P

Pasin, 198_{n259}, 199_{n260}.

Pasinler, 44_{n80}.

Pasin Ovası, 67, 77.

Payas, 78.

Pınarbaşı, 19.

R

Rakka, 154, 176_{n173}, 185_{n218}.

Reşt, 47, 59, 131.

Revan, 187.

Reyy (Rey), 24, 48, 53, 63, 90, 102, 115, 119, 140, 144, 154, 172, 173, 191, 196.

Rim Papa Bilâdı (Roma), 159.

Rodos Seferi, 75.

Roma, 159.

Rûdbâr, 92_{n113}, 140.

Rûm (bk. Sivas), 73, 74, 76, 77, 86_{n83}.

Rûm (Rûm memleketi, Urum; bk. Anadolu), 4, 7, 26_{n38}, 27_{n38}, 28_{n38}, 44_{n81}.

Rûm eyâleti (Sivas - Amasya - Tokat bölgesi), 71.

Rum İli (Rumeli), 33.

Rûm Mahallesi (bk. Anadolulular Mahallesi), 14.

Rûmiyye-i Suğra (bk. Rûm eyâleti), 43_{n77}.

Rüstemdâr, 24.

S

Sa'd Çukuru (bk. Çukur Sa'd), 18, 43, 59, 67, 105, 198.

Safevî Ülkesi, 31, 39.

Sâlyân, 123.

Samarra, 196.

Samsun, 44_{n80}, 50.

Sarı Kaya (Hamam), 76.

Sarız, 29, 77.

Saruhan bölgesi, 27_{n38}.

Sarı Kaya, 23.

Sarı Kaya Yaylağı, 18.

Sâve, 100, 102, 115, 119, 139, 146, 154, 196.

Savuç Bulağ (Bulak), 48, 120.

Sayın Kale, 139, 144, 169.

Sebzevâr, 126, 135, 136, 160_{n106}, 126, 187_{n223}.

Seksençift mevkii, 58.

Selmas, 121, 155.

Serâb (Serâv), 62, 195.

Serahs, 90, 114, 178, 181.

Siistan, 90, 114, 152, 156.

Simnan, 120, 179_{n189}, 191.

Sincar, 1.

Sivas, 11, 18, 19, 33, 34, 35, 38, 39, 43, 44, 47, 50, 69, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 79, 85, 158, 165, 166, 172, 186, 187.

Sultan Dağları, 185.

Sultaniyye, 16, 37_{n61}, 54, 58, 62.

Sungurlu, 44_{n80}.

Suriye, 38, 40, 41_{n72}.

Suşehri, 38.

Ş

Şâbrân, 157, 159, 193.

Şah Ruh Beğ Köprüsü, 73.

Şam, 75, 108.

Şamkur, 12.

Şarkışla (Şehirkışla, Gedük), 180_{n198}.

Şarkî (Şebin) Kara Hisar, 166.

Şebin Kara Hisar (bk. Şarkî Kara Hisar, Kara Hisar), 43_{n77}.

Şehr-i Nev, 21.

Şehr-i Zor, 61_{n10}, 68.

Şeki, 97, 197.

Şemahi, 21, 123, 152, 165_{n130}.

Şiraz, 48, 59, 94, 96, 118, 133, 148, 150_{n80}, 181, 190.

Şirvan, 11, 13, 14, 20, 27_{n38}, 47, 57, 68, 71_{n39}, 86, 91, 97, 103, 104, 119, 121, 122, 123, 126, 129, 131, 132, 143, 144, 151_{n84}, 152, 153, 157, 159, 168, 183, 193, 194, 197, 199.

Şuregil yöresi, 20, 107, 193_{n232}.

Şurûr mevkii, 21, 59.

Şuster, 90, 157, 193_{n232}.

T

Taberak, 166.

Tâbes, 104, 164.

Tahran, 171.

Tâlis, 17, 18, 133.

Tarsus, 19, 49, 50, 78.

Târûm, 16, 17, 119, 144.

Taşköprü, 80.

Taşlık Silifke, 172.

Taûk (Dakuka), 173.

Tebriz, 2, 12, 16, 21, 22, 23, 24_{n37}, 31, 51, 62, 64, 66, 68, 88_{n91}, 89, 93_{n117}, 102, 103, 112, 118, 121, 122, 126, 127, 128, 130, 137, 138, 139, 140, 141, 151, 152, 153, 168, 182, 189, 199_{n260}.

Teke İli, 27_{n38}, 32, 33, 36, 46, 130_{n42}, 171.

Tekir Yaylağı (Ovacık) yöresinde), 39.

Tengâben, 159.

Tercan, 18, 23, 62.

Tiflis, 90, 114, 122, 126, 127, 152, 179.

Tirebolu, 37_{n60}.

Tokat, 18, 34, 35, 39, 43, 44, 50, 71, 73, 74_{n47}, 77, 79, 80_{n62}, 158, 166.

Topkapı Sarayı, 194.

Toros Dağları, 116_{n19}.

Trabzon, 10, 50, 66.

Tun, 104.

Tuna, 6.

Tunceli, 39, 53.

Turna Dağı, 30.

Turşiz, 90, 120, 164.

Türkistan, 4, 7, 31, 72, 203.

Türkiye, 4, 6, 25, 40, 46_{n84}, 80, 82, 86, 89_{n101}, 96, 101_{n177}, 112, 132, 150, 151, 152, 154, 160_{n106}, 164_{n120}, 173, 174_{n161}, 178, 185, 186, 187, 189, 192, 196, 200.

Türkmenistan, 6, 202.

U

Ucan, 23.

Ulu Kışla, 165.

Unavur Mevkii, 77.

Urfa, 38, 54.

Urmiye, 95, 121, 155, 190, 191, 192, 194, 196.

Urum (bk. Rûm, Anadolu), 70_{n38}.

Uzun - Yayla, 47.

Ü

Üsküdar, 35.

V

Van, 61, 64, 66, 67, 104.

Van Gölü, 23, 185_{n218}.

Van Gölü Çevresi, 68.

Venedik, 68, 71_{n39}, 111_{n6}.

Verâmîn, 92_{n113}, 113.

Y

Yağluca Kışlağı, 44_{n80}.

Yalunlu Köyü, 32.

Yeni İl, 178.

Yezd, 24, 109, 141, 146, 183, 188.

Yozgat, 19, 48, 53, 72, 76.

Yukarı Kanak, 76.

Yüz Ağaç, 185_{n218}.

Z

Zemindâver, 97.

Zencan, 170_{n147}.

Zile, 73, 79.

Zincir Kalesi, 89_{n101}.

Zonguldak, 166.

IV. MADDELER

A

Aksakal, 115.
Anadolu kızılbaşlığı, 9.
Arzu ile Kanber (Roman), 6, 151, 202.
Aşere-i Mübeşşere, 117.
Âşık Garîb (Roman), 6 ,151, 202.
Ata (Dinî ünvan), 8, 32_{n50}.
Atabeğ (Atalık), 7.
Avcıbaşı, 22.

B

Baba (Dinî ünvan), 32_{n50}.
Beğ (Ünvan), 48.
Bektaşî Tarîkatı, 9.
Bozahâneler, 68.
Bukavul, 83.

C

Câferiyye, 201.

Ç

Çağdavul Başlık, 197.
Çağatay Edebiyatı, 202.
Çeribaşı (kumandan), 51.

D

Dede (Dinî ünvan, lâkab), 7, 32_{n50}, 48,
Dede Korkud Destanları, 6, 41, 151, 195.
Devşirme Sistemi, 71, 203.
Dirlik, 46_{n84}.
Divan beğliği, 46_{n84}.
Dönük (tâbir), 199.

E

Emîrü'l Ümeralık, 22, 42, 43, 46_{n84}, 47, 58, 59, 60.
Erdebil Tarîkatı, 47.
Eşikağası başılığı, 60.

İ

İmamiyye Şi'îliği (bk. On İki İmam Şi'îliği), 9, 201.
İsna aşeriyye (İmâmiyye), 201.

K

Kamlar (Şamanlar), 7, 8.
Kan Kalesi (Roman), 151.
Kanturalı Destanı, 41.
Kapı Kulu Ocakları, 156.

Kara Düzen (Kuduz Ferhad'ın icadettiği bir çalgı), 81.
Kara - Oğlu (Kul tâifesi), 149, 156.
Kerem ile Aslı (Roman), 6, 151, 202.
Kızılbaşlık, 3, 50, 53.
Kızılbaş tacı, 24, 147.
Korucu (Korçı, Kurcı), 3, 82.
Korucu başı (korçıbaşı)'lık, 22, 36, 48, 60.
Koşun, 46_{n84}, 65.
Köroğlu Destanı, 6, 151, 202.

L

Lala (lâkab, ünvan), 47.

M

Miñ (bin) başı, 3.
Mühürdar (lık), 22, 30, 46, 55, 60.

O

Onbaşı (lık), 3.
On İki Hayvanlı Türk Takvimi, 3.
On İki İmam, 22, 70_{n37}.
On İki İmam Şi'îliği, 9.
Orhun Âbideleri, 7.
Osmanlı İdaresi, 40, 67.
Osmanlı İdarî teşkilâtı, 43_{n77}.
Osmanlı Kaynakları, 12, 18, 25.
Osmanlı Mücevvezesi, 147.
Osmanlı Tahrir Defterleri, 50.

R

Raiyyet, 201.

S

Safevî Askerî Sistemi, 72.
Safevî Dîvanı, 203.
Safevî Kaynakları, 37_{n61}, 48, 55.
Safevî Tarîkatı, 11.
Seyyidlik, 1, 2.
Sofracı başı (lık), 36, 45.
Sünnîlik, 11.

Ş

Şah İsmail (Roman), 151.
Şaman (Kam), 7.
Şeyhavend, 108, 110.
Şıracı başı, 36.
Şi'îlik, 1, 2, 3, 9, 10, 11, 50.
Şi'î mezhebi, 25, 69.

T

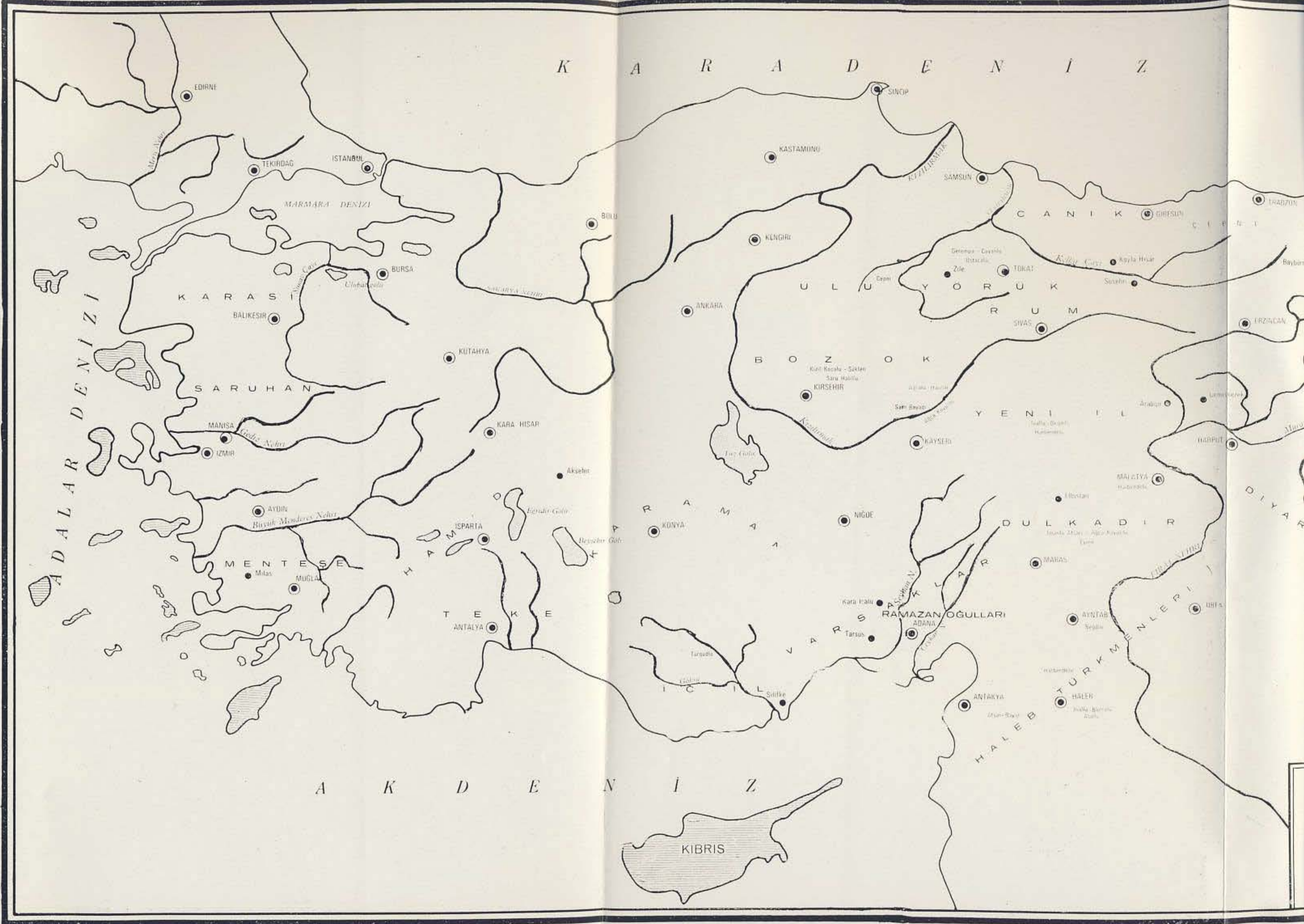
Tavacı başı (lık), 22, 47.
Tiyul (Dirlik), 43, 141.
Tüfenk, 21_{n33}.

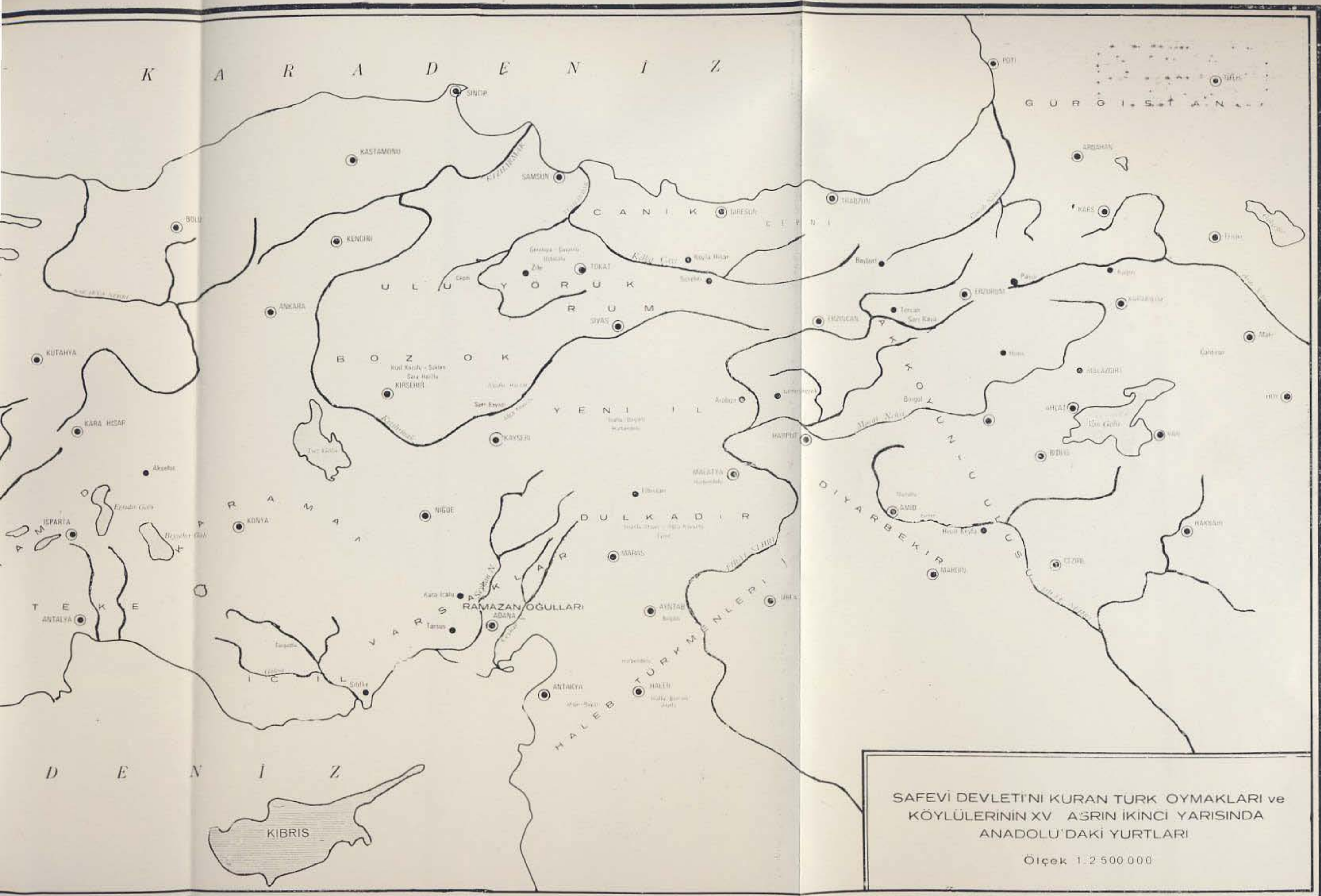
V

Varsağı (lar), 5, 50.

Y

Yasavul (Teşrifatçı), 60, 83.
Yasavul-ı Sohbet, 187_{n223}.
Yeşilbaş (Muhammed Şibanî Han'ın lâkabı), 31.
Yoldaşbaşı, 128.
Yükünmek, 8.
Yüzbaşı, 3, 83.


K A R A D E N İ Z
EDIRNE
Meriç Nehri
TEKIRDAĞ
ISTANBUL
MARMARA DENİZİ
SİNOP
KASTAMONU
SAMSUN
KIZILIRMAK
BOLU
KENGIRI
C A N I K
GIRESUN
TRABZON
BURSA
Ulubat gölü
Simav Çayı
SAKARYA NEHRİ
K A R A S I
BALIKESIR
ANKARA
U L U   Y Ö R Ü K
Zile
TOKAT
Kelkit Çayı
Suşehri
R U M
SIVAS
ERZINCAN
KUTAHYA
B O Z O K
KIRSEHIR
S A R U H A N
MANISA
Gediz Nehri
IZMIR
KARA HISAR
Y E N İ   İ L
KAYSERİ
Tuz Gölü
Akşehir
AYDIN
Büyük Menderes Nehri
MALATYA
HARPUT
Elbistan
ADALAR DENİZİ
ISPARTA
Eğridir Gölü
Beyşehir Gölü
KONYA
K A R A M A N
NİĞDE
D U L K A D I R
MARAŞ
H A M İ D
M E N T E Ş E
Milas
MUĞLA
T E K E
ANTALYA
V A R S A K L A R
Kara İsalu
RAMAZAN OĞULLARI
ADANA
Tarsus
AYNTAB
URFA
FIRAT NEHRİ
T Ü R K M E N L E R İ
ANTAKYA
HALEB
H A L E B
İ Ç İ L
Silifke
A K D E N İ Z
KIBRIS



SAFEVİ DEVLETİ'Nİ KURAN TÜRK OYMAKLARI ve KÖYLÜLERİNİN XV. ASRIN İKİNCİ YARISINDA ANADOLU'DAKİ YURTLARI

Ölçek 1 : 2 500 000

Ahmet Tabur

You may order your copies from the following addresses :

Posta Kutusu 224
Yenişehir
ANKARA, TURKEY

Turhan Kitabevi
Kocabeyoğlu Pasajı No : 67
Kızılay
ANKARA, TURKEY

Price : $ 10